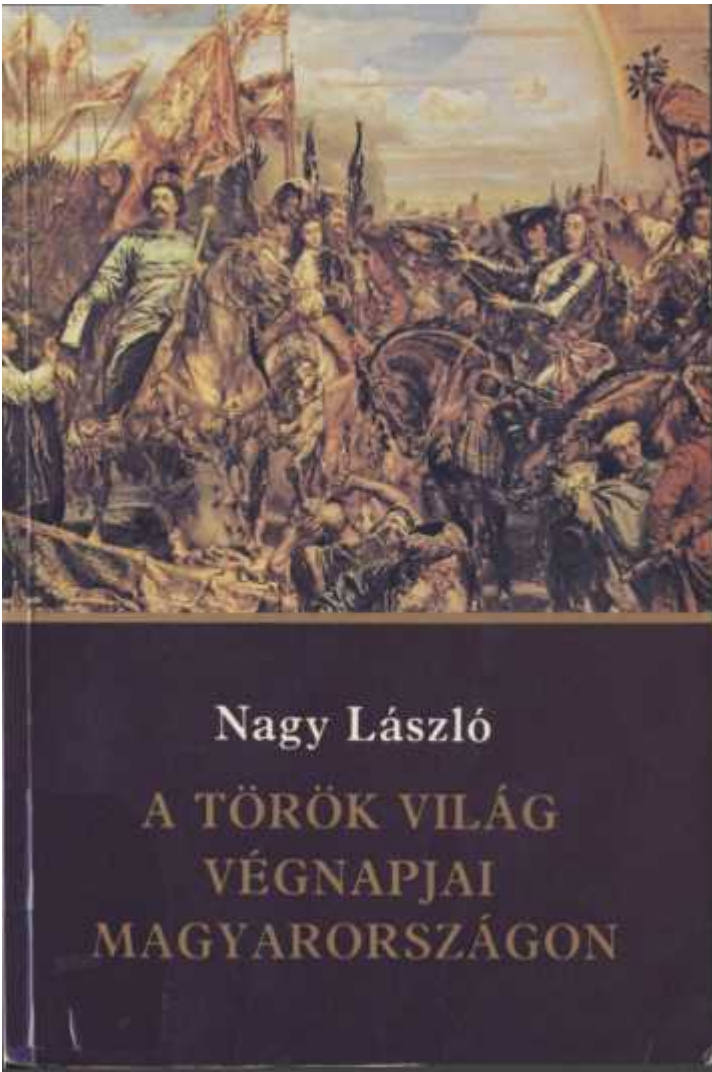

Nagy László
A TÖRÖK VILÁG
VÉGNAPJAI
MAGYARORSZÁGON

Nagy László

- [A TÖRÖK VILÁG VÉGNAPJAI MAGYARORSZÁGON](#)
- [TARTALOM](#)
- [PROLÓGUS](#)
- [I. TÖRÖK VILÁG – MILYEN VILÁG?](#)
- [II. TÖRÖK ÉS CSÁSZÁRI HADVEZÉREK MAGYARORSZÁG BIRTOKLÁSÁÉRT](#)
- [A „CSENDES HERCEG”](#)
- [ABDURRAHMAN, A RETTENTHETETLEN](#)
- [„TÜRKEN LOUIS” – A TÖRÖKÖK RÉME](#)
- [KÖPRÜLÜ MUSZTAFÁ – AZ UTOLSÓ REMÉNYSUGÁR](#)

- VETERANI – AZ „ERDÉLYIEK APJA”
- KIS EMBER NAGY DIADALT ARAT
- III. MAGYAROK A VISSZAFoglaló HÁBORÚ IDEJÉN
- KURUCOK
- MAGYAROK A TÖRÖK ELLEN
 - EPILOGUS
- IDŐRENDI TÁBLÁZAT

A TÖRÖK VILÁG VÉGNAPJAI MAGYARORSZÁGON

(Históriai mozaikok)

ZRÍNYI KATONAI KIADÓ BUDAPEST, 1986

Lektorálta: Rázsó GYULA ÉS SZAKÁLY FERENC

©NAGY LÁSZLÓ, 1986

BENCZÉDI LÁSZLÓNAK, *a korszak jeles historikusának, az önzetlen, segítőkész barátnak*

TARTALOM

PROLÓGUS

I. TÖRÖK VILÁG – MILYEN VILÁG?

A KORTÁRSÁK SZEMÉVEL ÉS AZ UTÓKOR ÍTÉLETÉBEN

Ott túl a rácson, virulnak a rózsák?

Kortársak a török világról

Török és magyar nézetek a békés egymás mellett élésről

Az utókor ítéletében

II. TÖRÖK ÉS CSÁSZÁRI HADVEZÉREK MAGYARORSZÁG BIRTOKLÁSÁÉRT

KARA MUSZTAFA TÜNDÖKLÉSE ÉS BUKÁSA

A háború megindulása – ahogyan Jókai látta

Török karriertörténet

Kara Musztafa és a magyarok

Kalandorterv vagy megalapozott döntés?

A hadjárat megindítása

Pánik Bécsben

Kara Musztafa nagy mulasztása

Bécs és ostroma

Az évszázad csatája

A menekülő nagyvezér

Kara Musztafa második – végzetes – kudarca

Az út vége

A „CSENDES HERCEG”

A felkészülés évtizedei

Magyarország feladása – Bécs megvédése

Háború vagy béke?

A magyarországi diadalok nyitánya

Egy sikertelen próbálkozás

Diadalról diadalra

ABDURRAHMAN, A RETTENTHETETLEN

A „budai basák”

Mit tudunk Abdurrahmanról?

Buda védelmének megszervezése

Váltakozó kimenetelű harcok

Az első „nem”

Az utolsó roham

„Jaj! nekünk, jaj!”

„**TÜRKEN LOUIS**” – A TÖRÖK RÉME

Életrajzi és kortörténeti adalékok

Az első szárnypróbálgatások

Új tényező a küzdőtéren

Hogyan tovább?

A fővezér

Búcsú a török hadszíntértől

KÖPRÜLÜ MUSZTAFÁ – AZ UTOLSÓ REMÉNYSUGÁR

Pánik Konstantinápolyban

Köprülü Musztafa, az új nagyvezér

Menekülés Budáról, riadalom Bécsben

Készületek a döntő összecsapásra

Az évszázad legvéresebb csatája

VETERANI – AZ „ERDÉLYIEK APJA”

Veterani a harcokban, 1683-1686 között

„Egy korbácsolás nélkül fejet hajtának...”

A Balkánért folyó harcokban

Erdély védelmében

Veterani hősi halála

Kis EMBER NAGY DIADALT ARAT

Származás, ifjonti álmodozások

Hadvezéri iskola

A fővezér diadala

Zenta után

Meditáció a győzelem okairól

III. MAGYAROK A VISSZAFOGLALÓ HÁBORÚ IDEJÉN

„EGYIK HÁZIKÖRÖSZT, MÁSIK MERŐ FENE...”

A kereszténység védőbástyája

Sajátos történelmi szerep: két út szolgái

A török kérdés 1683-ban

KURUCOK

Kik voltak és mit akartak?

A kurucok politikai arculata

„Katonai géniusz”

Felső-Magyarország védelmében: 1683-1685

A „munkácsi heroina”

A „kuruc király” utolsó diadala

A hegyaljai kuruc felkelés

MAGYAROK A TÖRÖK ELLEN

Bécs ostroma előtt és után

Magyarok Buda visszafoglalásában

Magyarok Buda után

EPILOGUS

A karlócai békekötés

Karlóca fényei és árnyai

IDŐRENDI TÁBLÁZAT

PROLÓGUS

Az 1683-as Bécs elleni török támadás és a magyarországi visszafoglaló háború megindulásának háromszázadik évfordulója óta, csaknem az ezredfordulóig tartóan, minden esztendőben megemlékezhetünk e küzdelem valamely nevezetesebb vagy kevésbé nevezetesebb hadi eseményéről. Közöttük Magyarország további sorsa szempontjából a legjelentősebb minden bizonnyal Buda 1686-os felszabadítása volt a másfél százados oszmán uralom alól, s érthetően erről jelent meg már eddig is a legtöbb magyar kiadvány. Ezek növekvő száma az időszerűségeen túl azért is örömmel üdvözlendő, mert az 1683-tól 1699-ig tartó visszafoglaló háború története a felszabadulást követő évtizedek magyar történetírásában meglehetősen elhanyagolt területnek számított, jórészt különféle – véleményünk szerint helytelenül aktualizáló – politikai szempont miatt. Így nem csupán a széles nagyközönségnek, de még a történelmet oktató pedagógusok tekintélyes részének is csak hézagos ismeretei voltak, és sokaknak sajnos vannak még ma is annak a több mint másfél évtizedes véres küzdelemnek a történetéről, amely meghatározó szerepet játszott Magyarország további gazdasági, társadalmi és politikai fejlődésében.

A közelmúltban megjelent – alapvetően ismeretterjesztő, népszerű – feldolgozások vagy egy-egy hadi eseményt tárgyalnak, vagy a háború történetét mondják el kronológiai sorrendben, mint például R. Várkonyi Ágnes, ifj. Barta János, Sugár István munkái, vagy a török birodalomról adnak szemtanúi beszámolókat. A török világ megismertetését célzó művek közé sorolható még *Az illatos kert* című, 1983-ban kiadott könyv is, amely a mohamedán – mindenekelőtt az arab – világ szerelmi kultúrájába enged, ha meglehetősen idillikusra színezetten is, bepillantást. Az olvasók többsége nem juthatott hozzá e megjelent könyvek mindegyikéhez, ezért úgy véljük, nem fölösleges, ha munkánkban némi szintézisét adjuk ezeknek a legújabb kutatási eredményeket tükröző kiadványoknak is.

Könyvünk három nagyobb részre tagozódik. Az első arról a török világról kíván áttekintést adni, amelyet a visszafoglaló háború szüntetett meg Magyarországon. A második részben azoknak a legjelentősebb török és császári hadvezéreknek az életéről és cselekedeteiről számolunk be, akik kiemelkedtek e küzdelemben. A mű befejező része a visszafoglaló háború idején tanúsított magyar magatartást vizsgálja, arra törekedve, hogy lehetőleg elfogulatlanul mutassa be ezen időszak kurucainak és labancainak harcát. Választ keresve egyúttal arra a nem elhanyagolható kérdésre: miért küzdött a magyarok váltakozó számú része e háború alatt is török szövetségben?

Munkánkban több oldalról és többrétűen kívántuk bemutatni mind a török világot, mind az egymással véres harcot vivő két nagyhatalom főszereplőit és azok környezetét, nemkülönben a XVII. század végi magyar életet és sorsproblémákat.

E feladat teljesítése nem csekély nehézséget rejt magában. Többek között azért, mert a tárgyalt időszakban mind a török, mind a Habsburg-hatalom a magyarság számára egyszerre volt ellenség és szövetséges, sőt a két táborban küzdő magyarok több esetben szembekerültek, és véres harcot folytattak egymással is. Barát és ellenség fogalmát tehát nagyon különbözően értelmezték a korabeliek. Mindkét táborban lévők magukat tekintették „az édes haza igaz ügye” oltalmazóinak, s a másik párton lévőket pedig árulóknak. Ez az elfogult szemlélet szinte napjainkig hat az utókor történetíróira; nem kis zavart okozva ezzel a széles tömegek történetfelfogásában, eligazodásában.

Buda török uralom alóli felszabadulásának háromszázadik évfordulóján újra sokakban fölvetődik a kérdés: kikhez kötődünk érzelmileg? A Habsburg-uralkodó hatalmát kelet felé növelni akaró Lotharingiai Károly herceg Budát vívó, sok nemzetből verbuválódott katonáihoz-e, akik között 15 000 magyar is harcolt – vagy a török vazallusság mellett kitartó kurucokhoz, Zrínyi Ilona Munkács várát védő vitézeihez?

Úgy véljük, e súlyos probléma megoldásában iránymutatóak József Attila sokat idézett, de nem mindig megszívlelt sorai:

„A harcot, amelyet őseink vívtak,

békévé oldja az emlékezés

s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.”

Ennek szellemében szeretnénk bemutatni mind a török világot, mind a magyarországi török uralmat fölszámoló háború idegen és magyar résztvevőit.

Mennyiben sikerült megvalósítani célunkat? – az olvasó hivatott eldönteni.

I. TÖRÖK VILÁG – MILYEN VILÁG?

A KORTÁRSÁK SZEMÉVEL ÉS AZ UTÓKOR ÍTÉLETÉBEN

OTT TÚL A RÁCSON, VIRULNAK A RÓZSÁK?

Ha egy riporter sorra-rendre megkérdezné nálunk az utcák járókelőit, hogy a török világról hallva kinek mi jut az eszébe, az „erősebb nemhez” tartozók közül legtöbbször valószínűleg a háremet, az „*illatos kert*” említenék. Azt az idegen szemek előtt elzárt, titokzatos buja világot, amely – az idézett című könyv viharos gyorsaságú felvásárlását tekintetbe véve – ma is megmozgatja legalább a huncutságokra hajlamos férfiak fantáziáját. S a hárem említése nyomán felködlő képzetek minden bizonnyal többnyire olyanok, mint amilyeneket az itt közölt festmények, rajzok rögzítettek erről a sejtelmes, érzékeket csiklandó világról: a szultánok és pasák oly vonzónak álmódott „illatos kertjeiről”.

A háremek világa persze nemcsak a ma élők képzeletét foglalkoztatja; legalább ilyen mértékben megmozgatta a hajdan volt „hitetlenekét” is. Példa erre többek között az a kis epizód, amely századokkal ezelőtt a népi fantáziában született és a történeti mendemondák szárnyán terjedt tovább. A történet „hőse” a késő középkori vagy kora újkori magyar história talán legnagyobb – de az utókortól oly méltánytalanul elhanyagolt – alakja: Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király.

A szájhagyomány szerint egy alkalommal János Zsigmond erdélyi uralkodó valami nagy szívességet tett a szultánnak Karánsebes táján a hódoltságban, amelynek a hírért Báthory István – akkor még váradi főkapitány – vitte meg a Portára. A jó híren felderült Fényesarcú Padisah azt mondta a délceg ifjúnak:

– Kérj *amit csak akarsz*, és kívánságod teljesülni fog.

Az erdélyi követ a nagy kegyen felbátorodva a szultáni hárembe való belépésre kért engedélyt ezekkel a szavakkal:

– Köszönöm Hatalmasságod nagy jóságát, élek is vele. Én egyebet nem is kívánok, mint hogy engedje látnom azt a legfőbb

kedvencét, Fatimét, akinek csodálatos szépségét hetedhét országban magasztalják.

– Állj el ettől a kívánságtól – válaszolta a szultán, miközben arca hol elhalványult, hol lángvörössé változott a hullámzó kedélyétől nehogy mind a ketten meg találjuk bánni annak beteljesülését!

Báthory ezt a visszakozást a féltékenység múló tünetének gondolta, s ezért állhatatosan megismételte előbbi kívánságát.

– Ám legyen, akaratod szerint – szólt komoran a Nagyúr, s maga vezette Báthoryt karon fogva Fatimé szobájának küszöbéig.

A szultán kedvenc háremhölgyét észrevehetően meglepte a szokatlan látogatás. Minden bizonnyal ennek volt tulajdonítható, hogy bár halvány mosollyal viszonzta az idegen néma, hódoló üdvözlését, de továbbra is szótlanul ülve maradt.

Báthoryt elbűvölte a görög lány tüneményes szépsége, amelynek hasonmása talán csak a próféta paradicsomában található. Ám nehogy megbántsa őt, a szultán felé fordulva ezeket mondta:

– Köszönöm, padisah, hogy engedni láttad ezt a ritka gyönyörűséget. őszintén meg kell mondanom, irigyellek ily páratlan kincs birtoklásáért.

Ezt követően mély meghajlással elbúcsúzott a szépségtől, és ábrándos gondolataiba merülve elhagyta a szobát. A folyosón haladtában pisztolylövés zaja térítette magához merengéséből. Visszafordult abba az irányba, ahonnan a lövést hallotta, s ekkor a szultánba botlott, aki földúlt arccal állt meg előtte, s így szólt:

– Mondám, ugye, hogy állj el kívánságodtól, mert íme, törvényeink szerint a szultán kegyencének meg kellett halnia egy gyaur pillantása miatt!

A történetet közlő neves historikus, Veress Endre szavai szerint: „Báthory István borzadva és sírva állott a gyönyörű teremtés vérvő teteme fölött és szüntelenül bántá a lelkiismeret, hogy gyilkosa lett a világ legszebb asszonyának, akit valaha látott.” A hagyomány úgy tartotta, hogy e megrázó emlék miatt nem házasodott meg mindaddig, amíg erre a lengyel királyi trón elnyerése miatti dinasztikus érdekből rá nem kényszerült.

Életkép a háremből

Ez a fantázia szülte anekdota is bizonyoság arra, hogy mily mértékben foglalkoztatta már a négy évszázaddal ezelőtt élő magyarok képzeletét is a háremek titokzatos világa. Ezt a momentumot építette bele különben Móricz Zsigmond is az Erdély-trilógiának azon jelenetébe, ahol Géczi András – Báthory Gábor kegyeltje, majd az ellene szőtt merénylet egyik tervezője – keleti buja történetekkel szórakoztatja a fejedelmet és udvarát. A rengeteg egykorú forrást áttanulmányozó regényíró erről szólva megjegyzi: „Ez időben a törökösség, mint valami *édes méreg* csiklandozta a keresztyén, főként a protestáns úri rend kíváncsiságát... A török rendkívüli hatalma, mindent eltipró, mindenben uralkodó ereje imponált, s a törökkel való személyes érintkezés ízt adott titkos keleti bujaságok, gyönyörök élvezetéből. A megfoghatatlan varázsa nagyobb, mint az ismereteknek lenyűgözése.”

Az egykorú pajzán históriák keltette érdeklődésen túl minden bizonnyal az ismeretlen „édes méreg” iránti csiklandó kíváncsiság az oka annak a nagy közönségsikernek is, ami *Az illatos kert*

című munka megjelenését övezte. „Természetesen az iszlám világában a nő és férfi kapcsolata korántsem olyan idillikus, mint e könyv sugallja – olvashatjuk a fülszövegben -, hiszen évszázados szigorú hagyományok rendelik alá a nőt ura és parancsolója minden akaratának.” Ennek igazát példázza a maga drasztikusságában a Báthory István személyéhez fűződő monda, amiben ha a történet kitalált is, a háremben élő nők végzetes kiszolgáltatottsága mégis valóságot tükröz. Ott túl a rácson a „rózsák” csakis egyetlen férfinak virulhattak vagy fonnyadtak el nemegyszer leszakítatlanul, ha a háremhölgyek nagy száma vagy a nők urának élemedettebb kora, másfajta érdeklődése miatt nem került az ülető arra a küzdőtérré, ahol ősidők óta a két nem közötti szerelmi tusát vívják.

A háremek ma is férfifantáziát megmozgató titkain kívül – amikről többször is szólunk még munkánkban – persze más dolgok is érdekelték a török hódoltság korának embereit abból a félelmetes világból, amellyel – némely nemzetek korábban, mások később – kényszerű közelségbe, kapcsolatba kerültek. Erről szeretnénk szólni a következőkben.

KORTÁRSÁK A TÖRÖK VILÁGRÓL

A három kontinensre kiterjedő török birodalom élete kétségtelenül sok tekintetben különbözött akár a nyugat-európai, akár a közép-európai országokétól. Ez kimutatható a gazdasági, a társadalmi, a politikai, a vallási és a kulturális életben egyaránt. Gyökeresen eltérő világ volt ez, mégis a keresztény és a mohamedán közösség nem egy területen találkozott és kölcsönösen hatott egymásra a háborúk és a kereskedelmi érintkezések során. Különösen Európa olyan területein, ahol a törökök hosszabb időn át más népekkel éltek együtt. A kölcsönhatás mértéke persze itt sem volt egyforma. Másként érvényesült például a töröknek teljes mértékben alávetett balkáni országokban, mint Havasalföldön vagy Moldvában, és megint másként a szultán birodalmának különleges státusú részét alkotó Erdélyben. De számottevően eltért a magyarországi török hódoltságok élete is a bulgáriai vagy szerbiai hódoltságokétól.

Ezekről a sajátosságokról, eltérő vonásokról a legközvetlenebb értesüléseket olyan külföldi utazóktól kaphatjuk, akik megfordultak a török birodalom különböző részein, s elfogultság, előítéletek nélkül rögzítették a látottakat. Előkelő helyet foglal el köztük a francia

Pierre Lescalopier, aki a XVI. század hetvenes éveinek közepén utazgatott a török birodalomban. Erről szóló munkája – amelynek nem éppen rövid címe: *Utazásom, melyet tettem én, Pierre Lescalopier 1574-ben Velencéből Konstantinápolyba, a tengeren egészen Raguzáig, onnan pedig a szárazföldön, majd vissza Thrácián, Bulgárián, Havasalföldön, Erdélyen vagy másként Dácián, Magyarországon, Németországon, Friuli és Treviso tartományokon át Velencébe* - a művet magyarul kiadó Benda Kálmán és Tardy Lajos megfogalmazása szerint a szerzőt „*a kor legjelesebb francia oszmanográfusainak sorába emeli*”. Véleményük szerint fő érdeme és értéke ennek a munkának az, hogy írja a fiatal jogászember, „*elfogultság és előítélet nélkül nézi a törökországi állapotokat és szokásokat, a korban szokásos megvető és lesajnáló hangot sem teszi magáévá, s megjegyzései mindig a lényegre vonatkoznak*”.

A másik forrásunk a spanyol Cristóbal de Villalón, aki 1552-ben esett török fogságba, s ennek, valamint konstantinápolyi rabságának és kalandos szökésének a történetét mondja el a *Törökországi utazás* című munkájában. A két nyugat-európai szemtanú eltérő helyzetből szemlélte az eseményeket és jelenségeket, s ezért fölöttébb érdekes megfigyeléseik összevetése.

Lescalopier meglátása szerint a török birodalom gazdagsága a folytonos hódításokban gyökeredzik. *Jövedelmük úgy nő, ahogy naponta új országokat csatolnak birodalmukhoz azokkal a győzelmekkel, amelyeket a nemtörődöm keresztény fejedelmeken aratnak*”. A birodalom szilárdságának alapja szerinte az igazságszolgáltatás rendkívüli szigorúságában rejlik. Erre példaként fölhoz egy jelenetet, amelyet a saját szemével látott. Az egyik egyiptomi szandzsákbéget a tengerparton azért húzták minden teketória nélkül karóba, mert az előírtnál egy nappal később érkezett meg a kijelölt gyülekezőhelyre. Jóllehet csatlakozhatott volna a hadsereghez, amely akkor még nem indult el, mégis az egynapos késésért életével kellett lakolnia. Igaz, nemcsak neki, hanem kapitányai többségének is, akiket felakasztottak. A parancsnoksága alá tartozó közkatonákat pedig kitesztették a hadsereg kötelékéből.

Az ifjú francia Konstantinápoly leírásában nagy elragadtatással szól a szultáni palotanegyedről, a *Nagyúr* (ti. a szultán)

csodás szerájáról – azaz palotájáról s annak kertjéről, ahová a szultán gyakran jár ki szórakozni. Általában egy kis fregatton utazik oda a Portáról, s hajóját egy másik fregatt követi, amelyen „az elfátyolozott és felcicomázott háremhölgyek” utaznak. Egy közelmúltban megjelent cikk érdekes adalékokat tartalmaz a szultán háremének világáról, ahol még a Fényesarcú Padisah is csak szigorú etikett szerint juthatott hozzá „illatos kertjének” legújabb „rózsájához”, ha egy-egy pompás lakoma után kedve szottyant ilyen csintalankodásra. A cikkíró szerint ez nem is ment oly zökkenőmentesen, mint gondolnánk, mert a szultánnak előbb látogatást kellett tennie a Szultán Validenél, vagyis az „anyakirálynénál”, akinek a hivatalos címe így hangzott: „Az *elfátyolozott asszonyok koronája*.” Csakis ezután a látogatás után kerülhetett sor az odaliszkok – vagyis a háremhölgyek – felvonultatására, akik közül a szultán kegyeskedett kiválasztani a számára pillanatnyilag legvonzóbbat. Ám még ezután is hosszú ceremónia volt hátra, amíg létrejöhett a szultán által óhajtott egyesülés.

A megkívánt háremhölgyet ugyanis előbb a fürdőbe vitték, ahol több rabszolganő ragyogó tisztára sikálta. Ezután eunuchok masszírozták meg a „boldog kiválasztottat”, majd a haj és szemöldök, s a szempilla kivételével minden szőrzetet eltávolítottak a testéről. Ha mindez megtörtént, befestették a láb- és kézkörmeit, s a testét bekenték férfivágyat serkentő illatszerekkel, majd a fodrászok rendbe hozták a frizuráját. Ez az előkészítés bizony eltartott egy-két óráig, mialatt a szultán akár szundíthatott is egyet az erőgyűjtéshez. Először ugyanis ő ment be a hálózba, ahová azután odaliszkok csapata bevezette a kellően előkészített kiválasztottat. Ekkor a kísérők visszavonultak, csupán hat idősebb asszony őrködött az ajtó előtt, kezében gyertyával.

A pásztoróra vagy pásztorórák eltelte után előbb a szultán kelt fel a szerelmi csata színhelyéről és távozott a fürdőterembe. Ezalatt az élvezett odaliszk átkutathatta a szultán ruhadarabjait, s ami pénzt talált, az az övé volt. A palota írnokai pedig bevezették a nászkönyvbe, hogy a szultán mely napon melyik odaliszkjével hált. Ha ugyanis a háremhölgy kilenc hónap múlva fiúgyermeket szült, ez a hymenregisztráció volt a bizonyíték rá, hogy az újszülött

a szultán gyermeke. Az ilyen szerencsés háremhölgyek azután jogot nyertek arra, hogy külön lakosztályuk és saját kíséretük legyen, míg a többiek általában sokadmagukkal laktak egy-egy teremben. Aki a szultánnak az első fiúgyermeket szülte, az volt az Első Kadina. Ennek többek között az volt a kiváltsága, hogy a szultán tartozott minden péntekre virradó éjszakát az ő hálótermében eltölteni.

Bebocsátás előtt

A szultáni háremek „rózsáinak” alapjában véve többnyire unalmas, sanyarú sors jutott osztályrészül. Voltak, akikre sohasem mosolygott az uralkodói „kegy”, és szűzen élték le egész életüket. Szerelmi vágyaik tárgya néha egy-egy háremeunuch vagy apród volt, de a legtöbb háremhölgy végül is a lesbikus szerelemnek hódolt. Hiszen a szultánon kívül férfi a háremben legfeljebb bekötött szemű, szigorúan ellenőrzött udvari zenész alakjában jelent meg, nem számítva az udvari orvost, aki azonban csupán tanácsot adhatott a vizsgálatot ténylegesen végző, e célra kiképzett asszonynak.

Ha a nők számára nem is volt a vágyak netovábbja a hárembe kerülés, annál inkább tetszett a férfiaknak a minél nagyobb létszámú hárem tartása. Nem kizárólag a szexuális élet minél változatosabbá tétele miatt, hanem azért, mert a hárem nagysága kifejezője volt az illető férfiú gazdasági és társadalmi helyzetének is. Hatalmát megtestesítendő, természetesen a szultánnak volt a birodalomban a legnagyobb háreme.

Lescalopier elbeszéléséből tudjuk, hogy a szultánt mindenhol négyszáz gyalogos testőr kíséri. Ezeknek egyik fele balkezes, másik fele jobbkezes, hogy ha szükséges, anélkül tudják kilőni a nyilaikat, hogy a szultánnak hátat fordítanak, ami fölöttébb nagy illetlenségnek számít.

„Pásztoróra”

A szultán testőreit a janicsárok közül válogatják ki. A janicsárok félelmetes hatalommal rendelkeznek a birodalomban. Amikor nem viselnek más fegyvert, csupán egy nádbuzogányt, akkor is rendkívül félelmetesek a nép számára. „Az embereket tetszésük

szerint megbüntetik, a földre hasaltatják azt, akit vétkesnek ítélnék, és annyi botütést mérnek a fenekére és talpára, ahányat akarnak és ítéletük ellen nincs fellebbezés”. Aki pedig ellenkezik velük, az életveszélybe kerül. A janicsárokról hosszan szól Villalón is. Többek közt elmondja róluk, hogy ismertetőjegyük a fehér posztósüveg. Ők a hadsereg gyalogos katonái, akiknek a szálláshelye többnyire fontosabb erődítményekben van. Közülük még a gonosztevőket sem végzik ki, csupán számúzik egy Konstantinápoly közelében lévő elzárt helyre. „Ezernél is több szobában tízesével laknak és tizük közül a legidősebb, *odabasinak* nevezett előjárónak tartoznak engedelmességgel”. A janicsárok *nem házasodhatnak*, csupán akkor, ha kapitányi rangra emelkedve vagy szpáhikként elhagyhatják a laktanyákat. Igaz – írja a spanyol – „lotyók” sem járnak sehol velük, „mert *szodomiták* és *szolgalegényt* épp eleget visznek magukkal”, s ezért „ügyet sem vetnek a *fehérnépre*”. A „*szodomitaság*” – pontosabban a homoszexualitás, illetve a biszexualitás – korántsem csupán a janicsárok soraiban dívott. Villalón személyes tapasztalata szerint „a törökök apraja, nagyja *mind egy szálíg szodomita*; Szinán pasa palotájában – írja – magam is láttam, mint tanulják el egymástól az ifjak és hogy udvarolnak az idősebbek a fiataloknak”. Másutt azt mondja el: „Olyan hitvány latrok is vannak közöttük – ti. a törökök között -, akik a fiúkat is a háremben tartják, és valamely sérelmükért bosszúból az asszonyt is meg egy fiút is maguk mellé fektetnek az ágyba, és *egész éjjel a fiúval hálnak*, az asszonyhoz meg egy ujjal sem nyúlnak”.

A törökök többsége – Lescalopier lovag leírása szerint – még ha pénze van is, nem mer fényűző palotát építeni. Különösen ott nem, ahol az szemet szúrhat a Nagyúrnak. Ilyen esetben ugyanis a szultán nem sokat teketóriázik, hanem megöleti a tulajdonost, hogy annak szép házat és egyéb vagyonát megszerezhesse magának. A szultán birodalmában tudniillik – teszi hozzá a francia jogász -minden épületnek a szultán a tulajdonosa, a török alattvalók csupán haszonélvezői azoknak. Emiatt általában még az előkelő törökök is többnyire olyan házakat építenek maguknak, amelyek legfeljebb egy emberöltőn át tartanak. A házat vastag, földből emelt

válaszfalakkal több kis szobára osztják, minden különösebb építészeti elgondolás nélkül.

Akadtak azért kivételek is. A hányatott sorsú Villalón gazdája, Szinán pasa, Konstantinápoly főterén megvásárolt háromszáz kis házat, hogy azok helyére palotát emeltessen magának. Az építkezés intenzitására jellemző, hogy „fél esztendő alatt mindenestől megépültek a paloták, és a pasa be is költözött a csaknem fél mérföld kerületű rezidenciájába”. E gyors eredmény titka: naponta mintegy másfél ezren dolgoztak az építkezésen, kőművesek és szolgák, akikre kétszáz ór vigyázott, és „ösztökélt sűrű ütlegekkel serényebb munkára”. A torlódást a hadseregben meghonosodott rend fenntartásával akadályozták meg. A munka kora hajnalban kezdődött, pihenő először a déli étkezésnél volt, amikor is mindenkinek a kezébe nyomtak egy negyed font kenyeret, s csupán kevés építőmunkásnak jutott a főtt babból vagy lencséből. Addig dolgoztatták az építkezésben részt vevőket, amíg a nap lement. Akkor a szálláshelyül szolgáló istállóba érvén – írja a munkában részt vevő spanyol rab – „már csak aludni vágytunk; a szemünk lecsukódott a kimerültségtől, a testünk meg sajgott az aznap elszenvedett ütlegektől és a gyötrelmes munkától”. Magáról a palotáról azt írja Villalón, hogy miután a törökök nem az örökkévalóságnak építenek, hanem csupán a maguk használatára, a palota falát is egyszerűen habarccsal összeragasztott kövekből emelik, amit azután kívül is és belül is sárral betapasztanak.

Az átlag törökök mindennapi szokásairól elmondja Lescalopier lovag, hogy azok amint a házba belépnek, az ajtónál hagyják a kint hordott cipőjüket és csupán a saru marad a lábukon. Ott benn lábfejükkel maguk alá húzva a földön ülnek. A lakásban általában nem sétálnak, mert azt tartják, hogy az „*majomszokás*”. Bútoraik többnyire nincsenek, legfeljebb ágyuk, asztaluk és tálalóasztalkájuk. Az előkelőbb török urak lakásaiban a fal mentén padka van és néhány alacsonyabb zsámoly vagy párna, hogy arra üljenek és pihentessék a lábukat.

Villalón útibeszámolója ezt azzal egészíti ki, hogy „a világ minden népe közül a török szánja a legkevesebb időt az evésre; örömeiket sem igen lelik benne és nem is költenek sokat az étkezésre”. A nagy hatalmú Szinán pasa a földre ülve étkezik, „és hogy a szőnyegen

foltot ne ejtsenek, egy vastag bőrdarabot terítenek rá abrosznak”. Szinán pasánál ugyan negyven „csasnigir” szolgált fel, a törökök törvénye azonban tiltja, hogy ezüstedényből egyenek vagy igyanak, de még a szultánnak sem szabad ilyenből ennie vagy innia! Szépen megmunkált rézedényekből esznek a legelőkelőbb háztartásokban is. Az étkek között sülték nemigen szerepelnek, inkább birkahús levében főtt rizst esznek, marhafaggyúban megpirítva a leve nélkül, s ezt *piláfnak* nevezik. Olykor fekete mazsolát vegyítenek bele, s ehhez édes, fűszeres szirupot tálalnak. Általában a főtt birkahús és a különféle édességek képezik a fő táplálékukat. A marhafaggyú semmilyen ételből ki nem maradhat. A szőlő levelét is felhasználják különböző ételek készítésére. A mártásokat nem ismerik. „A falánság bűne se igen fertőzi őket, úgy tetszik, csak azért esznek, hogy éhen ne haljanak, s nem az élvezet kedvéért”.

Villalón leírja, hogy miután a törökök kocsmákba nem járhatnak, a keresztényektől kének bort, amit – bárhogyan tiltja is a Korán – bizony szívesen fogyasztanak.

A szórakozásukról meglehetősen lesújtó véleménnyel volt a spanyol fiatalember: „Nem ismernek egyetlen játékot sem, és sokat mondok, ha négy csomag kártya akad Mohamed egész birodalmában”. A török hajósok inkább sakkjátékot játszanak, de nem pénzben – ahogyan az Nyugat-Európában szokásos -, hanem csupán a maguk örömeire. A szerencsejátékot nagy bűnnek és istentelenségnek tartják. Keveset alszanak, s a mesteremberek folyton csak a munkájukat végzik. Ünnepek alkalmával templomba mennek, utána meglátogatják barátaikat és elbeszélgetnek. Ez utóbbiról ugyancsak lesújtóan vélekedett közel két évszázaddal később, a halhatatlan levélíró, Mikes Kelemen, aki úgy megszerette Rodostót, hogy nem bírta feledni Zágont. Az egyik fiktív levelében leírja, hogy „unadalmas dolog törököt látogatni..., ha az ember hozzájuk megyen, elsőben: no, ülj le – azután egy pipa dohányt ad, egy findzsa kávé – *hatot vagy hetet szól az emberhez, azután tíz óráig is elhallgatna*, ha az ember azt elvárná. Ők a beszélgetéshez, nyájassághoz nemigen tudnak”.

Török nők

A nyugat-európaihoz képest egyszerűnek mondható életmód persze nem jelenti azt, hogy a padisah székvárosában minden kulturális és technikai szolgáltatás híján éltek volna! Lescalopier nagy csodálkozással szemlélte a konstantinápolyi vízvezetékrendszert, amely a hatalmas fővárost egészséges ivóvízzel látta el. A víz hat mérföldnyiről érkezik a fővárosba – írja -, méghozzá „olyan csatornában, amelynek belsejében az ember fel tud állni, hogy ha szükséges kitisztítsa és kijavítsa”. A török mérnökök hegyeket vágtak át, hogy ott vezessék a csatornát. Két hegy között, óriási költségekkel megemelték a vezetéket, hogy a vízszint megtarthassák. „Ha megcsodáljuk a római antikvitás maradványait, Himes mellett Languedocban, mit Pont du Gard-nak neveznek, akkor ez is csodálatos, mert a vizet ily módon völgyek és hegyek végtelen során vezetik át; ez a vízvezeték olyan kényelmet jelent Konstantinápoly számára, hogy szinte minden sarkon akad egy kút és a vaslánccal odarögzített bádognakból bárki ihat”. A higiénikus berendezések között megemlíti Lescalopier az árnyékszékeket, ahol papír helyett vízöblítés áll a törökök rendelkezésére a szükség elvégzése utáni tisztálkodáshoz. (Ez kétségtelenül kulturáltabb szintet jelentett az akkori általános európai

szokásokhoz képest, amelyek részletezése alighanem meghökkentené a ma emberét.)

Megragadta Lescalopier képzeletét az itteni áruházak mozgalmas élete is: „A bedesztem olyan mint a Saint Germain-i piactér, de kétemeletes épületekkel szegélyezett utcák fényűző épületei veszik körül; a házakba gyönyörű kőlépcsők vezetnek”. Elragadóan szép boltok találhatók itt, amelyekben kapható rövidáru, vászon, arannyal és selyemmel átszőtt pamutáru, fegyver, kés, szőnyeg, öv – mindenféle szép holmi. Itt árulják különben a keresztény rabszolgákat is. Az áruba bocsátott nőket fátyol fűdi, ám aki nagyon kíváncsi, annak félreeső helyen mezítelenre vetkőztetve megmutatják az eladásra kínált „portékát”. A piacokon a gyertyaöntők boltjaiban remek almabort, herbateát és különböző jéggel kevert fűszeres borokat lehetett kapni.

Mind a gáláns francia, mind a spanyol ifjú többször is visszatér írásaiban a konstantinápolyi török és egyéb etnikumú nőkre, életük, szokásaik és bájaik részletes ecsetelésére. Megtudhatjuk tőlük például azt, hogy a török asszonyok csupán a mecsetek előtti oszlopsorokban imádkozhatnak, ugyanis török felfogás szerint egyedül a „körülmetéltek” léphetnek be a Paradicsomba és természetesen a templomba is. Noha az asszonyokat és lányokat nincs hol körülmetélni, azért mégsem teljesen reménytelen a helyzetük, mert Allah a számukra is kijelöl „valamiféle üdvözülési lehetőséget”, s így körülmetéletlenségük ellenére sem kárhoznak el. Lescalopier külön szól a galatai nőkről, akik közül az itt lakó görögök, zsidók és törökök egyaránt hosszú ruhát viselnek és turbánt hordanak; a törökök fehérét, a görögök kéket, a zsidók pedig sárgát. Úgy tapasztalta, hogy „az asszonyok itt szebbnek látszanak, mint amilyenek, mert amennyire csak lehet, festik magukat és minden vagyonukat arra áldozzák, hogy öltözködjenek és felcicomázzák magukat”.

Török fürdő

Villalón szintén úgy találta, hogy az Oszmán Birodalomban is hódítanak a világszerte elterjedt szépítkezési szokások. A török férfiak azonban nem sokba veszik a nőket, s nem fordítanak rájuk több gondot, „mint a konyhaedényekre, a sütőrostélyokra, a kanalakra meg a merítőkre”. Ennek ellenére roppant féltékenyek: „a török nemhogy az ismeretleneket, de még a testvérét meg a rokonságát sem engedi az asszonyok közelébe”. A nők többnyire csupán a fürdőbe mehetnek el otthonukból, mert hitük előírja a kötelező mosakodást minden csütörtökön meg az ünnepek előestéjén. Útközben – ha van merszük hozzá – kereshetnek gáláns kalandokat. Minthogy a török férfiak nagy része legalábbis biszexuális – ha nem kifejezetten homoszexuális minden idegen férfi kedves a török nőknek, legyen az szerencsén vagy keresztény fehér ember. „Ha az utcán szerelmes szavakat sugdosol a fülükbe – írja Villalón -, meghallgatnak és egykettőre azt kérdik, van-e házad, és ha azt mondod hogy nincs, ezer átkot zúdítanak a fejedre, de ha igennel felelsz, megkérdik, merre van, és odalopóznak”. Alig van

különben olyan falu, amelyben ne lenne bordélyház, ahol többnyire cigánylányok szolgálnak, de az utcán is sok „keresztény, zsidó meg török néember árulja magát”. Az előkelőbb török asszonyok örömezt lovagolnak, méghozzá férfi módra, szétvetett lábakkal ülve meg a lovat, mert bugyogót viselnek, ami lehetővé teszi ezt.

Villalón gazdájának, Szinán pasának a háreméről elmondja, hogy abban hatvanhárom nő élt szerencsen eunuchok felügyelete alatt. Ezeknek a szerencsétleneknek nem csupán a heréjüket vágják ki, mint az Európában is szokásos volt akkortájt némely helyeken, „hanem a férfitagjukat is mindenestől, mert egyébiránt nem bíznak bennük... Ha valamelyik fiút nagyon megkedvelik, ilyen módon megcsonkítják, hogy ne serkenjen ki a szakálla és ha megöregszik, háremőrzőt vagy apródot csinálnak belőle, akiket ugyancsak elzártan tartanak. Nincs pompásabb ajándék egy török uraság szemében, mint egy efféle eunuch!”

Lescalopier elmeséli egy házasságtörő nő büntetését. A kádi arra ítélte őt, hogy a férje vigye a hátán, és mögötte menjen egy janicsár, aki nádbotjával szüntelenül veri a nő fenekét. A férfi az összevert asszonyt a kádi ajtajánál hagyta, maga pedig sírva elmenekült. A nő oly mértékben összetört a kapott veréstől, hogy egy teherhordónak kellett őt az otthonába szállítani.

Lescalopier szemtanúja volt egy akasztásnak is. A halálraítéltet vassal a lábán, előbb beengedték a tengerbe fürödni, mert a mohamedán felfogás szerint a külső mosdás a „lélekig hatol”, s így tisztul meg a kivégzendő lelke a halála előtt. Amint az kijött a vízből, a nyakába vetettek egy kötelet, amelyet két csigán vontak át, s ennél fogva húzták föl őt. Közben egy zsidó és néhány szegény török elkezdte húzni az akasztott lábát lefelé, amíg az meg nem fulladt.

A kivégzés végrehajtója áron alul megkapta a halott holmiját. A törvénykezéssel kapcsolatban megtudhatjuk még, hogy a török birodalomban a bíróság mindenütt ingyenes volt. Nem volt sem ügyvéd, sem ügyész, a kádi – a bíró – pedig fizetést kapott, és ítélete ellen nem volt „apelláta”. A szultán – írja Lescalopier – jól fizeti a kádikat, de ha azok megtagadják vagy késleltetik az igazságszolgáltatást, felakasztatja őket. A rablók törvényen kívüliek; bárki megölheti őket, és még szép jutalmat is kap a tettéért.

Lescalopier külön szolt Drinápolyról, a korábbi fővárosról, ahol szép palotákat látott. Itt készítették különben a legszebb lószerszámokat és kézművesei nagy mesterek voltak a damaszkuszi acél, tű, kés és szablya készítésben. Lakóinak száma állítólag elérte a Konstantinápolyét. Legtöbben törökök lakták, de nagyszámú görög és zsidó élt itt, sőt kevés „latin” is. Egy raguzai pap római rítusú misét celebrált a város egyik kápolnájában, amelyet „az itt megforduló latinok együttesen tartanak fel”.

Mindkét szerző többször is megemlékezik a karavánszerájokról, amelyek egyúttal menedékhelyek voltak, és ahol – jobb híján – szegények és gazdagok egyaránt megszálltak. Ezek igen nagy pajtához hasonlítottak, s ablakok helyett törések adták a belső világítást. Belül, körben két és fél láb – mintegy 80 centiméter – magas és hat láb – kb. 180 centiméter széles – padka volt, amelyre az emberek letelepedtek. Az állatok a szeráj közepén voltak elhelyezve, a padka széléhez kötve, s így mindenki tudott ügyelni a lovára és egyéb állatára. Az utasok a ruháikat és egyéb holmijaikat a falba vert szögekre akasztották. Éjszakára a fogadós – aki különben rendőri ellenőrzési feladatot is ellátott – lezárta az ajtókat. A vándorok reggel csak akkor hagyhatták el szálláshelyeiket, miután a fogadós meggyőződött róla, hogy az éjszaka folyamán senkinek sem loptak el semmijét. A karavánszerájok nem mindenütt voltak egyforma „komfortfokozatúak”. Csorlu török faluban például fürdő is csatlakozott az építményhez, ahol – aki kívánta – azt ingyen ledörzsölték és megmosdatták. Minden illemhelyen vízcsorgó volt, s papír helyett azt használták tisztálkodáshoz.

Az Oszmán Birodalom európai területein átutazó Lescalopier munkájából meglehetősen részletes kép tárul elénk a török elnyomás alá vetett balkáni országok életéről is. Bulgáriáról például elmondja: az annyira ritkán lakott ország, hogy sokszor egynapi járóföldre nem találtak települést, s emiatt a szabadban kellett éjszakázniuk. A bolgár házaknak általában nincs emeletük, földbe ásott, fatörzsekből és deszkákból készített építmények, amelyeket apró faágakkal fontak össze. A falakat fúvel kevert sárral vakolták be. A házak általában hat láb magasak, szalmával fedettek, a ház közepén álló szabad tűzhely füstje a tető közepén lévő nyíláson távozik. Elmondása szerint a bolgárok „közös tető alatt

élnek állataikkal, olyan pizokban, hogy mi gyakran inkább valamelyik fa alatt telepedtünk le, mert nem bírtuk elviselni a bűzt”.

Szófiáról azt olvashatjuk, hogy az „szép, nagy és népes, törökös jellegű város”. Házai alacsonyak, deszkából, kőből és főleg sárból épültek. A várost körülvevő hegyekben sok a szőlő, bőven terem a búza és a rizs, a réteken, legelőkön bivalyok, lovak, ökrök, tevék és juhok legelésznek. A francia ifjú azt is megfigyelte, hogy Bulgáriában a nők nyírják a hajukat, és mindaddig nem engedik megnőni azt, amíg férjhez nem mennek. Akkor befonják, és egy hosszú kenderszalaggal a végén a sarkukig leengedik. Sokan nagy lapos kalapot hordanak, szélére körben ezüst és festett üvegdarabokat aggatnak. Ha egy rokonuk meghal, úgy összekarmolják az arcukat, hogy a vér kiserked belőle, és levágott hajukat férjük sírjára akasztják. A bolgárok között sok török él, kivált a határhelyeken, akiknek feladatuk ügyelni mindenre, ami itt történik, és nem engednek az országból kivinni húsz dukátnál vagy ezer akcsénál nagyobb értékű lovat.

Lescalopier Bulgáriát elhagyva Havasalföldön keresztül utazott Erdélybe. Havasalföld, a török birodalomba teljesen bekebelezett Bulgáriával ellentétben, bizonyos fokú önállóságot élvezett, ha nem is olyan szintűt, mint Erdély. A havasalföldi és a moldvai vajdáknak például a török birodalom fővárosában kellett átvenni kinevezésüket és vitás ügyekben is a Portán kellett személyesen megjelenniük. Török katonaság gyakran állomásozott ezekben az országokban, részben a török adószedők védelmére, másrészt a vajdák közötti vitás kérdések fegyveres elintézésre. Részletes beszámolót olvashatunk *Bukerestről*, a török vazallus Havasalföld fővárosáról, valamint az itteni vajda udvaráról. A főváros falait nagy fatörzsekből építették, amelyeket egymás mellé a földbe vertek. Nagy és hosszú faszögekkel erősített keresztgerendák fogták össze azokat. A város utcáit is lefektetett dongák borították. Lescalopier megjegyezte: a városban egyetlen szép épületet sem látott. A vajda palotájában a belső falakat gerendákból ácsolták, és fűvel kevert sárral tapasztották be. A fogadóteremben a berendezés a karavánszerájokéhoz hasonlított: itt is padka futott körbe a fal mellett. A vajda az ajtóval szemben, a terem végében egy trónszéken ült. A terem falát csatabárdok és buzogányok díszítették.

Csak nagy ügyel-bajjal tudtak latinul értő tolmácsot keríteni, aki le tudta fordítani a vajdának küldött levelet, jóllehet ennek az országnak a lakói „a rómaiak valóságos leszármazottainak tekintik magukat és nyelvüket romanestnek, tehát rómainak nevezik”. Lescalopier megfigyelése szerint a havasalföldiek nyelve nagyobb részben félig olasz, félig latin szavakból áll, „a göröggel és valamiféle zagyvasággal elvegyítve”. A havasalföldiekről többek között megtudhatjuk, hogy fölöttébb gyűlölik a pápát és a római egyházat, ellenben vajdáikat istenként magasztalják, és valamennyi cselekedetükben és imájukban mindig az ő nevét tisztelik. Lakomákon, ha a vajda is jelen van, a bojárok mielőtt inni akarnak, megcsókolják a vajda lábát. Lescalopier szerint a havasalföldiek az italozásban mértéktelenek. Az első poharat – pontosabban hosszú nyakú üveget – az Istenre, a másodikat a vajdára, a harmadikat a szultánra ürítik, majd a hatodiktól kezdve a jelenlevőkre, sorban egymásután.

Erdély határát átlépve a francia követ nem csekély meglepetéssel tapasztalta, hogy a keresztényfalvai lutheránus templomban a török vazallus Erdély katolikus fejedelem uralta lakói imádságukat e szavakkal zárták: „*pusztítsd el a pápista és a török zsarnokságot*”. Nagyon elbűvölte őt Brassó látványa: „Olyan szép, hogy azt hittem, Mantovába érkeztem, minden ház kívülről olajjal lefestve, szép templomokkal, erős falakkal, jó kövezettel, polgáriasodon, nyájas lakosokkal”. Miután csaknem minden városban tudott valaki latinul, Lescalopier otthonosan érezte magát Báthory István fejedelem országában. A töröktől való függést csupán abban látta megnyilvánulni, hogy miután a szultán nehezményezte Várad erősítését – amely munkálatok „kárára vannak a magyarországi oldalon állomásozó török helyőrségeknek és megfélemlítik őket” -, a fejedelem eleget tett a munkálatok leállítását célzó kívánságnak.

Amikor útleírásában az erdélyi fejedelmi székváros, Gyulafehérvár ismertetéséhez érkezett, némi magyar történeti visszapillantást is fűzött mondanivalójához: „Vára nagy és erős, mellette a forgalmas, tág, sűrűn lakott mezőváros. Itt nem laknak sem németek, sem oláhok: *mindenki az ország eredeti nyelvén, magyarul beszél* – ugyanis Erdély korábban Magyarország tartománya volt. De ez a

virágzó, szép keresztény királyság széthullott az osztrák ház hatalombitorlása miatt; miattuk kényszerült az utolsó magyar király anyja [ti. Izabella királyné] török segítségért folyamodni. A török nem is késlekedett, de tudomására hozta a királynénak, hogy mivel ilyen nagy országot Ausztria ellenében sem ő, sem fia a gyermek király [János Zsigmond] nem tud megvédeni, sem akkor, sem a későbbiek során, csak egy tartományt hagy meg a kezén, azt amelyik a legtávolabb fekszik Ausztriától. Ez a tartomány az erdélyi fejedelemség, mely kezdetben teljes szabadságnak örvendett, de az utolsó király halála óta – akinek egyébként meghagyták királyi címét – a török évi adó címén hetvenezer dukátot követel”. (A valóságban ekkor Erdély portai adója csak tízezer dukát volt.)

Gyulafehérvárról elmondja még Lescalopier, hogy levegője egészséges, s a környező földek jók, ezért is lett az ország székvárosa. Különösen tetszett neki az a vízvezeték, amelyen át egy mérföldnyi távolságból vezetik a vizet a palotába. A fejedelmi udvar olaszos, latinos légköre, Báthory Istvánnak és környezetének kulturáltsága elragadtatta a Padovát járt francia követet, annak ellenére, hogy házasságkötési küldetése sikertelenül végződött. „Ez az ország dúslakodik mindenben – írta. – Hegyek és erdők veszik körül mindenfelől... A fejedelem udvara jól rendezett, udvarnépe pedig igen tetszetős. Lovascsapataihoz tartozik két lengyel század is; ezek hat-hat hónapot szolgálnak. Négy további század erdélyiekből áll. Azonkívül ötszáz egyenruhás muskétás teljesít szolgálatot mindenkor a fejedelem közelében. Havonta mustrát tartanak, és aki kötelességét megszegi, azt kicsapják”.

Erdély határát Felső-Magyarország felé elhagyva, Lescalopier kilépett a szultán birodalmából. Úgy látta, hogy a királyi Magyarország városaiban és falvaiban olyan viszonyok uralkodnak, „mintha teljes béke uralkodnék az országban”. Utazása valóban a törökkel kötött béke korszakában történt, ám az igazsághoz tartozik, hogy Lescalopier nem járt azokon a magyar végvidékeken, ahol sohasem volt igazi béke. Nem járt a középkori magyar királyság 1541-ben török kézre került fővárosában, a „török Budán” sem, amely a magyarországi török közigazgatás központja volt.

A királyi Magyarországról és egykori fővárosáról számos leírás maradt fenn az utókor számára külföldi és magyarországi szemtanúk

tollából. Egy Hans Wild nevű, nürnbergi születésű landsknecht katona, aki 1604 végén előbb Bocskai hajdúinak fogságába került, majd török fogoly lett, szemtanúként így jeleníti meg előttünk az 1605-ös Budát:

„Ugyan, minek építkeznénk, hiszen egyszer csak itt teremnek a keresztények, és összelövdözik az egészet. Inkább pénzünk legyen, amit könnyen és bármikor magunkkal vihetünk.”

Hans Wild elmondása szerint soha életében nem evett olyan jó ízű kenyeret, mint amelyet a Budán lakó magyar asszonyok sütnek. A budai török háztartásokban sok magyar nő süt és főz. Állítólag meg is becsülik őket, mert nem olyanok, mint a török nők, akik tartózkodnak mindenféle házimunkától és legfeljebb ha varrni tudnak.

„Buda városa hegy tetején fekszik, s akkora, mint Bécs. Hat városkapuja van. A város tisztaságával a törökök semmit sem törődnek. Magyarok és zsidók lakják; utóbbiak mindennel kereskednek. A városfalak nem túl szilárdak; néhány irányból könnyűszerrel szét lehetne lődözni őket. De a Duna felől hozzáférhetetlen. A Duna partján elterülő előváros teljesen romos; itt kizárólag magyarok laknak, akik rengeteg bort mérnek ki.” A korábban világlátott landsknecht álmélkodott azon, hogy a törökök semmit sem építkeznek, a házakat hagyják egyszerűen beomlani, s a romok közé szemetet és ürüléket öntenek. Arra a kérdésre, hogy miért nem hozzák rendbe a házakat, általában azt válaszolták:

„Ami a budai házakat illeti – írja -, ezek olyanok mint a mieink, mivel ezeket a magyarok építették, nem pedig a törökök; csak a templomaik másfélék.”

Hunyadi Mátyás egykori pompás palotájáról megtudhatjuk, hogy ebben az időben már romos és elhagyatott volt, bár néhány termében még felismerhetők voltak a régi latin feliratok és a címerek, valamint a gyönyörű festmények maradványai. A tapasztalt katona meglátása szerint ez a „sziklán épített, három-négyszeres vastagságú falakkal emelt épület kellő élelemkészlettel akár ezer harcossal is évekig dacolhat az ostromlókkal”. Pest városáról azt írja; hogy az „nehezen védhető”, viszont a Buda alatti

sziklahegy tetején emelkedő erőd igen szilárd. Különben hús nagyméretű ágyú csöve mered le onnan.

A sok tájat látott egykori német landsknecht így összegzi véleményét:

„Budának szép a fekvése, szép a környéke, és a bor, kenyér, zsír, hús, búza, árpa, rizs, fa, méz, gyümölcs – mint cseresznye, meggy, szilva, dió, alma, körte – alig kerül valamibe, tehát igen olcsó a megélhetés... Elfacsarodik a szívem, hogy az átkozott török egy ilyen nagyszerű országot mondhat magáénak, s azt kénye-kedvére pusztíthatja-rombolhatja”.

Az idézett német hadifogollyal csaknem egy időben, 1605 novemberében jutott be Budára a török szövetséges Bocskai István fejedelem kíséretében érkező Bocatus János kassai főbíró, akit szintén lehangoltak a látottak: „Jobb felé pillantok: itt-ott egy üzlet: boltok, lacikonyhák, kifőzések, borbélyműhelyek”. A budai piacon ugyan árulnak selyemféléket, „de olyasmit nem látok, amit az értelem vagy a használat megkövetelne”. Az utcákon mindenütt állati tetemek hevernek. „Ahol felfordul az állat, ott is hagyják. Ám nemcsak az állatot. Az útfélen egy török ember holtteste fekszik: kutyák marcangolják.” Végeredményben: „Buda csak volt az, aminek leírják. Nincs semmi szépsége már, *fertő van benne mindenütt*. Templomai barmok szállásai. Nincs egyetlen új zsindele, egyetlen szál új deszkája sem... Hát lehetnek emberek ennyire távol minden szépségtől, minden tisztaságtól, hogy a mi disznaink is előbb járnak náluk emberségben? Elköszönök tőled Buda, s tőled is Pest! Elég volt egyszer látni benneteket!”

A török vendégszeretetét élvező, török szövetséges polgár ilyen lesújtó véleménnyel volt a török Budáról. Akárcsak a török fogságban sínylődő Hans Wild vagy a XVII. század közepén a török uralom alatti magyarországi területet, valamint Erdélyt és a királyi Magyarországot megjárta Clais Bronson Ralamb svéd diplomata. Úti beszámolójában a polgárosult, tehetős, töröktől nem háborgatott felső-magyarországi városok kiegyensúlyozott élete, az egykori jólétet és kultúrát még élénken tükröző, pompás fogadásokban, tudós beszélgetésekben gazdag sárospataki és az ezekhez hasonló kolozsvári élmények leírása után éles kontrasztként hat a hódoltsági magyar terület bemutatása: „A

Mohács előtti síkságon, egy mocsaras vízen fahíd vezet keresztül... A kis falut éppen odaérkezésünk előtt perzselték fel. Elmondották nekünk, hogy erre gyakori az útonállás...” Pakson való megpihenésük után tovább indultak Dunaföldvár felé. „Az egész tájon nyoma sincs épületeknek, megmívelt földeknek...” Budáról leírja, hogy az „korábban nagy és szép város volt, amiről a házak és templomok omladékai tanúskodnak. De most alig akad egy-két lakható épület, csak az alsó szinteken található néhány emberhez alig méltó odú; a tetők, az ablakok szétesőben..

Természetesen másra figyelt, és mást látott a hódoltság világában egy török utazó, Evlia Cselebi, aki az 1660-as évek elején szerzett benyomásait élvezetes stílusban rögzítette. A magyar királyság hajdani székhelyének leírásából idézünk: a budai vár, „melyet a német királyok egyike építtetett” a Duna nyugati partján, magas halmon, sziklák fölött, keletről nyugatra terülve fekszik. „A hozzáértő emberek előtt nem titok, hogy ez a vár néhányszor ostromot látott s akkor e palotát rombolások érték, de ismét helyreállították... A palota pincéi puska-, nyíl-, íj-, kard-, pajzs, alabárd-, nyárs-, dárda-, löpor-, lándzsa-, balta-, kés-, ásó-, lapát-, nafta-, kátrány és szurokkal telisde-tele vannak... Óráról-órára húsz váraga deressel és bottal az őrséget végigjárta. Ha valamelyik őrt kissé elszunnyadva találják, felébresztik és nyolcvan botot ütnek rá, az álmát kiverik. *E vár ugyanis az egész keresztény nemzetnek szemében van. Sőt úgy tesznek, mintha Buda az övék volna...*” A török historikus elmondja még, hogy Budának nyolc helyen „teljes és tökéletes hévvize van”. E fürdők vize – legalábbis Cselebi szerint -, „a francia betegségre [ti. a vérbajra] és más hétféle bajra hasznos”.

Cselebitől megtudhatjuk azt is, hogy Budának hét víztárolója van, mely körülmény főként ostrom idején igencsak fontos momentum. A budai törököket a historikus rendkívül előkelőeknek találta. Ennek oka valószínűleg az, hogy az itt élők a magyar nemesség nem egy szokását fölvéve, kirítottak az Oszmán Birodalom lakosainak nagy átlagából, ő maga ezt költőibben indokolta: „Budának nagyon jó vize és levegője van, s a reggeli szellő ideje az ember lelkét felüdíti.”

Evlia Cselebi többek között ezeket írta a hódoltság kori magyarokról és a magyaroknak a németekhez fűződő kapcsolatáról:

„A németek és magyarok közt a békességes együttélés sohasem volt meg. Egymással nem egyeznek meg s egymásban nem bíznak, mivel a magyarok néhányszor az oszmánoknak meghódoltak, s a németek tartományát és népét Szulejmán khánnal feldúlták. Mind a ketten messiási vallásúak ugyan, de azért egymást éppen nem szeretik”. Cselebi elmondja, hogy a németek úgy félnek a magyaroktól, hogy Esztergom és Székesfehérvár felé sem fegyveresen, sem fegyvertelenül nem mennek, „csak nagy csapatban járnak”, és a magyarokkal „csak dárda végével beszélgetnek”. S a németek a meggyöngült magyarok fölött hatalmaskodva „rájákká tették őket”.

Magyarországról elmondja, hogy az ugyan gyenge ország, de a magyaroknak „jó asztaluk van, s a vendéget igen szeretik. Országuk gabonatermő ország s a nép földműves. Való igaz, hogy *vitéz nép* s a tatárok módjára mindenfelé kettős lóval nyargalnak; öt-tíz paripájuk is van, s övükön kardot viselnek. Olyan ruhájuk van, hogy a mi végbeli katonáinktól alig lehet őket megkülönböztetni. Kuhejlán [sic!] lóra ülnek, tisztán járnak, tisztán étkeznek, a vendégre különös figyelmet fordítanak. Foglyaikat nem kínozzák mint a németek, s a kardot az oszmánlik módjára forgatják. Szóval: a magyarok jó természetűek, reggelenként éppúgy tisztára mossák az arcukat, mint az oszmánlik”. Más helyen megemlíti a magyarokról, hogy szavakban, kifejezéseikben „igen sok szépség és ékesszólás van. Könyvük az evangélium, vallásuk messiási, de nem bálványimádók, azért templomaikban faragott képek nincsenek”. A Hajdúságról megjegyzi, hogy az „igen nagy tartomány, lakosai gazdagok és vitézek, az erdélyi király [fejedelem] alattvalói”.

Evlia Cselebi nagy szeretettel szól Erdélyről, ahol többször is megfordult. A XVII. század hatvanas éveinek elején tett utazásával kapcsolatban elmeséli, hogy amikor Kolozsvárról keleti irányban Gyulafehérvárra ment, egészen a szász-magyar vidékig „oláh rájákat, fekete oláhokat” talált. Ezek a havasalföldi vajdák zsarnoki uralma alól menekültek Erdélybe, azzal a felkiáltással: „Az igazság legyen igazság!”

Az erdélyi fejedelmi palotát úgy jellemezte, hogy az „királyok számára készült *szemtelen palota* és oly díszes, hogy hozzá hasonló csak a cseh királyok palotája Csehországban”. Apafi Mihály

fejedelem pompás vendéglésben részesítette őt, a saját házában három szobát készíttetett a számára: „ellátásomra ételeket, cukrot, fűszert és illatszereket adatott”. Négy napot töltött Apafi vendégeként, „magyar leányok szép társaságában... folytonos vígság között”. Az erdélyi magyar lányok szépsége már korábbi látogatása idején is elbűvölte őt. „Holdarcúaknak” nevezte őket, akik szépek, kedvesek és „kábító illatúak”. A társaságában lévő tatár Sah Pulád aga megrészegülve illatuktól, tréfásan így szólt az ott lévő vezérhez:

„Szultánom! ha nekem itt hivatalt adnál s ezen városban egy ideig megmaradva ezek közül a gyönyörű szép lányok közül egyet elvehetnék s vele egyesülhetnék, halálomig nem szomorkodnám”.

Cselebi érdeklődését megragadta az erdélyiek ruhaviselete is, akik „a többi magyarok módjára” vörös és zöld posztóból készült, coboly- és nyestbőrrel szegett kalapot hordanak. Mentéjükön ezüstgombok vannak, és a gombkötéseket szép posztóból készítik. Nadrágjukat és köpenyüket színes posztóból varrják. Lábbelijük sárga és vörös bőrből készült „végvidéki papucs”. Övük aranyozott selyemből van, s derékban csatolt csattos nadrágot viselnek. Az asszonyok selyem rokolyát és különféle szoknyát hordanak, a leányok hajfonatkötőit és az asszonyok fejét „arab selyemszínek szerint” különféle gyöngyök és rubinköves párták díszítik. Színes papucsuk sárga és narancs színű szattyánbőrből készül. Az erdélyi asszonyok között „német és frank módra fekete kalaposok” nincsenek.

Így látta a török vazallus erdélyi fejedelemség lakosságát török szemmel Evlia Cselebi.

De vajon hogyan látták a kortárs magyarok a magyarországi és a birodalom belsejében levő török világot?

A legátfogóbb képet kétségtelenül az Alsó-Magyarországon lakó, és a Natio Hungaricához tartozó Hans Dernschwam *Törökországi útinapló*-ja nyújtja, ő a XVI. század ötvenes éveiben utazta végig az Oszmán Birodalom területeit, s megfigyelései roppant érdekesek, de a legtöbb ponton megegyeznek a Lescalopier és Villalón által írtakkal. Legfeljebb arról van szó, hogy ez az „éles

szemű, hideg szívű krónikás” ridegebben, sőt nemegyszer sokkal elfogultabban ítéli meg a török világ jelenségeit, mint a másik két kortárs. Az ő szemében jóformán minden török nő „*Iusta kurva*”, s a török szokásokat egyszerűen „cigány szokásoknak” tekinti és ítéli el.

Éppen ezért helyette inkább olyan ott járt erdélyiek írásaiból idézünk, akik elfogulatlanabban szemlélték a Fényesarcú Padisah birodalmában látottakat.

Borsos Tamás marosvásárhelyi bíró 1613-ban ment először Konstantinápolyba, Báthory Gábor erdélyi fejedelem követeként. Május 29-én került szembe a szultánnal „a tengeren túl, Ázsiában, az Iszkider mellett való kertiben”, s így örökítette meg a találkozást:

„A császár ül vala egy szép nyári házban; vala rajta vont ezüst mente csonka ujjú és dolmány is olyan vala. Előtte vala a nyári házban alatt az földön egy igen szép sokszegélyű fejér márványkőből csinált csekme [csörgő kút] az kiben huddozott fel a szép víz tizenkét csőből és ismét elenyészett. Az nyári ház körül valának számtalan sok külömb-külömbféle virágok és gyümölcsfák. Abban a kertben láttam először arcsicsóknak [főzeléknövény] is az fáját, kiben azután öttem is, de elég rossz gyümölcs”.

Elöljáróban el kell mondani Borsosról, hogy a szombatos szekta tagjaként bizonyos pozitív érzelmi szálak fűzték a törökökhöz. Az erdélyi szombatosok – vagy más néven „zsidózók” – a szellemi irányítást a török főváros zsidó hitközségétől kapták, s innen hozták irataikat, szentkönyveiket is.

Borsos Tamás egyike volt azon öt marosvásárhelyi polgárnak, akik 1595-ben – amikor Báthory Zsigmond Erdélye harcban állt az oszmán hatalommal – a következő levelet küldték a budai basának:

„Hatalmas bassa!

Az egy Isten minden jóval megáldja hatalmasságodat és az hatalmas győzhetetlen császárt és az egész muzulmán nemzetséget. Továbbá mi Marosvásárhelyt, Erdélyben lakó szegény emberek, kik *mi is a disznóhúst meg nem esszük, sem egyéb fertelmes állatot, és egy Istent vallunk lenni nem hármat, általláttuk azt, hogy nem halad már továbbra, hanem az egy Isten elveszi a*

birodalmat tőlük, és adja az hatalmas császárnak a magyarokat és a török nemzetségnek”.

Kérték levelükben a budai basát, hogy amikor a török csapatok majd elfoglalják Marosvásárhelyt, a szombatosokat kíméljék meg, „melyért a hatalmas Isten megáldja az hatalmas és győzhetetlen császárt és az egész muzulmán nemzetséget minden jó szerencsével”.

Jóllehet a levelet – amely különben Báthory Zsigmond fejedelem kezébe került – elsősorban a megtorlástól való félelem íratta a szombatosokkal, de benne volt azért az a rokonszenv is, amely Borsost és szombatos társait a törökhöz fűzte. Ez az érzelmi kapocs a későbbiekben is elfogulatlanabbá tette Borsost a török világ iránt más hitű magyar kortársai legtöbbjénél. Ám a rokonszenv ellenére kritikával és főként magyar szemmel, a magyar érdekek előtérbe helyezésével tekintett e sajátos világra. A török fő törekvése birodalmának terjesztése – írta később Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek, akinek szintén portai követe volt -, s ezért a török barátságát és szeretetét „Felséged azt el nem hihette eddig, én még gondolkodom, hogy török jóakarója lehessen keresztyén embernek, hogy csak annyi jót is kívánjon keresztyén barátjának, mint magának. *Sőt hiszem, az neki nagyobb öröme ez világon, hogy keresztyént keresztyénnel öszve veszthessen és az ő birodalma azalatt terjedhessen*”. Borsos Tamás egy fenyegető, hatalmas elnyomó gépezetet látott a török birodalomban. Bizalmatlanságra intette Bethlent is: „Micsoda vigyázással kell lenni ezekre Nagyságodnak, az az Nagyságod bölcs itéleti. Nagyságod az ide való embereket jobban ismeri énnálamnál – írta, célozva ezzel Bethlen török emigrációban töltött éveire – *mennyire kell a szép szónak is hinni*, azt is Nagyságod jobban tudja”.

Sajátos színfoltot képviselt a török világ megítélésében Borsos rokona, Nagy Szabó Ferenc, aki szintén marosvásárhelyi polgár volt. A törökökkel szemben tárgyilagosságra törekvő emberként igyekezett hű képet rajzolni az oszmán világról. Katolikusként -felekezeti elfogultságtól nem mentesen – azzal magyarázta Magyar-ország egy részének török megszállás alá kerülését, hogy a reformáció, a hitbéli változás „megerőtlenítette a nagy fejedelmeket; és az alatt a nagy szultán Szulimán, mint eszes

ember ezt látván, akkor hántá a hársot mikor hámlik vala, és az alatt magának tevé és foglalá el a magyar birodalomnak jobb részét”. Az 1581-ben született Nagy Szabó Ferenc a tizenöt éves török elleni háborút nyiladozó értelemmel, fiatalemberként élte át. Akkor a török világból többnyire csupán az időnként Erdélybe törő, ott rabló, dúló, fosztogató és gyilkoló tatár katonákat ismerhette meg. A tatárok kegyetlen magatartását – úgy tűnik – maguk a törökök sem helyeselték. Legalábbis valami ilyesmi derül ki a már idézett Hans Wild írásából. Török gazdája, egy százados – aki fölöttébb megkedvelte őt -szabad mozgást biztosított neki Budán. Így találkozott az ifjú 1605-ben egy olyan tatár csapattal, amelyik az osztrák örökös tartományokból hozott rabokat, Budán pihentetve meg őket.

„Az embernek a szíve szakadt meg attól a gyalázatosságtól – írja Hans Wild -, amire ezek a tatárok a fiatal nőkkel és kisleányokkal szemben vetemedtek. A síró leánygyermekektől – akiket annyira megrontottak, hogy sem állni, sem járni nem tudtak – gazdám megkérdezte, mi történt velük. Amikor válaszukat lefordítottam, *gazdám hangosan megátkozta a tatárokat*”.

A tatár hordák nyilvánvalóan hasonlóan viselkedtek a büntetőakció színhelyévé vált Erdélyben is, ami méltán elborzaszthatta Nagy Szabó Ferencet. A tizenöt éves háború alattihoz hasonló benyomásokat szerzett 1613-ban is, amikor Báthory Gábor trónfosztására és Bethlen Gábor fejedelemmé tételére törtek be a szultán katonái Erdélybe, mely alkalommal – mint írja – „többet rabla 25 ezer embernél ezúttal Erdélyben a tatár és török”.

Személyesen 1614-ben találkozott először a török világgal, amikor nagybátyja, Borsos Tamás kérésére annak lovait bevitte hozzá Konstantinápolyba. Szívesen ment Törökországba, nem „kalmárságra”, hanem „látásnak, hallásnak okáért”. Mintegy öthónapnyi időt tartózkodott ekkor a szultán birodalmában. Ami katolikusként elsősorban megragadta a figyelmét, a törökök itt tanúsított vallási toleranciája volt. „A török senkit sem hitiben, sem templomában nem háborít, hanem ki-ki lássa mit vall, tartsa azt; de másnak békét hagyjon, senkit ne csúfoljon, mert ha körmön érik, meghal érte; csak adja meg az adóját a császárnak és tartsa azt a mit akar – senki nem erőlteti arra erőszakkal, hogy törökké legyen”.

Nagy Szabó Ferenc újabb találkozása a török világgal 1621-ben történt, amikor is Bethlen István kormányzó – a fejedelem és ekkor egyúttal választott magyar király öccse – a Lengyelországban hadakozó szultán táborába rendelt erdélyi élésszállítmány kísérésére oda küldte őt is. Ez alkalommal a török táborban egészen a szultáni sátorhoz jutott, s az itt szerzett élményeiről így számolt be:

„Számptalan vaslámpásokat tartanak a kerítésen kívül és nagy világosság vagyon ottan. Oda jövének az őrzőkben és azt kérdik, hogy: kik vagyunk s mit keresünk? Mondám tolmács által, hogy:

– Bethlen fejedelem küldött a hatalmas császár hadainak élést, s aféle szekerek ezek – ennek s ennek a hassanak hoztunk lisztet; de itt maradunk az éjjel, mert sötétben nem mehetünk tovább.

Mondának arra a törökök:

– Itt maradhattok reggelig, de hallgassatok, mert nem szabad a hatalmas császár sátora körül kiáltani, mert éjjel vagyon.

A bassa inasa is szollá vélek, és ott a császár sátorán körül való tágasságon szép halkal lenyomulánk és ott tüzet csinálának a törökök”.

Nagy Szabó Ferenc őszintén elmondja, hogy mekkora félelemmel járt-kelt az éjszakai táborban, ahol bizony sok minden megeshetik! Még nagyobb volt a riadalma az erdélyi eleségszállítmány eltévedése miatt, amit különben maga a nagyvezér sem mert megjelenteni a szultánnak. Végül az erdélyiek megláthatták magának a padisahnak és kíséretének a vonulását is:

„Mikor már így várnók a császár eljövését veszteg állva, egy kevés idő múlva elérkezik a szekérben, mely szekér előtt négy szihátu fakó ló vala; a szekér pedig csak közönséges szekér veres skarláttal vala borítva, kétfelől ablaka vala – olyannak látszék nekem, mint régen itt az urak kolyája [kétkerekű kis kocsija] vala – mellette a császárnak a mufti [főpap] ül vala jobb keze fellől; körülé nagy tágasságot viselnek vala, nem hagytak közel senkit sem előll, sem oldalul, sem hátul jární, melyre az szolakok [válogatott testőrök] viselnek vala gondot.

Azok a szolakok három százan vagynak; egy kézív vagyon egyik kezében, másiban egy marok, szép aranyos nyíl vagyon. A

dolmányok hosszú selyemruha, azon feljül fejér gyolcs vagy tafota kezele szabató [ti. húzott szabású] vagyon. Azok nem renddel, sem seregben, sem csoportban, hanem a császári szekerek körül azon a tágosságon úgy futkosnak ki imide, ki amoda, és a marok nyíllal úgy intik a ki kelletinél közelebb menne a császár szekerehez, és menten hogy a nyíllal meginti, távolba nyomulnak a törökök”.

Nagy Szabó Ferenc beszámol a török udvari ifjakról, a szultán „bejáróiról” is, akik „választott szép ifjak mind jó lovon, aranyos szerszámban a kamuka [damaszt szövet] bársony és vont aranyba valának öltözve”. Egy hídon való átkelésnél középük szorult, és tartott tőle, hogy az akaratlan lökdösődés miatt valamelyik rávág a korbácsával. Ám azok az előkelő udvari ifjak egy szót sem szóltak, „még csak harag-szemmel sem tekintének reám, oly alázatosok a szegényhez a nagy fő törökök. Soha a keresztyén királynak vagy fejedelemnek, de csak egy nagyságos úrnak is a belső szolgálói szótalan nem tűrték volna a szorongást”. Megcsodálta a haddal vonuló elefántokat, és végül így összegezte véleményét a szultán hadáról:

„A császár hadának sokaságáról azt mondom: hogy az ő állapotjokat mindenben az elhiheti ha ki látja, de szóból nehezen hiheti el, ha nem látja. *De minden dicséretre méltó állapotjok és hadi magaviselek vagyon, nem csak a hadviselekben, hanem honnyokban is.* Mert én török császárt és minden állapotját Konstanczinápolyban is a maga házánál láttam micsoda állapotban légyen, a hadban is láttam; de bizony *nincsen ezen a világon nagyobb legény nálánál* - azt elhiheti akárki!”

A szultáni hatalom, a török katonai erő ily nagymérvű felértékelése nemcsak a „nagypolitikában” kevésbé járatos marosvásárhelyi polgárnál tapasztalható, hanem például olyan, sokféle megfordult, katonailag és politikailag egyaránt képzett és széles látókörű nagy történelmi személyiségnél is, mint amilyen Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király volt. Szamosközy István följegyzésében maradt ránk Báthory azon kijelentése, amelyet a török ellen szervezendő háborúval kapcsolatban mondott nem sok idővel halála előtt: „*Ha valamely fejedelem egy ú maga erejével megveri a török császárt, lovászul szolgálom én azt!*” Egyik levelében is azt írta az erdélyi ügyeket adminisztratív irányító

hármás tanácsnak: „Mi azt jól tuggyuk, hogy egy keresztény fejedelemnek, akár melynek sem jó *maga erejével* Török Császárra kapni”. Ennek okát egy másik írásában azzal indokolta: „Az terek [török] pedig elatus [emelkedett] az sok victoriával [győzelemmel] és készen vagyon az ő örökké való jó rendtartásával és *alatta valóknak engedelmességével*” - a további győzelmekre is.

A törökök legyőzhetetlenségének mítoszát először a tizenöt éves háború rendítette meg, amikor is a „győzhetetlen” szultán seregei többször egymás után kudarcot vallottak, vereséget szenvedtek. Ekkor mondta Győr visszavívója, Pálffy Miklós, a kiváló magyar hadvezér: „Mi a muzulmán népet mostanáig olyan doboznak tartottuk, melyet elődeink nem mertek felnyitni, mert azt mondták, hogy telidestele van kígyókkal, százlábú férgekkel, skorpiókkal, s ha ezt a dobozt felnyitnánk, ezek országunkra kiáradnak s a népet elpusztítják, megölik. Császáraink és királyaink mindegyike egy-egy lakatot tett rá. Most azonban szükséges volt; mi felnyitottuk és *a doboz teljesen üres* éppen semmi sincs benne. Sajnos, hogy ilyen hiedelemben töltöttük mostanáig az életünket”.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a török katonai erő megrendült állapotáról, a háború elején, „idegenbe szakadt hazánkfiak” – vagyis különböző okok miatt törökké lett magyarok is tudósították egykori „véreiket”, katonatársaikat. Egy bizonyos Gergely Deák – aki magát törököül Huszein bégnek nevezte – 1593-ban többek között azt írta régi barátjának a pápai kapitánynak, hogy a töröknek „bizony semmi ereje nincs, ez is úgy vagyon, soknak tetszik, de az sok tevé és azokon ember képet csináltak, és sok zászlókat, öszvéres, terhes lovasok bizony tízezer janicsár vagyon; azt a *tízezer janicsárt* pápai, veszprémi és palotai gyalog megveri Isten által, mert mind amaz tízezer gyermeket, kinek soha nem volt puska kezében, csak most, ha az Isten adgya, hogy ezt megveritek *hadatok el ne oszoljon, hanem utána bízvást egész Konstantinápolyig*”.

Hasonlókat olvashatunk egy másik, szintén Konstantinápolyban élő magyar 1593-as levelében, amelynek írója az ismeretlenség homályába rejtőzött. A török hadtól – írta – „ne félljetekek, mert igen rossz mezítelen, fegyvertelen nép megyen bizony, *mind elkölt az java, azt levágtátok*, azután is mind vágjátok,

elevent ne fogjatok ... végházat *meg ne aggyátók, hanem halálíg víjatok ...és verjétek ki országotokból!*"

Ezek a felismerések és tudósítások kétségtelenül híven regisztrálták a török birodalom és katonai erő megrendült állapotát a XVI. század végén, azonban mindez nem jelentette még azt, hogy a török ne lett volna félelmetes ellenfél. A birodalom sokmillió lakosságszáma, a szultánok óriási jövedelme és az általános európai viszonyokhoz képest még mindig szervezettnek számító államigazgatás a sorozatos katonai kudarcok ellenére újabb és újabb erőfeszítéseket, újabb hadseregek küzdőterre dobását tették lehetővé. Ezt látva, a századfordulót követően egyre többen úgy vélték – nemcsak Erdélyben, hanem a királyi Magyarország területén is -, hogy a török elleni háborút nem lehet döntő győzelemmel befejezni. S miután a Habsburg-kormányzat a török háború örve alatt, azzal párhuzamosan, harcot indított a magyarországi lakosság több mint kilenczted részét kitevő protestánsok szabad vallásgyakorlata ellen és a nemesi rendi jogok jelentős részének felszámolásáért, az e politika ellenhatásaként kirobbant Habsburg-ellenes harc vezetőinek óhatatlanul a török hatalom segítségéhez kellett folyamodniuk.

E lépés elkerülhetetlenségét Bocskai István – volt váradi főkapitány, immáron felkelő vezér – 1605-ben így fogalmazta meg: "*Magunk az sok ínség miatt országul elfogyatkozván, elégtelenek valánk idegen nemzet rabságából magunkat megszabadítani*". Lényegében ugyanez olvasható a török vezetőknek írt levelében is: „Itt a föld szörnyen elpusztult, országomnak semmiből jövedelmét nem vehetem, ebből énnekem nincs sehuva nézmem, sem bízhatnom.” Osztotta ezt a véleményt a különben nem egy kérdésben eltérő nézeteket valló Illésházy István is, aki a következőket írta följegyzésében: „Akartuk, vagy nem, de *az töreket kellett segítségül hinunk*, ha életünket és hazánkot meg akartuk tartani”. Ez az indoklás részletesen kifejtve szerepel abban az Európa nemzeteihez intézett latin nyelvű politikai iratban, amely 1605 januárjában készült a kiváló szellemi képességekkel rendelkező Káthay Mihály fejedelmi kancellár megfogalmazásában.

Vajon mennyiben módosult a Bocskai táborába gyűlt – vagy a későbbi – török szövetségben küzdő Habsburg-ellenes

felkelők ítélete a török hatalomról, a török világról?

Elképzelhetőnek tartották-e a tartós szövetséget és a békés egymás mellett élést a meg-megújuló török támadások főirányában lakó magyarok a törökkel?

TÖRÖK ÉS MAGYAR NÉZETEK A BÉKÉS EGYMÁS MELLETT ÉLÉSRŐL

Arról, hogy maguk a törökök hogyan is látták – láthatták – a magyarországi török világ mindennapjait, az egymás mellett élést és a török uralom tartósságát Magyarországon – érdekes kép villan fel Herczeg Ferenc *A fogzó hold* című, a közelmúltban ismét kiadott történelmi regényében. Amikor a XVI. század utolsó harmadában a magyarországi török végeket vizitáló főjanicsár megtudja, hogy Nádasdy Ferenc, a híres „erős fekete bég” három karóba vonatott magyar paraszt halálának megtorlásaként három fogoly török vitézt juttatott ugyanilyen sorsra, így reagál a hallottakra: A hitetlenek nem félnek tőlünk.

A kövér bég vállat vont. – Azok és félni? Hol vagyunk már Mohácstól!

– Ha így van – folytatta a főaga -, ha így van, akkor elvesznek a magyar vilájetek. Ha holnap nem is, de holnapután biztosan...”

A bég a magyarokkal való jó bánásmód előnyeit ecseteli, mire: „A főjanicsár elkezdett hahotázni, de a jókedve még ijesztőbb volt, mint a haragja.

– Bolondok vagytok ti valamennyien! Ti nyájas eszű, pudvás lelkű bolondok, ezzel a lágy melegségekkel gáncsoljátok el a birodalmat! Mert *az idegen nép csak addig a tiétek, amíg istennek vagy ördögnek néz titeket.* De ti egy asztalhoz ültök a hitetlenekkel, összesógorosodtok velük, és barátságajánló leveleket firkáltok nekik! Most már kitanulták a magyarok, hogy ti is csak emberek vagytok. Tegnap szolgáitok voltok, ma a barátaitok, holnap majd a nyakatokra hágnak. Itt már csak egy dolog segíthet: vért ontani, tenger vért, *bitófákkal rakni meg az országot, hogy kilelje őket a hideg, ha török kápát látnak!*

A bég úr önagysága igen elkomorodott:

– Méltóztatol emlékezni, kegyelmes aga, mi történt tizenöt esztendővel ezelőtt Szigetvár alatt? A hatalmas Szolimán császár

meg akarta büntetni Zrínyi szemérmertlenségét. Sok baj támadt abból, és a legnagyobb baj, hogy Szigetváron megfordult a magyarság lelke. Aki azelőtt meghódolt nekünk, arról azt mondták: okos ember; aki ellenünk támadt, az bolond volt. De most úgy van, hogy aki behódol, az gyáva, és aki föltámad, az hős. És ezer naplopó lödörög a magyar végházakban és kastélyokban, aki mind azt áhítozza, bár ő is olyan lehetne, mint amilyen a szemérmertlen Zrínyi volt”.

Méltán fölmerülő kérdés: mennyire tükrözi a történelmi igazságot az itt idézett regényrészlet? Hiszen köztudott, hogy a szépíró alkotói szabadságával élve megváltoztathatja – és tegyük hozzá sokszor meg is változtatja – a régmúlt történelmi eseményeit. *A problémáról általában* érdemes idézni Szerb Antal véleményét, aki az oly híressé vált magyar irodalomtörténetében a kuruc költészet kapcsán így foglal állást: a jó történelmi regény *„sokkal több, egészségesebb, intuítióval megközelíthetőbb történelmi igazságot mond el a korról, mint az adathalmazó tudományos munkák tömege”*.

A korszakkal foglalkozó történész, hadtörténész annyit tehet hozzá mindehhez, hogy Herczeg regénye széles körű kor- és tárgyismerettel készült, s ezért meglehetősen hitelességgel ábrázolja azt is, hogy az adott kor emberei hogyan ítélték meg a magyarországi török világot, annak mindennapi problémáit.

S vajon miként alakult a helyzet a XVII. században, akkor, amikor a magyarok sorozatosan török szövetségben vívtak háborúkat a Habsburg-hatalom ellen?

Erdélynek a Nagy Szulejmán szultán elgondolásain nyugvó, *„különleges státusú”* helyzete a török birodalomban lényegében nem változott azután sem, hogy a Bocskai-szabadságharc eredményeként a fejedelemség kiszakadt a Habsburg-fennhatóság alól és vissz-szatért a korábbi török vazallusi állapotba. Más kérdés volt: hogyan illeszkedhet be az új helyzetbe, hogyan idomulhat a török világhoz a királyi Magyarország lakossága, amely immáron évtizedek óta élethalálharcot folytatott e hatalom ellen?

A török vezetők, akiknek fölöttébb jól jött Bocskainak és követőinek fegyverfogása, meglehetősen szép szóvirágokba burkolt ígérekben festették le a jövő képét. Ennek első megnyilvánulása

volt az a beszéd, amely az erdélyi fejedelmi jelvényeket hozó, s a szultántól kapott kardot Bocskaira övező török követ ajkáról hangzott el 1604 novemberében Kassán. A Szamosközy István följegyzésében ránk maradt beszédben ilyen kitételek szerepeltek:

„Ezt te nagyságos Bocskay, aki hatalmas császár [ti. a szultán] fia vagy, tudjad, hogy valakinek ezt [a szultántól kapott kardot] ódalára kötik, annak soha sem pénze, sem hada el nem fogy. *Ha e végre kötöd fel, boldog lész, győzelmes lész.* Ha pedig olyan orcát akarsz előtte viselni, mint az előbbi, [ti. törökelleneset] távol nézzed, kit az hatalmas császár nem remél felőled. Ne lássad se temagadnak, se nemzetségednek utolsó veszedelmét. De hogy az ne legyen, az nagy isten viselje úgy a te igyekezetedet és minden szerencsédet. Azt mondja az győzhetetlen császár, hogy te lehess az, ki az te nemzetséged közt nem különben tündökölhessél, mint az szép csillagok közt az szép hajnalcsillag. Csinálhass állandó megmaradást a te nemzetségednek [a magyar nemzetnek] és lehess látója *azoknak a sok jóknak, kik az hatalmas császáriul reátok következnek. Tiétek mind a haza s mind az nyugodalom. A hatalmas császáré mind az költség, mind az hadakozás. Most mutatja azt meg a ti nemzetségiékhöz, az kit soha senkihez nem mutatott.* Végső barátságunk ez veletek az jóban, végső a gonoszban is ha jól nem viselitek magatokat. De mindent jól meglássatok fejünk felett az isten, ki mindent jól lát. Oka veszedelmeteknek magatok; semmit abban a császárnak ne tulajdonítsatok”.

Lényegében hasonlókat mondott Lala Mohamed nagyvezér is Bocskai Istvánnak, azon az 1605. november 11-i híres-nevezetes rákosmezei találkozáson, amikor átadta a fejedelemnek a királyi koronát. Szavai Bocatius János kassai főbíró följegyzésében maradtak ránk. A nagyvezér arra hivatkozott, hogy amíg Erdély el nem fordult a töröktől, olyan volt mint egy szerencsés sziget, „később a *német iga* alatt kegyetlenül feldúlták és a végső nyomorba taszították”. A német nemzet – folytatta a vezér – „sohasem volt őszinte a magyarokhoz. A védelem örve alatt minden évben háborút indítottak Magyarország ellen; *de most már méltán szerencsét kívánhatnak maguknak a magyarok, hogy végre barátságot kötöttek és szövetségre léptek a törökkel, ez sohasem fog kárt okozni ennek*

a népnek, hanem védelmet fog nyújtani bármilyen ellenség ellen, bárhol és bármikor kívánja ezt a szükség; jóakarattal és őszinte szívvel karolja majd fel őket, éppúgy, mintha a török hithez, néphez és fajhoz tartoznának... A németeknek és királyuknak bevett szokásuk és tulajdonságuk, hogy ígérenk és nem teljesítik, hamisan esküsznek, félrevezetnek és megcsálnak”. Ezzel szemben a törökök „olyan jóindulatúak, igazságosak és nemesek, hogy ha a magyar nép a megkezdett baráti viszonyt folytatja és megerősíti, rövidesen tapasztalni fogja, milyen boldogság köszönt be Magyarországra és a magyar királyság számára...”

A nagyvezér mellett tartózkodó török historikus, Pecsevi, aki ott volt a rákosmezei találkozón is, a következőket jegyezte föl a törökmagyar békés egymás mellett élésről:

„Minden gondolkodó, okos ember előtt egészen világos, hogy boldogult Szulejmán szultán gázi nyomdokainak követése eredményezte azt, hogy nevezett Bocskainak egy esztendő alatt meghódítottak [ti. a magyarországi várak és területek] és ez okból sikerült az iszlám hadseregének ennyi diadal és győzelem ebben az áldott esztendőben [1605-ben]”. A sikerek okát nem utolsósorban abban látta, hogy miután a török katonák „a paraszt népnek kedveskedtek és hízelegtek, azok önként hordták a sok élelmiszert a török táborba. „Ilyen következménye vala az igazságos és jó bánásmódnak. Ha az előbbi szerdáraink is így tettek volna, akkor sem a hadjáratok nem húzódtak volna el ilyen sokáig, sem a hadi nép nem unta volna meg testét lelkét, hanem mindegyike törte, zúzta volna az ellenség fejét”.

Az idézett források arra utalnak, hogy a török vezetők és más kortársak pozitívan reagáltak a tizenöt éves háború végén létrejött török-magyar szövetségre és szavaik szerint hittek az együttműködés tartósságában, ha igazságos és jó bánásmódban részesítik a magyarokat.

Arra, hogy mennyire hittek a szövetségre kényszerült magyarok a különböző török ígéreteknek, érdekes adalékot szolgáltat Szamosközynek az a széljegyzete, amit a török követ 1604. novemberi beszédéhez fűzött: „*Aki hazudni akar, ilyen szót gondol hozzá mint ezek*”.

S hogy ez nem valamiféle egyéni véleményt jelentett, számos egykorú forrás is alátámasztja. Így például Illésházy Istvánnak az a figyelmeztetése, amelyet 1605. szeptember végén írt Bocskainak, s amely tömören tükrözi, hogy a magyarországi nemesség miként látta a török világot és a békés egymás mellett élés lehetőségeit:

„Az török birodalom nem szenved társat, sem urat, sem nemes embert, sem szabad várost, bizonságot teszen errül az ő egész birodalma!” Ebben egyértelműen benne volt az, hogy a török csupán alárendelt helyzetű államot ismer, s nem egyenrangú szövetségest, és még inkább az, hogy nem ismeri el a privilegizált nemességet.

Hasonlóan látta a békés egymás mellett élés lehetetlenséggel határos voltát Homonnai Drugeth Bálint, Bocskai magyarországi hadainak fővezére, aki 1605 őszén ezt jegyezte föl naplójában:

„Az török nemzet azt akarná, bátor [bárcsak] az németek minket mindegyig levágnának, avagy mi az németeket, mert ők annyival inkább erősödnének hatalmas állapotjokban”.

Illésházyról és Homonnairól persze el lehet mondani, hogy ők ekkor is alapvetően Habsburg-orientációjúak lévén, elfogultsággal, oktan bizalmatlansággal ítélték meg a török fölajánlott szövetségét és magát az egész török világot. Hiszen köztudott, hogy Illésházy, Mátyás Habsburg-főherceggel – a későbbi uralkodóval – titkos szövetségben lépett a felkelők táborába, és lett ott a mozgalom második embere. S az is ismert, hogy Homonnai Illésházy szellemi irányítása alatt állt, az ő fejedelemsjelöltje volt a Bocskaitól először jelölt Báthory Gábor helyett. Éppen ezért nem lényegtelen annak a vizsgálata, hogy miként látta e kérdést az a Bocskai István, aki levelében a török szövetség szilárd elkötelezettjének, s a török ígéreteknak hitelt adónak mutatta magát. Ezzel kapcsolatban rendkívül érdekes momentumot tartalmaz az az 1605 januárjából származó levélrészlet, amelyet az ekkor még Habsburg-hű Csáky István írt a még szintén császári oldalon lévő Nyáry Pál volt váradi kapitánynak. Az előzményekhez hozzá tartozik, hogy nem sokkal azelőtt jártak a Habsburg-uralkodó megbízottjai Bocskai kassai udvarában a békés kiegyezés lehetőségeit kutatni. E személyek előtt – a levelet idézve – „sok szóval mondja Bocskai,

hogy még ez ideig *az törökhöz nem kötelezte úgy magát, hogy hátra hagyta volna az ő vele jót tett kegyelmes urát, fejedelmét, az római császárt*".

Persze föl lehet vetni, hogy ez a kijelentés még a győzelmes fordulat előtt hangzott el, és a bizonytalan helyzetben lévő fölkelő fejedelem pusztán politikusi taktikázásból mondhatta azt. De így gondolkozott-e azután is, hogy a szorongva várt rákosmezei találkozásról megdicsőülve távozott? Vagy azt követően, hogy a szultán Felségednek szólította őt levelében, és kész volt hozzá igazodni a háború folytatása vagy a béke megkötése kérdésében?

Bocskai István valódi érzelmeit, gondolatait megtudni századok távlatából szinte a lehetetlenséggel határos. Ám valamit sejtetni enged ezekből az erdélyi fejedelemségben utódjának, Rákóczi Zsigmondnak egy levélrészlete, amelyben többek között ezeket olvashatjuk Bocskai Istvánról: „Mikor halálához közel volt, ugyanazt mondta, hogy ha meg nem halna, szolgálni akart a keresztyénségnek” – ti. a török elleni harccal. S nem egészen egy esztendővel később, a fejedelmi széket Báthory Gábornak átengedő Rákóczi Zsigmond szintén azt írta Thurzó Györgynek: „Ha egy szívvel, akaraton volnánk, noha csonka, béna vagyok, az szekeremben ágyat vettetnék, de mégis *meglátnám szabadulását* [a török uralom alóli felszabadulását] *Magyarországnak Szent Demeter napjáig*".

Igaz, az élete nagy részét török elleni küzdelemben eltöltő Rákóczi Zsigmondról el lehet mondani, hogy ellenszenvvel szemlélte a török világot és ezért volt kész utolsó erejével is fegyveres harcot folytatni az ellen. De nem látta másként ezt a problémát az a Bethlen Gábor fejedelem sem, aki ifjú korától fogva a török oldalán harcolt, akit a török már 1604-ben kész volt Erdély fejedelmének elismerni, s akinek fejedelemsé tételé érdekében haddal döntötte meg Báthory Gábor uralmát. Az a Bethlen Gábor, aki ostrommal foglalta el Lippa várát, hogy átadhassa a töröknek. Az a Bethlen Gábor, akit nemcsak külföldi ellenségei, de a magyar kortársai közül is oly sokan „*törökkel bélettnek*” – vagyis „*török bérencnek*”, a török érdekek gátlástalan kiszolgálójának hittek.

Nem számítva azokat a keleti szóvirágokkal megtűzdelt leveleket, amelyekben Bethlen – más erdélyi fejedelmekhez hasonlóan –

a török iránti hűségét, elkötelezettségét és szeretetét bizonygatta, bizalmas magánleveleiben és titkos utasításaiban egészen másokat olvashatunk! 1611 júliusában Báthory Gábor udvari főkapitányként például azt írta sógorának, Rhédey Ferenc váradi főkapitánynak, amikor a magyarországi urak erdélyi intervenciója veszedelmes helyzetet teremtett ott: „Sokat bujdosott emberek vagyunk, *én Törökországra soha többször nem megyek, inkább akarok meghalnom hazámban*”. Jóllehet egy év múltán, amikor a Báthory-ellenes praktikái napfényre kerültek, ismét a törökök közé futott, s ott egy évet eltöltött, ez a levele mégis arról tanúskodik, hogy a török világ neki is idegen volt, s csupán *kényszerből* vállalta azt ideig-óráig is. Akárcsak azok a törökké lett magyarok, akiről Pierre Lescalopier többször idézett munkájában így írt: „Egyesek közülük antitrinitáriusok, mások anabaptisták, zwingliánusok, lutheránusok és más új vallások követői, akik török külszín alatt itt könnyebben gyakorolhatják hitüket, mint saját hazájukban. De a követ úr [ti. a konstantinápolyi francia követ] azt mondta nekem, hogy *valójában politikai okok vagy bűncselekmények miatt bujdosnak el az igazságszolgáltatás elől, s kerestek menedéket a romlott keresztények e mentsvárában*”.

Kemény János, Bethlen bizalmasa megemlíti önéletírásában, hogy a fejedelem „noha külsőképpen igen színezett és kereste kedveket” — a valóságban *„igen szomjúhozza vala a pogányság ellen való hadakozást”*. Ez a megállapítás annak ellenére helytálló, hogy Bethlen politikájában alapvetően a törökre támaszkodott, s például az 1621-es veszélyhelyzetben, amikor magyar alattvalóiban nem bízott, portai janicsárokat kért maga mellé testőrzőkként. Mégis 1619 végén, magyarországi fejedelemként megparancsolta Thurzó Szaniszlónak, az akkori bányavidéki főkapitánynak: *„A török ellenségünk lévén, az ő álnoksága szerint ugyan nem kételkedünk abban, hogy valamit ne igyekeznék”* – ti. a magyarok ellen cselekedni. Éppen ezért ha a török megpróbálkozna bárhol hódításokkal *„mint természet szerint való ellenségnek* is ellene álljanak és tehetségek szerint mind vizen szárazon egyaránt ártsanak nekik”. Maga is kész volt arra 1623-ban, hogy „jó fundamentommal” harcba induljon Magyarország török uralom alóli felszabadításáért.

Ez az idegenkedés és a török elleni harckészség még inkább megvolt a méltó utódban, I. Rákóczi Györgyben, a „bibliás őrálló” fejedelemben. Rákóczi ugyan sohasem élt török területen, s a török világot mindössze portai követeinek beszámolóiból ismerte, de ez éppen elegendő volt erős ellenérzései kifejlődéséhez. A török hatalmat a zsarnokság megtestesülésének tekintette, s a szövetségi rendszerben küzdő Báthory Zsigmondot nem számítva, ő volt az egyetlen olyan erdélyi fejedelem, aki 1636-ban – magára hagyatva – seregek élén sikeresen szembeszállt a törökkel. Sőt, az 1644/45-ös Habsburg-ellenes küzdelmet is azért fejezte be oly gyorsan, hogy bekapcsolódhasson a szerveződő nagy török-ellenes koalícióba. Ez alkalommal elkészítette és a vállalkozás vezetőjével kiszemelt lengyel királynak megküldte a török kiűzésének részletes stratégiai tervét, kifejtve benne, hogy „*készen volnánk mi is, minden erőnk és tehetségünk szerint a közjónak szolgálni és *aperto Marte* [nyíltan] a törököt *aggređiálni* [megtámadni]*”.

Elképzelhető, ha a török-vazallus erdélyi fejedelmek, a török szövetségben vívott Habsburg-ellenes küzdelmek vezetői ennyire idegenül álltak szemben az „ottomán hoddal” [holddal] és ennyire károsnak ítélték hosszú távon a török-magyar egymás mellett élést, akkor milyen véleménnyel lehettek erről azok, akik egész életüket a török elleni harcra szentelték, mint például Zrínyi Miklós a költő, hadvezér és hadtudós, aki a törököt „*rettenetes sárkány*”-nak nevezte, amely „miulta a kaspiai barlangok közül kijött”, azóta „a keresztyén vérnek patakul folyása meg nem állott”. A békés egymás mellett élés lehetetlenségét Zrínyi éppen Erdély példájával igyekezett alátámasztani: „Nem használ itt senkinek az ártatlanság, nem a túrés s együgyűség, annál készebb az török azt rontani, mentül maga kára nélkül cselekedheti azt. Több száz esztendejével már, hogy a frigynek [szövetségnek] árnyéka minket nem nyugodtott, hanem rontott és ezalatt ugyan megromlánk, *Erdélt az adózás s az alázatosság meg nem mentette, hanem ez az elhittel* [a bizalom a törökkel való békés egymás mellett élés lehetőségében] *megrontotta*”.

Az egykorú források hosszú sora arra utal, hogy lehettek ugyan eltérések a magyarországi és az erdélyi kortársak között a török világ megítélésében, azonban az uralkodó érzés – különösen

a magyarországiaknál – alapvetően az *idegenkedés* és a *bizalmatlanság* volt. Mert jóllehet a Mohács utáni magyar nemzedékek másfél századon át két eltérő történelmi útra kényszerültek – más lehetőségek adódván a nyugati és más a keleti országrész lakóinak -, ám e két út kényszerű szolgáit összekötötte a törökkel szembeni mély ellenérzés, s a török világtól távolmaradásra irányuló igyekezet.

AZ UTÓKOR ÍTÉLETÉBEN

Azt megmondani, hogy egy történelmi esemény, jelenség vagy akár egy korszak miért így vagy úgy tükröződik az utókor közgondolkodásában, érzésvilágában, sokszor olyan nehéz feladat, mint nyomon követni a karsztos vidékek bűvó hegyi patakjainak vagy a sivatagi futóhomoknak az útját. Már az egy-két nemzedékkel később születettek sem egyformán ítélik meg a közelmúltat; hát még azok, akik századokkal később élnek, s csupán olvasmányélmények vagy az iskolában tanultak alapján tájékozódhatnak! Így vagyunk a török világ, a magyarországi török uralom megítélésével is. A török hódoltságot és annak megszűntét nem egyformán értékelte a közvetlenül bekebelezett területek vagy Erdély és a királyi Magyarország lakossága. Sőt az egyes régiókon belül is volt eltérés a különböző társadalmi osztályok és rétegek, néha még az egyes személyek véleménye között is. A törökök hadjáratait, háborús pusztításait általában egyformán sínylette és ítélte meg mindazon magyarországi lakos, aki a hadvonulatok hatósugarába került. Ám már eltérések mutatkoztak a török uralom békés időszakainak megítélésében. Nem egy város polgársága például jól ki tudta használni lakóhelyének kedvező földrajzi fekvését és azt, hogy a török birodalommal folytatott kereskedelem bizonyos távlatokat nyitott meg előtte. Ilyen volt mindenekelőtt az akkori Magyarország legnépesebb városának, Debrecennek a helyzete, amely város éppen a török hódoltság korában fejlődött jelentősen.

Azt is számba kell vennünk, hogy az utókor történelmi tudatát nem csekély mértékben alakító szájhagyomány sem egyforma képet továbbított az elkövetkező nemzedékeknek. Nem véletlen, hogy a XVIII. század harmincas éveiben – tehát egy emberöltőnyi időszakkal a karlócai béke után – kezdődik a Habsburg-ellenes harcok korát nosztalgikusan visszasíró költészet felvirágzása. Akkor,

amikor a köztudatból már többnyire kihulltak a török háborús pusztítások nyomasztó emlékképei, és az elnyomottak gondolatvilágában előtérbe került annak felidézése, hogy a török hódoltság és a Habsburg-ellenes küzdelmek korában összehasonlíthatatlanul nagyobb lehetőségek adódtak a „szolgaság házából” való kijutásra, mint az új korszak békésebb, de vitathatatlanul merevebb társadalmi viszonyai között. A török hódítás és elnyomás veszélye megszűnván, a nemzeti közgondolkodásban egyre szebbé vált a magyarországi török világ képe, összehasonlítva azt az akkori jelennel, a kiteljesedő Habsburg-abszolútizmus többrétű szorításaival és sérelmeivel szemben.

Mindenekelőtt a történettudományra hárul a feladat, hogy az emlékképek szubjektív, olykor csalóka világában rendet tegyen és megrajzolja a török világ, a magyarországi török hódoltság objektív képét. Pontosabban azt, hogy a másfél százados török uralom milyen változásokat hozott létre a magyarországi gazdasági, társadalmi és politikai élet arculatán.

Engels, aki a török elleni küzdelmet „*európai ügy*”-nek minősítette, többek között abban látta a török hódítás veszélyét, hogy egy kezdetlegesebb fejlődési fokon álló nép hódítása magától értetődően mindig megzavarja az elfoglalt ország gazdasági fejlődését, és elpusztít számos termelőerőt. E megállapítás igazsága teljes mértékben áll azokra a balkáni országokra, amelyeket egészükben elnyelt a barbár oszmán hódítás áradata. Magyarországon azonban némiképp eltérően alakult a helyzet. Mindenekelőtt azért, mert a török a középkori magyar királyságnak csupán *egy részét* tudta maradéktalanul bekebelezni a birodalomba, míg Erdélyt a hozzákapcsolt területekkel – illetve Bocskai István és Thököly Imre felső-magyarországi fejedelemségét – a birodalom „*különleges státusú*”, az elfoglalt országokétól eltérő, kedvezőbb jogállású részeként birtokolta.

Miért alakult ez így? Miért követett a török más politikát Erdély és a királyi Magyarország lakosságával szemben, mint az egyes balkáni országokban?

Erre a kérdésre a magyar történetírók pártállásuktól függően – vagyis aszerint, hogy az illető történész a kuruc, Habsburg-ellenes irányzathoz vagy a labanc – Habsburg-barát irányzathoz tartozott-e

– eltérő válaszokat adtak. Az első irányzat képviselői hajlottak afelé, hogy a török ezen más gyakorlatát a szulejmáni ígéretnek követésének, a törökök valamiféle misztikus „*magyar barátságának*”, sőt a török szultánok „úri” magatartásának tulajdonítsák. Ezzel szemben az úgynevezett „habsburgiánusok” egyedül a Habsburg-hatalom „elrettető” erejében jelölték meg ennek az eltérő politikának az okát. Ez utóbbiak Magyarország gazdasági, társadalmi elmaradottságának egyedüli – vagy legalább fő – okát a török hódításban látták, míg a „kuruc” irányzat képviselői a negatívumok fő kútforrását a Habsburg-elnyomásban, a Habsburg-kormányzat magyarságra nézve sérelmes, diszkriminációs politikájában és a Habsburg-hatalmat kiszolgáló nagybirtokosok és nemesek önző politikájában jelölték meg. Sajátos nézeteket vallott például a nem egy történeti igazságra különben zseniálisan ráérező Ady Endre is, aki egyik cikkében azt írta: „A török pusztítás majdnem *pihenő* volt Magyarország szolganépei számára.” Ez a helytállónak semmiképpen sem nevezhető megállapítás egyenes következménye volt Ady protestánscentrikus „kurucos” történetfelfogásának. E szemlélet keretében sajátos értékelést kapott a Habsburg-ellenes küzdelmeket támogató török hatalom a történetírók egy részénél is. Ezen irányzat egyik szélsőséges képviselője, Rugonfalvi Kiss István, mértéktelenül idealizálta a magyarországi török politikát, és tagadta a török uralom negatív összhatását a magyar társadalom fejlődésére. Nem mentesek ilyen – vagy ehhez hasonló – tendenciától például Kővári László vagy Takáts Sándor munkái sem. Érdekes nézeteket vallott a fiatalon elhunyt erdélyi Makkai Ernő, aki írásában annak hangsúlyozása mellett, hogy „a török hódítás sehol a fejlődés szolgálatában nem állott, hanem útját mindenütt csak rombolás, visszamaradás és kulturálatlanság jelzi”, továbbá, hogy „*a török hódoltság nagyidőre visszavetette a magyarságot a fejlődésben*” – arra is rámutatott, hogy a török hódítás Erdélyt „indirekt hatásával az önálló szervezkedésre, a kialakulásra és a vezérszerepre kényszerítette”.

A török korról foglalkozó XX. századi kutatók sem egyformán ítélték meg a török hódoltságnak a magyar gazdasági-társadalmi és kulturális fejlődésére gyakorolt hatását. Anélkül hogy egyenlőségi jelet kívánnánk tenni Siklóssy László

művelődéstörténész és Szekfű Gyula történész tudományos kvalitása közé, mégis az ő nézeteiket szeretnénk egymás mellé állítani, mint két szögesen ellentétes értékelést. Mert mit is olvashatunk Siklóssy munkájában, amely eredeti formájában a század húszas éveiben látott napvilágot, s amiből Székely András 1972-ben egy viszonylag nagy példányszámú válogatást jelentetett meg *A régi Budapest erkölcse* cím alatt?

A szerző a török világ hatásának értékelésénél felteszi a kérdést: „És vajon európai veszély volt-e a török?”

A kérdésre azonnal határozottan nemleges választ is ad: „Nem. Hiszen Velence és Franciaország szövetségese volt. Ellenben veszélyeztette a Habsburgok világuralmi törekvéseit”.

A török hatalom magyarországi hatásával kapcsolatban így foglal állást:

„Ha Magyarország Erdély módjára beilleszkedik a török birodalomba, olyan *ideiglenes, névleges függésbe* került volna, amely százszor többet ér, mint a Habsburgok alatti papírfüggetlenség. A törökkel számolt volna le a Habsburg-birodalom egyedül. A magyar a német császárhoz fordult védelemért, az pedig elküldte az első tűzvonalba meghalni. Így lett Magyarország állandó hadszíntér”.

Siklóssy ezen mások által is vallott nézetét azzal igyekszik alátámasztani, hogy a török főhatóság alá került Erdély volt az őrzője a magyar kultúrának, „az Erdélyből kiinduló magyar szabadságharcú törekvéseket a török mindig támogatta”. Vélekedése szerint, „*a török-Magyarországot magunk tettük állandó hadszíntérré, holott Bécs alatt megmérkőzhetett volna Kelet és Nyugat nélkülünk is, és anélkül, hogy országunk közepe elpusztuljon*; Magyarországot nemcsak a török pusztította el, hanem *éppúgy* a hódító császári zsoldosok, valamint az egymással szembekerülő császárpárti és törökpárti magyar katonaság; kulturális emlékeink romlását is csak *csekély részben* tudhatjuk be a képpromboló törököknek, akik velünk mint ellenséggel is jobban bántak, mint a jóbaráttal a fölszabadító szövetségeseink, akikhez az ország döntő súlyú része oly lelkesedéssel csatlakozott a mohácsi vész után”.

Siklóssy sajnálkozik azon, hogy a törökbarát politika csupán Erdélyben tudott érvényesülni, s hogy a tulajdonképpeni Magyarország a Habsburgok jogára alatt a török uralom ellen fordult, „amelyről sokszor okkal, sokszor ok nélkül minden rosszat elmondtak”. Többek között arra hivatkozik, hogy a török-magyar harcok „mindenesetre lovagiasabbak és emberhez, katonához méltóbbak voltak, mint például a harmincéves háború csatározásai, ahol ok nélküli harcok nyomában burjánzott fel a nyomor és az erkölcstelenség”. A jeles művelődéstörténész – alapvetően Takáts Sándor adataira és koncepciójára támaszkodva – kijelenti: „A magyarországi török világ hat-hét emberöltőjéből csak az első kettő volt – az sem mindenütt – az elkeseredés és gyűlölet ideje. De ekkortájt is túlzottak a rabokról a közhitben szereplő nagy számok”. A szerző inkább azt emeli ki, hogy a török „előzékeny és lovagias tudott lenni, s hogy fegyelmezett katona volt a háborúban és tisztelettudó a békében”.

Nézzük, mit mond ezzel szemben a huszadik század első felének közismert magyar történésze, Szekfű Gyula:

A két világháború között megjelent magyar történeti szintézisben meglehetősen sötét, vigasztalan képet festett a magyarországi török világról. *A magyar táj színváltozása* című fejezetet azzal vezeti be, hogy az az utazó, aki a XVI. vagy a XVII. században Magyarországon megy keresztül „ha még oly közömbös is lelkében a magyar sors iránt”, nem tudja útját sajnálkozás nélkül megtenni. „Az az ország, mely Mohács előtt paradicsomnak tűnt fel idegenek előtt, a török hódítás századaiban csak sajnálkozás tárgya: *elpusztult, tönkretett vidék, melyet az utas nem egyszer temetőnek nevez*”. A magyar föld elvadulása, pusztásodása már a XVI. század közepén észlelhető volt. A falvak elpusztultak a török hódítás következményeként, ember és háziállat elhagyta a tájéket; futva, menekülve vagy török rabságban. Kelet és Nyugat küzdelmében a *rabszolgatartó török állam* ragadván magához a győzelmet, a magyarság európai civilizációjának a nyomai is kipusztultak, s helyükön a kultúraellenes pusztaság terjedt szét.

„Ahol a föld ennyit szenvedett és így elpusztult, mennyit kellett annak szenvednie, akié az korábban volt, vagy aki most ezen a földön tengette idegen uralom alatt az életét!” A török államigazgatás

minden területén felhasználták a rabszolgaerőt, „s a magánbirtokosok is általában rabszolgafelügyelők gondján, rabszolgamunkások verejtékéből éltek és termeltek”. A török urak kizárólag rabszolgamunkást alkalmaztak, akár földművelésről, akár valamiféle iparostevékenységről volt szó. Sőt, ilyenekkel éltek szerelmi életüket is, mindkét nemből válogatva azokat. Egy konstantinápolyi nagyúr például arra kérte az egi basát, hogy ha nem kap nőnemű *"szivecske-fülemülécskét"* a számára, akkor szerezzen neki egy *"tisza fiatalembert"*, aki mossza kezét és arcát, akiből ő majd *"szoba-fülemülét"* fog nevelni. Széles folyamban ömlött a magyar rabszolga a török birodalom belső területére, Konstantinápoly rabszolgavásáraitra.

A török állami berendezkedés rátelepedett a magyar lakosságra, a török hűbérrendszer elűzte a magyar feudális urat, nemest, a katolikus hierarchia helyét elfoglalta az imám és a müezzin. Aki és ami meg akart maradni a török uralom alatt, annak le kellett szorulnia a legalsó fokra, a rája színvonalára; a keresztény társadalom maradványai a legalsó fokon nivellálódtak. Ezért a nemesek közül, aki csak tehetett, menekült a töröktől meg nem szállt területekre. Akik maradtak, túlnyomórészt jobbágyok és iparosemberek, azokra a ráják súlyos terhei nehezedtek. Nyomasztó volt az állami adóteher is, de még inkább azoknak a szolgáltatásoknak a bonyolult rendszere, melyekkel a török földesuraknak tartoztak. Az adókat nem a közigazgatás vetette ki, hanem a fegyveres hódítók rótták a rájakra. Azokra, akikre a vallási parancs szerint is megvetéssel tekintettek, s akiknek nem volt lehetőségük arra, hogy ne engedelmeskedjenek! A török és a magyar feudalizmust Szekfű így állítja szembe egymással: föld és birtokosa, rája és török hűbérúr között hasztalan keresnők a patriarchális viszonyok legkisebb nyomát is. „A magyar nemesurat jobbágyai gyűlölték vagy szerették, de vele szemben valami személyes álláspontot mindenképpen elfoglaltak, míg a török úr személyével nem törődve, rájai benne általában a pogányt, az úrat, a *hatalmas önkényt* gyűlölhették”. Ezt az önkényt a központi hivatalok alig tudták szelídíteni. A török világ, a maga aprólékos szabályokba foglalt önkényuralmával, „nyugtacédulákat osztogató zsarnokságával és véres hadvonulásaival *űzte el a*

magyarságot ősi telepedése határaiból s hozott be helyébe idegen, balkáni jövevényeket".

A magyar lakosság pusztulása több hullámban következett be. Sőt egyes vidékek, városok többször is elpusztultak, s betelepedtek, a hadjáratoktól függően. Különösen a tatár hadak néptelenítettek el hatalmas vidékeket Magyarországon. Főként a XVII. században, amikor is egyre gyakrabban vette őket igénybe a török hadvezetés. A Marostól a Körösökön át a Tiszáig, a kun szállásokig állandósult a „futás”, mindegyik vidéknek megvan a maga „kis futása”, „nagy futása”, amikor is éveken, évtizedeken át üresen, felépítetlenül maradtak a felégett faluromok. Helyükre legtöbbször idegen etnikumok vándoroltak be a balkáni részekről. Egyedül az alföldi nagy cívisvárosokban mutatkozik némi fellendülés a török uralom alatt, de e néhány nagy parasztváros élete magyar falvak százainak halálából táplálkozott. A városok népét túlnyomóan a puszták marhatenyészete tartotta el, a korábbi földműveléshez képest alacsonyabb, visszaesést jelentő gazdasági forma, a régi félnomad korból átvett rideg-marhatartás. A nagy alföldi parasztvárosokon kívül tűrhetőbb életmódot azok a régi települések kínáltak a magyar rája lakosságának, ahol valamelyik nagy török vár körül, annak oltalma alatt élhetett. Ilyen helyeken ugyanis a török gamizon szükségleteit kielégítve, a saját fenntartására és adóinak kifizetésére is elegendő pénzt kereshetett.

„Mindent összevetve – állapítja meg Szekfű – ami a török területen a lakosság aránylag kis hányadának az életét elviselhetővé tette, az nem a török kormányzat akaratából, annak tudatos rendelkezéseiből származott, hanem egyszerűen általános szociális és demográfiai viszonyokból, melyek kialakításában a török kormányzóknak semmi aktív részük nem volt... s ha manapság keserűen nézzük városaink városiatlan voltát, elmaradt falusi képét, melyen alig lehet már változtatni, akkor tudnunk kell, hogy ezt az eredményt a magyarság kultúrakarata ellenére, az ő nagy nekilendülése romjain, idegen erőszak hozta létre”.

Szekfű szerint termékenyítő kultúrhatásokat hasztalan keresnénk a török részéről. A török kormányzat megelégedett a rájuk végletes anyagi kihasználásával, viszont a nemzeti és a vallási hovatartozás kérdését soha fel nem vetette. Nem csekély mértékben ennek volt a

következménye – állapítja meg Szekfű -, hogy a magyar ráják nemcsak érzelmeikben, szokásaikban maradtak meg magyarnak a török hódoltság másfél százada alatt, hanem politikailag is egynek érezték magukat a magyar királlyal, amelynek testéről leszakították őket. Ez fejeződött ki a hódoltságaik *kettős adózásában*, amellyel kapcsolatban ugyan fönmaradtak tiltakozások, de ezek „mindig csak a mértéken túli követelések ellen szólnak, és sohasem az elv ellen, mely szerint magyar részre is kell a magyar jobbnak adóznia, még ha török uralom alatt él is”. A török hatalom vallási közömbössége nyomán sem a katolikusok, sem a protestánsok nem voltak vallásüldözésnek kitéve.

A török világnak a magyarországi nemzetiségi mérlegében Szekfű megkülönböztet egy nagy passzívumot és egy nagy aktívumot. Az előbbit a magyarság nagy lélekszámvesztésében látja, aminek szomorú következményeként az a „nagy jövőjű, európai viszonyok közt is számottevő nagy népből, mely a középkorban joggal játszott Közép-Európa terein nagyhatalmi szerepet, most süllyedt le kis néppé, s ezt a vérvesztéséget sohasem lehetett pótolni.” Az aktívumot abban az energiatömegben jelöli meg, melyet a magyarságban a török világ hatása fejlesztett ki. „A legnagyobb feladat, a védelem feladata a magyar népfaj vállaira nehezedett, s ezek a vállak a százados teher viselésében megedződtek, a *védelmet vezető* nemesi és főúri osztályok akarata megerősödött, szelleme kiművelődött”. Ennek ellenére a török korszak passzívuma sokszorosan fölülmúlta az aktívumot, s Szekfű újra kihangsúlyozza: „*Történetünk minden későbbi szerencsétlenségének kútfeje a török hódítás és nem egyéb volt*”.

Kissé hosszasan idéztük Szekfű munkáját, mert az talán a legátfogóbb képet adja a török hódoltság kori Magyarország helyzetéről.

Vajon mennyiben fogadta el a felszabadulás utáni magyar marxista történetírás ezt az értékelést a magyarországi török világról és annak történelmi hatásairól?

E probléma vizsgálatánál mindenekelőtt azt kell figyelembe vennünk, hogy az új utakat kereső történetírásunk vezérlő eszméje éveken keresztül az „*ősi ellenségünk a német hódító*” elve, illetve ennek az elvnek a követése volt, és ennek rendeltük alá a

török hódoltság korának kutatását is. Ebből adódóan, noha emlegettük a török uralom negatívumait történetünk alakulására, a bajok *fő okát* a Habsburg-hatalom magyar-politikájában kerestük, s a Habsburg-uralmat előszeretettel minősítettük *gyarmatosításnak* vagy *félgyarmatosításnak*. Ebben a történetfelfogásban óhatatlanul háttérbe kellett szorulniuk a török uralom negatívumainak; különösen a XVII. században, amikor is a XVII-XVIII. századi magyar történelem fő vonalának deklarált Habsburg-ellenes küzdelmek vezetői török szövetségben küzdöttek az oszmán hódítás elleni védelem fő támaszát képező Habsburg-hatalommal szemben.

A hatvanas évek magyar történetírásában egyre inkább uralkodóvá vált az a felfogás, hogy a török feudális despotizmus – a feudalizmusnak e keleti, barbár despotikus formája – messzemenően korlátozta a társadalmi haladás lehetőségét, az áruterelés fejlődését falun és városban, ennek talaján a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet előkészítését, a nemzetek kialakulásának folyamatát. Mindent összevetve a *társadalmi haladás* szempontjából összehasonlíthatatlanul negatívabb erőt képviselt, mint a rendi feudális állam vagy a centralizált feudális monarchia *bármely európai változata*. Így a török elleni küzdelem *a haladás akkori fő akadálya* elleni harcot jelentette Közép– és Kelet-Európa déli részén.

Ezen irányelvek egyik megfogalmazója, Pach Zsigmond Pál, későbbi írásában azonban kihangsúlyozta azt is, hogy amikor a török hódítás fejlődést gátló hatását, a háborús pusztítások következményeit nyomatékosan kiemeljük, egyben utalnunk kell annak a felfogásnak a tarthatatlanságára, amely történelmünk haladó vonalának megtörését, Nyugat-Európától való elmaradását „döntően vagy éppen kizárólag” a török uralomnak tulajdonítja, amely nézet legélesebben Székfű munkáiban jutott kifejezésre. Ez a szemlélet egyebek mellett, *a török ellenében Bécsre való utaltságunkat*, a Habsburg-monarchiához való tartozásunk pozitív hatását volt hivatott kidomborítani. A magyarországi fejlődés elkanyarodása a nyugateurópaiktól része volt a Közép– és Kelet-Európa számos országára kiterjedő történeti folyamatnak, amelynek hatását hazánkban tetézte – súlyosbította, illetve módosította a török hódítás a maga pusztító következményeivel.

A török uralom magyarországi negatív hatásainak pontos feltérképezése még nem zárult le. Ám amíg ez megtörténik, addig is talán iránymutatónak lehet tekinteni Makkai Lászlónak azon megállapítását, miszerint *a török feudalizmus*, a török világ, ha egyes vonatkozásban kisebb terhet is jelentett az egyes népekre, amint azt korábban láttuk, *a fejlődés zsákutcája, a gép előtti feudalizmus világa volt.*

Éppen ezért Magyarországnak, ha az európai gazdasági-társadalmi fejlődést akarta követni, el kellett tőle szakadni. Ezt viszont – tehetjük hozzá joggal – csakis a Habsburg-hatalom segítségével valósíthattuk meg, s így a Bécsre való utaltságunk – amit különben a XVII. századi Habsburg-ellenes harcok vezetői is világosan láttak – nem szubjektív történetírói nézet kérdése, hanem objektív történelmi realitás.

Szemléletes képet kaphatunk a magyarországi török világról Hegyi Klára két évtizede megjelent *Egy világbirodalom végvidékén* című munkájából. A mű bemutatja a törökök világát; ami a magyarok világából a török hódoltság alatt is megmaradt; majd a két világ harcát, a kettős uralom mindennapjait. Az élvezetes stílusban írt munka befejező részében azt olvashatjuk, hogy miután Magyarországon a törökök és a magyarok közvetlen közélről ismerték meg egymást, realisabb képet alkothattak a másik félről, mint például Európa egyéb részein a csupán hírből ismert török világról. „A pogány pogány marad, vélekedett magyar is, török is a másiktól, s a fegyveres háborúskodást mindegyik az egyetlen igaznak elismert hit védelmeként fogta fel”. A keresztények azt vallották: a pogányság csalárd és megbízhatatlan, adott szava a sátáné, azt bármikor kész megszegni. Ugyanakkor a törökök a keresztényeket „gonosz-cselekedetű és porba sújtott gyauroknak” hívták, s Allah átkát kívánták rájuk. Ám jóllehet méla utálattal néztek a keresztény kultúrára és hitre, de nem voltak vallásilag türelmetlenek, aminek pozitív hatásait különösen a hódoltsági protestánsok érezték és gyümölcsöztették. Őrizték a nemzeti kultúrát, és biztosították a szellemi összeköttetést a három részre szakadt ország területén. A török és a magyar kultúra az apró, esetleges egymásrahatásokat kivéve, általában elszigetelten élt egymás mellett. A szerző nem osztja Szekfű Gyulának és követőinek

azon nézetét, miszerint a magyar elmaradás *egyedüli* oka a török hódítás volt. „A *kezdődő lemaradás* nem írható a törökök rovására, mert az már az ő ittlétük előtt megindult... Bizonyosak lehetünk benne, hogy a török hódítás nélkül sem kerültünk volna a polgárosuló fejlődés élvonalába. De azt már a török uralom okozta, hogy ez a lemaradás az *elkerülhetetlennél nagyobb* méretű lett”. A török magyarországi uralma, végső soron, „két, egymástól alapjában különböző, egymással nem keveredő és egymásra csak *felszínesen* ható társadalom, két távoli világ ideiglenes együttélése volt. Csak mint *pusztító idegen uralomnak* voltak az ország életére súlyosan ható következményei, de mélyebb, a magyar feudális rendszert, az ország intézményeit és kultúráját alapjaiban megváltoztató-torzító hatása nem volt”.

Ez utóbbi gondolatot részletesen taglalja Szakály Ferencnek a nyolcvanas évek elején megjelent terjedelmes monográfiája, amely *Magyar adóztatás a török hódoltságban* címmel látott napvilágot. Az adatgazdag munka – kiegészítve és továbbfejlesztve a kiváló Salamon Ferenc korábbi kutatási eredményeit – már a bevezetőben felveti a gondolatot: „*a török feudalizmus súlyos vereséget szenvedett saját, Magyarországból elfoglalt területein a magyar feudalizmustól. Attól a magyar feudalizmustól, amelynek államát szétzúzta, területi integritását megsemmisítette, hadseregét többször szétverte*”. A hódoltsági magyar adóztatás másfél százados történetének részletes áttekintése után Szakály Ferenc megállapítja, hogy a korszak magyar nemességét a hódoltság adóztatásában elért eredményei jóval rugalmasabbnak és életképesebbnek mutatják, mint tevékenységének bármely más, eddig feltárt síkja. Különös, sajátos jelenség, hogy akkor sikerült térdre kényszerítenie a jelentős katonai fölényben levő török birodalom magyarországi exponenseit, amikor „a maga rendszere közben több ízben végletesen bukni látszott”. S az is figyelemre méltó, hogy a hódoltsági paraszttársadalom nem roppant bele a kettős – sőt néha hármas – adóteher viselésébe, nem szorult le a vegetálás színvonalára. Ez a hódoltsági nép „tehetségét, szívósságát és rugalmasságát, a legnagyobb csapások és háborús katasztrófák után is megújulni képes tetterejét bizonyítja”.

A történetírás minden bizonnyal még sokáig elemzi és vitatja a jövőben is, hogy a török hódoltság pontosan mekkora károkat okozott Magyarországnak népeinek, milyen mértékben hátráltatta, vetette vissza a gazdasági, társadalmi és politikai fejlődést. Mint ahogyan az is további viták tárgyát képezheti, hogy a török és a magyar uralkodó osztályok másfél százados, meglehetősen szoros egymás mellett élése milyen visszahatásokat szült a török birodalomban, milyen mértékben „lazította fel” az ottani társadalmat. Mert bármennyire megvetette a török úr a „gonosz cselekedetű és porba sújtott gyaurokat”, azt azért észre kellett vennie, hogy Magyarországon – különösen a XVII. századi „nemesi demokrácia virágkorában” – milyen összehasonlíthatatlanul nagyobb lét- és vagyonbiztonságban élt akár egy magyar középnemes is, mint például maga a budai beglerbég! S ha cserélődtek is – sokszor évente – a tisztségviselők, akik nem Allah paradicsomába távoztak a selyemzsínór segítségével, azok elvitték új állomáshelyükre a magyarországi, gyökeresen más – s az uralkodó osztály számára a török viszonyoknál összehasonlíthatatlanul kedvezőbb – állapot ismeretét, amit talán meg is osztottak osztályostársaikkal; nem csekély kételyt ültetve el azok lelkében saját rendszerük tökéletességéről.

További elemzések, viták a magyarországi török világról és annak hatásairól várhatók tehát, az azonban már ma is megalapozottan elmondható, hogy óriási csapást jelentett nemzeti létünkre a török uralom és a vele járó elhúzódó háborúskodás. Ennek felszámolása kezdődött meg abban a háborúban, amelyet a XVI. század végi küzdelemhez hasonlóan most is a török robbantott ki, de amely most a török világ végnapjait eredményezte Magyarország túlnyomó részén.

II. TÖRÖK ÉS CSÁSZÁRI HADVEZÉREK MAGYARORSZÁG BIRTOKLÁSÁÉRT

KARA MUSZTAFÁ TÜNDÖKLÉSE ÉS BUKÁSA

A HÁBORÚ MEGINDULÁSA – AHOGYAN JÓKAI LÁTTA

„A tanácsúr csendesen ült íróasztala mellett és írt egy levelet Kara Mustafának, ki a meghalt Küprili [Köprülü] helyét foglalta el; nagy harcos férfiú, a szultán jobb keze, ki nem rég is a kozákok által a lengyelek ellen segítségül hivatva, azt oly szépen elvégezte, hogy elébb sok lengyel várost elpusztítva, később a megsegített kozákoknak fordult s levágva bennök több százezret, háromszázezret rabságba hajta.

Ennek írt Teleki [Erdély egyik vezető főembere] a magyaroknak hozandó segély iránt...”

“... A díván legtitkosabb termeiben voltak összegyűlve a vezérek nagy fontos tanácskozás felett. *A megkezdendő harc* volt a komoly határozatok tárgya. Mert a mint Mohamed kimondá, hogy egy Allah legyen az égben s egy úr a földön, sokan eljöttek hívék az időt, melyben az teljesülni fog.

Az ország bölcsei, a becsületes tanácsadók, Kucsuk és Küprili halva voltak már, a fővezér, Kara Mustafa, egy dölyfös elbízott ember vezette a díván elméjét és mindnyájan azt akarták, amit ő.

Maga a szultán is jelen volt. Szép, szabályos arcú férfi, de minden vonásán valami kimerültség, lankadtság terült el... Úgy ült ott mint egy holt alak.

Jöttek egyenkint a külországok követei: XIV. Lajos szószólója előadva, miszerint *a francia király teljes haderővel támadandja meg a római császári; ha a szultán is fölkel ellene, nemcsak Magyarországot, hanem Bécset is elfoglalhatja tőle.*

A szultán hallgatott; helyette a nagyvezér felelt, elmondva, hogy Magyarország régóta a szultán tartománya, s bizonyára Bécs és Lengyelország is nemsokára osztozni fog annak sorsában. *A szultán csak adófizető királyokat tűr meg a földön.*

Kara Musztafa nagyvezér

A követ egy kicsinyt furcsán nézett erre a szóra, elgondolva, hogy Franciaország is a földön van és eltávozott.

Utána jöttek Thököly Imre küldöttei, a magyarországi elégületlenek vérét és kardjait ajánlva fel a szultánnak, ha nekik *Magyarország visszafoglalásában* segítségül leend.

A szultán helyett ismét Mustafa felelt:

– A nagyúr köszöni a szolgálatot és kegyelmes leend hozzátok, ha neki Magyarország visszafoglalásában segítségül leszte.

A követek hallák, hogy meg van fordítva a mondat; *de nekik is voltak a török irányában utógondolataik*; egymás szemébe mosolyogtak és távoznak..."

"... Hja! a török politika törökül van írva.

A külső követek után jöttek az egyes basák és várvezérek hírnökei Magyarországról.

Egyik nagyobb borzalmakat adott elő, mint a másik.

Az egri, budai, érsekújvári basák panaszainak nem volt vége, a füleki, győri és selmeci német őrségek pusztításai ellen...

Végre jöttek az ulemák [török papok].

Az ő határozatoktól függött a legtöbb. Ők mondhatták meg, vajon a béke felbontható-e a fegyverszünetre kikötött idő lefolyta előtt? Egyes lelki kérdésekben az ulemák tanácsa volt a legfelsőbb törvényszék...”

Jókai Mór miután hosszan idézi a főmufti – a főpap – véleményét, annak lényegét a következőkben foglalja össze:

„És végtére az vagyon megírva: a ki szövetséget köt a hitetlenekkel, háborút kötött magának Allah ellen; mert hiába szövetkeznek egymással a föld népei, hogy sokáig éljenek; Allah rájuk küldi lehelletét, s több elvész belőlük egy nap alatt, mint tíz esztendeig a háborúban: királyok és koldusok egyformán.

A vezérek és ulemák minden újabb mondatnál földig meghajták fejüket; Mustafa nem bírta arcán visszatartani azt a *vérszomjú* mosolygást, mely azt minden újabb mondatnál jobban eltorzítja; az utolsó szóknál fanatikus felgerjedéssel veté magát arccal a szőnyegre, s örömmel ordítva csókolgatá meg a főmufti palástja szegélyét...”

A főmufti pedig szétszabdalta a vasvári békeokmányt ezekkel a szavakkal:

„ – Letörülve az írást, mely gyalázattal vévé körül Allah nevét, e levelet és kardnak élével négyfelé vágom...”

„...A szultán parancsai kiadattak mind fővezérnek, mint a végbeli basáknak, hogy hadaikat fölvevén, induljanak a római császár ellen való harcra...”

Így látta – és láttatta – a Bécs elleni 1683-as támadás okait és körülményeit Jókai Mór, akinek munkái nemzedéken át nemcsak gyönyörködtettek, de történelmi tudatformáló tényezőkké is váltak.

Az íróárs Mikszáth szerint – aki Jókai első biográfusa is volt – amikor Jókai „tervei, akkor a földön van és minden körülményről tud. De amikor írni kezd, akkor már nincs a földön, hanem a felhők között, mint Icarus. Itt már nem bírja magát zabolázni és nagy fantáziája, röpke szárnya elviszi a saját tervétől”. Persze mindez nem jelenti azt, hogy történelmi regényeit pusztán a fantázia alapján írta volna! Éppen Mikszáthtól tudjuk, hogy az ezernyolcszázötvenes

évek elején Jókai „mind jobban-jobban elmélyed a török dolgokba, beutazza Erdélyt a *Törökvilág Magyarországon* című regényéhez keresve adatokat...” E művének – amelyből idézett részletünk is való – fő forrása Cserei Mihály históriája volt, akinél ugyan nem kevés pontatlanság mutatható ki, de minden valószínűség szerint ő adja vissza leghívebben a XVII. század utolsó harmadának, ennek a török– és Habsburg-ellenes harcokkal átszőtt korszaknak a hangulatát.

A következőkben egykorú dokumentumok és későbbi történeti feldolgozások adatait összevetve azt próbáljuk kikutatni: valóban a Jókai által megírt körülmények között robbant-e ki a háború, valóban Kara Musztafa „vérszomjúsága” lett volna a fő mozgatóereje a Bécs elleni támadásnak?

TÖRÖK KARRIERTÖRTÉNET

Abban a sűrűn változó, állandó mozgásban levő hatalmi hierarchiában, amely az Oszmán Birodalmat jellemezte, kevés nagyvezér tett szert akkora európai hírnévre, mint Kara Musztafa. Alakja különösen akkor került az európai érdeklődés homlokterébe, amikor a keresztény időszámítás 1683-ik esztendejében Bécs elfoglalására vezette „*az igaz hit harcosait*”. A *Napkirály* udvarától a moszkvai Kremlig, az itáliai fejedelmi udvaroktól a svéd király rezidenciájáig mindenütt izgatottan találgatták: sikerül-e Kara Musztafának elérnie azt, amit a sors megtagadott még a Nagy Szulejmán szultántól is.

Kara Musztafa neve ugyan az európai érdeklődés homlokterébe került, ám személyéről keveset tudhattak Európa-szerte. Ez érthető, mert még a török krónikaírók is többnyire csak a szultánok életéről és tetteiről szóltak részletesebben. Hiszen a három kontinensre kiterjedő – egyes források szerint harmincmillió lakosságú – birodalomban *egyetlen* számottevő szilárd hatalom létezett: a szultáné. Mindenki más – a nagyvezértől a vízholdig a Fényesarcú Padisah kiszolgáltatója volt. A szultáné volt valójában a hatalmas birodalom minden földbirtoka, amelyből különböző nagyságú birtoktesteket *adományozott* – de csupán személyes használatra -nagyvezéreknek, dívánpasáknak, szpáhiknak és más, időnként arra érdemesnek mutakozó alattvalóknak. Ám miután a megjutalmazottak birtokai nemcsak hogy nem öröklődtek, de

bármikor visszavehették azokat maguktól a jutalmazottaktól is, a tulajdonviszonyok még a leghatalmasabbak számára is bizonytalanok voltak. Bármikor megérkezhetett a szultáni parancs, amely a birtokvesztéssel az életet is elvehette a korábban magas polcon levőtől.

Kara Musztafa nagyvezér pozíciója tehát – az általános viszonyoknak megfelelően – meglehetősen ingatag alapokon nyugodott. Ám nem érdektelen annak a megvizsgálása: miként lett belőle nagyvezér?

A török birodalomban – amint arról már korábban is szóltunk – egyetlen, senki által sem korlátozott akarat létezett: a szultáné. Alattvalói közül azt nevezte ki egy-egy vezető posztra, akit akart. Igaz, ugyanilyen uralkodói önkény alapján történt a bármely funkciót viselő személy leváltása és esetleges kivégeztetése. A szultánnak nem kellett senki előtt indokolnia, hogy miért váltatja le vagy végezteti ki akár az övé után következő méltóságot viselő nagyvezért is. E despotikus berendezkedés miatt a török társadalom az állandó változás állapotában volt; nem alakulhatott ki olyan örökletes, kollektív és egyéni jogokkal rendelkező arisztokrácia és nemesség, mint az európai államok legtöbbszörében. A karrier, a gazdasági, társadalmi előrelépés egyetlen forrása a szultáni kegy volt: az adott esetben IV. Mohamed szultán kegye. Ennek alapján, egyik napról a másikra kávéárusból vagy tevehajcsárból akár nagyvezér is lehetett valaki. Az egyes források szerint a táncoló dervisek osztályából származó Kara Musztafa kinevezése mégsem ily vakvéletlen alapján történt. Az akkor negyvenhárom esztendő, kékesfekete szakállú, szúrós tekintetű, ugyancsak „martialis” – harcias – férfiú valódi katonai érdemek alapján került a fényességes Nagyúr látóterébe.

IV. Mohamed szultán

Despotikus államban általában nyert ügye van annak, aki a kellő időben tudja mutatni magát a legfőbb hatalom gyakorlója előtt. A kellő időpont eltalálása kétségtelenül szerencse kérdése is volt, de a nagyvezéri poszt elnyeréséhez szükséges többi előfeltétel a csatasíkon teremtdött meg Kara Musztafa számára. Az Oszmán Birodalom a magyarországi harcokat lezáró 1664-es vasvári békekötés után – amely húszesztendő fegyvernyugvást szavatolt a Habsburg-uralkodó és a szultán között előbb Lengyelországgal, majd Oroszországgal hadakozott. A lengyel király elleni háborúba tulajdonképpen a lengyel korona ellen rebellált kozákok hívták a törököt segítségül. Ebben a hadjáratban, amely az 1676. október 27-én megkötött békével zárult, Kara Musztafa a „minden emberi erő ellen megoltalmazható nagy fortaliciumot”, Kamieniec várát kemény harcban elfoglalta akkori generálisától, Sobieski Jánostól, a későbbi lengyel királytól. A várral együtt száz mérföld körzetű területet is behódoltatott a Győzhetetlen Szultán birodalmába.

Ezután Kara Musztafa – sajátos köszönetképpen – az őt segítségül hívó kozákokra tört, és – a Jókai-regényrészletben olvasottaknak megfelelően – több tízezer kozákot családjával együtt részben kardélre hányt, részben rabszolgának hurcolt el.

A már korábban hanyatlásnak indult, belső bajokkal küszködő Oszmán Birodalomban természetesen fölfigyeltek az új hódításra. Nem csoda hát, hogy a szultán „mulatókertjében” való forgolódás mellett ez a hadidicsőség jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy 1676. november 5-én, az elhalálozott Köprülü Ahmed utódként, a Köprülüek környezetéhez tartozó, s iskolájukban nevelkedett Kara Musztafa kapott nagyvezéri kinevezést. Az a férfiú, aki hadjárataiban még török mércével mérve is feltűnően vérszomjasnak mutatkozott, s aki előszeretettel tanulmányozgatta Európa térképét, bízván benne, hogy ő fogja azt majd „átrajzolni”.

IV. Mohamed és kedvenc felesége

Az új nagyvezért számos történetíró részegesnek, pénzsomjasnak, hatalomvágyának és gögösnek festette le. Hogy mindez a negatív jellemvonás valóban tulajdona volt-e, nehéz lenne megmondani. A vesztés hadvezérek általában megkapták az ilyen és ezekhez hasonló elítélő jelzőket. A hatalmi hierarchia második helyére került, életerős férfiú kétségtelenül arra törekedett, hogy az ajánlatos illendőség határain belül maga is hasonló módon éljen, mint a pompakedvelő és a háremélet nyújtotta rafinált örömeiket ugyancsak kihasználó IV. Mohamed. Az iszlám engedélyezte négy feleségen kívül állítólag háromezer háremhölgy, ágyas, rabszolganő és szobalány állt a nap minden órájában készen arra, hogy a nagyvezér feltámadó szenvedélyét kielégítse. Kara Musztafa háremében annyian laktak, akár egy kisebb városban, s hétszáz heréit háremőr ügyelt rá, hogy a nagyvezér „rózsáit” illetéktelen kéz ne érinthesse. Több ezer főnyire rúgott az

udvartartást és a háremet kiszolgáló rabszolgák száma, közöttük számos lányos arcú fiatal fiú, készen arra, hogy *mindenben* rendelkezésére álljon a nagyvezéri kéz intésének vagy egyéb mozdulatának. Kara Musztafa szórakoztatását szolgálta még a nagyszámú fajmén, vadászeb és vadászsólyom is. Igazi keleti méltóság volt ő, annak ellenére, hogy uraságát, hatalmát, gazdagságát egy szempillantás alatt semmivé tehetette a megváltozott szultáni akarat.

Egyelőre azonban háborítatlanul sütkérezett a Nagyúr kegyeinek fényében; maga is élet-halál uraként tündökölt a birodalmon belül.

KARA MUSZTafa ÉS A MAGYAROK

A török politikai vezetés a XVII. század közepétől kezdve meglehetősen bizalmatlansággal tekintett a magyarokra, még a török-vazallus erdélyiekre is. Erre az okot legelőször minden bizonnyal I. Rákóczi György szolgáltatta, amikor 1636-ban szembehelyezkedett az őt trónfosztó szultáni döntéssel, s 1645-ben ismételten „renitenskedett” a Portával szemben. Ezt csak tetézte a „tékozló fiúnak”, II. Rákóczi Györgynek a politikája, ami 1658-tól többéves törökellenes fegyveres harcba torkollott. Nem csoda tehát, hogy amikor 1670 elején a Habsburg-hatalom ellen fordult magyar főurak küldöttei Köprülü Ahmed nagyvezértől fegyveres segítséget kértek, az – Rozsnyay Dávid erdélyi követ feljegyzése szerint -ezzel az indokkal utasította el a segélynyújtást:

„A magyar nemzet igen hálátlan és hazug nemzet, amelyik ki akarja tudni a szultán katonáit még a török segítséggel megvett várakból is!” A szultán – tette hozzá a nagyvezér – különben sem akar több százezer tallért elkölteni a hadakozásra, néhány ezer tallér várható adóért.

A Porta a hetvenes években, Kara Musztafa hatalomra kerülése után is, csupán amúgy „suba alatt” – főként a vazallus Erdélyen keresztül – támogatta az egyre általánosabban *kurucoknak* nevezett magyarországi bujdosókat. Éveken át nem akarta miattuk felbontani a békességet a Habsburg-hatalommal. Kara Musztafa egyelőre a fejedelmi retorzió elől a Portára futott erdélyi menekülteket igyekezett megszarolni különböző hamis ígéretekkel.

A székely kortárs, Cserei Mihály szerint azt mondta a menekülteknek:

„Ihol, látjátok, az erdélyi fejedelem kétszáz erszény pénzt küldött a hatalmas császárnak [a szultánnak], ígérjete azért bár csak hetven erszény pénzzel többet, esküszöm a nagy Allahra, titek lesz a fejedelemség és mindjárt megparancsolom a végbeli basáknak, hogy fegyverrel bevigyenek benneteket, s Apafit vagy elfogják és ide küldjék, vagy kikergessék az országból”.

A hamis ígérgetéseknek azután az lett a folytatása, hogy néhány héttel később elfogatta és a Héttorony börtönbe záratta az erdélyi menekülteket. Nem sokkal ezután tömlöcre vettette a váradi pasa adószedő embereit ért támadást kimagyarázni akaró erdélyi követség egyik tagját is. Úgy tűnik, a lehanyatlott hatalmú Erdély lakóinak nem nagy becsülete volt e török méltóság előtt. Annál inkább respektálta Kara Musztafa a kuruc mozgalom élére került, egyre több harci sikert elért és francia kapcsolata miatt is figyelmet érdemlő ifjú Thököly Imrét, akinek 1680 májusában megüzente: hajlandó fegyverrel is támogatni a kurucok Habsburg-hatalom elleni harcát. Az ígéretet tettek követték: 1681-ben és 1682-ben valóban jelentős török katonai erők segítették a kurucok küzdelmét. Igaz, nem önzetlenül, valamiféle szimpátia alapján, hanem mert ezzel is gyöngítteni akarták a Habsburg-hatalmat, amelyet Kara Musztafa meg akart támadni még a húszesztendő fegyverszünet lejárta előtt. Ezért figyelmeztette az erdélyi portai követ 1682 februárjában a kurucok ellen praktikáló Teleki Mihály vezető erdélyi politikust: „Igen odiosa materia [gyanús dolog] a ki itt tractát forgat, *itt az az ember kedves, a ki kardot ránt, szemben megyen a némettel*”.

A pompát és a háremélet örömeit kedvelő Kara Musztafát nem ejtette rabul az érzéki élet varázsa. Nagyvezérként sem lett valamiféle elpuhult kéjenc; mindvégig megmaradt katonának. Ebben a szellemben támogatta a Habsburg-kormányzattal nem békülő kurucokat katonailag is. Ürügyül azt használta föl, hogy a *Füle*k várában levő „híres vitézek”, a békességgel nem gondolván, „gyakran Váradig, sőt éppen Budáig is nagy excurciokat [portyákat] tettek és feles törököket levágván a török hódoltság

alatt való falukat is égetik s felprédálják vala. Erről szüntelen megyen vala panasz a portára” – olvashatjuk a kortárs magyar krónikásnál.

Rasid efendi, török udvari történetíró, a kurucok 1682-es katonai támogatását a következőkkel indokolja:

„Híre jött, hogy a német császár néhány várat, melyek régóta Felső-Magyarországhoz tartoztak, már korábban elfoglalt s a lakosokat erőszakkal meghódította, a múlt évben [ti. 1681-ben] pedig a kuruc királytól [Thököly Imrétől] *Kalló* nevű várat is elvette s ellenséges szándékát napról napra kimutatta, azonkívül a gonosz császár közte és a magas birodalom között szabatosan megállapított békeföltételekkel ellenkezően újonnan egy-két várat és hidat építtetett, s a határszéleken némely rakoncátlan csapatainak rablásai miatt a határszéli lakosok biztonsága kárt szenvedett, ezért a budai parancsnok, Uzun Ibrahim pasa szeraszkerre [az ez évi magyarországi hadjárat fővezérévé] neveztetett ki”.

Saját seregein kívül mellé rendeltek más csapatokat is: tizenennyolc ezred janicsárt, a szpáhiknak egy hadosztályát, és az erdélyi sereget. Ibrahim pasa ezekkel az erőkkel a kurucok támogatására indult. Ónod, Fülek és Kassa várak meghódítása után „a felső-magyarországiak kívánságára Thököly Imre kuruc király számára megiratott az athname [a fejedelmi kinevező okirat], mely némely föltételek kikötése mellett még magában foglalta, hogy évenként 40 000 kara gurus [fekete piaszter] adót fizessen. Fülek vára alatt az említett Thököly Imrének a szeraszker átadta a királyság jelvényeit... A hitvány császár [ti. I. Lipót] haragja a kuruc király ellen most még nagyobb lett s bosszúálló szándékkal csapatait készíteni kezdte”.

A török történetíró által elbeszélte hadjárat a vasvári egyezményben lefektetett húszévi béke tartama alatt történt. Ennek nyomán egyre világosabbá vált a bécsi udvar vezető politikusai előtt, hogy a következő évben, 1683-ban, a török valami még nagyobb szabású hadiakcióra készül. Olyanra, ami a maradék királyi Magyarország megszerzése vagy éppen Ausztria ellen irányul majd. Éppen ezért, ezt megelőzendő, még 1682 elején követséget küldtek a szultáni udvarba Albrecht Caprara, a tábornok Caprara fivérével az élén, azzal a megbízatással, hogy a béke megbontását lehetőleg mindenképpen akadályozzák meg.

IV. Mohamed szultán – Kara Musztafától ösztönözve – azonban ezeket mondta a császári követeknek:

„Ha tinéktek kedves a béke, adjátok kezemre és uralmam alá a két megerősített helyet, Győr várát és Komárom várát. És mondjatok választ nekem nagyon hamar, még mielőtt rátok szabadítom a mező vadját: seregem vitézít, minden katonámat, mert ha nem mondtok, nektek rontanak és lenyelnek benneteket csecsemőstül, mindenestől!” A császári békekövetek hosszas alkudozások után, megbízatásuk sikertelenségét látva – legalábbis Schulhof Izsák *Budai Krónikájának* feljegyzése szerint – ily szavakkal vettek búcsút a szultántól:

„Ti az éles kardotokkal ijesztgettek bennünket, de a mi kardunk is van oly éles, mint a tietek, és van elegendő vitézünk is, hogy megvívjuk a háborút, és ki tudja, hogy a háború órájában melyik kard lesz a gyorsabb, hogy húsba marjon és megittasodjon a tömérdek elesettnek a véréből.”

Látnoki szavak voltak, ha valóban ekként hangzottak el! Bár kevésbé valószínű, hogy a mindenáron békét szorgalmazó követek ilyeneket mondtak volna.

Cserei Mihály kortársi krónikája szerint a féktelen ambíciójú nagyvezér így érvelt a háború mellett a Nagyúr előtt:

„A Győzhetetlen Padisahnak most volna jó alkalmatossága arra, hogy a némettől egész Magyarországot elvehesse, sőt Bécset és Ausztriát is meghódítván, onnan az egész kereszténységet is subjugálhatja [alávetheti], leigázza és egész Európát elfoglalhatja. Így cselekedtenek eleitől fogva az Ottomán familiából álló nagy császárok, azért uralkodnak mai napig is az utódok Ázsiában, Afrikában és Európa nagy részében”.

A nagy elődök dicső tetteire való hivatkozás minden bizonnyal elhangzott, és megdobogtatta az őszintén szólva meglehetősen satnya utód, IV. Mohamed szultán szívét. De vajon el tudta-e oszlatni a reálisabban, higgadtan gondolkodókban felmerülő aggályokat? Hiszen a Bécs elleni hadiakcióba beletört még Nagy Szulejmán bicskája is! Pedig akkor az Oszmán Birodalom összehasonlíthatatlanul erősebb és belsőleg szilárdabb volt, mint a XVII. század utolsó harmadában.

KALANDORTERV VAGY MEGALAPOZOTT DÖNTÉS?

Egyes kortársi írások szerint a nagyvezér arra való hivatkozással igyekezett eloszlatni a méltán felmerülő aggályokat, hogy a hatalmas szövetséges, XIV. Lajos francia király elérkezettnek látja az időt a Habsburgok megtámadására. Ő nyugaton köti le Bécs erejét, s a két oldalról sarokba szorított „*bécsi király*” fölötti győzelem nem lehet kétséges.

Egy 1683 nyarán keletkezett magyar kortársi vers – Kara Musztafa szájába adván a mondandókat – így szól a nagyvezér Bécs elleni elképzeléseiről:

*„Nékünk testamentom szerint hagyott mátkánk,
Kiért lesz oly farsang, megindul még szánkánk,
Közül lesz francia nyoszoló asszonykánk,
Az kit kárlátóba örömet elhínánk.
Az Impérium is, mivel igen majmos [utánzó],
Az muzsikáláshoz léssen alkalmas,
Az tegnapi bortul Ausztria kótyagos,
Kialudta magát a magyar, a gonosz.
Az lengyel király is léssen énekesem,
Francia nótákat dúdolgat ékesen,
Az Respublica [Lengyelország] is táncot kezdi készen,
De hogy ne botolják, magunk fogjuk kézen.
Több király is léssen, de csak úgy mint vendég,
Azoktul sem félek, hogy lehessen vétség,
Mert vendégel illet az szemérmesség,
Úgy böcsüli magát meg az idegenség”.*

A vers, első hallásra, amolyan provinciális naivitással fogalmazza meg a nagyvezér Bécs elfoglalására irányuló terveit és számba jöhető esélyeit. Ám ettől nem sokkal eltérőt olvashatunk az egykorú írásokban vagy a későbbi történeti munkákban is. Du Vignau, a sztambuli francia követ titkára írta valamivel későbben: a nagyvezér azt látta, hogy a német birodalom rendkívüli sietséggel, drágán akarta megvásárolni a barátságát. Francois de Péti de la Croix, egykori portai követ azt emelte ki, hogy a Bécs elleni háború fő mozgatórugója Kara Musztafa féktelen ambíciója és fukarsága

volt, aki azt remélte, hogy a Bécs elfoglalásával szerzett vagyonnal mérhetetlen gazdagságra tehet szert. Volt ennél romantikusabb kortársi magyarázat is. Jean Préchac, *Cara Mustapha Grand Vizir* című munkájában ezt írja: a nagyvezér szerelmes lett egy török hercegnőbe, aki a budai pasa felesége lett. Kara Musztafa, Thököly támogatásának ürügye alatt, egy hadsereg élén akarta meglátogatni a hercegnőt. Megint másként indokolja a török háborús elhatározást az a *Frankreich, Die neuen Conjunctionen werden dir den Compass gewaltig verrücken* című német nyelvű pamflet, amely 1686-ban látott napvilágot: Franciaország heccélte a törököket Bécs megtámadására, és „szította a magyarországi hadjáratot”, amint azt már 1682-ben a varsói császári rezidens az egész világ előtt bebizonyította a francia diplomácia eredeti leveleivel. A pamflet írója szerint a francia politika célja az volt, hogy a törökkel pusztítsa el Ausztriát, és Magyarországot leválassza róla. Ezen túlmenően meg akarta félemlíteni a német fejedelmeket, és rá akarta venni őket, hogy hozzá forduljanak segítségért a török ellen.

A két világháború között megjelent egyik diplomáciatörténeti műben azt olvashatjuk: „A töröknek megvoltak a maga tervei, és a várt alkalomhoz érve, ő is határozott programmal indult a küzdelembe.” Kara Musztafa, ez a „vállalkozó szellemű, kockázatokra kész ember”, akit félrevezettek a sztambuli követek hízelgése, arra számított, hogy *a francia támadás fedezete alatt* eljuthat Bécsig, összeroppantja a Habsburgok katonai erejét és Bécsből diktál békét. „Most már nem volt neki elég a budai ablak nyugat felé, Budát egy új birodalom központjává akarta tenni, a nyugat felé néző ablak számára pedig Bécsben keresett alkalmas helyet”. Horváth Jenő, az idézett diplomáciatörténész, úgy foglal állást a nagyvezéri tervvel kapcsolatban: Kara Musztafa *"gondosan ügyelt arra, hogy a diadal előfeltételei meglegyenek"*. Tudta, hogy Európa legnagyobb hadereje, a francia királyi hadsereg egyszerre három irányban nyomul a császár ellen, s bízott benne, hogy a franciákkal szövetséges lengyel király nem fog útjába állni, Dunamelléki hűbéresei pedig fegyverrel támogatják a támadást.

A török vezetés minden bizonnyal Franciaország magatartását tekintette a legmértvdobbnak. Vitathatatlan tény – mutat rá Köpeczi Béla a Thököly-felkelés európai visszhangját széles

körü kitekintéssel tárgyaló munkájában, hogy a *francia diplomácia táplálta Kara Musztafa hódító terveit*, sőt annak irányát is igyekezett befolyásolni. „XIV. Lajos ígéri, hogy semlegességet tanúsít, ha a török Ausztria ellen vonul. *Ez kétségtelenül biztatás*”. A franciák magatartásának aktivizáló hatását támasztja alá különben számos egykorú politikai pamflet is. Ez pedig azt jelenti, hogy a kuruc király vagy az erdélyi fejedelem Bécs ostromát szorgalmazó esetleges kívánságai – amelyeket egyes munkák fő mozgatórugókként jelölnek meg – igen csekély súllyal estek latba Kara Musztafa döntésének megszületésénél.

A francia külpolitika azonban hasztalan ösztönözte volna a török vezetést a Habsburg-hatalom elleni támadó háborúra, ha annak nem lettek volna belpolitikai kiváltóokai is. A szakaszosan ismétlődő gazdasági és társadalmi válságokból egy olyan feudális katonáállam, mint az Oszmán Birodalom, csakis egy újabb hódító háború útján remélt – remélhetett – kiutat. A janicsárok és a szpáhik beáramlása a kereskedelembé, a harci morál hanyatlása, a janicsárlázadások ismétlődése rendkívül zilált hatalmi viszonyokat teremtett, amit csupán ideiglenesen tudott megszüntetni a két Köprülü – Mohamed és Ahmed – nagyvezérsége. A békés felszín alatt forrongó indulatok újabb megmozdulásokban törtek ki Kara Musztafa ténykedése idején. Ezek levezetését ígérte egy újabb nagy hódító háború, az immáron másfél évszázada a török hatalmi ambíciók útjában álló – és most meggyöngültnek tudott – Habsburg-hatalom ellen.

A nagyvezér egyes források szerint két legyet akart ütni egy csapásra a Bécs elleni támadással. A város kirablásából remélt óriási haszon mellett arra is számított, hogy a kemény ostromban várhatóan megfogyatkozott janicsárok hatalmát a hadjáratot követően megtöri. Ez utóbbival azt remélte elérni, hogy a szultánt a janicsárok és az ezekre támaszkodó ulemák – papok – hatalma alól felmenti, s egyúttal ez utóbbiak rengeteg kincsét az állam számára megszerzi. A terv katonai kivitelezésénél Kara Musztafa számba vette azt a körülményt, hogy a Bécs elleni korábbi támadások nem csekély mértékben azért fulladtak kudarcba, mert későn indultak a hadjáratok, és már nem maradt elegendő idő az ostromra. Éppen ezért ez alkalommal már 1682 végén megkezdték a csapatok

összegyűjtését Drinápolyba, s a télre mind a szultán, mind a nagyvezér ide tette át a székhelyét.

Mindezek a politikai és katonai momentumok arra utalnak, hogy óvakodni kell az olyan elhamarkodott ítéletek kimondásától, amelyek egyszerűen *kalandortervnek* minősítik a Bécs elfoglalását célzó akciót. Abban, hogy a nagyvezér elgondolásai kudarcba fulladtak, számos előre nem látott – és a korabeli információs viszonyok alapján nem is látható – politikai és katonai körülmény játszott közre.

Amiként abban is, hogy a török Bécs alatti kudarcra egyúttal nyitánya, bevezetője lett a magyarországi felszabadító háborúnak.

A HADJÁRAT MEGINDÍTÁSA

„Miután a hitetlen németek ellen a hadjáratot elhatározták s a hadi készülődéseket befejezték – írja Rasid efendi török történetíró keleti szóvirágoktól hemzsegő írásában -, ő felsége a padisah a világok királyában Allahban bízván az összes muszulmán harcosokkal együtt a Drinápoly közelében fekvő Csukur-csajri [gödrös rét] nevű gyönyörű síkon sátot ült s még egyéb fontos ügyek siettetése végett ott néhány napi pihenőt tartván Rebi-ül-akhir hó 3-án [1683. április 1-jén] csütörtöki napon reggel onnét elindult”. Szófián keresztül május 1-jén érkeztek a nándorfehérvári síkra. Az itt tartott tanácskozáson elhatározták, hogy a szultán maga Nándorfehérvárott maradjon, a nagyvezér pedig „az összes muszulmán harcosokkal a hit ellenségei ellen induljon”. Május 13-án a szultán a nagyvezért „a pokolravaló hitetlenek országának feldúlása és elpusztítása végett *szerdar ekremmé* [a hadjárat teljhatalmú fővezérévé] nevezte ki, s a dicső prófétának – Allah áldja és szentelje meg őt – zászlaját a legnagyobb tisztelettel régi szokás szerint fővezéri kezébe adta”. Kara Musztafa Győr és Komárom elfoglalására kapott parancsot, a Bécs elleni támadásról ekkor még nem esett szó.

A támadásra induló török sereg létszámáról meglehetősen eltérő vélemények olvashatók a régebbi és az újabb történeti munkákban. A kortárs Csereinéél például csupán ennyit találhatunk erről: „A török császár penig, minden országokkal egyebütt békessége lévén, az egész birodalmából ugyan kisepré a *baromi sokaságot* s úgy jöve Nándorfehérvárra [Nándorfehérvárra], a tatár

hámnak [kánnak] is megparancsolván, hogy *mentül felesebb magával* jöhet, úgy jöjjön a táborra... A két oláh vajdák is *feles hadakkal* menének a császár mellé”. Kirendelték Apafi fejedelmet is az erdélyi haddal, s Thököly Imre is „mintegy tizenötezred magával, mentől cifrább készüllettel lehete, a fővezér mellé jöve”.

A történetírók nagy része 250 000-300 000 főnyinek írta – sőt egyesek írják még ma is – az 1683-ban Bécs ellen fölvonuló török sereg létszámát, amely haderő 300 ágyút vitt magával. A hadlétszámmra vonatkozó ilyen adatok azonban mindenképpen eltúlzottak. Ugyanis az Oszmán Birodalom *teljes hadipotenciálja* számlált ebben az időben mintegy 230 000 főt, s bármennyire béke volt is más helyeken, a szultán mégsem vonhatott ki minden katonát az afrikai, ázsiai és európai helyőrségekből. Mindent összevetve legfeljebb 100 000 főnyire becsülhető a felvonuló török had létszáma. Ennek a kontingensnek a legértékesebb részét mintegy 30 000 janicsár alkotta, akik fölülmúlták a szpáhik harcértékét. A hadjáratban még részt vevő erdélyi, kuruc, román és tatár katonaság összlétszáma kitett ugyan mintegy 35 000-40 000 főt, ám ezek közül csupán a tatárok vettek részt az ausztriai hadjáratban, de ők sem voltak jelen Bécs ostrománál.

Az Eszéken keresztül előnyomuló török sereg a Székesfehérvár előtt elterülő „*saragdszinű mezőn*” táborozott hosszabb ideig. A nagyvezér itt várta be a közeledő Ghiraj tatár kánt, akinek ünnepélyes fogadása így zajlott le Rasid efendi elbeszélése szerint:

„A khán ő felségének fogadtatására kirendelt Musztafa pasa szilisztriai váli, Haszán pasa rumili bejlerbej, Oszmán pasazáde Ahmed pasa anatóliai bejlerbej a fogadtatásnál a szolgálatot teljesítvén a kirendelt zászlóaljjal őt a *szerdar ekrem* [Kara Musztafa] sátorába vezették s régi szokás szerint, miután a szerdár sátorában leült, ez egy prémes és egy prém nélkül való arannyal átszőtt díszöltönyt s egy drágaköves törrel s egy aranyozott tegezzel, valamint egy-egy gyönyörű paripával megajándékozta; két jeles fia, a két szultán [ti. a tatár kán fiai szultán címet viseltek] egy-egy cobolyprémes mentét, a többi előkelők, a tiszték és kíséretük pedig díszruhákat kaptak ajándékba”.

Még itt a székesfehérvári „smaragdszínű mezőn” összeült a nagyvezér elnöklete alatt a haditanácskozás a hadjárat ügyének megbeszélésére. A török udvari történetíró úgy tudta, hogy „egy kis beszélgetés után *a szerdar ekrem óhajta szerint*” határozták el e helyütt, hogy „a német császár székhelye, *Bécs vára ellen fordítják* menetük irányát”.

Ez a tanácskozás – az elmondottak alapján – némileg eltért az általában szokásos dívánülések lefolyásától. A török vezetők megbeszélései ugyanis többnyire hosszú ideig tartottak. Nem azért, mintha a résztvevők különösebben bőbeszédűek lettek volna, inkább amiatt, mert néha akár negyedórák is elteltek, amíg valaki véleményt nyilvánított. A külföldi kortársak közül sokan hajlamosak voltak e jelenséget holmi „keleties tunyasággal” magyarázni, vagy az okot a tanácskozások közben szívott nargilé-pipák bódító füstjének álmosító hatásában keresni. Valójában azonban másról volt szó. Az olyan keleti despotikus államokban, mint amilyen az Oszmán Birodalom is volt, a mai minisztereknek megfelelő dívánpasák és egyéb katonai és politikai méltóságok viselői ugyanolyan kiszolgáltatottjai voltak a legfőbb hatalomnak, mint a legalsóbb, legszegényebb hivatalnokok. Sőt, miután a magas hatalmi polcokon ülők helyére sokan pályáztak, még inkább ügyelniük kellett arra, hogy adott esetben mit mondanak. Ilyen tanácskozásokon ugyanis – a szó szoros értelmében – „*fejére szólt*”, aki rosszul szólt! Éppen ezért többnyire ugyancsak megfontolták, nehogy kudarc, sikertelenség esetén ők kapják a selyemzsínórt.

Kara Musztafa valójában csak későbbben, a Győr mellett megtartott haditanácskozáson találkozott ellenvéleménnyel. Akkor is az ősz Ibrahim budai pasa szájából. Amikor Kara Musztafa azon – török szempontból helyes – véleményének adott hangot, hogy Győr ostromával ne bíbelődjenek, mert „ha a felséges Isten Bécs várát nekünk adja, az a vár úgyis a mienk” – s a tanácskozáson jelenlévők így bólogattak: „Téged illet a parancsolás” – az „*Aristoteles bölcsességű*” budai vezér ekként szólt:

Uram! Ha kegyes lesz megengedni, én szolgád egy történetet mondanék el. Nincs ugyan a világon olyan, amit te ne hallottál volna, de ennek felidézése e helyen mégis célszerű lesz, s nem maradt minden haszon nélkül.

– Szólj pasa apó! – bólintott engedékenyen Kara Musztafa – a tanácskozás célja az, hogy a dolog előnye és hátránya megbeszéltessek s ami valamennyi előtt legkedvezőbb véleménynek látszik, a szerint kell eljárni”.

Ibrahim pasa e biztatáson fölbátorodva elmondott egy keleti történetet, amelynek a tanulságát az alábbiakban foglalta össze: Gondoskodásunkat és igyekezetünket célszerűen jelenleg eme vár [Győr] ostromára és elfoglalására fordítván, az ellenségtörő tatárokat egy csapat bátor sereggel küldjük ki portyázásra, hogy a hitetlenek országát [Ausztriát] elpusztítsák. Mihelyt a felséges Allah segítségével eme vár elfoglalása sikerül, a hit ellenségeinek országa pedig körös-körül feldúlva és elpusztítva lesz s ezáltal őket a következő nehéz évektől a mint kell elrémítjük, méltóztassál akkor e vár őrizetére elegendő katonaságot kirendelni, magad pedig a téli hónapokat töltsed Budán s ily módon a hitvány átkozottakon nemcsak kellőképp bosszút állunk, hanem még kedvünk szerint a békére is hajolnak s azért könyörögnek is; ily módon a vallásnak és a birodalomnak is nagy szolgálatot tesz”.

Itt az öreg pasa egy pillanatnyi szünetet tartott, majd így folytatta:

Ellenben ha Bécs irányában ezen vár és jobbra, balra más erődítmények is az ellenség kezében maradnak, s azokat magunk mögött hagyva azon szándékkal megyünk előre, *hogy Bécset ostromoljuk, ez semmiképpen sem lesz okos és célszerű. Különben te jobban tudod*” – fejezte be szavait.

A nagyvezér, azon nem kevés politikai vezetők közé tartozván, akik alárendeltjeiktől csakis az ő álláspontjukat megerősítő véleményt hallanak szívesen, „nagy felhevüléssel haragját mutatva” így rivallt az ősz budai pasára:

Nyolcvan esztendősnél idősebb ember létedre az okosságban ugyancsak hátramaradtál!”

A megpirongatott öreg mély rezignációval felelt:

Noha én vén fecsegő vagyok is, de ha azon módon járunk el, ez a vallásra és a birodalomra is hasznos dolog lesz. Különben ahogyan te véled, akként is tehetsz”.

Ibrahim pasa ellentmondása, úgy tűnik, felbátorította Huszein pasa, damaszkuszi válit is:

Uram! – mondotta Kara Musztafának – célszerű lesz a pasa apó helyes véleménye szerint cselekedni!”

A nagyvezér azonban hajthatatlan maradt. Ibrahimra mutatva így szólt:

A pasát nem viszem magammal, itt fog maradni és gondoskodjék számunkra katonaság és élelmiszerek küldéséről”.

Akár itt hagyj, akár magaddal vígy – hajtott fejet az öreg -, a parancsoló te vagy és a parancsodon kívül semmi egyebet nem teszek”.

Az ellenvélemények semmibe vevését megörökítette a magyar kortárs Cserei is:

„Valának mind a császár [ti. a szultán] mellett levő tanult vezérek közül, *mind magyarok közül*, akik nem jóvallják vala, hogy Bécsset szállja meg a fővezér. Mind azért, hogy a hadi okos regula szerint, Komárom, Pozson, Győr és más fortalitiumok [erősségek] kikben erős praesidium [helyőrség] vala, hátok megett maradván, ha valami cásus találná [nem várt esemény érné] Bécs alatt őket, praeduálnák [elzárnák] visszajövő útjokat, mind kiváltképpen azért, hogy Bécs a német császár residentiája [székvárosa] lévén, és az egész német Impériumnak, sőt az egész kereszténységnek bástyája, egyáltalában a császárt a kereszténység megsegilti, s Bécsset eliberálja az obsidio alól [felszabadítja az ostrom alól].

Jobb volna ezért vagy Komáromot, vagy Győrt megszállani, mert azok magyar koronához tartozván, az impériumbeli fejedelmek s a külső királyok is azokkal nem gondolnak semmit, a császár pedig maga erejével meg nem oltalmazhatja.

De a fővezér ördögi kevélységgel felfuvalkodván, és mind a császárt, mind a több keresztény királyokat semminek alítván, a jó hasznos tanácsot megveté, azt forgatván, hogy ha ő Bécsset megveszi, Komárom, Győr s a többi is mind feladják magokat. Azért minden erejével Bécs alá indula...”

Egyelőre, úgy látszott, hogy az eredmények Kara Musztafát igazolják. A hatalmas túlerő előtt kaput nyitott *Veszprém*, *Tata* és *Pápa* maroknyi magyar őrsége. Ennek hírére a dunántúli és alsómagyarországi főurak és nemesek nagy többsége behódolt a Pozsonynál állomásozó, török vazallus Thököly Imrének. A

Lotharingiai Károly fővezérlete alatt működő 32 000 főnyi császári derékhad pedig megkezdte a visszavonulást *Bécs védelmére*, és a néhány szigetként álló vár kivételével *az egész maradék Magyarországot átengedte a török kénye-kedvének*.

Kara Musztafa serege diadalittasan követte a visszavonuló ellenséget. Győr vívását, mint tudjuk, Ibrahim budai pasára bízta, mellé rendelve Apafi Mihály erdélyi seregét. Maga pedig egyenesen Bécs ellen nyomult.

Szabad volt előtte az út!

Előreküldte Ghiraj kán tatár könnyűlovasait, ezt az „*ellenségtörő*”, félelmetes népet.

A "*serény nemzetség*" megelőzte a visszavonuló császáriakat, és azok előtt érkezett a védtelen Alsó-Ausztriába. A tatárok egy része már július 2-án átkelt az őrizetlenül maradt Rábán Szentgotthárd és Körmend között, és villámgyorsan rátört az előtte megnyílt területre. Másik oszlopuk 13-án kelt át a Lajta-hegységen, s egészen Bécsig pusztított.

PÁNIK BÉCSBEN

Az ausztriai *jámbor polgárok*”, abban bízva, hogy a császári haderő most is majd magyar földön tartóztatja föl a támadó törököt, teljes nyugalomban élték napjaikat – írta Cserei, hozzátéve: sok helyen „lakodalmaznak vala”. A szélesebben száguldó tatár hordák szörnyű vérengzéseket vittek végbe soraik között. „Senki le nem írhatja, sem ki nem mondhatja azoknak a szép, gazdag, pompás épületű provinciáknak [vidékeknek] romlását, mind porrá, hamuvá lőnek és többet százezer léleknél hajtának el a tatárok rabságra”.

I. Lipót császár udvara ekkor még Bécsben tartózkodott. Az uralkodó július 3-án nyugodtan foglyokra vadászgatott Petersdorf és Rodaun Bécs körüli községek határában. Pedig éjszakánként már a palota ablakából láthatták a fölgyújtott falvak és városok tüzeit. Ám amikor az a hír érkezett Bécsbe, hogy a Lotharingiai Károly vezette fősereg megsemmisítő vereséget szenvedett a töröktől, s immár órákon belül a nagyvezér hada érkezik a császári város alá, kitört a pánik. „*A városban és a császár udvarában szörnyű bódulás vala*” – írja a kortárs historikus. Sebtében összehívták hát az államtanácsot,

ahol úgy döntöttek: az uralkodócsalád az udvarral együtt azonnal meneküljön védettebb tartományba. Erre haladéktalanul szükség van – állapították meg nehogy a császár, együtt a várossal, elveszzen vagy rabságra jusson.

Lipót az udvarral azonnal útnak is indult Linz városába, onnan pedig Passauba. A Duna bal partján menekültek, ahová ekkor még nem jutottak el az ellenséges portyázók. Az uralkodó kíséretében két magyar főúr volt: Esterházy Pál nádor és Zrínyi János, az 1671-ben kivégzett Zrínyi Péter fia, akinek a személyét több történeti munka összetéveszti Zrínyi Ádáméval. Az ifjú Zrínyi azonban keservesen ráfizetett arra a császári kegyre, hogy az uralkodó kíséretében tartózkodhatott. Az történt ugyanis, hogy útközben a fegyvere véletlenül elsült a tokban, mire azonnal merényletet „orrontottak”, és ráfogták: a császárt akarta megölni. A gyanút nemcsak az a körülmény táplálta, hogy édesatyját a császár végeztette ki, hanem az is, hogy testvére – Zrínyi Ilona – révén sógora volt a török szövetségben harcoló „kuruc királynak”, Thököly Imrének. E megalapozatlan gyanúkok alapján a hatalmat többnyire mindig gátlástalanul kiszolgáló bírák tizenöt évi súlyos börtönre ítélték őt, ahonnan megtörtén, elborult elmével szabadult a szerencsétlen sorsüldözött.

A magyarokra gyanakvó, sőt kifejezetten magyarelles hangulat azonban nemcsak a császár környezetében talált termékeny talajra, hanem a bécsi polgárság soraiban is. Akit a császárváros utcáin magyar ruhában megláttak, az többnyire a halál fia lett. Az agyonszurkált vagy agyonvert ártatlanokat közben ily szavakkal becsmérelték:

– „Aha, kutya magyarok, ti hoztátok ránk a törököt!”

Mintha hozni kellett volna azokat, s nem jöttek volna maguktól is!

A korabeli becslések szerint mintegy hatvanezer polgár menekült el a kitört pánik nyomán Bécsből. A városból kifutottak közül sokan tatár fogságba estek, mert a nagy sietségben a szekereket nagyon megterhelték, s ezért „jól ki nem mehetvén a hostátból, elromlott szekerek, s gyalog maradván, minden javukkal, feleségekkel együtt, gyermekkel pogány rabságra jutottanak”. Nehéz szabadulni attól a gyanútól, hogy a menekülésre készítő hangulatot

bizonyos körök felülről is táplálták. Kara Musztafa ugyanis főként abban az esetben számíthatott biztos sikerre Bécs ellenében, ha kiéheztetéssel megadásra kényszerítheti a védőket. Az, hogy oly sokan elhagyták a várost, a fölösleges élelmiszer-fogyasztók számát csökkentette közel a felére, ami a védelem határfokát emelte. A polgárokat viszont csak a rémület készítethette arra, hogy házaikat a katonák szabad prédájára hagyják.

A városban maradtak meglehetősen aggódva tekintettek a jövő elé. A templomok megteltek sírva könnyörgőkkel, akik egyedül Szűz Máriától remélték Bécs megoltalmazását.

Valóban ilyen végveszélybe jutott volna a város, hogy már csak az égiek segítségével bizakodhattak?

Egy 1683 júliusában keletkezett magyar vers, a török szultán szájába adva a mondandókat, ekként látta Bécs védelmi esélyeit:

*„Én is, az ki lakom az két tenger partján,
Fejér és fekete vizen álmodozván,
Ha nagy ásással is, azon gondolkoznám,
Hogy a bécsi mezőt szigetben foglalnám.
Magyarral annyéra vetttem az árkot,
Hogy majd megkerüli munkám az nagy partot,
Ha minden katonám merít egy por markot,
Az Boszforusz folyja az bécsi bástyákat.
Mondják, megegyeznék akkor az némettel,
Kiket az római pápa vízzel szentel,
De az nem álmodott soha Mehemettel,
Az ki éles karddal hamarabb keresztel.
Elérte halalmom már az emberi célt,
Isteni szerencse mert vont kardomnak élt,
Megharagudt tenger gyomrában viselt szélt,
Isten tiltja, hogy ne győzze az fortélt.”*

Az erősen klérus-ellenes vers szerzője meglehetősen reménytelennek látta ezekben a hetekben Bécs helyzetét. Hasonlóan ír Cserei Mihály is, megemlítvén, hogy a császárváros *„igen készületlen vala az obsidióhoz [ostromhoz] nem gondolván senki, hogy a török oda megyen”*. Ha tekintetbe vesszük, hogy

Bécsnek ekkor nem volt számottevő védőőrsége és hogy a tatár seregek előbb értek Bécs alá, mint a Csallóközön keresztül ide tartó császári gyalogság – nos, akkor ugyancsak megalapozottnak tűnnek az aggodalmak. Ám némelykor az ellenség mulasztása is komoly segítséget jelenthet. Ez történt ezekben a vészterhes napokban is, s a mulasztást elkövető nem volt más, mint maga a nagyvezér.

KARA MUSZTAFÁ NAGY MULASZTÁSA

Amikor Lotharingiai Károly, a császári had fővezére úgy látta, hogy nem tudja feltartóztatni a törököt a Rába vonalánál, elhatározta: az egész hadsereggel Bécs védelmére vonul. A közvetlen parancsnoksága alatt álló derékhad ezekben a napokban 32 600 főből állott, 56 ágyúval. A seregben 21 800 fő volt gyalogos, a többi pedig lovas katona. A fővezér úgy döntött, hogy a július 1-re virradó hajnalon a gyalogságot és a tüzérséget a Csallóközbe rendeli, maga pedig a lovassággal Bécs védelmére siet, nehogy a készületlen főváros mindjárt az első ellenséges osztagok martalékává váljon. A Duna bal partján vonulva július 8-án ért Bécshez, ahol *Jedlersee*-nél táborozott le. A csallóközi gyalogostábor pedig parancsot kapott, hogy a leggyorsabb iramban vonuljon Bécsbe, és az ott állomásozó csekély számú katonasággal és a polgárőrséggel együtt vegyen részt a város védelmében. Csallóközből a gyaloghadak július 13-án érkeztek be Bécsbe.

Mindezek az erőlködések azonban kárba veszttek volna – állapítják meg szinte egyöntetűen a német és a magyar hadtörténeti munkák ha a nagyvezér serege a Győr alól elvonuló császáriakat nyomon követi. Ebben az esetben ugyanis azokkal egyidejűleg ért volna a majdnem teljesen védtelen és ily túlerővel szemben tartósabb ellenállást kifejtteni képtelen Bécs kapui elé. A szükséges gyors előretörés helyett azonban a török főszereg szinte ólomlábakon haladva közeledett a császári főváros felé. *Magyaróvárnál két napig vesztegelt*, hogy az ott talált élelemkészleteket és egyéb zsákmányt biztonságba helyezze. Innen megindulva július 12-én Petronellnél, 13-án Schwechatnál ütött tábor, és csupán 14-én ért Bécs alá. Itt ezen a napon Kara Musztafa nagy hadiszemlét tartott csapatai fölött, majd elrendezte az egyes csapatok helyét az ostromgyűrűben. Több mint tizenötezer sátrat állított föl a török sereg, amely 17-én zárolta körül a várost. Ez a

néhány napos késedelmeskedés elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a város védelmével megbízott Starhemberg Rüdiger tábornok erélyes és céltudatos munkálkodása nyomán Bécs kellően felkészüljön az ostromra.

Az előkészületekről többek között azt olvashatjuk a kortársi krónikában, hogy Starhemberg Rüdiger „az egész községet [ti. a polgári lakosságot] és a vitézlő rendet ráhajtván, *erős palizátákat és revelineket* [karókból álló cölöpsorokat és a bástyákat összekötő fal előtti külső védműveket] *építete* kül a kerítésen, és azokat földdel megtöltvén s lövészszámokat vonatván rájuk, jó darabig azok miatt nem mehetek közel a török a kőfalakhoz, és *minden bizonnyal az lőn Bécsnek megmaradására*”.

Starhemberg Rüdiger tábornok, Bécs védője

A török udvari történetíró, Rasid efendi, nem érzékelteti munkájában a Kara Musztafa által elmulasztott alkalmat, sőt *Magyaróvár bevételeét kimagasló győzelemként értékelte*. Rasid efendi nem tekinti mulasztásnak azt sem, hogy a törökök a visszavonuló császáriakat nem üldözték kellő eréllyel és gyorsasággal, s ezzel lehetőséget adtak nekik a Bécsbeérésre. Pusztán ennyit jegyez meg a történetekről: „Mikor a táborban levő hitetlenek a tatár sereg rohamát látták, félelem szállta meg őket, a tatár sereg pedig darazsak módjára meglepte őket, úgy hogy végre

az ellenállás lehetőségéről kétségbe esvén, *futva Bécs felé vitték felforgatott zászlóikat*”.

A korabeli források közt tallózva egyre inkább az a meggyőződés érlelődik meg bennünk, hogy Kara Musztafát hiányosan, pontatlanul tájékoztatták az ellenséges csapatok mozgásáról és Bécs védtelen helyzetéről. Máskülönben érthetetlen, hogy ha Győrt és Komáromot maga mögött merte hagyni ellenséges kézen, miért várakozott két napot Magyaróvár miatt? Ez a hadvezéri mulasztás mindenesetre megbosszulta magát, mert ha Bécset egy váratlan megrohanással sikerül elfoglalnia, az egészen más irányt szabhatott volna a hadjárat további sorsának.

Így azonban egy erős védősereggel ellátott, s a védelemre már más módon is felkészült, erődített nagyváros súlyos áldozatokat kívánó, kétséges kimenetelű ostromához kellett hozzáfognia.

BÉCS ÉS OSTROMA

Amikor a félelmetes hírű Kara Musztafa nagyvezér serege élén a császárváros alá érkezett, minden bizonnyal nem csekély öröm töltötte el a szívét. Hiszen Nagy Szulejmán óta hön áhított vágya volt minden török vezetőnek, hogy birtokba vegye ezt a várost; az európai török hódítást egyedül megállítani képes gyűlölt Habsburgok mesés gazdagságú székvárosát. A Bécs elfoglalására irányuló tervek sorra kudarcba fulladtak, s török-tatár harcosok a XVII. század folyamán csupán a Habsburg-ellenes magyar seregekkel portyázva jutottak el a császárváros közelébe. Utoljára Lala Mohamed gondolhatott komolyan Bécs megszerzésére 1605 végén és 1606 elején, amikor a Habsburg-uralkodó katonai ereje meggyöngült. Ám akkor Bocskai István a legmerevebben ellenszegült annak a kívánságnak, hogy segítse ebben az igyekezetében a törököt. Miután féltő volt, hogy egy Bécs elleni támadás esetén a mintegy 60 000 katona fölött rendelkező Bocskai a török ellen támad, letett erről a szándékáról Lala Mohamed is. Az elkövetkező évtizedekben a belső és külső bajoktól sújtott törökök nem is mertek gondolni ilyen akcióra, noha Bethlen Gábor 1621-1626 között többször is kapacitálta őket erre. Az 1664-es szentgotthárdi vereség után kevesen gondoltak arra, hogy török csapatok egyhamar Bécset fenyegethessék. Kara Musztafa 1683

júliusában méltán büszke lehetett rá, hogy az egész Magyarország birtokbavétele után ím Bécsset zárta körül, amely a lábainál terült el mesés gazdagságával!

A császárváros a XVII. század utolsó negyedében valóban a nagy fellendülés időszakát élte. A főváros lakossága több volt nyolcvanezernél, s egymás után emelkedtek benne a dúsgazdag arisztokraták pompásabbnál pompásabb barokk palotái. Egy közel egykorú olasz publicista leírása szerint ez a város nem is nagy, nem is kicsi, a belváros kissé szűk ugyan, de nagyok a külterületek. Éghajlata szeles, kellemetlen. Utcái mindig mocskosak, nem olyan szélesek és hosszúak, mint Párizsói, de szép házak vannak bennük, amelyeket állandóan csinosítgatnak, úgyhogy Bécs rövidesen „Európa egyik legszebb tartózkodási helye lesz, ha így folytatják”. A régi udvar szerinte „szánalmas”, ósdi kis épületekből áll, de az udvari könyvtár értékes. A bécsi egyetemet az olasz publicista nem sokra becsülte, és különösen elítélte azt a szokást, hogy oda mindenféle „alacsony származású” fiatal is felvesznek, akik koldulásból élnek.

A szerző kifogásolja, hogy Bécsnek nincsen megfelelő akadémiaja külön *a nemesek részére*. Régebben – írja – voltak olyan akadémiák a császári fővárosban is, ahol nemcsak a táncot, az éneket, a fegyverforgatást és a lovaglást tanították, hanem a matematikát, a történelmet, a földrajzot, sőt a filozófiát is. A szerző gúnyolódik a bécsi nevelési szokásokon, és főleg azt kifogásolja, hogy a gyermekeket állandóan csókolgatják. Elmondja, hogy a városban különböző nemzetekhez tartozók élnek, akik gyűlölködnek egymás között. Bécsben a franciás módi uralkodik, s az asszonyok tönkreteszik férjeiket, csak hogy divatosan öltözködhessenek. A papok ugyan prédikálnak a rossz erkölcsök ellen, de a gyóntatok mindent megbocsátanak. A nép kissé durva, de nagy érdeme, hogy szereti uralkodóját, és kész kiállni mellette. A bécsiek általában vallásosak, hisznek a csodákban.

Gazdasági életéről azt olvashatjuk, hogy bár Bécsnek nincs a semmiféle manufaktúrája, sem különleges cikkekkel folytatott kereskedelme, mégsem szegény város. Ez utóbbi jelenséget azzal magyarázza, hogy az udvar és az idegen látogatók kifejlesztettek minden olyan tevékenységet, amire szükség van a

létfenntartáshoz, sőt az élvezetekhez és a luxushoz is. Az itt lakók a német nyelvel beszélnek, de sok francia szót kevernek beszédükbe. A császári udvarban többnyire olaszul társalognak. I. Lipót császár vallásos, bőkezű, több nyelvet tud, de fölöttébb hallgat a pletykákra, hamar büntet, és túlságosan nagy befolyást biztosít a jezsuitáknak.

Az 1683-as ostrom előtt közel húsz esztendővel hosszasan időzött Bécsben a már többször idézett török historikus, Evlia Cselebi is. Leírásában mindenekelőtt Nagy Szulejmán 1529-es Bécs elleni ostromáról szól, amelynek a kudarcát – keleti meseszövéssel – azzal magyarázza: „Egy éjszaka akkora hó és áradás lett, hogy az egész iszlám sereg majdnem elveszett”. Különben is – teszi hozzá –

Szulejmánnak nem Bécs elfoglalása volt a célja, hanem az, hogy Ferdinánd bécsi királlyal haragját éreztesse. Azt azért megjegyzi: „Aki ezt a várat még egyszer ostromolni akarja, az a megelőző évben Budán teleljen s még a tavasz kezdete előtt, mikor a hó már tarkállni kezd, hadseregével Bécs alatt a havon foglaljon állást s az ostromra a készületeket tegye meg, s mikor a tatár sereg is segítségül érkezik, akkor a várat kívánsága szerint vegye ostrom alá”. Minderre már csupán azért is szükség van, mert Bécs vára Szulejmán idejében egyszerű kis erődítés volt, most ellenben „a vadász kezéből kiszabadult szarvas gyanánt elhúzódott és igen erős vár lett”. Falai vastag, erős téglafalak, s tíz nagy bástyájában bástyánként ezer-ezer katona őrködik. A folyón túl a szőlőknél egy kis magaslat van, s arról az oldalról lehet a vár ellen földtöltéseket és ostromsáncokat vonni. A vár alatt körös-körül földalatti boltozott utcák vannak, amelyekben ágyúk állnak. Ha kívülről ezekbe a föld alatti utcákba valaki bemenne, az ágyúkat azonnal elsütik s harcba szállnak.

Az általa „*Szilvidé*”-nek nevezett külvárosról elmondja, hogy ott egészen téglapítkezésű, keramittal födött, két-három emeletes paloták vannak. Találhatók itt hatalmas raktárak, magtárak és hajógyárak is. Nagyon szép kertje van itt a királynak, ahol „a rózsaligetek árnyékába a nap nem hatol be”. Ezenkívül még öt külvárosa van Bécsnek. Magában a várban a császár palotáján kívül is csupa hat-hét emeletes, téglából készült paloták állnak, erkélyekkel és ablakokkal, „amelyek mind gyöngyházzal kirakott kilátóhelyhez hasonlítanak”. Evlia Cselebi állítólag még azt is

megtudakolta, hogy a házak összes ablakainak a száma kétszázezer. A várban az utcák sakktáblaszerűen helyezkednek el, „s mind ragyogó tisztaságúak, mivel a városba a lovon kívül másféle állat be nem mehet”. Bécsben szerinte ötezeröttszáz bolt található, amelyekben „*Egyiptom kincsével felérő árucikkek és kincsek vannak*”. Úgy látta, hogy a bécsiek általában nagyon szorgalmasan dolgoznak. Őt fürdője van a városnak – írja de ezek más építésűek, mint a mohamedán fürdők. Szerinte 366 templom ékesíti Bécsset és nagy könyvtárak, amelyek gondozására papokat rendeltek. A török historikus megcsodálta az egyszerre ütő toronyórákat is.

Bécs lakosairól elmondja, hogy mivel e városban kellemes, enyhe szél fúj, a lakosok mind egészségesek. A férfiak sokat böjtölnek, s ezért erőtlenekek ugyan, de magas kort megélenek. Férfiúi szeme érthetően elidőzött a bécsi leányokon és asszonyokon, akiknek a ruházatát valóságos divattudósító módján részletezi: „A fiatal lányok és asszonyok részint fekete, részint különféle színű ruhlát [felsőruhát] viselnek, alatta azonban selyemből és különféle drága szövetekből és aranyszövésű posztóból készült szoknyát hordanak, de ez nem olyan szűk, mint a többi kafirisztánbeli [keresztény országbeli] asszonyok szoknyája és mind olyan uszályos, hogy rőfnyire a földön húzzák maguk után”. A bécsi nők színes cipőket hordanak, övük többnyire drágaköves, díszes öv.

A tetőtől talpig takart török nők látványához szokott Evlia Cselebit érthetően izgalomba hozta a bécsi nők feltakart kebleinek látványa: „A hajadon leányok kivételével az asszonyok egész melle meztelen, mivel *hófehérségű, ragyogó mellük van*. A Teremtő különös intézkedése, hogy ez országban az asszonyoknak nincsenek olyan tömlő nagyságú emlőik, mint a görög asszonyoknak, mert csak oly kicsiny az emlőjük, mint a narancs, ezért a gyermekeiket is többnyire tejjel táplálják. Az asszonyok rendkívül szépek; mozgásuk, járásuk és beszédjük az embert bámulatba ejti”.

Itt közbevetőleg meg kell jegyeznünk, hogy a bécsi asszonyok maradandóan szép kebelformája nem csekély mértékben éppen annak volt a következménye, hogy eleve vonakodtak újszülötteiket maguk táplálni! Az e korban anonim szerzőtől megjelent *Des bösen Weibes nützliche Apotheke* című írásban ezeket olvashatjuk:

„Amint az apró, mezítelen tej után kiabálók a kicsiny sötét világból napvilágra születnek, megkezdődik a veszekedés tüze, amely alatt a betegágyban lustálkodó asszony nem győz eleget panaszkodni, hogy a teje eltűnik, vagy hogy Éva fiaskójának a bimbója kicsiny, hogy a gyermek nem tudja azt megfogni, hogy szoptatós dajkát kell fogadni, vagy különben a gyermeknek meg kell betegednie és meg kell halnia és a férfi meglátja majd, hogy mit cselekedett, amikor a pusztá kiadással fukarkodott...”

Hosszan idézhetnénk azokból a dühös prédikációkból, amiket Abraham a Santa Clara bécsi szerzetes intézett a bécsi nőkhöz éppen a mezítelen keblek, a gyermektáplálás elhanyagolása és a ruházkodási divat túlságos követése miatt. „Némely férfi a nő hátuljára költi egész fizetését – tört ki egy alkalommal haragosan hogy úgy ruházza az asszonyt, mint valami előkelő hölgyet, és a férfi ezzel szemben úgy jár, mint egy nyomorult ajtónálló! Az ilyen bolondok azt hiszik, hogy felségsértés bűnét követnék el, ha feleségük valamelyik kívánságát elutasítanák. Ha az asszony egy szerelmes pillantást vet rá, a férfi mint kengyelfutó szalad, hogy a lehető leggyorsabban teljesítse felesége akaratát”.

Azt különben a jámbor török is észlelte, és csodálkozva fel is jegyezte, hogy még a császár is kalaplevéve köszönti az asszonyokat, amit ő a Szűz Mária tiszteletéből eredeztetett. Magáról Lipót császárról különben nem valami hízelgő képet festett, jóllehet az szívesen fogadta és nagy jutalmakkal halmozta el őt. Részletes leírása szerint a császár középtermetű, vékony testalkatú, inkább alacsony, szakálltalan ifjú. „Feje olyan, mint a mevlevi sapka [magas, csonkakúp alakú nemezsapka] vagy a mézes tők, vagy a hosszú nyakú palackfej, homloka széles, szemöldökei vastagok és feketék, szemei nagyok, mint a kuvikbagolyéi”. Orrlyukai nagyok, ajkai olyanok, mint a teve ajkai, s fogai is a tevéjéhez hasonlítanak. „Ha szólni kezd, a szájából a nyál úgy folyik, mint a hányás, s mivel a nyála ennyire folyik, ezért a mellette levő apródok bolyhos szövésű zsebkendővel törlik le a szája nedvességét”. Ujjai, mint a hosszú, görbe ugorkák. Végignézve a császári család arcképeit álmélnokodva állapítja meg: „Különös dolog, hogy ennek a császárnak egész faja és nemzetsége ilyen rút arcú”. Ám ha Lipót császár oly rút is – teszi hozzá -, hogy aki az utcán szembetalálkozik vele, majd

nyavalyatörést kap az ijedségtől, „kiváló gyors felfogású, eszes és megfontolt, annyira, hogy mellette Arisztotelész is csak gyermek marad. Semmiféle tanácskozásban, gyűlésben nálánál okosabban szólni senki nem tud. Alattvalóit pártfogolja és gondos”.

Így látta közel húsz esztendővel az ostrom előtt Bécset, a bécsieket és a „bécsi királyt” a historikus vénával megáldott török utazó. Az általa rajzolt, keleties túlzásokban nem szűkölködő képet érdemes összevetni azzal, amelyet az olasz publicista festett a nem sokkal későbbi városról és annak lakóiról. Teljes, átfogó ábrázolást persze így sem kaphatunk, de ez a két – részben egymástól eltérő, részben egymást kiegészítő – leírás is némi bepillantást nyújt annak a városnak a mindennapi életébe, amelyet 1683 júliusában Kara Musztafa nagyvezér körülzárattott, és ostromolni kezdett.

Az ostromműveletekben mintegy százezer főnyi török had vett részt, jelentős ostromtűzértséggel és harci tapasztalatokkal.

Ahmed bég, a török műszaki csapatok parancsnoka – aki korábban kapucinus barát volt, majd Franciaországban végezte hadmérnöki tanulmányait – július 15-én reggel elrendelte az ostrom előkészítő munkálatait. Az első futóárok a későbbi Piaristengasse irányába indult a Burg- és Löblbastei [Lobl bástya] megvívására. Másnap az ugyanott felállított ágyútelepekről megszólaltak a mozsárágyúk és a falbontó lövegek. Hullottak a városra a lövedékek, de az első tüzet csak a spanyol követség épületére esett bomba idézte elő. „Már a fővezér a palizátákat és revelineket minákkal [a külső védműveket aknákkal], de sok munkával és sok ezer embere veszedelmivel elrontván, *a város kőfalait kezdette vala lötetni*” – írja a kortárs krónikás, majd így folytatja: „A városban szintén desperatiora [kétségbeesésbe] jutottanak vala és minden estve a Szent István tornyából tüzet gyújtván, jelt adnak vala [ti. a Duna bal partján táborozó Lotharingiai Károlynak]; különben is kémek által szüntelen jártatják vala a Duna szigetiben nem messze levő kevés német tábort, hogy *ha meg nem segiltenék Bécset, odalenne*. Onnan pedig válaszok jöve, hogy nemsokára elérkezik a segítség”.

Egy lengyel szerző közelmúltban megjelent hadtörténeti tanulmánya is úgy foglal állást ebben a kérdésben, hogy a török ostrom alá fogott Bécs helyzete napról napra súlyosbodott. A tatárok

feldúlták Alsó-Ausztria Duna jobb parti részét: több mint ötszáz helységet felperzseltek. Szeptember elején az elkeseredett védekezés ellenére a törökök elfoglalták a bécsi várerődítmény délnyugati részének fontos objektumát, Burgravelint és megkezdték a két bástya, a Burgbastei és a Löblbastei ostromát, aláaknázva azok összekötő falait. E bástyák és falak bevétele az ellenségnek a városba történő beözönlésével járt volna. Ebben az esetben pedig a harcok veszteségei és a várőrség soraiban kitört betegségek pusztítása miatt megfogyatkozott őrség már nehezen lett volna elégséges Bécs belső részének védelmére. A város összes kolostorai, kórházai és szegényházai tömve voltak betegekkel és sebesültekkel. A nagyarányú halálozást növelte a hullákkal telt mezőkről felszálló fertőzött levegő. Nemkülönben a legyek óriási tömegei, amelyek ellepték a várost. Ezért joggal elmondható, hogy a külső segítség, a felmentő sereg valóban az utolsó órákban érkezett.

Mind az egykorú leírások, mind az idézett tanulmány adatai és megállapításai ellentmondanak a millenniumi évek magyar történeti szintézisében olvasható azon megállapításnak, miszerint Kara Musztafa „*nem értett az ostromhoz, sőt akarva, nem akarva elősegítette megghiúsultát*”. Ezt a szerző azzal magyarázza, hogy a nagyvezér *nem akarta* rohammal megvenni a várost, hanem kiéheztetéssel kívánt birtokába jutni. Méghozzá azért, mert csupán így lett volna az övé az a töméntelen kincs, amely a közhiedelem szerint a városban fölhalmozódott. Ostrommal történő bevétel esetén ugyanis a zsákmány oroszlánrészé a győztes katonáknak jutott volna. A szerző különben bírálja Kara Musztafát azért is, hogy állítólag rosszul bánt katonáival, éheztette őket, akárcsak az alvezérekkel, akik hasztalan sürgették őt, hogy tegyen valami hathatósat a gyülekező felmentő seregek ellen.

Ma még nehéz lenne megmondani, mi volt valójában a helyzet. Annyi bizonyos, hogy az augusztus második felében a török táborban járt erdélyi követek nem tapasztaltak, vagy legalábbis nem jegyezték fel ilyesmiket. Megjelent Kara Musztafa táborában augusztus 22-én Apafi Mihály erdélyi fejedelem is, akit a nagyvezér „igen királyi nagy pompával” fogadott. A fejedelem másnap visszatért az erdélyi táborba. Az erdélyi hadsereg részvételére nem tartott igényt a nagyvezér. Minden valószínűség

szerint azért nem, mert jól ismerte annak csekély harcértékét. Szorgalmazta viszont Thököly Imre kuruc hadának Bécs alá jövetelét, de a felső-magyarországi fejedelem a nagyvezér minden hívására sem ment oda, mert már ekkor külön tárgyalásokba bocsátkozott Lotharingiai Károllyal. Ezt követően Kara Musztafa Ibrahim budai pasa hadát parancsolta Győr alól Bécs alá, s így a győri helyőrség „vigyázása” az erdélyiekre hárult. Apafi hada mintegy két hétig látta el ezt a megbízatást, mialatt az erdélyiek nagyon sokat szenvedtek az óriási legyek csípésétől. Azok – írja az egyik résztvevő – „rútul csípték, harapták az embert és az lovat, úgyhogy kéntelenítenének nappalra a lovakat beásni a földben, a gyengék közzül sok meg is dőglött a legyek csípése miatt, még az angolai posztó dolmányon is általhatott a legyeknek az ő csípései”.

Az erdélyi had körülró tevékenysége persze még a mérges legyek csípései ellenére is csupán amolyan nyaralásfélének számított a Bécset ostromló katonák helyzetéhez képest. Ezek közül sokan elestek az ostrom alatt, úgyhogy amikor szeptember 9-én Kara Musztafa megszemlélte hadseregét, szomorúan kellett megállapítania: *az eredeti létszám egynegyede, mintegy huszonötezer ember elesett a harcokban*. Ez a tény kétségtelenül arról tanúskodik, hogy a védők ugyancsak kitétek magukért! Ám egyúttal ellene szól annak a feltevésnek is, miszerint a nagyvezér nem is akarta ostrommal bevenni a várost, hanem csupán kiéheztetés útján. Ez utóbbi módszer alkalmazása esetén nem lett volna ekkora vesztesége a török hadnak. Ez csakis úgy következhetett be, hogy Kara Musztafa – különösen szeptember első napjaiban – erőltette a városba való mielőbbi behatolást a felmentő had létszámának növekedéséről, majd a sereg megindulásáról kapott fenyegető hírek hallatán.

Arról, hogy a Duna bal partján állomásozó császári táborban miként látták Bécs ostromát, az ostromlottak helyzetét s a felmentés lehetőségeit, érdekes adatokat olvashatunk Kéry Ferenc gróf harctéri tudósításaiban, amiket Esterházy Pál nádornak küldött augusztus utolsó és szeptember első napjaiban. A Habsburg-oldalon mindvégig kitartó magyar főnemes augusztus 27-én még arról értesítette a nádort, hogy „Bécs állapotja Istennek hála most extra periculum [veszélyen kívül] van”. Két nappal később arról

számolt be; a nagyvezér immáron három napja fokozott erővel támadja a császárvárost „látván a keresztény fejedelmeknek közelgő erejüket”, s ezért rövid időn belül Bécs megsegítésére kell menni. Erre hamarosan lehetőség is nyílik, mert a lengyel király 25 000 emberével augusztus 30-án *Tulln*hoz érkezik, s követi öt újabb 13 000 lengyel katona. A hírszerzők jelentették azt is, hogy a vezér ezen a napon – tehát 29-én – szándékozik általános rohamot intézni a város ellen, s ha ez nem jár sikerrel, elvonul Bécs alól. Már csak azért is, mert az ostromaknáival nem érte el a kívánt sikert, s a janicsárok java elveszett az öldöklő ostromharcokban.

Szeptember 1-én arról tudósította a nádort, hogy a janicsárok megfogyatkozása miatt Kara Musztafa szpáhikát rendelt a közelítő ostromárokba, s azoknak kell műszaki munkát végezniük. Starhemberg Rüdiger tábornok, Bécs védelmének vezetője, azt jelentette Lotharingiai Károlynak, hogy katonái felfedeztek egy török aknát, aminek folyosója alá ő egy másikat ásatott, „s csak az időt várja s az törököket azon minájokkal [aknájukkal] vagy Mahomethoz vagy Lucziferhez küldi”. A terv azonban nem hozta meg a várt eredményt, mert a következő napon Starhemberg meglehetősen kétségbeesve sürgette a mielőbbi felmentő akciót. Arra hivatkozott, hogy a védőrség a nagy megterhelés miatt elerőtlenedett, s a török már a Burg kapunál lévő árokban van.

Ily módon valóban égetően sürgőssé vált a felmentő had mielőbbi megindulása. „Úgy tudom – írta szeptember 3-i levelében Kéry Ferenc -, holnap vagy ad summum holnap után bizonyosan mi is megindulunk már Isten jó voltából s egyenesen Bécsi Erdőn által Bécsnek succurálunk [segítséget nyújtunk]. Nem késhetni tovább, mivel a hadak is vasárnapig mind itt lesznek... Úgy hiszem Boldogasszony napján succurrálunk a bécsieknek. *Effective leszünk 80 ezeren harczra valók*”. Leírása szerint a mai haditanácskozásokon döntik el, hogy miként menjen végbe a támadás. Három irányból akarják megtámadni az ostromló törököket: egyfelől a lengyel király, másfelől Lotharingiai Károly fővezér a császári haddal, Waldeck herceg pedig a birodalmi segélyhadakkal a harmadik irányból. „Mi úgy tudom holnap délután megindulunk már innét, s a több hadak a lengyel királlyal a tulmai [tullni] hídon által”.

Kara Musztafáról olyan hírek érkeztek a császári táborba, hogy kijelentette: „Vagy Bécsset megveszi, avagy elevenen alula el nem megy.” Ehhez a fogadkozáshoz Kéry Ferenc a következő kívánságot fűzte: „Isten adja, vesszen ott az eb!”

A lengyel király és a többi fejedelmek és hadvezérek a haditanácskozás után seregeikhez mentek, hogy azokat felkészítsék arra az összecsapásra, amely méltán kapta a nevet:

AZ ÉVSZÁZAD CSATÁJA

„Mikor annyira volna a bécsi obsidio [ostrom], hogy kétnapi lőtetés és egy ostrom [roham] után el kellene veszni s török kézben esni, elérkezék a segítség, és a lengyel király conjungálván [összekapcsolván] magát a baváriai, saxoniai electorokkal [bajor és szász választófejedelmekkel] s több fejedelmekkel, úgy a császár armádájával s a lotharintiai herceggel, a Cossius erdön át a török tábor felé indula”.

A kortárs feljegyzés nem szól róla, hogy mennyit számlált az egyesült had ereje. A török elleni szerződés alapján Bécs megsegítésére érkezett Sobieski János lengyel király fővezérlete alatt ellentámadásba lendülő sereg összlétszámát a történetírás általában 70 000 főnyinek írta, amiből a lengyel segélyhadat közel 40 000 főre becsülték. A valóságban azonban némileg másként állt a helyzet. Szeptember 9-én, három nappal a csata előtt, Tullnban 21 000 lengyel, 18 000 császári és 28 500 német birodalmi katonát számláltak össze, 152 ágyúval. Az összegyűlt hadnak több mint a fele gyalogos volt. Néhány ezer főt azonban visszahagytak a tábor őrzésére, így a csatában közvetlenül mindössze 65 000 katona vett részt.

Kara Musztafát sokan megrótták azért, hogy nem igyekezett megakadályozni a keresztény erők gyülekezését, sőt *tétlenül* szemlélte azok felvonulását is. Ennek okát mind a kortársak, mind az utókor történetírói a nagyvezér elbizakodottságában látták és nem vették tekintetbe a felmentő had ellen küldött Huszein pasa lisambergi vereségét. Ilyeneket olvashatunk: ha Kara Musztafa „egész táborával kiszáll vala a város alól, és mezőben harcot ad vala, Isten tudja, melyiké lett volna a győzelem, mert *a számtalan pogánysághoz képest igen kevés vala a keresztény had...* De a

fővezér oly igen contemnálta [lebecsülte] vala a keresztényeket, hogy szintén akkor küldvén Apafi Mihály fejedelem Sárosi Jánost a fővezérhez holmi dolgok végett, azt feleli neki:

– Várákossal míg ezt a várost megveszem, s azokat a hitvány gyaurokat [ti. a felmentő sereget] megveretem, s mindjárt választ adok az uradnak!”

Ha Kara Musztafa valóban mondott ilyeneket az erdélyi követnek, akkor abban több lehetett a maga biztatása, mint a meggyőződés. Nem valószínű ugyanis, hogy ennyire lebecsülte volna a gyülekező felmentő sereget, amelynek a létszámát, a kapott jelentések alapján még nagyobbnak tudta a ténylegesnél. Sokkal inkább hihető, hogy felismerte a reá leselkedő veszélyt, és rájött, hogy kutyaszorítóba került. Az ostromban megfogyatkozott seregének létszáma ugyanis – a köztudatba beivódott óriási túlzásokkal ellentétben -, a budai pasa hadának Bécs alá rendelése után sem lehetett több 75-80 000 főnél. A bécsi védőrség és a felmentő sereg összlétszáma tehát mindenképpen túlszárnyalta az ő hadseregét. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a tatár segélyerők sem ostromra, sem nyílt csatára nem voltak alkalmasak, akkor azt kell mondanunk, hogy *a nagyvezér serege szeptember első napjaira számottevő mennyiségi és minőségi hátrányba került az ellenféllel szemben.* Ebből a kutyaszorítóból egyedül az kínálhatott kiutat, ha a felmentő sereg beérkezése előtt beveszi Bécset, és annak falai mögött ő védekezik a felmentésre érkezőkkel szemben. Erre azonban a bécsi védők szívós, hősi ellenállása miatt nem nyílt mód, s így a nagyvezér csak két dolog között választhatott:

– A felmentő sereg közeledésének hírére fölhagy Bács ostromával és harc nélkül elvonul a város alól Magyarországra.

– A sereg egy részét az ostromsáncokban hagyva a védők lekötésére, a fennmaradó erővel megkísérel nyílt csatában vereséget mérni a kétségtelenül heterogén összetételű, összeszokatlan felmentő seregre.

Tulajdonképpen mindkét lehetőség választása rendkívüli kockázatokat rejtett magában. Az első azért, mert a török hadak – nem ismervén az erőmentést célzó *szervezett visszavonulás jogosságát* – nem voltak ilyen harcmozdulatra kiképezve és

felkészítve. Az „*igaz hit harcosai*”, ha nem sikerült legyőzniük az ellenséget vagy végsőkéig kitarva küzdöttek felállítási helyükön, vagy pánikszerűen menekültek. Ez utóbbi eset viszont mindig véres megtorlást vont maga után: a futásért felelős – vagy felelősnek nyilvánított – katonai vezetők orcája a legtöbb esetben a szó szoros értelmében megfeketedett a selyemzsinórral végrehajtott megfojtás egyenes következményeként. Mindezzel számolnia kellett Kara Musztafának is, s így nem csoda, hogy a csata vállalása mellett döntött.

Nem tudjuk, milyen alapokon nyugszik az az állítás, amely egy 1688-ban megjelent *L'esprit de la France et les Maximes de Louis XIV. découvertes á l'Europe* című kifejezetten franciaellenes pamfletben olvasható. E szerint Kara Musztafa fel szándékozott hagyni Bécs ostromával, ám a bécsi francia követ megtudva ezt, jelezte a dolgot Versailles-nak, XIV. Lajos pedig közbelépett Konstantinápolyban, hogy a törökök folytassák az ostromot. Véleményünk szerint, ha megfordult is ilyen szándék Kara Musztafa fejében, arról bajosan szerezhettek volna tudomást *úgy* a bécsi francia követ, hogy Versailles-on és Konstantinápolyon keresztül *idejében* ilyen parancsot juttathasson el a nagyvezérhez. Itt minden bizonnyal csupán utólagos következtetésről és a törököt 1688-ban ismét segítő francia uralkodónak a keresztény világ előtti újabb befektítési szándékáról van szó.

Más kérdés az, hogy a nagyvezér megtett-e minden szükséges intézkedést annak érdekében hogy lehetőleg kedvező feltételek közt vegye föl a harcot a felmentő sereggel, más szóval: helyesen osztotta-e el erőit a kettős feladathoz?

A kortársak hibáztatták őt amiatt, hogy csupán serege *egy részét* irányította a felmentő hadak ellen, s maga pedig *az erők zömével* tovább erőltette Bécs ostromát. E vélemények szerint a felmentő sereg feltartóztatására küldött erők parancsnoka, az öreg budai pasa „valóban emberül ellenkezik is a keresztény haddal, de nem resistálhatván [nem állhatván ellen] megizeni a fővezérnek, szálljon ki a mezőre a hadakkal, mert a németek tábora erős, jó készülettel van”. A kortársi írás szerint Kara Musztafa ennek ellenére sem vonult a főerőkkel a felmentő sereg elé, hanem állítólag ezt üzenté a budai pasának:

"– Mondjátok meg az ebnek, ha nem ember ellenék, bocsássa, majd megtanítom én mind őtet, mind azokat a rossz gyaurokat".

A tatár kán, amikor látta, hogy feltartóztathatatlanul nyomul előre a keresztény had, az egész táborát lóra ültette, „s a számtalan rabbal, praedával elmegyén békivel” – vagyis elfutott. Követte őket a török könnyűhad nagy része is, amely „mint annyiféle nemzetségből álló sokaság, egybebódul, ők is futni kezdenek”. Ezeket látva „ébred fel” Kara Musztafa, s a közvetlen parancsnoksága alatt lévő udvari haddal, mintegy tízezer válogatott emberrel a közeledők ellen indul a Bécs melletti Kahlenberghez. Közben a csaszok buzogánnyal, mezítelen karddal próbálták visszafordítani a megfutamodókat, de hasztalan, mert azok seregenként menekültek, mindenüket odahagyván, „oly nagy félelmet bocsátott vala Isten a nagy kevélységért reájok”. Kara Musztafa „azért megellenkezővén a keresztény haddal, ő is hátat ad, és minden gazdagságát otthagyván, gyalázatosan elszalad, odavesztvén sok ezer embert a harcon”. Az éjszaka folyamán a janicsárság is kiszaladt a Bécs körüli sáncokból – olvashatjuk Csereinéél.

A török táborban tartózkodó erdélyi szemtanú azonban némileg másként számolt be a bécsi csatáról, mint a hallomások alapján dolgozó Cserei: „A török tábornak *jobb része* [nagyobb része] megindítatván, a fővezér maga udvara népével *jó darabig harcolt* a lengyellel, s két ízben is megtolta a lengyelt, de annak utánna ugyancsak a lengyel triumphálván, Bécs alól elűzte”.

Jan Wimmer, lengyel hadtörténész közelmúltban megjelent – s már korábban is idézett – tanulmányában szintén azt olvashatjuk, hogy Kara Musztafa hada kemény ellenállást tanúsított a csatában. Ezt igazolja különben a csata időtartama is. A harc már hajnali öt órakor megindult, s a „Türkenschanz”-tól jobbról és balról húzódó török harcrend középpontját a Kara Musztafa vezetésével megerősített Gersthof melletti állással szívósan védték a törökök. Délután négy órakor Kara Musztafa még kétségbeesett erőfeszítéseket tett a lengyelek által fenyegetett török balszárny megerősítésére. A törökök szívós ellenállást fejtettek ki még ekkor is, de arra már nem voltak képesek, hogy megvédjék a Heiligenstadttól délre fekvő állásaikat, s így Döbling irányába hátrálni kezdtek. A nagyvezér azonban délután öt órakor még elszántan

védte a „Türkenschanz”-ot. Amikor látta serege jobbszárnyának megingását, sőt annak szétveretését, továbbra is megkísérelte az ellenállást. Csupán e végső próbálkozás kudarcra után ült lóra, és magához véve a Próféta zászlaját indult meg a tábor központja felé. Akkor, amikor már a testőr csapatok is hátrálni kezdtek. Útközben parancsot adott a város alatti sáncokban lévő török erők kivonására, az ágyúk elszállítására vagy megsemmisítésére. Régi szálláshelyére érve még egyszer utoljára megpróbált ellenállást kifejteni, hogy időt adjon seregének a visszavonulásra. Az albán gárda a kiépített torlaszok mögött egy ideig halált megvető bátorsággal védekezett az őket támadó lengyelek ellen, helyzetük azonban egyre reménytelenebbé vált. A nagyvezér ekkor ismét lóra ült, és magához véve kincsesládáját közvetlen kíséretével a tábor széle felé lovagolt. Előtte és mögötte futottak a már egyre pánikszerűbben menekülő katonái.

A bécsi vagy kahlenbergi csatában a törökök mintegy 10 000 halottat és 5000 hadifoglyot vesztek; a szövetségesek ezzel szemben 1500 halottat és 4000 sebesültet. *„Ilyen nagy jelentőségű győzelem még soha nem került ilyen kevés vérbe”* – írták a csata után. A törökök elvesztették a teljes ágyúparkjukat, lőszer- és ostromkészletüket, csodálatos sátraikat és azok felszereléseit, amelyekkel a török előkelőségek hadjáratba szoktak indulni. Egyes följegyzések szerint százmillió – mai értékben mintegy tízmilliárd – forint értékű kincset és pénzt zsákmányoltak a győztesek. Sobieski lengyel király azt írta a feleségének; „Ami a zsákmányomat illeti, az oly rendkívüli, hogy minden leírást lehetetlenné tesz; csak néhány kiválóbb darabot akarok megemlíteni: egy gyémántöv, két gyémánttal ékesített óra, rubinokkal és igazgyöngyökkel gazdagon kirakott nyíltartók, továbbá vert aranyból készült szekrénykék titkos jelvényekkel ellátott aranylemezekkel; és ezer más drágaság”.

Sokszor fölmerült már a kérdés; megnyerhette volna-e a bécsi csatát Kara Musztafa serege?

Török és magyar kortársak közül többen úgy foglaltak állást, hogy ha Kara Musztafa jobb hadvezérnek bizonyul, lett volna rá lehetősége. A már többször idézett Jan Wimmer azonban vitatja ennek helytállóságát. Arra hivatkozik: a török hadsereg létszáma az összeütközés pillanatában majdnem azonos volt az

ellenfeléivel, s kezdeti harci kedvük szinte teljesen lelohadt az eredménytelen ostrom alatt. A katonák harcértékcsökkenését előidézte az is, hogy ellátási hiányok mutatkoztak mind élelmiszerekben, mind lótápban. Így a vereség alapvetően objektív okok következménye volt még akkor is, ha Kara Musztafa megróható, amiért nem tett meg minden szükséges intézkedést az ostromló sereg hátának biztosítására. Személyes bátorsága azonban nem vonható kétségbe, „katonái nagy részéhez hasonlóan számos példáját adta a vitézségnek” – állapítja meg a lengyel hadtörténész.

A MENEKÜLŐ NAGYVEZÉR

Egy Nápolyban 1684-ben megjelent verses pamflet, amely a *Pianto di Mustafa Gran Visir* címet viselte, az alábbi sirámot adta a menekülő Kara Musztafa szájába, amit Képes Géza fordításában közlünk:

*„Vak örület volt, kapkodó gőg:
Fellázítani a népeket
Mint esküdt ellenségeket.
Mit tehet, ki saját urát-királyát
S urának trónját nem védi meg?
Magam ellen fegyvereztem fel a baráti kart
S most a magyar vidékek
Támadnak, kik valaha védtek!
Vért sírok, de vissza semmi sem tart
Hogy az árulót [ti. Thökölyt] el ne fogjam
S hitvány életét ki ne oltsam.”*

E gúnyvers szerzője szerint a vereséget szenvedett nagyvezér mindenekelőtt Thökölyt és a magyarokat tekintette a vereség okának, s rajtuk akart bosszút állni. Ez volt különben a hivatalos török álláspont is, amint az nem egy kortársi forrásból kitűnik. Kétségtelen, hogy Thököly Kara Musztafa rendelkezése ellenére sem ment a segítségére bécsi táborába, amit ha megtesz, vitathatatlanul erősíti a Bécset ostromló török erőket. Ám az is igaz, hogy Thököly nagyrészt könnyűlovas, nyílt csatára alkalmatlan hada nem befolyásolhatta volna alapvetően a döntő csata kimenetelét. Az

a korabeli beszámoló különben, amely a menekülő nagyvezér és Apafi fejedelem találkozását örökítette meg, nem tesz említést Kara Musztafának a magyarok iránti nehezteléséről: szeptember 14-én „maga a fővezér is megérkezvén az erdélyi táborhoz [ti. Győrhez] és a fejedelem eleiben kimenvén, igen kedvesen vette; a fejedelem köntösit akarván megcsókolni, azt nem engedte, hanem kezefejét csókolván meg, *mind ábrázatjából, mind beszédiből nagy elmebeli bódulása tetszett ki a fővezérnek*”.

Itt a győri táborban került sor az első, bosszúálló megtorlásra, de az *török méltóság*, Ibrahim budai pasa ellen irányult. Kara Musztafa szeptember 16-án megfojtotta az öreg beglerbéget, aminek különben az erdélyi magyarok nagyon örültek, mert az előző esztendei hadjáratban állítólag „tirannus módjára” viselkedett velük szemben. Amikor másnap a nagyvezér megindult serege maradványaival Budára, az erdélyi hadat hagyta utóvédnek. Az erdélyiek egyelőre Bia – a mai Biatorbágy – mellett táboroztak egészen október közepéig. Itt egy rossz „*bűszszött tó*” mellett sokat szenvedtek a rossz víz, valamint a kenyér hiánya miatt. Gyakorta mondogatták ez idő tájt: „*Aki ördögnek szolgál, annak kínnal fizetnek*”.

A Budára özönlő török katonák állapotát és azok fogadtatását így írta le Schulhof Izsák a *Budai Krónikában*:

Parancs érkezett, miszerint valaki – akár zsidó akár török – „nem süt egész napon át annyi kenyeret, amennyit csak elbír háza kemencéje, az halál fia. És mi készítettünk, hogy amikor megérkeznek a háborúból azok, akik megmenekültek a kardtól, hadd frissítsék fel magukat egy falat kenyérral.

Ahogy megérkeztek [ti. a Bécs alól menekülők], először a városon kívül táboroztak le. Láttuk, hogy többségük sebesült és el van csigázva, sokan éhségükben meghaltak, és az emberi tetem és az állati dög szanaszét hevert a földön a városon kívül, és a magas hegyeken ugyanúgy feküdtek a tetemek, mint a mezőn, dögletes bűzük és szaguk édig csapott”.

A török katonák egy része bejött Budára, hogy felüdjtsék magát „egy falatnyi kenyérral”. A malmok mellett dolgozó szolgálóleányoktól próbáltak maguknak ennivalót szerezni drága

pénzen. Ezeknek a katonáknak „bánattá és sóhajtozássá” változott a korábbi örömeik.

A Budára beérkező Kara Musztafáról azt írja Schulhof Izsák: „Bizony megkeseredett, megromlott, megdühödött és megfáradt az ő lelke is a kard előtt való futásban”.

A Bécs alól elmenekülő nagyvezér joggal rettegte a várható szultáni megtorlást, ami szinte mindig „selyemzsinórt” jelentett a vesztesnek! A sors azonban még egyszer kegyesnek mutatkozott hozzá. A Nándorfehérvárott időző IV. Mohamed szultántól ugyanis, az egykorú krónikás szerint, a következő üzenetet kapta a vereségről szóló jelentésére:

„Azon semmit se törődjél, hogy Bécs alatt szerencsétlenül jártál, mert afféle dolog nagy, hatalmas császárokon s királyokon is gyakran megtörtént, a hadi állapot ilyen változó szokott lenni.

Azért Budát és a több véghelyeket mind éléssel, mind lővérszámmal jó készüléssel fortificáld [erősítsd], az elfáradt hadakat szállítsd jó helyekre quártélyban [téli szállásokra] és meglásd, hogy *ebben az esztendőben a némettel többször meg ne harcolj*. Isten a jövő esztendőt adván érnünk, megtanít az idő, mit kellessék cselekedni”.

A szultáni tanács kétségtelenül bölcs volt, de arra nem adott útmutatást: mit kellessék cselekedni, ha az ellenség lendül támadásba?

KARA MUSZTAFÁ MÁSONDOK – VÉGZETES – KUDARCA

A Bécs mellett győzelmet arató, de a több napos menettől és az egész napos csatától kimerült sereg nem üldözte kellő eréllyel a menekülő ellenséget. A fővezérletet ellátó Sobieski János lengyel király csupán 2300 könnyűlovast rendelt a törökök üldözésére, a többieknek teljes készütségben kellett várakozni a török tábor előtt. Az elmondottak mellett az üldözést késleltette az a körülmény is, hogy a város előtti harc este tíz óráig eltartott, s a sötétedés elegendő időt biztosított a menekülésre. Így elmondható, hogy Sobieskinek nem sikerült megvalósítania a török sereg visszavonulási útjának elvágására irányuló elképzeléseit.

A szövetséges sereg, amelynek soraiból a szász segélyhadak rövidesen kiváltak, ötnapi pihenő után kezdte meg az előnyomulást

Magyarország területére, azzal a szándékkal, hogy *Érsekújvárt* körülzárja. Közben azonban megváltoztak a tervek, s így tovább nyomult keleti irányba. Az új haditerv *Esztergom visszavételét* tűzte ki célul, ami az idő előrehaladottsága miatt keresztülvihetőbbnek tűnt az erősebb Érsekújvár megvételénél.

Amikor a szövetségesek *Párkányhoz* értek – némely kortársi vélemény szerint –, ellentét támadt a lengyel király és a német generálisok közt, „kivált a bécsi praeda miatt”, mire a németek visszaindultak, és csupán a lengyelek maradtak Párkánynál. Meghallván ezt Kara Musztafa, arra gondol, hogy a kettészakadt ellenségen diadalt arathat, *a Bécs alatt rajta esett gyalázatot megtorolhatja*”. Ezért, a szultáni tilalommal nem törődve, mintegy 60 000 katonáját az új budai vezérrel a lengyel ellen küldi, s ezek „meg is verik keményen a lengyeleket”. Sobieski erre – írja a kortárs magyar historikus – „postán” megüzente a császáriaknak: ha azonnal meg nem segítik, „ő bizony mindjárt megbékéllik a törökkel, s vele együtt utána megyen a németnek”.

A császáriak azt válaszolták: ellenkezve adjanak hátat a töröknek, és csalják azokat az erdős terep felé, ahol ők lesben állnak.

Így is történt. „Másnap a török rajtamegyen a lengyelen. A lengyel, mintha féltiben szaladna, éppen a német ármádára viszi, aki minden lövészszámait egyszersmind kisütögeti a törökre, az egész ármáda is tüzet ad, számtalanon elhullnak a törökök közül”.

A császári hadvezetés számíttva arra, hogy a visszavonuló törökök a párkányi hídra mennek, számos ágyút oda irányított és löni kezdte a hidat. A „megbódult pogányság” rárohanva a hídra, az leszakadt alattuk, mire rengetegen a vízbe estek és ott megfulladtak. Párkánynál – írja Cserei – „sokkal nagyobb veszedelem lőn a török nemzetnek, mint Bécs alatt”. Az összes magyarországi török végbeli had itt veszett! A párkányi csata következményeként a keresztény csapatok két héttel később elfoglalták *Esztergomot*.

Az utókor hadtörténeti irodalma sok tekintetben a kortársi krónikás által írtaktól eltérően szól az október 7. és 9. között lezajlott párkányi csatáról. Az első összecsapásnál a párkányi török védőrség valóban érzékeny vereséget mért a lengyel előhadra, amely ez alkalommal mintegy 1500-2000 embert veszített. De a második összecsapásnál

nem 60 000, hanem csupán 16 000 török katona került szembe a jóval nagyobb, mintegy 28 000 főnyi szövetséges sereggel, s ilyen körülmények között szenvedett megsemmisítő vereséget a túlerőtől.

Apafi Mihály erdélyi fejedelem, aki már nagyon szeretett volna hazamenni, a csata után négy nappal találkozott Budán Kara Musztafa nagyvezérrel. A kíséretében levő Inczédi Pál naplója szerint a nagyvezér ez alkalommal, más török vezetőkkel együtt „igen szomorú állapotban találtatott”. Elkeseredettségében „egész tisztelettel látta az erdélyieket, s megkövette, hogy a mint akart, nem úgy lett a dolog, a fogyatkozást nem tagadhatja”.

Igen csendesen azt kérdezte az őt elhagyni szándékozó Apafitól:

„Immár ugyancsak haza mégy?”

Mire az így válaszolt:

„Ha ő hatalmassága engedi, igen is.”

A nagyvezér csupán annyit mondott:

„No, menj el és te is imádkozzál a te istenednek, mi is imádkozunk a mi istenünknek, hogy a hatalmas császár [a szultán] ellenségét szégyenítse, rontsa meg”.

E szavakkal bocsátotta útjára az erdélyi fejedelmet, s maga is elindult, minden bizannyal kétségek közt hánykolódva, Nándorfehérvár felé. Utolsó reményként abban bizakodott, hogy az őt kedvelő szultánnál személyes beszélgetésben kimentheti magát a történetek miatt.

Elkésett. A padisah már nem volt Nándorfehérváron, hanem visszatért a sztambuli palotájába, ahol körülvették őt a nagyvezér ellenségei.

Kara Musztafa oda nem mert utána menni. Nándorfehérváron várta a számára egyre fenyegetőbbnek ígérkező jövendőt...

AZ ÚT VÉGE

A fővárosban azok a dívánpasák, akik régóta irigykedtek a szultáni kegyben sütkérező nagyvezérré, „látván most jó alkalmatosságot annak veszedelmire”, IV. Mohamed előtt vádolni kezdték őt. Az első vádpont az volt, hogy ő beszélte rá a szultánt a Habsburg-hatalom elleni háború megindítására, nem várván meg a békekötés lejártának terminusát sem, amiért Allah „az egész török nemzet ellen megharagudott”. Tetézte hibáját azzal, hogy Bécs alatt

„kevélységből contemnálván [lebecsülvén] a keresztény ármádát, *bolondul a török tábori elvesztette*”. Harmadik nagy bűneként azt rótták föl, hogy Párkánynál, a szultán parancsa ellenére, a válogatott magyarországi török végbeli hadakat a némettel levágatta vagy vízbe ölette. Mindezért méltóvá vált arra, hogy a szultán őt „*érdeme szerint megbüntesse*”.

IV. Mohamed még most sem könnyen engedett a dívánpasák unszolásának. Úgy tűnik, Kara Musztafát kudarcai ellenére is kedvelte. Ám amikor látta „mind a vezéreknek, mind kivált a janicsár agának nagy commotióját [indulatát] kételen annuálni [hozzájárulni] kelle, és a janicsár agát expediája [küldi], hogy a fővezért megölesse”.

A halálos ítélet végrehajtására kirendelt janicsár aga, aki magas méltóságot viselt az Oszmán Birodalomban, csavaros eszű, ravasz ember volt. Ismervén Kara Musztafa „nagy elméjét” és elszántságát, az esetleges zavarok elkerülése végett cselhez folyamodott. Nándorfehérvárra érkezése után azt üzenté a nagyvezérnek: a szultán azért küldte őt ide, hogy a jövő évi haditervről tanácskozzanak. Ennek érdekében kéri, hogy hívja össze a dívánülést.

A nagyvezér a nemrégien nyert szultáni bűnbocsánatra gondolva talán hihette is, hogy *valóban* ez a célja meghirdetett tanácskozásnak. De ha kételyek támadtak a szívében, akkor sem igen tehetett mást, minthogy végrehajtsa a szultántól érkezett utasítást. A kapott parancs megtagadása ugyanis felmentette volna minden alárendeltjét az alól, hogy neki bármilyen utasítását teljesítse. Kara Musztafa legfeljebb annyit tehetett volna, hogy titkon elmenekül Nándorfehérvárról még a tanácsülés előtt.

Igen ám, de hová menekülhetett egy bukott török méltóság?

Érdekesen vall erről a problémáról Szalárdi János *Siralmas króniká*-jában Csiaffer vagy Dzsáfer budai basa, akit környezete rá akar beszélni arra, hogy ne menjen a rendelt helyre, ahol a biztos halál vár rá:

„Látjátok – úgymond – jámbor szolgálaim az én megőszült hajam, szakállam fehérségére méltóságos fejedelmi állapotokra jutottam, mineműképpen mindenkor nagy tekintetem [tekintélyem],

becsületem lévén, *nyomorúságot nem kóstoltam*, méltóságos helyeken nőttem, nevelkedtem, forgottam, éhséget, szomjúságot nem láttam s nem kóstoltam, *boldog állapotban éltem*; vallyon már ilyen boldog állapotimból ilyen időmet eltöltött s megvénhedett állapotomban nem jobb s nem kellemesebb dolog legyen-e s *magamnak is nem örömesben kellessék-e választanom a sok boldog állapotaim után való halált és a szent paradicsomban örökké való nyugovást, mintsem boldog, méltóságos állapotomból számkivetésben való zarándokságra, idegen nemzetek között való bujdosásra*, imitt-amott mások s mégpedig nem is magam nemzetem közül való házak alatt lappangásra és olly keserves, *szokatlan nyomorúságra*, éhezésre és koplalásra kívánkoznom, aminémüket, soha azelőtt, még nevedékeny gyermek koromban is, nem próbáltam, nem kóstoltam?

Valljon az egyszeri szempillantásban végbemenő halálnál sokszorta nem keservesebb volna-e azt a sok nyomorúságot választani, mellyben minden méltóságomnak kisebbségével való különb-különbféle sok szenvedésem mintegy halálszenvedés gyanánt állíttathatnának?

Az nagy Isten engedte hatalmas császárnak ez nagy hatalmat. Éljen, éljen hatalmas császár!”

Csiaffer – vagy Dzsáfer – basa, valamint Kara Musztafa nagyvezér életútja sok mindenben eltérhetett egymástól, de a szultáni akarat – akár a halált jelentő akarat – teljesítése elől való kibúvás megkísérlése egyformán idegen volt mindkettőjüktől. Kara Musztafától már csak azért is, hiszen a szultán fennhatósága alá tartozó területen nem találhatott volna menedéket, onnan mindenképpen kiadták volna őt. Amely ellenséges országokban viszont csapataival pusztított, azokban szintén kemény felelősségre vonás lett volna a sorsa, még ha el is tud odáig menekülni. Éppen ezért, még ha élt is benne a gyanú, nem tehetett mást, minthogy megjelenjen a meghirdetett haditanácskozáson, ahol főbb haditisztjei is jelen voltak.

Erre a megbeszélésre egyes források szerint 1683. december 15-én, mások szerint e hónap 25-én került sor, a nándorfehérvári erősség nagy tanácskozótermében. Amikor a meghívottak a szigorú hatalmi hierarchia sorrendjében körben

lekuporodtak, fölállt a szultán képviselőjében megjelent janicsár aga, és a nagyvezér elé lépett.

Kara Musztafa talán még mindig az ígért javaslat előterjesztését várta a jövő évi hadjáratra vonatkozóan — de más történt. A szultáni küldött egy határozott mozdulattal leemelte a nagyvezér nyakából a bántatlanságot biztosító szultáni pecsétet.

Döbönt pillanatok: mindenki jól tudta, hogy mit jelent ez! Kara Musztafa néhány tétova védekező mozdulat után elszürkült arccal, tehetetlenül hallgatta a szultáni fermán felolvasását, amelyben a küldő azt parancsolta neki: a mellékelt selyemzsákban küldje el a Fényesarcú Padisah udvarába a levágott fejét.

Kara Musztafa alázatosan fejet hajtott, s mind a megfojtására küldött selyemzsinórt, mind a bársony erszényt nagy alázatosan átvette. Csupán rövid időt kért magának az imádkozásra, hogy felkészíthesse lelkét az utolsó útra, amelynek végén Allah paradicsomának kapuja nyílik meg az igazhívő előtt.

Mire gondolhatott ezekben az oly rövid percekben? Milyen emlékképek suhanhattak át az agyán az élet és halál oly titokzatos határmezsgyéje előtt pár lépéssel? Katonai diadalaira gondolt vajon, vagy azokra az édes órákra, amiket háremének szerelmi játékokra felkészített illatos asszonyaival, vagy éppen lányos arcú fiúival töltött el a puha heverőn? Ki tudna e kérdésekre rajta kívül válaszolni. Bizonyára senki sem. Az egykorú írások csupán azt jegyezték fel, hogy az imádkozás után „nagy resolúcióval [elszántsággal] a zsinórt maga veté maga nyakában” s csak ennyit mondott: „-Ha hatalmas császár az én halálommal megverheti a németet, jó szívvel meghalok”.

Ekkor a janicsár aga intett a nagyvezér mögé került pribékeknek, akik a két végén megragadva a zsinórt, húzni kezdték azt Kara Musztafa nyakán. A jelenlevők közelről nézhetek bele a fulladás kínjától elkékülő arcba, és láthatták a meg-megránduló test görcsös rángatózását. Az a személy vonaglott előttük kínos haláltusában, aki röviddel azelőtt maga is élet-halál ura volt!

Amikor a test rángásai megszűntek, a halott fejét levágták és a bársonytársolyba rakták, hogy a kapott parancs szerint a szultáni

udvarba küldjék. A megcsonkított tetem lenyúzott bőrét gyapottal kitömték és elrettentésül a várkapura kifüggesztették.

A kortárs magyar krónikás e szavakkal búcsúztatta a szégyenletes véget ért hatalmasságot: „Ez lőn vége Kara Mustafa fővezérnek, ki teljes életében hadakozásban telhetetlen ember vala és a kereszténységnek halálos ellensége. Így fizete meg Isten a hamis hitért a pogány embernek!”

Kara Musztafa már nem érhetette meg azt az időt, amikor nagy ellenfele, Lotharingiai Károly diadalról diadalra vezette csapatait a magyarországi török uralom felszámolására. A nagyvezér levágott fejét – legalábbis Gantner Antal múlt században megjelent munkája szerint – a szultán a selyemzsákban Bécsbe küldte, a nyakon átfűzött selyemzsinórral együtt. Más adatok arról szólnak, hogy Nándorfehérvár 1688-as elfoglalása után egy császári tiszt találta meg a zsákba varrt fejet, és ő küldte azt Bécsbe.

Bárhogyan történt is, beteljesedett rajta a végzet, amit az örült Feriz bég jóslott meg neki Jókai regényében azon a háború megindítását eldöntő híres sztambuli dívánülésen...

A „CSENDES HERCEG”

„Látván a német császár, hogy a török, hiti ellen, a békességet felrúgta, és már egynéhány fortalítumát [erősségét] el is vette, hogy készületlen ne találtassék, a *Lotharingiai Carolus hercegei*, kinél a császár testvérnénje (ki is azelőtt a megholt lengyel királynak felesége vala) vala férjnél, constituálván [kinevezvén] mezei legfőbb generálnak, huszonnégyezer emberből álló áramádát commendója [parancsnoksága] alá biza, és megparancsolá, hogy Érsekújvárat obsiedeálja [ostromolja].

Ez a herceg a francia királytól kiűzetvén Lotharingiából, a spanyolhoz futott vala, ott árestáltatván [bebörtönöztetvén] a német császár instantiájára [kérésére] bocsáttaték el, és a császár udvarához jöve, s annakutána a török ellen dicsőségesen hadakozék az egész kereszténység csudájára.

Csendes, alázatos ember vala, amely köntösben láttam, alig ért volna negyven-ötven forintot, különben az ellenség ellen mint az orosz lány, úgy ment, és mása nem volt a mi időnkben hadi mesterségre”

E szavakkal kezdi az 1683-as esztendő történetének elmondását és Lotharingiai Károly herceg személyének bemutatását Cserei Mihály erdélyi históriája. Meglehetősen kevés az a katolikus császári tisztt, akiről ily rokonszenvvel és elismeréssel írjon az élete nagy részében ugyan „labanc”, Habsburg-párti, de „vastagnyakú kálvinista” székely nemes. Hasonló dicsérettel szól a hercegről az 1686-ban Buda alatt küzdő Francesco Grimani velencei lovag is, akinek jelentésében többek között ezeket olvashatjuk: „ő fáradhatatlan és bizonyos, hogy nálánál sem jobb fejedelmet, sem parancsnokot találni nem lehet, ki személyében figyelmesebb és tevékenyebb volna”. Lotharingiai Károly egyszerű, mondhatni kopottas ruházatáról és szerény viselkedéséről különben Sobieski János lengyel király is megemlékezett 1683 szeptemberében, egy feleségének írt levelében.

Érdemes közelebbről szemügyre venni, hogy mit tart az utókor történeti irodalma ezeknek a kortársi jellemzéseknek a hiteléről.

Károlyi Árpád, a visszafoglaló háború jeles történetírója, többek között így jellemzi a „csendes herceget”: „Egyszerűen nemes lény, fáradhatatlan, önfeláldozó buzgalma, szilárd akaratereje elejétől fogva erős hatást gyakorolt a gyenge, habozó Lipótra, aki nem is tudott varázsa alól szabadulni, amíg közvetlen közelében volt”. Horváth Jenő diplomáciatörténész azt emeli ki, hogy Lotharingiai Károly „mint igazi keresztes vitéz, szellemi és erkölcsi fölényt igényelt magának XIV. Lajossal szemben, aki Európa népeit önös célokból cserbenhagyta”. Lipót császárhoz való csatlakozásának okát abban jelöli meg: látta, hogy XIV. Lajos erőtlő duzzadó és terjeszkedő államával szemben csakis hasonlóan erős állami szervezet állhat meg. Miután ilyenrel egyelőre még Lipót sem rendelkezett, segítségére sietett a franciáktól fenyegetett lotharingiai herceg, aki Lipót nővérét vette feleségül.

Lotharingiai Károlynak a magyarokhoz fűződő érzelmi kapcsolatairól és gondolati megnyilvánulásairól többek között azt olvashatjuk; azok közül való volt, akik azt vallották, hogy „*a magyarságot minden utógondolat nélkül ki kell engesztelni*”. Takáts Sándor a magyarokkal szembeni tapintatára azt a példát hozza föl, hogy az alárendelt magyar generálisoknak többnyire mindig magyar nyelven íratott. Batthyány Ádám generálisnak például így írta alá levelét: „*Kegyelmednek kész szolgája, Carolus Lotharingeni herczeg.*” Közvetetten magyarelles érzelmek hiányára, s a másik táborban küzdő magyarok értékeinek elismerésére utal az a kevéssel halála után szájába adott vélemény, miszerint így nyilatkozott Thököly Imréről: „*Bár Thököly mindig formálisan szemben állt a császár, kedves uram érdekeivel, bevallom, hogy ő századunk egyik legnagyobb embere, legyőzhetetlen oroszán*”. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy Thököly Imre érdemeinek elismerésével mily szűkkeblűen bánt – napjainkig hatóan – a magyar történeti és hadtörténeti irodalom, akkor elgondolkoztató ez az elismerés, amelyet egy valóban kiváló hadvezérnek tulajdonított a kortársi közvélemény.

Mert az, hogy Lotharingiai Károly korának legkiválóbb európai hadvezérei közé tartozott, egyik ország történetírásában sem képezte vita tárgyát.

A FELKÉSZÜLÉS ÉVTIZEDEI

Az 1643 áprilisában Bécsben született Lotharingiai Károly életében négy évtized múlt el, amíg a törökellenes had fővezéri kinevezését megkapta sógorától, I. Lipót német-római császártól és magyar királytól. A területről, ahonnan Károly herceg a nevét kapta, többek között ezeket olvashatjuk: Németország nyugati részével határos francia tartomány Franciaország északkeleti részén, amelynek legjelentősebb városa Nancy. Eredetileg Lotharingiának a Rajna, a Schelde, a Maas és a Mosel határolta területet nevezték, II. Lothar frank király neve után, aki I. Lothar birodalmának 855-ben bekövetkezett felosztásakor ezt a területet kapta birtokul. Közel száz évvel később a terület Alsó- és Felső-Lotharingiára oszlott. A nevet tulajdonképpen csak az utóbbi tartotta fenn a továbbiakban is. A XVI. századtól kezdve Franciaország több ízben is támadást indított Lotharingia megszerzésére, amelyet hosszabb-rövidebb időre birtokába is vett.

Lotharingiai Károly családja a feudális hierarchiában egyenrangú volt a francia királyi koronát viselő Bourbonokéval. Károly herceg az ősi Karoling-dinasztiából származtatta magát; régi fejedelmi ház sarja volt, kipróbált híve a német-római császárnak. Több munka egybehangzó megállapítása szerint Lotharingiai Károly az élet nehéz iskolájában nevelkedett oly jeles katonává.

Ifjúsága részben Brüsszelben, részben Párizsban telt el. Tanulással múltak el ezek az évek, s későbbben is kárbaveszettnek tekintette azt a napot, amelyen nem szentelhetett bizonyos időt a könyveinek. Arról, hogy egy ilyen főrangú ifjú általában milyen ismereteket szerezhetett meg ebben az időben tanulmányai folyamán, értékes tájékoztatást kaphatunk Köpeczi Bélának nemrég megjelent, II. Rákóczi Ferenc ifjúságával foglalkozó munkájából. Ebből megtudhatjuk, hogy az általánosan elfogadott jezsuita tanterv, a *Ratio Studiorum* előírásai szerint az alsóbb osztályokban a latin nyelvet kellett elsajátítani és a görögben bizonyos jártasságot szerezni, továbbá meg kellett ismerni a grammatikát és a helyesírást. Számtanból az alapismereteket kellett megtanulni, történelemből a régi világtörténetet, hittanból pedig a kis katekizmust.

A jezsuita nevelési elv azt tűzte ki célul, hogy a tanítványokból olyan világi embereket formáljon, akik egyúttal az egyház

feltétlen hívei is. A példaképül állított „udvari ember” az erényre tör, bátor, de önmegvalósítása érdekében alkalmazkodik, s egyik fő eszköze a színlelés. Mindehhez szükséges, hogy a nyelvi kifejezőeszközökben jártas legyen, kiváló beszédképességgel rendelkezzen, mindenekelőtt latin nyelven. A magatartás szempontjából elsőrendű jelentőséget tulajdonítottak a jó, megnyerő fellépésnek, a társasági viselkedési szabályok elsajátításának, s a magabiztosságnak. A szellemi nevelésben a jezsuiták előtérbe állították a „ráció”, és az ítélőképesség fejlesztését, s ennek alárendelték az érzelmeket és az akaratot. Az erényeket a keresztény sztoicizmus szellemében fogták fel, s az egyház érdekei mellett a pillanatnyi hatalmi vagy személyi érdekeket igyekeztek szolgálni. Erkölcsi szempontból az isteni karitás jegyében a jó cselekedetek fontosságát hangsúlyozták a könnyebb üdvözülés érdekében. A magasabb, egyetemi oktatás a filozófiai tanulmányok keretében azt tűzte célul, hogy az „a teológiára készítsen elő, és az alkotó minél teljesebb megismerésére serkentsen”. Az első évben a főtárgy a logika volt. Tanulták Eukleidész geometriáját, majd fizikát és „*philosophia moralis*”, de optikát, hadiépítészetet, erődítést és ballisztikát is.

Az iskolán kívüli nevelés felölelte mindazoknak az ismereteknek és készségeknek az elsajátítását is, amelyek a katonai élethez elengedhetetlenül szükségesek voltak. Egy olaszul és németül megjelenő tudnivalók gyűjteménye például ilyen napirendeket ajánlott a „*cavaliere giovane*” – az ifjú gavallér – számára: „Miután reggel felkeltem, megmosakszom, imádkozom, majd tanulom az olasz, francia, német, spanyol és latin nyelvet. Tanulom a lovaglást, a vívást, a táncot, a lantjátékot, gyakorlom a matematikát és az erődítést.” A nyelvtanulással kapcsolatban megjegyzi, hogy egy idegen nyelv elsajátításához legalább három esztendőre van szükség. Az ifjú gavallérnak általában napi két órát kell eltöltenie lovaglással, egy órát vívással, majd rajzolással kell foglalkoznia.

Ezeknek az ismereteknek és készségeknek az elsajátítása természetesen csupán az alapot szolgáltatta ahhoz, hogy valaki a kor állandó zsoldoshadseregében tiszti beosztást elláthasson. Ezenkívül meg kellett tanulni puskával és pisztollyal löni, s el kellett sajátítani a harci lovaglást, mely utóbbi korántsem számított

valamiféle könnyű feladatnak! A lovat ugyanis be kellett idomítani arra, hogy a legnagyobb fegyverdörgés közepette is nyugodtan álljon, s ne ugorjon félre akkor se, ha lovasa a füle mellett süti el fegyverét. A lovaglás, vívás és lőfegyverkezelés elsajátítása után került sor a harci próbákra. Először az ifjakat csupán „*csatát látni*” engedték, hogy hozzászokjanak a harc félelmetes zajához, a csataterек megrendítő látványának elviseléséhez. Ezt követték az „*éles*” próbák, amelyekre többnyire a huszadik életév betöltése után került sor.

Mindez persze csupán az egyéni katonai tisztképzés elemeit alkotta. Ezek pusztán elsajátítása nemhogy jó hadvezérré nem tett még senkit sem, hanem még jó csapatbiztosító sem. Ezeken felül meg kellett tanulni a parancsnoki és a harcvezetés tudományát, amelyekkel kapcsolatban a XVII. században már bizonyos meghatározott követelményrendszerek alakultak ki. A nyugati állandó zsoldoseregekben az ezredes meghatározott időközönként szóban és írásban vizsgáztatta tisztjeit. Ezek kapcsán a kapitánynak bizonyítani kellett, hogy megfelelő szinten ért a hadműveleti vázlat elkészítéséhez; az ezred menet- és csatarendjének kidolgozásához; megfelelő táborhelyek kijelöléséhez és berendezéséhez; körletrendkialakításhoz; várostromoknál a roham megszervezéséhez és levezetéséhez. Az ezredeseket a főparancsnok vizsgáztatta a szükséges katonai ismeretekből. Egy ezredesnek értenie kellett többek között a hatékony csapatfelderítés megszervezéséhez, a különféle csatarendek kidolgozásához, azok elbírálásához és megalakításához, a várharc különféle módozatainak elsajátításához.

A tisztképzés folyamata a reguláris hadseregekben általában úgy történt, hogy a szolgálatba lépő fiatal tisztok idősebb bajtársaik, feljebbvalóik és előljáróik példája után igazodtak, és két-három hadjárat folyamán többnyire egészen jól beletanultak a szükséges teendők ellátásába. A parancsnokképzés legfőbb módszere az empirikus úton történő elméleti és gyakorlati ismeretszerzés volt, s nem a hadtudományi könyvekből szerzett elméleti tudás. Annak ellenére elmondható ez, hogy a németalföldi, majd a francia hadiiskolákban a klasszikus auktorok – Caesar, Vegetius stb. – írásait is feldolgozták és adaptálták. Különösen a XVII. század végén vált egyre szükségesebbé ez utóbbi

ismeretszerzés, főként olyan magas beosztásban szolgáló katonának, mint amilyenbe Lotharingiai Károly került 1683-tól.

Lotharingiai Károly ifjú kora óta katonáskodott, jóllehet pályája nem volt vargabetűktől mentes. Eleinte a család papnak szánta őt, s nevelője Beauvan abbé volt. Ám amikor bátyja, Ferdinánd 1655-ben meghalt, ő maradt a Lotharingiai korona egyedüli örököse, ami változtatott életpályáján is. Nagybátyja, IV. Károly előnyös házassággal kívánta egyengetni unokaöccse előmenetelét. Az első arajelölt Mazarin bíboros unokahúga volt, akit követett Montpensier kisasszony, majd Orleans hercegnő, s végül Nemours bárónő.

E házassági tervek egyikét sem koronázta siker. Az utolsó „plánomot” azért nem, mert időközben XIV. Lajos francia király nyerte el Lotharingiát, akitől a fiatal Károly hasztalan követelte vissza örökségét. Ekkor elhagyta a francia udvart, és a pápához, majd Lipót császárhoz fordult közbenjáró támogatásért. Útjai eredménytelenül végződván, visszatért Párizsba, abban a reményben, hogy újabb kérése most meghallgatásra talál a Napkirálynál.

Bizakodásában azonban ezúttal is csalódnia kellett. Nemcsak kérelme szenvedett hajótörést, de Párizst, sőt Franciaországot is el kellett hagynia, még hozzá néhány órán belül. Ettől a pillanattól kezdve az ifjú herceg ellenségévé vált Franciaországnak. 1663-ban újra Bécsbe ment Lipót császárhoz, akinek most felajánlotta katonai szolgálatát. Az uralkodó egy lovasezred vezényletét bízta az ifjúra, aki előbb Győrnél, majd Szentgotthárdnál tüntette ki magát a török ellen vívott harcokban. A békét követő években katonai ismereteit gyarapította, miközben politikai téren is aktivizálta magát: 1669-ben az özvegy császárné pártfogoltjaként a lengyel korona egyik aspiránsa volt. Ez nem sikerülvén, 1670-ben magas rangú császári tisztként vett részt a magyarországi felkelés fölszámolásában. 1672-ben Montecuccoli főparancsnoksága alatt a lovasságot vezényelte. 1674-ben ismét aspirált Lengyelország koronájára, de azt ezúttal a francia befolyás Sobieski Jánosnak szerezte meg.

Ezen újabb elkeserítő kudarc után ismét a katonai pályán igyekezett előbbre jutni. A flandriai császári sereg egyik vezetőjeként

1674-ben Seneff mellett megsebesült. 1675-ben fölvette a Lotharingia hercege címet, amelyet Franciaországon kívül minden európai hatalom elismert. A sebesüléséből fölggyúlt herceget a császár 1676-ban a franciák ellen küzdő sereg fővezérévé nevezte ki, s ilyen minőségében elfoglalta Filippsburgot és Landaut. Követeit – mint Lotharingia hercege – elküldte a nymwegeni béketárgyalásokra is, bízva abban, hogy katonai sikerei öröksége birtokába juttatják. E reményében is csalódnia kellett, s miután nem tudta meggátolni Freiburg meghódítását, visszahívták Bécsbe. Ekkor nőül vette Eleonora ausztriai főhercegnőt, Lengyelország özvegy királynéját, s 1678 elején a császár kinevezte újdonsült sógorát Tirol kormányzójává. Nem sokkal ezután ismét a császári hadak élén állt a Rajnánál, de a Freiburg elfoglalásához fűzött reményei nem valósultak meg. Az 1679. február 5-én megkötött nymwegeni békében Franciaország választás elé állította: visszahelyezik Lotharingia és Bar birtokába a pyrenei béke alapján, vagy átengedi XIV. Lajosnak Nancyt, Toul-ért cserébe. Ő ezeket a feltételeket olyan súlyosnak találta, hogy az egyezményt nem írta alá. Arra azonban ígéretet tett, hogy lotharingiai katonáit elbocsátja és beszünteti a hadakozást Franciaország ellen.

Ekkor már jelentős hadvezéri hírnévre tett szert, és sikeresen támogatta császári sógora ügyét a kurucok és a török elleni küzdelmekben. 1682-ben betegsége miatt nem vehetett részt a magyarországi harcokban, de fölggyulva, 1683 tavaszán már harcrakészen állt az uralkodó szolgálatára.

Akkor, amikor Kara Musztafa nagyvezér megindult a maradék Magyarország és Bécs városának meghódítására.

MAGYARORSZÁG FELADÁSA – BÉCS MEGVÉDÉSE

1683. június 30-án Esterházy Pál nádor a következő kétségbeesett – de rejtett vádlásoktól sem mentes – jelentést küldte az uralkodónak:

„Megkerestek az országlakosok, terjeszteném állapotokat Felsőged elébe, s tudnám meg, mitévők legyenek szemben olyan hatalommal, amelynek úgy látszik, lehetetlen ellenállni.

Felsőged Dunán innen [ti. Alsó-Magyarországon] már csak Pozsony és Trencsén megyéket s Nyitrának egy részét bírja, a többi

mind Thököly kezében van. Dunán túl csak Sopron és Moson, s részben Vas tartozik Felsőedhez, a többi veszendőbe ment már régebben, vagy veszendőbe megyen most; *rövid napok múlva valamennyi végvár a töröké lesz.*

Felsőed nemzeti zászlója sehol sem mutatkozik; pénz itt nincsen; az ellenség ereje óráról órára növekedik;

Újvár vívása csúful abbamaradt; fősergünk vizek közé vette magát, melyek közül kibontakoznia semmi kedve, vagy melyek közül legfeljebb a végre fog kimozdulni, hogy Magyarországot magára hagyván, Bécs alá siessen; Felsőed Linczig fog visszavonulni, mint hallom, vagy még tovább; a Vág oltalmára mellém adott négy dragonos és horvát ezred Morva és Szilézia széleihez parancsoltatott..."

Nemcsak a kortárs Esterházy nádor, de az utókor magyar történeti és hadtörténeti irodalma is általában elítélte a császári hadvezetést – és személy szerint Lotharingiai Károly fővezért – amiatt, hogy nem védte szívósan a dunántúli és alsó-magyarországi területeket, hanem sorsára hagyva az országot, harc nélkül visszavonult Bécs védelmére.

Ám nézzük meg, az adott erőviszonyok között tehetett-e mást a „csendes herceg”?

Állt-e rendelkezésére oly erős hadsereg, amellyel még Magyarországon feltartóztathatta volna Kara Musztafá – ha nem is 250-300 000, de a segéderőkkel együtt százezer főn felüli – haderejét?

A török támadás ellen a köpcsényi mezőn összpontosított véderő 1683. április végén 21 600 császári gyalogosból, 10 800 császári lovasból, 6-8000 magyar katonából, összesen tehát legfeljebb 40 000 emberből állt. A lengyelekkel az ez év március 31-én megkötött szerződés értelmében várható segélyserg érkezésére csupán hónapok múlva lehetett reálisan számítani. Miután Felső-Magyarország – sőt Alsó-Magyarország egy része is – „kuruccá” lett és így kicsúszott a Habsburg politikai és katonai vezetés hatalmából, számítani kellett arra is, hogy a támadó török had – amelynek létszámát a valóságosnál nagyobbak tudták – oldalról nem fenyegetve, nyugodtan nyomulhat Bécs felé. Ily módon, ha

Lotharingiai Károly erős mennyiségi hátrányban lévő seregével még Magyarország területén fölveszi a harcot a támadó török haddal, minden bizonnyal beláthatatlan következményű döntő vereséget szenved. Ezzel szemben a visszavonulással közelebb vitte seregét saját hadtápbázisához, és – ami nem utolsó szempont volt – a német birodalomból, valamint Lengyelországból várt segélyerőkhöz. Ugyanakkor a török hadat eltávolította megszokott bázisától és egyúttal helyhez kötötte azt Bécsnél.

Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy Magyarország kiürítése és a töröknek való átengedése bármily sok szenvedést hozott is az ország lakosságának, katonailag – a stratégiai fő szempontok figyelembevételével -, az adott körülmények között az egyetlen járható, helyes út volt a fővezérré kinevezett Lotharingiai Károly részéről.

Amint arról már korábban is szóltunk, abban, hogy Bécs védelmének megszervezése, pontosabban a Csallóközben táborozó császári gyalogság Bécsbe juttatása a kellő időben sikerült, Lotharingiai Károly kezére játszott a szerencse is. A hadiszerencse, amiről Zrínyi Miklós azt mondta: „Az szerencse megvetheti ugyan az ember előmenetelének ágját csak maga is, de *csak* maga, más jóságos [hasznos] cselekedetek nélkül nem viheti véghez nevését és előmenetelét”. Az ugyanis Lotharingiai Károlytól teljesen függetlenül történt, hogy Kara Musztafa – érthetetlenül és indokolatlanul – két napot vesztegelt a Bécs alá nyomulással Magyaróvár elfoglalása miatt. Persze kérdés az is, hogy megkezdhetette-e volna úgy Bécs körülvételét és ostromát, ha a Csallóközben a hátában hagy egy erős, gyalogos seregrészt?

Mindez természetesen csak utólagos hipotézis, mert a valóságban az történt, hogy Lotharingiai Károly Bécs védelmének megszervezésére irányuló terve fényesen sikerült. A császárváros helyőrsége az érkezett erősítéssel együtt mindaddig ki tudott tartani, amíg a külföldi segélyerők beérkeztek és felkészültek az ellentámadásra: az ostromlott város felmentésére.

A „csendes herceg” persze korántsem valamiféle passzív szemlélője volt a bécsi védelmi harcnak, s nagyon jelentős szerepe volt abban is, hogy a Bécs felmentésére sereglő hadak egyesülése végbemehetett. Ehhez bizonyos mértékben még a császár

kívánságával is szembe kellett helyezkednie. Lipót ugyanis azt kívánta, hogy Károly herceg – a parancsnoksága alatt álló császári lovassággal -akadályozza meg a török-tatár portyázó lovasok ausztriai területpusztításait. Ez ugyan érthető óhaj volt, de Lotharingiai Károly csupán úgy tehetett annak eleget, ha erőit szétforgácsolja, s így nem tudta volna megakadályozni a Duna bal partján működő kuruc és török erők előretörését Bécs irányába. Ez pedig ha bekövetkezik, kérdéssé válik az északi és nyugati irányból érkező segélyerők egyesülése a császári sereggel. Éppen ezért Károly herceg úgy döntött, hogy mindenekelőtt a Thököly vezette kuruc és török hadoszlop ellen vonul, azt visszanyomja az örökös tartományok határaitól, majd visszatér a Jedlersee melletti táborba, és itt várja be a segélyerők érkezését.

A legendás híró „kuruc király” parancsnoksága alatt előretörő hadoszlop, amelybe a kuruc hadon kívül az egridi és a váradi beglerbégsek katonái is beletartoztak, július 25-én már *Pozsonynál* járt, ahol is a város mindjárt kaput nyitott előttük. A vár azonban ellenállt, mire Thököly ostrom alá fogta, s egy következő napon bevette az erösséget. Lotharingiai Károly előbb egy kisebb egységet küldött Pozsony megerősítésére, de miután azt szétverték, maga indult az egész haderejével oda. Thököly nem akart megütközni a császári haddal, de a török segélyerők főparancsnoka, Huszein pasa kierőszakolta az ütközetet, ami a császári had győzelmével végződött.

Ezt követően Károly herceg sietve visszatért Jedlerseebe, mire a kuruc és török hadak valamivel később ismét előnyomultak Morvaországba, de *Angernél* a Bécs megsegítésére érkező lengyel csapatoktól vereséget szenvedtek, és újabb visszavonulásra kényszerültek. Ugyanebben az időben Kara Musztafa Bécs alá rendelte Thökölyt, aki ennek a rendelkezésnek nem tett eleget, gyöngítve ezáltal a felmentő sereg elleni harcra készülődő nagyvezér katonai erejét. A császári táborban tartózkodó Kéry Ferenc gróf augusztus 27-i levelében számolt be a nádornak erről a harcról, hozzátéve: „Kurucz kevés volt a törökkel, a törökök igen nehezteljek Tökölire, hogy harcolni nem akar... *Ollyat is adlak Tökölínek már érteni a törökök, hogy talán alattomba velünk tart*”.

Lotharingiai Károly seregének segítségére először a II. Miksa választófejedelem vezette bajor hadak érkeztek be Kremsbe, majd a szászok, a württembergiek és frankok vonultak be ugyanoda. Augusztus 30-án Hollabrunnba értek a lengyel segélyerők is. A stetteldorfi haditanácson megállapodtak abban, hogy a Duna jobb partján, Béctől mintegy 25 kilométerre, Tullnnál összpontosítandó szövetséges seregeknek a legrövidebb úton, egyenesen Bécs irányába kell előnyomulniuk. Az erről szóló hadparancsot a fővezérletet átvevő Sobieski lengyel király szeptember 3-án adta ki a csapatoknak.

A szövetséges erők vezérei szeptember 8-án éjjel a felderítők által foglyul ejtett törököktől megtudták, hogy Kara Musztafa tudomással bír közeledésükről, s hogy Bécshez jutásuk megakadályozására táborának egy részét Dornbach felé rendelte, és a Kahlenbergnek Heiligenstadtól északra levő hágóit és szakadékait 12 000 lovassal és néhány ezer janicsárral megszállatta.

A szövetséges erők szeptember 9-e és 11-e között igen nehéz terepszakaszon nyomultak előre Bécs irányába, és késő éjjel érkeztek meg a Leopoldsberg, Kahlenberg és Hermannskogel gerincére. Sobieski fővezér 12-én hajnali 6 órakor öt ágyúlövéssel adta meg a jelet a támadásra, mire a Lotharingiai Károly vezette bal szárny előrelendülve 8 óra tájban Nussdorf táján már erős harcban állt a törökkel, akiket heves öldöklő tusában Heiligenstadtba szorított vissza. Elkecseredett tusát vívtak Kara Musztafa katonáival a lengyel és a birodalmi csapatok is. Délután 3 óra tájban Károly herceg átkaroló támadása a török jobbszárnyat Döblingbe nyomta vissza. Ennek az lett a következménye, hogy a török arcvonalak meginogtak, s visszavonulásba kezdtek, ami rendezetlen futásba csapott át. Sobieski és Károly herceg egészen a Wiener Bergig követték csapataikkal a visszavonulókat. Itt a sereg megállt, s csupán egy 2000 főnyi lengyel lovascsapat és császári dragonyosok folytatták az üldözést Schwechatig, de másnap reggelre ezek is visszatértek a sereghez, amely késő estére a bécsi ostromárkokban küzdő janicsárokat is leküzdötte.

Sokat vitatott kérdés, hogy a török hatalmi helyzetét megrendítő, szeptember 12-i bécsi vagy kahlenbergi csatában – pontosabban

az elért eredményben – mennyi személyes érdeme van a „csendes hercegnek”? Hiszen a csata fővezére Sobieski János lengyel király volt, s így az érdem oroszánrésze is őt illeti meg – mondják sokan. Nos, e kérdés eldöntésénél Jan Wimmer lengyel hadtörténész így foglal állást:

„A győzelemnek mindig számos szülőanya van, a kudarc többnyire árva... Anélkül, hogy valamiben is lekicsinyelnénk a többi szövetséges parancsnok érdemét, különösen pedig *Lotharingiai Károly herceget, aki fontos szerepet játszott a csatában*, le kell szögeznünk, hogy a harc kimenetelének felelősségét, mint fővezér, Sobieski János király viselte és ezért joggal tartotta az egész akkori Európa (a Habsburg-állam kivételével) a bécsi csata központi alakjának”.

Az egykorú följegyzések tanúsága szerint, noha a felmentő hadak bécsi bevonulása alkalmával a város lakói lelkes örömmel fogadták és ünnepelték a lengyel királyt és a tedeum alkalmával a pap is így prédikált: „És Istentől küldetett egy ember, kinek neve vala János” – a menekülésből visszatért Lipót császár már korántsem mutatott ilyen hálát. „A nagy parókás, nagy kalapú, apró termetű, széles ajkú császár – olvashatjuk a német források alapján dolgozó Gantner-nél – csak megbillentette kalapját a tisztelgő lengyel király előtt, egy-két hideg szóval megköszönte szolgálatát, de azonkívül se Sobieskinek ugyanott álló fiát, se a derék lengyel vezéreket és főnemeseiket egy kérdésre, egy tekintetre sem méltatta”.

Pedig Lotharingiai Károly azt tanácsolta az uralkodónak, amikor kérdezte tőle miként fogadja a lengyel királyt: *Tárt karokkal felség, mert ő menté meg a birodalmat*”.

Egyes feljegyzések szerint Sobieski nagyvonalúan túltette magát a sérelmeken, s megszokott kedélyességével csupán ennyit felelt a császár hideg köszönetére:

„örvendek, hogy testvéremnek egy kis szolgálatot tehenem”.

Jan Wimmer véleménye szerint: „A Bécs alatti csata *valamennyi* szövetséges katona *közös műve* volt. A felmentő sereg egyik résztvevője sem tudta volna azt egyedül kivívni, hiszen az erős ellenséggel szemben jó együttműködésre volt szükség, amit a csatamezőn valóban meg is valósítottak. *Lotharingiai Károly*

csoportosítása 13 óráig cipelte vállán a harc terhét, sok órán át lekötötte a török erők nagy részét, s lehetővé tette a szövetségeseeknek, hogy elfoglalják kiinduló állásaikat a támadáshoz”.

Úgy véljük, ez a mértéktartó, objektív értékelés elfogadható, amikor azt vizsgáljuk, mekkora személyes érdeme volt a „csendes hercegnek” a bécsi győzelem kivívásában.

Ám még nagyobb személyes érdeme volt abban, hogy meginduljon az a háború, amely végül is a középkori királyság nagy részének felszabadulását eredményezte a török iga alól.

HÁBORÚ VAGY BÉKE?

Szerte Európában magától értetődőnek tartották, hogy Kara Musztafa seregének Bécs alatti megsemmisítő veresége az „évszázad csatájában” egyúttal kezdete lesz a török kiűzésének nemcsak Magyarországról, hanem a balkáni területekről is. Ez a terv és gondolat – amint arra R. Várkonyi Ágnes több munkájában is rámutatott – régóta foglalkoztatta Európa lakosságát; nemcsak vallási, keresztény érzelmi megfontolásoktól vezérelve, hanem gazdasági, politikai okokból is. A török európai hatalmának megtörése e kontinens számos államának érdekében állott. Mindenekelőtt az osztrák Habsburgok államának, de a lengyeleknek, oroszoknak, magyaroknak, velenceieknek, románoknak, délszlávoknak, bolgároknak, görögöknek, sőt a spanyoloknak is; nem beszélve a pápai államról, amelynek mind ideológiailag, mind gazdaságilag egyaránt szoros érdeke volt a török európai hódításainak fölszámolása. A XVI. század második felétől kezdve számos – és egyre több realitással bíró – elképzelés született ezen összeurópai érdeket képviselő cél megvalósítására. Ezek a tervek és vágyak közel álltak a beteljesüléshez a XVI-XVII. század fordulóján zajló tizenöt éves háborúban, vagy 1664-ben, a szentgotthárdi győzelem után is. Ám mindezeknél a lehetőségeknél kedvezőbb alkalmat kínált az 1683-as bécsi győzelem, amikor is a török terjeszkedést eddig hol csendben, hol aktívan támogató Franciaország – különböző megfontolásoktól vezérelve – semleges magatartást tanúsított.

Mindezen kedvező körülmények ellenére szerte Európában talán éppen I. Lipót császár és kormánya volt a legkevésbé híve annak, hogy a bécsi győzelem nyújtotta katonai és pszichikai lehetőségeket kiaknázva megindítsák a harcot a török magyarországi és balkáni uralmának fölszámolásáért. Az uralkodó elsősorban nyugat felé tekintett és eszébe sem jutott, hogy keleten egy egész világ áll nyitva a számára, mely az ölébe hull, mihelyt akarja – olvashatjuk Gantnernél.

Lipót császár ugyanis Badeni Hermann örgróffal, az Udvari Haditanács elnökével egyetértésben – akárcsak tizenkilenc évvel korábban a szentgotthárdi csata után -, most is békét óhajtott a törökkel. E magatartásnak alapvetően két oka volt. Az egyik s talán a döntőbb, hogy egy többéves török elleni háborúba való bonyolódást a franciák számára látott előnyösnek. Másfelől a török birodalmat nem gondolta oly megrendült erejűnek, amilyen az valójában volt. A császári udvar tehát hön óhajtvá várta a török békeajánlatát. Ezt kész volt akár a status quo alapján is elfogadni, ami magába foglalta volna a török uralom további fennmaradását a középkori magyar királyság jelentős, Erdély területét meghaladó részén.

Szeptember 24-én Lipót a legnagyobb titokban fölszólította Mavrokordatosz portai tolmácsot: értesítse Kara Musztafa nagyvezért arról, hogy a császári kormányzat kész a békekötésre! A császár oly bizonyosnak tartotta ennek bekövetkeztét, hogy a velencei követ előtt is kijelentette: a török nem bántja többé a kereszténységet. Megegyezési szándékát XI. Ince pápának is bejelentette, aki felháborodva figyelmeztette őt: amennyiben győztes hadait valamelyik keresztény uralkodó ellen vezetné, nyomban megvonja tőle a további segélyt. A pápának nyilvánvalóan tudomására jutott a bécsi spanyol követnek az a javaslata, hogy a császár fejezze be gyorsan a török háborút, és forduljon hadával Madrid felé a franciák megelőzésére, akik minden bizonnyal ki akarják majd használni a török támadás nyomán támadt politikai zavarokat.

Bármily furcsa is, de Lipót császár béketerve alapvetően a nagyvezér makacsságán szenvedett hajótörést. Kara Musztafa a bécsi vereség után is elég erősnek érezte magát a háború

győzelmes folytatására. Makacsságához minden bizonnal hozzájárult az a hiedelme is, hogy az idő őszre fordulván, a császáriak ebben az évben már nem kezdenek hadiakcióba Magyarországon. Különösen azt követően, hogy III. János György szász választófejedelem segélyserege hazavonult, amit a nagyvezér a keresztény tábor felbomlása jelének tekintett.

A magyarországi háború mielőbbi megindítását leghatékonyabban Lotharingiai Károly szorgalmazta, aki előszedte azokat a haditerveket, amelyeket még annak idején Montecuccoli dolgozott ki a Duna-medence megszállására. Ezen elgondolások szerint a császári haderő és a hozzá csatlakozott magyar alakulatok három hadoszlopban nyomulnak előre. A főerő a hadianyag és élelmiszer utánszállítási fő útvonalat képző Duna-folyam mentén halad Bécstől Buda felé; a bal szárny Pozsonyból Felső-Magyarországon át támad Kassa felé; míg a jobb szárny a Dráva mentén a török utánpótlást biztosító eszéki hid ellen nyomul. A herceg az első pillanatoktól kezdve sürgette, hogy a futó ellenséget üldözve *még ebben az esztendőben* foglalják el *Esztergomot* vagy *Érsekújvárt*, és a csapatok ezt követően úgy legyenek elhelyezve a téli szállásokon, hogy kora tavasszal – a török főerők várható beérkezése előtt – folytathassák a hadműveleteket. Ezt a tervet lelkesen támogatta Sobieski János lengyel király is, aki egyenesen *Buda* elfoglalását kívánta. Terve a Duna jobb partjának fölöttébb kiélt volta miatt azonban nem látszott kivihetőnek. Ezért indult meg a támadás a bal parton, s így került sor a magyarországi háború nyitányát képező *párkányi* csatára.

Egyes megfogalmazások szerint Lotharingiai Károly az első nagy diadalát azzal aratta, hogy a bécsi csata után keresztül tudta vinni a háború folytatását. „Ez valójában egy *új háború* volt, mert a Bécsre szorító védelem helyett bevallott célját a török hatalom megdöntése képezte”. És ezt azon udvari emberek ellenében érte el, akiket az egyik Bécsben akkreditált követ így jellemzett emlékiratában: „Kézzel foghatóan be lehet bizonyítani, hogy az ausztriai háznak saját miniszterei Lipót császár-király alatt több kárt okoztak, mint valamennyi ellensége!”

Nem hallgatható el az sem, hogy a magyarországi török háború megindításában milyen óriási szerepe volt XI. Ince pápának, aki

a török kérdést most ismét az európai érdeklődés középpontjába állította. Vitathatatlanul ő volt az a személy, aki nemcsak szóval, de komoly anyagi támogatással is a döntő küzdelem felvételére biztatta a császárt. Már az 1683-as hadjáratra a lengyeleknek félmillió forintot, a császárnak pedig ennél sokkal többet adott. Ő hozta létre a siker előfeltételét jelentő Habsburg-lengyel szövetséget, s ő bírta rá a német birodalmi uralkodók egy részét arra, hogy hatékonyan támogassák katonailag a császárt. A háború folyamán ugyanezt a tevékenységet folytatta, nem kis érdemeket szerezve ezzel Magyarország török uralom alóli felszabadulásában.

A MAGYARORSZÁGI DIADALOK NYITÁNYA

Egy 1683-ban íródott vers ekként örült a török kiűzésére irányuló magyarországi háború megindulásának:

*„Bécs alól azonban, a török hatalma
Megveretvén, szállott ránk Isten irgalma.
Királyunknak juta ő szent diadalma
S Mars győzedelmének kívánt szép jutalma.
Legottan sokezer, őfelsége hada,
Mintegy sűrű felleg hirtelen árada...”*

A vers szerzője beszámol arról is, hogy a háború mily nagy terhet jelentett például a csallóközi kis Somorjának:

*„A sok provízió, forspont s porcióknak
Terhe volt ínségre kis városoknak;
Mégis mind helyt állá ily nagy adózásnak.
Mert igaz híve volt az ő királyának”.*

Mennyire volt általános ez az öröm, az ilyen vélemény? Nehéz lenne megmondani. A török uralom alóli felszabadulást tulajdonképpen az egész ország népe régóta kívánta. Mégis, másfél évszázad keserű tapasztalatai nyomán kevesen hittek abban, hogy a most megindult hadakozás meghozza majd az ország felszabadítását; a török világ végnapjait Magyarországon.

A magyarországi első nagy diadal a *párkányi ütközet* volt, ami végérvényesen ráirányította a figyelmet a török sereg gyöngéire. A hosszú időn át oly félelmetes török haderőről most immáron Kiderült,

hogy mind hadászati, mind harcászati rendkívül sebezhetővé vált.

A hadászati sebezhetőség talán abból adódott, hogy a korábban óraműpontossággal működő gépezet fogaskerekeibe egyre több homokszem került. Már a XVI-XVII. század fordulóján vívott nagy háborúban sűrűn panaszkodtak a nagyvezérek a szultánnak, hogy a szpáhik korántsem hajtják végre oly pontosan a mozgósítást elrendelő parancsokat, mint korábban. Emiatt mindig sokkal kevesebb katona gyűlt össze, mint amennyit vártak. Baj volt a török sereg harcászataival is. Részben a felhígult janicsárság pszichikai állóképességének hanyatlása miatt, részben pedig azért, mert a török harcrend egyre alkalmatlanabbá vált a rugalmas alkalmazkodásra. A csaták kezdetén kiadott harci rendelkezéseket még úgy-ahogy végrehajtották, de a harc közben megváltozott körülmények követelte módosításoknak már egyre kevésbé tudtak eleget tenni. Emiatt a török csapatok által vívott ütközetek többnyire egy-egy óriási „húsdarálóvá” váltak; s a török harcosok, nem alaktalanul úgy érezték, hogy tisztjeik a csatában – magyar kifejezéssel élve – „farkaskaszára” viszik őket.

A török harcvezetés egyre inkább észrevehető csődje jól megmutatkozott a *párkányi* ütközetben, ami nem egészen egy hónappal a bécsi csata után, október 7-e és 9-e között zajlott le. A keleti irányba előnyomuló szövetséges hadak élén haladó lengyel király október 7-én Párkány alá érve – abban a hiszemben, hogy ott mindössze 1000 török tartózkodik –, mintegy menetből támadva rávetette magát az ellenségre. Ám az éjszaka folyamán 8000 főnyire fölszaporodott lesben álló török védőrség parancsnoka váratlanul a főcsapatra támadt, s a kibontakozott harcban komoly életveszélybe került mind a lengyel király, mind a fia. Ők ugyan kimenekültek a vesztes helyzetből, de a lengyel sereg mintegy kétezer főnyi veszteséggel volt kénytelen visszavonulni, és csupán a segítségükre siető császári lovasság mentette meg őket a megsemmisítő vereségtől. Ezzel az aznapi küzdelem véget is ért, s a Párkányhoz érkezett Károly herceg – Sobieskivel egyetértésben – október 9-ére újabb támadást határozott el a közben ugyan kétszeresére növekedett, de még mindig létszámhátrányban levő törökök ellen,

akik fölött most már Kara Mohamed pasa, budai beglerbég vette át a parancsnokságot.

A török vezér Párkány előtt a Duna és a Garam alkotta szögletben állította föl a seregét. Jóllehet ismerte a császáriak létszámfölényét, de bízott abban, hogy a Léva környékén állomásozó Thököly is segítségére jön a kuruc haddal. Ez utóbbi ugyan nem következett be, de a török vezér – valószínűleg a két nappal korábbi sikeren felbuzdulva – így is elégségesnek érezte erejét ahhoz, hogy ő lépjen fel támadólag. A kezdeti, átmeneti siker után azonban éreztetni kezdte hatását a szövetségesek létszám- és minőségi fölénye, s a Dünnewald császári altábornagy által vezetett ellentámadás a török had döntő vereségét eredményezte. A török vezetés a jelek szerint nem tudta felmérni, hogy a 28 000 főnyire növekedett lengyel és császári sereggel szemben nehezen állhat helyt 16 000 főt meg nem haladó, jórészt a bécsi veszített csatából menekült – tehát pszichikailag megrendült – török had, még ha két nappal korábban sikert is ért el a vigyázatlanul előnyomuló lengyelekkel szemben. Ugyanakkor nem tudtak időben és megfelelően reagálni a Dünnewald altábornagy által vezetett csoport ellencsapására sem, amely az egész török hadat rendetlenségbe hozta. Nem számoltak azzal sem, hogy Lotharingiai Károly a tűzérséggel a párkányi hidat tűz alá veszi, miáltal végképpen meggátolja, hogy a rendezett visszavonulást amúgy sem ismerő török had katasztrófális veszteség nélkül elszakadhasson az ellenféltől, kivonhassa magát az ellenség csapásai alól. Mindez a *vezetési hiba* szinte törvényszerűen eredményezte a párkányi török harccsoport megsemmisítő vereségét. Mintegy 9000 halott és 20 löveg volt a törökök párkányi vesztesége.

A megrendítő vereség egyenes következménye volt a törökök számára a Buda és Érsekújvár birtoklása szempontjából kiemelkedő fontosságú *Esztergom* elvesztése. A törökök ezt a fontos várat 1605-ben a Bocskai-szabadságharcot kihasználva kaparintották meg újra, és azóta háborítatlanul birtokolták. A párkányi győzelmet követően Lotharingiai Károly herceg Schárffenberg ezredest, ezt a rettenthetetlen katonát az esztergomi Tamás-hegyen levő „blokkház” elfoglalására rendelte, amit az sikerrel végre is hajtott. Október 21-én megtörtént a vár körülzárása,

s a bécsi és a párkányi vereségek – valamint Kara Musztafa nagyvezér Nándorfehérvárra történt menekülése – nyomán erkölcsileg megroppant török őrség komolyabb ellenállás nélkül föladta az erődítményt. Igaz, azt elérte, hogy a 6000 katona elvonulhatott Budára, ám 50 ágyút és mintegy ezer mázsa lőport a „csendes herceg” katonáinak hagyott zsákmányul.

Az 1683. esztendő hadműveleteit Szekfű Gyula többek között így értékelte: "... Általában feltűnő az a hiányos és folyvást kihagyó apparátus, amely e győzelmeket mégis kivívta. A haditerveket forma szerint a bécsi haditanács készítette el, a valóságban szinte mindegyik generális csinált ilyen terveket, melyeket a haditanács tárgyalás alá vett, és róluk a terep és a tényleges viszonyok ismerete nélkül határozott. A hadjáratok első felében a haditanács elnöke Hermann bádeni örgróf volt, Károly herceg személyes rosszakarója, aki... Károly herceg hatáskörét mindegyre összeszorította... Mindvégig igen nagy akadálya volt az egységes vezérlésnek, az egy irányban koncentrált haditerveknek a fejedelmi személyiségek részvétele". Ezek ugyanis – bármily csekély katonai ismeretekkel és tehetséggel rendelkeztek is – maguknak követelték a fővezérletet.

Ilyen körülmények között Lotharingiai Károlynak mondhatni majdnem annyi baja, vesződése volt a szövetségeseikkel, mint az ellenféllel. Sok esetben csupán példamutató szerénysége mentette meg a helyzetet a végső kenyértöréstől. Mindenre elszánt harcosa volt a török kiűzésének, s e nagy tervnek alárendelte nem egy esetben hiúságát, személyes becsvágát is.

Arra azonban a lehetőségekhez mérten ügyelt, hogy a stratégiai döntéseknél az ő elképzelései valósuljanak meg. Ez történt tulajdonképpen a következő, 1684. év elején, amidőn a bécsi kormányzat a korábbi sikerek ellenére is hajlott a status quo alapján kötendő megegyezésre. Jóllehet 1684 tavaszán létrejött a megegyezés Velencével is a török elleni koalíciós háborúra, Lipót császár sokáig habozott szentesíteni azt; Buonvisi pápai nunciusnak úgy kellett valósággal kierőszakolni a császár aláírását! 1684. március 5-én végre megszületett a törökellenes hármasszövetség, a Szent Liga (La Sagra Lega), amelyben Lipót császár, Lengyelország és a Velencei Köztársaság hivatalosan is szövetkeztek a török

kiűzésére. A szerződés értelmében mindegyik fél a maga stratégiai érdekkörében folytatja a háborút, békét ellenben csak együttes megegyezéssel köthetnek. Ez a hármasszövetség XI. Ince pápa védnöksége alatt állt, akinek mindegyik szerződő fél esküt tett, hogy híven megtartja a vállalt kötelezettségeit.

Szintén nem csekély mértékben Lotharingiai Károly herceg erélyességén, eltökéltségén múlt az, hogy a császári sereg hadakozása *idejekorán* meg is kezdődhetett. Családi összeköttetését is kihasználva, a császárral szigorúan ráparancsoltatott Badeni Hermannra, a Haditanács elnökére, hogy sürgősen, minden halogatást félretéve tegyen javaslatot az 1684-es hadjáratához felállítandó sereg létszámára, és a hadjárat konkrét tervére.

Az 1684-es hadakozást így összegzi a kortárs Cserei Mihály munkája:

„Ebben az esztendőben a keresztény áramádának szerencsésen progressusa (előrehaladása) lőn, mert a török császár táborát három ízben is megveri és *Visegrádot, Vácot, Pest* városát ostromokkal megveszik, s a benne levő török praesidiumot [helyőrséget] mind fegyverre hányják”.

A dőzse az 1684-ben kötött Szent Liga emlékérmével

Ezeket a hadműveleteket a császári sereg öt csoportos tagolásban hajtotta végre. A főszereg Lotharingiai Károly személyes vezérlete alatt mintegy 40 000 katonából állt, 70 táborig és 48 nehézlöveggel. A felső-magyarországi hadtest, amely Thököly kurucjai ellen küzdött, mintegy 7000 emberből állt; a horvátországi hadtest 11 000 emberrel operált; míg Ausztriában körülbelül 10 000 katona maradt tartalékban és megközelítőleg hasonló létszám volt a különböző helyőrségekben is. Így elmondható, hogy ebben az esztendőben a császári hadvezetés közel 80 000 emberrel számolhatott a török ellen.

Lotharingiai Károly igyekezett kihasználni azt a körülményt, hogy az ő gyülekezési és hadtápbázisa közelebb van a hadműveleti célhoz, mint a töröké. Ezért már május végén támadásra indult a főszereggel anélkül, hogy minden odarendelt csapat beérkezett volna a vágsellyei táborba. Június közepe előtt *Visegrád* felé nyomult, hogy annak kézre kerítésével a Dunát a

hadtápszállításra alkalmassá tegye. Június 15-én csapatai egy bravúros rohammal bevették Visegrádot, s 18-án a fellegvárba menekültek is megadták magukat. Szabaddá vált tehát az út a *Buda* felé történő előnyomuláshoz. Ekkor Lotharingiai Károly a kémei útján megtudta, hogy az új török szerdár az aleppói Musztafa pasa, a fősereg gyülekezését be nem várva 15 000 fős erősítést hozott Budára, amit a drávai csoportosítás nem tudott meggátolni. Ez érthető aggodalommal töltötte el a császári fővezért, és úgy döntött, hogy a Duna bal partjára átkelve előbb *Pestet* veszi be, s csak a még gyülekező csapatok beérkezése után kezdi meg *Buda* ostromát.

Az 1684-es ercsi csatában zsákmányolt, és a pápának elküldött török zászló

Június 27-én, a magyar katonák között oly nagy tiszteletnek örvendő Szent László király nevenapján került sor a *váci csatára*. Itt a csatlakozott magyar felkelő hadakkal együtt mintegy 40 000 katona került szembe a pontosan meg nem állapítható létszámú, de a császári sereg nagyságát minden valószínűség szerint elérő török erővel. A Montecuccoli mellett nevelkedett, de őt nem mindenben utánzó „csendes herceg” az azonnali támadás mellett döntött. A támadást intenzív tüzérségi tűz vezette be, majd a csapatok megkezdték az előnyomulást. Nem sokat törődve a heves ellenséges tűzzel, amely különben nem is volt elsőrendűen hatásos, az ellenség közvetlen közelébe nyomultak. Ekkor adták le a császári gyalogosok osztályukat, ami először a tatárokat, majd a szpáhikat is hátrálásra készítette. Végül megingott a janicsárság is, s ez eldöntötte a csata sorsát. A törökök vesztesége mintegy 3000 főre

rúgott: közöttük volt a temesvári beglerbég és 12 aga, míg a császári veszteség – legalábbis a jelentések szerint – mindössze húsz főt tett ki.

Lotharingiai Károly amint értesült arról, hogy *Pesten* mindössze néhány ezer tatár és janicsár tartózkodik, a lóról leszállított dragonyosaival rohamoztatta meg a várost. A védők nagyon csekély ellenállás után a hajóhídon át Budára menekültek. Károly herceg az elfoglalt Pesten 1800 főnyi védőőrséget hagyott, majd maga Rákoson túl szállt táborba, hogy kívül legyen a budai török ágyúk hatáskörén.

Nem sokkal azután úgy döntött, hogy megkísérli a magyarországi török uralom további fennmaradása szempontjából oly fontos *budai vár* megszerzését.

EGY SIKERTELEN PRÓBÁLKOZÁS

Nemes Babocsay Izsák, Tarczal városának hites jegyzője, a *Fata Tarczaliensia, azaz Tarczal városának főbb változásai 1670-1700 között* című munkájában többek között ezeket írta az 1684-es esztendőről, némiképp pontatlanul értékelve az eseményeket: „Ezen esztendőben szállja meg a Felsőleges Római Császárnak roppant tábor a Keresztyén Fejedelmeknek segítségével együtt Magyarország Királyainak lakóhelyekről emlékezetessé váló Budavárát. Mellyet olly kimondhatatlan, rettenetes, nagy sűrű lövésekkel oppugnáltak [ostromoltak], hogy azoknak az eget hasogató hangja, dörgő ropogása, Tokaj táján is akképen hallatott, mintha csak Szendrő vagy Ónod végvárak alatt való puskázások és ágyúzások lettenek volna. De a temérdek sok hadak egyszer is ostromot nem tévén és tíz napokat alatta eltöltvén, re infecta [dolgavégezetlenül] kezdettenek széllelozlaní”.

Ami az időtartam megjelölést illeti, abban kétségtelenül rosszul volt tájékoztatva a kortársi író. Buda ostroma ugyanis nem tíz napig, hanem július 14-től november 3-ig, tehát *három és fél hónapig* tartott. Megelőzte az ostromot a július 10-i, *szentendre-i ütközet*, amellyel Musztafa pasa meg akarta akadályozni, hogy Lotharingiai Károly serege élén Buda alá jöjjön. A harcról többek között feljegyezték azt is, hogy az oroszán bátorságával küzdő „csendes herceg” annyira előre merészkedett az összecsapásban,

hogy maga is komoly életveszélybe került. Miután a csatában vesztes török visszavonult, a császári sereg Buda alá nyomult előre.

Budát ekkor Kara Mehmed parancsnoksága alatt 10 000 főnyi őrség védte, 200 ágyúval, de ott volt Sejtán Ibrahim pasa is, ugyanakkor Musztafa pasa, szerdár, a török lovassággal Érdnél táborozott; készen arra, hogy segítséget nyújtson szükség esetén a várőrségnek.

Miután a törökök a Budát körülvevő és az ellenállásra alkalmas magaslatokat nem szállták meg, Lotharingiai Károly a még mindig 34 000 főt számláló seregével és a 70 lövegével akadálytalanul nyomult a Vízivároshoz. Tisztikarában ellentétes vélemények hangzottak el arról, hogy mennyi idő szükséges a budai vár megvételehez. Voltak olyanok, akik szerint a gyenge állagúnak tűnő védművek tizennégy napos ostromot sem állnak majd ki. Mások viszont úgy vélekedtek, hogy itt csakis hosszabb, módszeres ostrom vezethet sikerre. A herceg meghallgatva az eltérő nézeteket arra törekedett, hogy mielőbb elszigetelje egymástól a várat és a Vízivárost. Ez utóbbit rövidesen el is foglalták a császári erők, sőt a törökök kiürítették a Gellérthegyen levő faerődjüket is.

Amikor a támadók a budai vár közvetlen közelébe jutottak, Lotharingiai Károly elhatározta a módszeres ostromot a vár ellen. Erről így számol be a Budán lakó Schulhof Izsák krónikája: „Számptalan bombát vetettek Buda városának belsejére és töméntelen házat lobogó tűzzel égettek föl, úgyhogy sok mérföldről is lehetett látni. Azután a város falával átellenben nagy pattantyúkat állítottak sorba (ezek neve németül *Stück*), háromezernél is többet.

És minden egyes napon reggel azt mondtuk, bárcsak megérnénk az estét, az este pedig: bárcsak megérnénk a reggelt. Mert sem éjjel, sem nappal nem szűntek meg szórni száz– meg ezerszám a bombákat, lőni a pattantyúkkal (*Stück-ökkel*).

És mindezeknek ellenére a törökök nem csüggedtek el, hanem erősen harcoltak. Kirontottak a városból, rá a császár seregére, máskor meg kívülről támadva zúdultak rá a császár – növekedjék dicsősége – katonáira, és nagyon sokat megöltek közülük”.

Lotharingiai Károly annak érdekében, hogy meghiúsítsa az *Érdnél* állomásozó had felmentő akcióit, július 22-re virradóan megtámadta Musztafa pasa mintegy húszezer főnyi lovasseregét. A török vezér elfogadta a harcot, amelyet azután katonái a legnagyobb elkeseredéssel vívtak. Érdekes intermezzója volt az *érdi csatának*, hogy a török vezér a csapatainak jobb oldalába törő császári ezredek elé hatalmas tevecsdát hajtott. Ezzel azt remélte elérni, hogy a szokatlan látványtól a császári katonák lovai annyira megijednek majd, hogy teljes zavar keletkezik a támadók soraiban. Ám azok a tevék nagy részét lelőtték, a maradékot pedig körülkerítve elhajtották, úgyhogy semmi sem zavarta tovább a lovasok támadását.

A négy óra hosszán át tartó érdi csatában a törökök ismét súlyos vereséget szenvedtek, és eszeveszett futásban kerestek menedéket. Az üldözők a Velencei-tóig űzték őket. A csatában mintegy háromezer török katona esett el, és a császáriak birtokába került a vezéri sátor, a tüzérség, a rengeteg poggyász és kincs.

A csatában Lotharingiai Károly oldalán jelen volt az erdélyi fejedelem követe is, akinek erről kiadott naplóját *tévesen* az 1686. évi ostromhoz csatolták. Ebben az alábbiakat olvashatjuk:

„A török nem várta azt, hogy a nímet közeljebb menjen a tábora helyihez, két szárnyat csinálván a német is a bal szárnyának neki ment, a lengyel pedig ott vót; a török csak nekie, igen hamar megnyomta a lengyelt, de a nímet elvetette róla.

A nímet az álgyukkal kezdett lúni a jobb szárnyára, bontani kezdte a seregeit. A balszárnya megijedvén, hogy a Dunának ne szorítsák, megfutamodott és egészben csak eszek veszett, csak szaladni kezdtek, s ki jobban szaladott, úgy hogy az gyalogjára szaladott, de a gyalogja egészen, minden tábori készületivel, sátoraival, szekereivel, lovaival, juhaival, barmaival minden illetivel, lüvő szerszámával egészen oda maradt.

A nímet a tábori helyitül a törököt tovább nem űzte, a magyar egy milfűldig [ti. mérföldig] Ercse nevű vigvárig űzte, vágta, a holott a herczeg is utánnok üzent, hogy tirjenek vissza, mert bizony ha az ellenség megnyomja őket, egy nímetet sem küld segítségükére”.

A győzelem után Lotharingiai Károly az egyik fogoly törököt Budára küldte a veszteség jelentésére. Közben a nagyvezér elfogott zászlóját is feltűzette a császári ütegekre, hogy ennek látványával is gyengítse a védők ellenállását. Azonban a védők szilárdan tartották magukat. „A város lakosai – írja Schulhof Izsák – százhusz napon át éltek az ostrom szorongatásában. Az odalőtt bombák sok tüzet okoztak a városban, de a városbeli sereg vezére mégsem fáradt bele, hogy vitézei közül a városon kívülre küldjön, ezek váratlanul kitörjenek, öldököljenek és nyomban visszameneküljenek a városba. Mindez azonban – teszi hozzá – nem gyöngítette a császár – növekedjék dicsősége – seregének erejét”.

A három hónapon át tartó ostrom alatt a támadók újabb csapaterősítéseket kaptak, ennek ellenére a döntő siker kivívásának reménye egyre inkább tovatűnőben volt. Musztafa pasa, a júliusban elszenvedett vereség ellenére, újabb csapatokkal folyamatosan zavarta az ostromműveleteket. Nem is eredmény nélkül! Szeptember 25-én sikerült a gyűrűt áttörve erősítést juttatni Budára.

Lotharingiai Károly másnap ellentámadásba lendült, Musztafa pasát visszaszorította Székesfehérvárig, ám a döntő siker csak nem akart megszületni. Buda védői az október 4-i rohamot is visszaverték, és szilárdan ellenálltak az egyre nagyobb éhínség ellenére is. „Oly igen nagy lett az éhezés – olvashatjuk az idézett *Budai Krónika*-ban -, rozskenyér már egyáltalán nem volt”. A köleskenyér négy, a hús fontja két rhénusi tallérba került, egy pint bor pedig fél rajnai aranyba!

Nem volt kedvezőbb a helyzet a császári táborban sem, ahol – úgy tűnik – az élelmiszer-szállítás csődöt mondott. A császári katonák oly annyira éheztek, hogy „élelem és eleség híján már sem állni, sem ülni nem bírtak a táborban, sem a mezőn, sem a sátraikban”. Az éhínség miatt szinte jobb volt azoknak, akik harc közben pusztultak el, mint akik az éhezés nyomán támadt nyavalyákban lelték kínos halálukat. A 103 napi ostrom alatt a támadó sereg 57 000 főről 23 000 főre csökkent. A huszárok lovai többnyire elhulltak, s a „hadsereg fénye, a szép gyalogság kétezer fős ezredeinek létszáma 190 főre apadt.”

A császári hadvezetésben támadt viszályok és az ostrom eredménytelensége láttán az Udvari Haditanács elrendelte Buda ostromának megszüntetését. „Midőn látták, hogy nem maradhatnak meg ebben a nyomorúságban – írja Schulhof Izsák -, elvonultak a város alól, elvonultak mirólunk, mentek útjukra: bizony odahagyta a táborát a császár – növekedjék dicsősége – serege, a törökök pedig gabonát, kenyeret, élelmiszert vittek oda [ti. Budára], egész nyájukat – szarvasmarhát és juhokat egyaránt -, és nagy bőség lett a városban, és Buda városa örült és ujjongott.”

Valóban, a szemfüles Musztafa pasa, miután érzékeny veszteségeket okozott az elvonuló ostromlóknak, november 5-én ágyúdörgés, zeneszó és a védők örömrivalgása közepette bevonult Budára. A Pesten visszahagyott császári őrség ekkor a városból *Vácra* húzódott vissza. Ám itt sem maradhatott sokáig, mert a budai törökök, amikor látták, hogy biztonságba kerültek, „megkeményedett a szívük”, és Vác alá vonulva elfoglalták azt. Ezt követően mindenkit, akit a császári seregből ott találtak, kardélre hánytak, úgyszólván hírnemző sem maradt belőlük.

Vajon miért zárult kudarccal Buda 1684-es ostroma?

A hadtörténeti irodalom több okkal is magyarázza az ostrom sikertelenségét. Így mindjárt a nem megfelelő erőelosztással, ami miatt nem működött elegendő katonaság a főcsapás irányában. Buda ostrománál eleve számolni kellett volna a török felmentő kísérek elhárításának szükségességével, s a két hadicél megvalósításához legalább 80 000 emberre lett volna szükség. A hibák közé sorolták a többszöri haditerv-változtatást is, ami sok értékes idő elvesztegetésével járt. Itt említhető meg az is, hogy a július 22-i érdi győzelem túlzottan elbizakodottá tette a császári hadvezetést, amely ezután szinte teljesen bizonyosra vette a budai vár elfoglalását. Némely szerzők a negatívan ható tényezők között említik meg azt is, hogy a bécsi védelem vezetésében kitűnt Starhemberg Rüdiger túlságosan nagy önállóságot kapott Buda 1684-es ostrománál, noha a jelek szerint az ostrom megszervezéséhez és irányításához sokkal kevésbé értett, mint a védelmi harchoz. Megmutatkozott a hiba abban is, hogy egyszerre sok helyen kezdték meg a védművek tüzérségi rombolását, ami erősen csökkentette a tűz hatásfokát.

Úgyszintén abban, hogy támadási célul nem a bástyákat, hanem a kútrinákat választották, miáltal a bástyák oldalozótüze tetemes veszteséget okozott az ostromlóknak. Végzetes hibának bizonyult az élelem-utánpótlás elégtelen megszervezése, aminek következményei gyöngítették az ostromló sereg erejét, harci kedvét. Pontosan abban az időszakban, amikor a védők ellenállása is – éppen hasonló okok miatt – gyöngülni kezdett. A császáriak mindezen hibáit jól kihasználta a török hadvezetés, amely ebben az esztendőben sokkal eredményesebbnek mutatkozott, mint korábban.

Méltán fölmerülő kérdés: az elkövetett hibákban milyen része volt Lotharingiai Károlynak, mint fővezérnek?

Az egyes szerzők mindenekelőtt azért dicsérik a herceget, hogy szorgalmazta a hadműveletek mielőbbi megkezdését, s már az összes csapatok beérkezése előtt előnyomult Párkányon át Buda felé. Kiemelik sikeres váci tevékenységét, a harcvezetés terén mutatkozó ötletességét, többször tanúsított személyes bátorságát, amellyel méltán rászolgált az oroszánhoz történő korabeli hasonlításokra. Különösen kitűnt az érdi csata vezetésében, ahol megmutatta, hogy milyen kiválóan ért a mezei, vagyis a nem erődített helyek ellen vívott harc vezetéséhez. Jóval bizonytalanabbnak mutatkozott az ostromharc irányításánál, ami abban is megnyilvánult, hogy átengedte az intézkedési jogkör jelentős részét Starhemberg Rüdigernek. S mint főparancsnoknak, osztoznia kell mindazon mulasztások ódiumában, amelyek végül is az elért szép mezei győzelmek ellenére a budai ostrom sikertelenségét vonták maguk után.

DIADALRÓL DIADALRA

Buda megvédése csalóka reményeket ébresztett a török hadvezetésben. Azt hitte, hogy sikerült megszilárdítania uralmát a magyarországi hódoltságban, és a birodalom kiheverheti azt a megrendülést, amelyet a Bécs alatti kudarc és az azt követő csatavesztések, valamint Esztergom és más várak elvesztése okoztak. Minderről a következő rövid tudósítást olvashatjuk Schulhof Izsák *Budai Króniká*-jában:

„A nyár kezdetén pedig a nagyvezirrel egyetemben nagy török sereg érkezett, valamennyien válogatott fegyverforgatáshoz értő

katonák és tisztek. Ezek azért vonultak Magyarországra, hogy mindama helyeket, amelyeket a császár – növekedjék dicsősége – serege elfoglalt, visszatérítsék török uralom alá. Elérkeztek *Visegrád* várához, elfoglalták, utána *Esztergom* várát fogták ostrom alá, vívtak érte, de néhány nap elteltével megjött a császár – növekedjék dicsősége – serege Esztergom várának megsegítésére”.

Tudjuk, hogy az 1685-ös esztendőben hatalmas hadsereg gyűlt Lotharingiai Károly fővezérlete alá. Egyes források szerint, a birodalmi segélycsapatokkal együtt, mintegy százhúszezer katona. A Lotharingiai Károly elnöklete alatt megtartott haditanácskozáson úgy döntöttek, hogy a főseregnek vagy Érsekújvárt, vagy Székesfehérvárt, vagy Nógrádot kellene elfoglalnia, míg a másik két seregcsoportnak a Dráva mentén, illetve a Tisza vidékére kell előretörnnie.

A török erőkről annyit tudunk, hogy a nagyvezér ez év tavaszára mintegy nyolcvanezer fős hadsereget gyűjtött össze Nándorfehérvárott, amelynek egy részét mielőbb útnak indította a magyarországi török helyőrségek megerősítésére.

A hadműveleteket a császári csapatok kezdték, Lotharingiai Károly személyes vezérlete alatt ostrom alá vették a stratégiailag kiemelkedő fontosságú *Érsekújvárt*. Ezt a várat a török 1663-ban foglalta el, és azóta háborítatlanul birtokolta. Érsekújvárt különben már az év elején körülzárták Heissler Donát ezredes csapatai, hogy akadályozzák annak élelmiszerrel történő feltöltését. A kiváló császári tiszt furfangos módon tudakolta meg; vajon sok élelmiszer van-e még a várban? A táborban tartózkodó Sutoris János hírszerző tiszt följegyzése szerint „egy ravasz magyar parasztot” néhány kenyérral beküldött a várba, akinek a törökök hat kenyérért 17 -mai pénzben mintegy húszezer – forintot fizettek. Ez arra utalt, hogy nagy a kenyérínség Érsekújvárban. Erre alapozva Heissler ezredes még egyszer beküldte a várba a parasztembert, aki azt mondta a török parancsnoknak, hogy ha vele jönnek, mutat nekik egy gabonavermet az erdőben. A csel sikerült: 80 török hat fogattal kijött vele a várból, akiket azután a császáriak megrohantak és lekaszaboltak. A parasztember, akit a törökök szoros őrizet alatt tartottak, csak nagy ügyel-bajjal tudott megmenekülni.

Miután minden jutalmat visszautasított, a császári ezredes egy írásos tanúsítványt adott neki becsületes és hasznos szolgálatairól.

Ám ebben a táborban történtek kevésbé felemelő dolgok is. „Április 30-án nyomorult látványnak voltam szemtanúja – írja Sutoris -, melyhez híva lettem. Czobor gróf alezredes Losenstein gróf századossal, ki nevének utolsó viselője volt, egy zsákmányul esett birkanyáj miatt összeveszett és őt párbajban lelőtte”.

Maga Lotharingiai Károly csak július 7-én szállt seregével Érsekújvár alá. Három hete tartott már az általa vezetett ostrom, amikor Ibrahim nagyvezér csapataival Esztergom vívásába kezdett. Lotharingiai Károly válaszlépéséről így számol be a korabeli erdélyi krónikás:

„A lotharingiai herceg pedig, minekutána a török tábor Esztergom visszavételire jött volna nagy erővel, a német császár ármádájával ellene megyen, és mivel a török szoros helyen vala, alkalmasabb helyre akarván a herceg kicsalni, azt téteti, mintha megijedt volna a töröktől és szép lassan, rendelt [ti. rendezett] seregével nyomulni kezd előtte [ti. hátrálást színlelt].

A török bolondul s rendetlenül utána menvén, azalatt a Lotharingus rendelt seregeit hirtelen megfordítja, s erős tüzet adván, a török megszalad, kit sokáig űzvén, vágván a német, minden ártelleriáját [ágyúparkját] és tábori eszközeit elnyeri”.

Ezt a csatát, a török oldalról így örökítette meg a *Budai Krónika*: a császáriak „a mezőn hátulról támadtak, csatára keltek, hadrend hadrend ellen, és az Örökkévaló megzavarta a törökök táborát, és íme kard kard ellen csatázott, és a törökök a császár – növekedjék dicsősége – seregének lármájára megfutottak. Ott hagyták a mezőn a sátraikat minden ezüstjükkel, aranyukkal, ruháikkal, a kincstárak kincsei közül való ékszereikkel, az állataikkal, minden hadi szerzémaikkal – csak a puszta életüket mentették, de legtöbbjüket elpusztította a kard éle”.

Lotharingiai Károly ezen újabb, nyílt összecsapásban elért hadi sikere a *táti csata* néven vonult be a magyarországi visszafoglaló háború hadtörténetébe. Ez a döntő összecsapás augusztus 16-án zajlott le a 30 000 lovasból és 12 000 gyalogosból álló török sereg és a megközelítően ugyanilyen létszámú császári és

magyar had között. Sejtán Ibrahim pasa szerdár a vele szemben álló császári had létszámát csak húszezer fősnek tudta, s erre a téves információra támaszkodva bátran lépett fel támadólag a csatában.

Az alig néhány percig tartó bevezető ágyúzás után a török lovasság félelmetes „Allah!, Allah!” kiáltásokkal fergeteges támadásba lendült Lotharingiai Károly hada ellen, és pillanatokra meg is ingatta a császári sereg jobb szárnyát. A herceg azonban, aki most is a legveszélyeztetettebb helyen tartózkodott, hamarosan rendbe szedte katonáit, és jól irányított ösztűzzel ő lazította fel a török hadsorokat. A törökök a sebesült szerdár minden hősiek helytállása ellenére hamarosan menekülésbe kezdtek. Mintegy másfél ezer halottjuk maradt a csatatéren, míg a császári seregből állítólag alig százan estek el.

Érsekújvár ostroma nem szünetelt a felmentő sereg ellen folytatott harc idején sem. Az erősség megvételeért folytatott küzdelmet Caprara tábornagy irányította, aki szorgosan építtette a vár falához közelítő ostromárkokat. A török védők igyekeztek gátolni ezeket az ostromműveleteket, részben tüzérségi tűzzel, részben a várfalakhoz közelítő császári katonákra dobált szurok-tekercsekkel és más gyújtóanyagokkal. Ténykedésük ugyan emberveszteségeket okozott az ostromlók soraiban, de Caprara nem hagyta befolyásoltatni magát, és kedvező állásokba vitette az ostromlóvegeket. Augusztus 15-én 43 nehézlöveg és 10 mozsárágyú heves tüze zúdult a várra, ami szinte teljesen elnémította a várvédő ágyúkat. A császári lövegek olyan eredményesen működtek, hogy 17-én már egész lovasszázadok át tudtak hatolni a védőgátakon. Az e napi haditanácskozáson elhatározták, hogy 18-án döntő rohamot intéznek a védők ellen. A roham végrehajtására 3000 katonát jelöltek ki, akik a készenléti állásokba vonultak. Ám egy hirtelen jött heves zápor miatt a következő napra kellett elhalasztani a támadást. Az augusztus 19-én reggel végrehajtott roham azután megtörte a török védők ellenállását, akik csaknem egy szálig elvesztek az öldöklő kézitusában.

Cserei kortársi írásában még azt olvashatjuk, hogy Lotharingiai Károly katonáival *Szolnokot* és *Szentjéből* elfoglalta, és *Arad* városát felprédáltatta. Ugyanebben az időben *Nógrád* várában egy villámcsapástól a lőpor meggyulladt, minek következtében a

benne lévő török helyőrség vagy elpusztult, vagy elfutott belőle. Ezt követően a herceg hada „belé menván és a tüzet megoltván s a várat restauráltatván, erős praesidiummal fortificálja [helyőrséggel megerősíti]”.

A táti csatában vesztes Sejtán Ibrahim budai basa az ősz beálltáig a Budára vezető utakat védte katonáival, majd mintegy tízezer „harcedzett vitézt” a várba helyezve, maga Nándorfehérvárra ment. Ennek hírére a szultán, nagy haragra gerjedve, tüstént parancsot adott, hogy a vitéz katonát fojtsák meg! Jóllehet ezen első haragban kiadott rendelkezését megbánva megváltoztatta azt, de a kegyirat már későn érkezett. „A szultán bánkódott a basi életén, amit ő oltott ki, mert ő, a basi, vitéz harcos volt a háborúban, idős, élemedett és igen okos férfiú, aki erős kézzel, kivont szablyával hány meg hány országot hajtott a szultán uralma alá – most pedig egyszerre csak nincsen” – olvashatjuk a *Budai Króniká*-ban.

Lotharingiai Károly csapatainak 1685-ös sikerei megteremtették az alapokat egy újabb, Buda elfoglalásáért indított, s az előzőnél sikeresebbnek ígérkező akcióhoz, amely azonban most sem volt kockázatmentes. Az Oszmán Birodalom katonai veszteségei a háború első három esztendejében ugyan tetemesek voltak, a Habsburg-hadvezetésnek mégis számolnia kellett azzal, hogy a törökök óriási erőfeszítéseket tesznek majd most is Buda megtartása érdekében. Nemcsak stratégiai okokból, de politikai presztízsszemponatok miatt is.

A császári hadvezetésben eltérő nézetek uralkodtak arról, hogy az 1686-os évi hadműveletek célja *Buda* vagy *Székesfehérvár* ostroma legyen-e? Május 31-én este, egy vacsora utáni bizalmas megbeszélésen Lipót császár elmondta Lotharingiai Károlynak: Székesfehérvár és Buda ostroma egymást követően sok időt venne igénybe, s ezért egyiket el kell ejteni ebben az esztendőben. Ezt követően a „csendes herceg” kifejtette Buda birtoklásának politikai és katonai előnyeit, nem hallgatva el az ostrom nehézségeit sem. Meggyőzte érveivel az uralkodót, és ezután nem lehetett kétséges, hogy a császár Buda ostromára ad parancsot.

Lotharingiai Károly két nappal később így írt feleségének az előtte álló feladat megoldásába vetett hitéről:

„Bízom a Mindenható jóságában, hogy egy dicső hadjárat után fog visszavezetni karjaidba, ahol majd zavartalanul örülhetek tiszta szerelmed gyöngéd jeleinek, melyekkel el szoktál halmozni; ez lesz az én igaz jutalmam, melyet semmi más nem gátolhat. Tartson meg az Isten kis fiaimmal együtt, s szeress mindig engem, aki egyedül érted élek”.

Vajon e gyöngéd sorok írása közben gondolt-e a herceg arra, hogy milyen óriási nehézségeket kell legyűrnie, mielőtt győztesen hazatérhet szeretett hitveséhez és gyermekeihez? A császárnak előadott aggodalmait figyelembe véve minden bizonnyal sejtett bizonyos nehézségeket. Hiszen két évvel korábban kudarcot vallott Buda alatt. Ugyanakkor azt is tudta, hogy kihasználva a Porta megrendült helyzetét, *most kell* súlyos csapást mérni rá, ami talán a békét is meghozhatja. Hiszen a török vezetés már 1685-ben is kész lett volna a békekötésre; igaz, csakis a status quo alapján. Álláspontjának megváltoztatásához elengedhetetlenül szükséges volt vitathatatlanná tenni előtte magyarországi uralma további fenntarthatóságának kilátástalanságát.

Lotharingiai Károly stratégiai elképzelése az volt; arra kell törekedni, hogy a Dráva, a Száva, a Duna és a Maros alkossák a török elleni határt, mert csupán ezek oltalmazhatnak meg az oszmán hadak becsapásától. Meggyőződése szerint e folyók megszerzése előtt káros lenne békét kötni, mert a török végeken bármikor tűz üthet ki, s emiatt Nyugat-Európában sem lehet hadat viselni. E célok elérésének fontos állomása pedig *Buda mielőbbi megszerzése*.

Érsekújvárnál zsákmányolt török lobogó

A középkori magyar királyság székvárosának visszafoglalására 1686-ban két különálló hadsereg vonult föl. A főszereg,

amelyet Lotharingiai Károly vezetett, 40 000 katonából állt, mintegy ötven ostromágyút vittek magukkal és számos műszaki felszerelést. A Miksa Emánuel által vezetett bajor hadtest 21 000 katonája 21 különböző löveggel és szintén számos ostromszerrel vonult föl. A két seregben a császári és a bajor egységek mellett brandenburgiak, szászok, svábok, frankok, felső-rajnaiak és svédok küzdöttek, és mintegy 15 000 főnyi magyar katonaság, nem beszélve az Európa számos tájáról összesereglett több száz főnyi, nagyrészt előkelő önkéntesről. Részvételük a Buda visszafoglalásáért indított akciót európai üggyé tette.

Lotharingiai Károly június 15-én Bogdányban olyan híreket kapott, hogy Budára egyáltalán nem érkeztek újabb törökök, „de azt mondják, hogy nagyvezérük Belgrádba érkezik, és hogy a törökök, amijük van, Pestről Budára menekítik”. Két nappal később örömmel regisztrálhatta naplójában, hogy a bajor választófejedelem hadoszlopa elfoglalta *Pestet*, mire ő 18-án a lovassággal és kétezer, szekerekre ültetett gyalogos katonával körülzárta *Budát*.

Károly herceg megegyezett a bajor választóval, hogy a császári csapatok észak felől, a bajorok pedig dél felől veszik ostrom alá Budát. A harcok hamarosan meg is indultak, és június 24-én a császáriak már el is foglalták a Vízivárost, míg a bajor hadtest a Gellérthegy lejtőjéről kiindulva építette ki ostromárkait. Bécsben az a hír terjedt el, hogy Buda védői „*el vannak telve félelemmel és bátortalansággal*”. Ám erre a hiedelemre az események hamarosan rácaffoltak! Július 9-én a „csendes herceg” ezt rögzítette naplójában: „Az ellenség a mi bal oldalunkon kitört a brandenburgiak állására, amelynek elejét szétrombolta, a mi oldalunkba tört. Mi és a brandenburgiak halottban és sebesültben 150 embert veszítettünk”.

Az első komolyabb harcra július 13-án került sor, amikor is Lotharingiai Károly az aknák által megrongált középrondella ellen rohamot rendelt el.

A roham előtt a „csendes herceg” – udvari papjának feljegyzése szerint – a következő beszédet intézte az akcióban részt vevő tisztekhez és előkelő önkéntesekhez:

„Vitéz Bajtársak!

Nem azért, mintha ösztönözni akarnám bátorságtokat, hanem dicsérendőnek találván elhatározásokat ragadom meg ez alkalmat beszélni hozzátok, mert ragyogó jegyekkel látom már megírva a győzelem előérzetét azon fényes elszántságban, melyben titeket talállok.

Az annyi vitéz által megrohant Buda mienk lesz ez alkalommal, ha Isten is úgy akarja; de mivel az egy szörnyeteg, mely beljében összpontosította az ottomán hitetlenségnek minden mérgét, figyelmeztetek és kérek mindenkit, hogy ezen szörnyegetet óvatosan igyekezzenek megölni, mert gyakran nem használ annyit a vitézség, mint az ügyesség, hogy diadalmaskodjunk a kisebb erőn, de amely jártasabb az ártás mesterségében.

Aki mezítelen lábbal tapos el egy skorpiót, halálos szúrás veszélyének teszi ki magát, jóllehet ezen hitvány állat legkevésbé sem képes ellenállni annak, ki azt elnyomja.

Menjünk éjjel, hogy elrejtsük ellenségeink előtt a támadás eszközeit, de akarom, hogy mindnyájatok szemei nyitva legyenek annak csselfogásaira, ki rátok ottan vár, nehogy a ravaszság elragadja tőletek a győzelem dicsőségét és gyümölcsét. Ismeretes előttünk az ostromlottaknak megátalkodott elhatározása, azoknak kérlelhetetlen gyűlölete a mi hitünk iránt, az ő helyzetük előnye a résen, az ottan készült védművek, s hogy az ő ágyúik azok ellen vannak irányozva, kik oda följutni akarnak.

Mindebből következik, hogy csak mérsékelt lépésekkel lehet előrehaladni a főnököknek óvatos vezetése mellett, kiknek első gondja lesz nem annyira siettetni, mint biztosítani az előbbre haladást. Egy csepp a ti nemes véretekéből felér az érzéketlen törökök vérenek ezer folyamával; azért biztos támadásra készüljete, ne pedig elhamarkodott diadalra, jól tudván, hogy csak valamennyi védőnek elestével várhatjuk a diadalt, hogy nem kaphatjuk meg a várost, míg életben van egy azon lázadó szellemek közül, melyek azt lelkesítik.

Ez volt az indok, amelynél fogva fölfüggesztettem még a rohamot, bízván az aknáknak, tűzvészeknek és ütegeknek hatásában, mely lassan, de biztos lépéssel aratta volna le ama megátalkodott fejezet; de mivel a ti bátorságotok nem tűri tovább a halasztást, legyünk

tehát foganatosítói a császár igazságos bosszújának, hogy visszabocsássunk kezeibe egy elrablott országot, legyünk mint keresztények a mi imádott hitünk ellenségei ellen, de mint katonák, vitézek, fegyelmezettek és engedelmeskedők az iránt, ki vezérelni fog”.

A roham azonban e buzdítás ellenére sem járt sikerrel. Az elszenvedett veszteségről a hadtörténeti irodalomban meglehetősen magas számok olvashatók: 600 halott, 800 sebesült. Ezzel szemben Lotharingiai Károly naplója azt rögzítette, hogy meghalt 3 főtiszt és 70 katona, továbbá megsebesült 35 tiszt és ötszáz közkatona. Igaz, ő is megjegyzi: „Az önkéntesek számát nem lehet tudni, akik közül sokan a legelőkelőbb nemességből a mieink előtt jártak jó példával és életük kockáztatásával súlyosan megsebesültek, mások halálos lövést kaptak. Köztük van Vexar [Vejar] herceg, akinek az állapota reménytelen, testvére, unokaöccse és a kísérete, amely követte szintén többnyire sebesült. Piccolomini herceg lövése sem ad reményt felgyógyulásához. Créqui marsall fiának a karját lőtték meg, akit sok francia követett, meg is sebesültek. Commerci herceg egyik nemese, nem messze tőle, halálos lövést kapott, egy másik, Vaudemont hercege, megsebesült... Az angliaiakból négyen meghaltak, köztük Róbert herceg fia és heten megsebesültek, és így tovább azok az önkéntesek, akikről nem tudni”.

Ezek az adatok is híven bizonyítják, hogy milyen nagy lelkesedést okozott Európa-szerte a Buda visszavételéért indult hadiakció, amit egyetemes keresztény ügynek tekintvén, a legelőkelőbbek közül is készek voltak életüket áldozni annak sikeréért! Ám ez a siker még távolinak tűnt: legalábbis a budai harcokban részt vevők előtt.

Az események nyomán kemény bírálatok érték a herceget, aki különben maga is életveszélybe került a harcokban. A jól tájékozott, éleslátású velencei követ jelentésében többek között ezeket olvashatjuk: „Ezen szerencsétlen kimenetel miatt azzal vádolják a herceget, hogy e kísérletet *idő előtt* tette, még mielőtt elég tág rések nyitnának volna, főképp pedig mielőtt a két rondella le lett volna fegyverezve, okolják az ő *dicsvágyát* is, hogy a bajor választófejdelmet az ostromlásban felül akarta múlni”.

A törökök ellenállása nem lankadt. Már július 13-án, a császáriak rohamának idején is végrehajtottak egy kitörést a bajorok

állása ellen, amit azután 22-én megismételtek. Ez utóbbi alkalommal a szászok néhány ágyúját és mozsarát is beszögezték. Miután a kirohanást visszaverték, a lövegekből és mozsarakból a szögeket eltávolították, és tüzelni kezdtek azokkal a várra. Ennek a tűznek nem várt hatása lett, amit így rögzített naplójában Lotharingiai Károly:

„Körülbelül hat órakor mintha földrengést éreztünk volna a lábunk alatt, aztán rögtön ijesztő robbanást hallottunk, majd nagy fekete füstgomolyagot [láttunk] a várnál, amelyről tudtuk, hogy ott a legnagyobb lőporraktárunk repült a levegőbe. A füst olyan nagy volt, hogy sokáig nem oszlott szét, és sokáig kétségben hagyott bennünket, milyen hatással volt a robbanás, míg végül is láttuk, hogy a vár testéből az egész sarkát és sokat a folyam felé vezető falból, továbbá az itt álló kis toronynak mintegy a felét levitte”. A robbanás erejére jellemző volt, hogy óriási köveket röpített át a Gellérthegyen a Sváb-hegyig. Mindebből arra következtetett a „csendes herceg”, hogy a detonáció nagy károkat okozott a városban. Annak hatása különben még a bajorok közül is sokat megrendített, akiket „oly félelem fogott el, hogy az első vonalakat otthagyták”.

Károly herceg ki akarta használni a robbanás lélektani hatását, s ezért július 23-án a következő levelet írta Abdurrahman budai beglerbégnek és főtisztjeinek:

„Tudnotok kell, hogy miután mi a nagyhatalmú és legyőzhetetlen német-római császárnak, a mi legkegyelmesebb urunknak győztes hadseregeivel e vár alá jöttünk, ezt ostromoltuk és az ágyúk erejével oly rést ütöttünk, hogy a várat mihamarabb meg akarjuk rohamozni, de ha a várat átadjátok, minden népetekkel és lakóitokkal egyetemben, javatokkal és vagyonotokkal szabad elvonulást biztosítunk és védőkíséretet adunk. Ellenkező esetben, ha a várat fegyveresen kell legyőznünk, senki emberfiának, bármilyen rendű vagy korú is legyen, nem irgalmazunk, hanem mindenkit megölünk”.

Vajon remélhette-e a herceg a vár harc nélküli feladását e fenyegető felszólítás nyomán?

Nehéz lenne erre a kérdésre egyértelmű igennel vagy nemmel felelni. Ha arra gondolunk, hogy milyen elszántan és sikerrel harcoltak Buda védői két évvel korábban, akkor a nemleges válasz felé hajunk. Ellenben ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy 1685-ben az erős Érsekújvárt őrsége minden komolyabb ellenállás nélkül feladta, akkor úgy véljük, a herceg bizakodhatott benne, hogy a megrendült helyőrség most további harc nélkül feladja Budát. Amint tudjuk, nem így történt. A török védők július 25-én újabb kitörést hajtottak végre, amely a brandenburgiaknak jelentékeny veszteségeket okozott; még foglyokat is vittek magukkal a várba.

Miután híre érkezett annak, hogy Szulejmán nagyvezér felmentő sereggel közeledik Budához, július 27-én Lotharingiai Károly *általános rohamot* intéztetett a vár ellen. A roham kezdete a hadtörténetírók szerint délután 4 óra volt, Lotharingiai Károly naplójában viszont egy órával későbbi időpontról olvashatunk. Mintegy 12 000 ember vett részt az akcióban, köztük sok magyar hajdú is. Amint 12 ágyú tüze megadta a rohamjelet, „mindenünnen nagy kiáltozással, egyszerre megindult a támadás”. A roham átmeneti sikereket hozott: a brandenburgiakhoz beosztott győri magyar hajdúk egyik zászlótartója a kurtina falára följutván, kitűzte oda a magyar zászlót, mire a réseket a császáriak elfoglalták, a bajorok pedig a Palotabástyát ejtették hatalmukba. A szívós ellenállás miatt azonban nem tudták megtartani az elfoglalt állásokat, hanem parancsra visszatértek az előbbi helyeikre. Az elszenvedett veszteségeket az egyes hadtörténeti munkák 3000-5000 közöttinek írják, míg Károly herceg naplója ennél jóval kevesebbről számol be, de megemlíti név szerint több császári főtiszt sebesülését és halálát.

Július 31-én a herceg ismét felszólította Abdurrahman basát és tisztjeit. Ebben megismételte a bántatlanság ígéretét *önkéntes* feladás esetére, de azt is, hogy „ellenkező esetben, ha kitarotok makacsságotok mellett, megadásotokat, akármilyen módon és úton történjék, nem fogjuk elfogadhatónak tartani”. A védők azonban ezt a főlshólítást is elutasították. Magatartásuk fő oka minden bizonnyal a fölmentő sereg közeli érkezésébe vetett reménységük volt.

A felmentő sereg támadásának elhárítására Lotharingiai Károly elrendelte egy circumvallációs-vonal építését, amely délen a Bajorok tábora mögött a Dunánál kezdődött, s a Gellért-hegy és a Sas-hegy közötti nyergen és a Sváb-hegy egy részén vonulván északon ismét a Dunához ért. A kikülönített csapatokat e vonalon belül rendelte táborba. Augusztus 3-án a herceg még egy rohamot kísérelt a vár megvétele érdekében, amely átmeneti sikerek után megint eredménytelenül végződött. Augusztus 8-án a Kamaraerdő északi szegélyén és a Sas-hegyen feltűntek a felmentő sereg előcsapatai. S jóllehet ezek kisebb csetepaték után visszahúzódtak, Buda további sorsa a nemzetközi aggodás tárgyává vált. Amint a velencei követ megfogalmazta: *„A császár érdekei, valamint a Liga és a kereszténység javára legfontosabb következmények, ezen hosszas nehéz és rendkívül veszedelmes ostromtól függnék”*.

Nagyobb jelentőségű összecsapásra csupán augusztus 14-én Biánál került sor, amikor is Szulejmán pasa mintegy 9000 főnyi válogatott egységgel támadta meg és szorította vissza a magyar és a horvát könnyűlovasokat. Ám a Lotharingiai Károly által segítségül odarendelt császári csapatok ellentámadást hajtottak végre, és mintegy kétezer törököt levágva, ötszázat pedig fogságba ejtve, a nagyvezér táboráig úzták-vágták az ellenséget. A győzelem hírére föllelkesült hadak, élükön a „csendes herceggel” ekkor egyenesen a nagyvezérre támadtak, aki azonban rövid küzdelem után Törökbálint felé visszavonult.

Johann Dietz, a brandenburgi segélyhadak sebésze, mint szemtanú szemléletesen ír erről a harcról, beszámolva az akkori – részint lovagias, részint barbár – katonaszokásokról is:

„Az ellenség tizenötezer embere félhold alakban újra csatarendbe állt a tábor másik oldalán. Óriási ágyúkat ültettek a hegyekre, s derekasan lövöldöztek. Minden ezredből válogatott lovasokat, tüzéreket vezényeltek ki a mieink is. A tüzéség, amelyhez tartoztam, a középére került.

Három napig álltunk egymással szemben. Az önkéntesek s akik mutogatni akarták bátorságukat, párbajra hívták ki a törököt. Ilyenkor először a parancsnokságtól engedélyt kellett kérni. A törökök ketten-hárman lóval és karddal, a mieink szintén ketten-hárman pisztollyal és pallossal viaskodtak, s hol egyik, hol másik esett ki a nyeregből.

Nagyon csodáltam, hogy lovaikon milyen fürgén mozogtak a törökök, s milyen gyorsan forgatták a kardot.

A harmadik nap 1 óra körül a török jobb szárny támadást kezdett. Irtózatos lármával indult meg az ütközet. Elkeseredett csata fejlődött ki mindkét részről. Se látni, se hallani nem lehetett mást, mint dörgést, villámlást, trombitálást, dobolást és jajgatást. Az ágyúk erős kartácstűzet adtak s aszerint, amint az ellenség támadt, ide-oda cipelték őket.

Ötnegyedórai küzdelem után az ellenség visszavonult. Összevissza feküdtek a halottak, a haldoklók és a sebesültek. Pajtásommal kimentünk a csataterre. Találtunk többek között egy nagyszakállú tatárt, kezét-lábát széttárva feküdt nyila mellett, s nagyokat nyögött és sóhajtozott. Bajtársam *spanyol rendszerű, háromszögű szuronyával* olyat döfött az öreg tatárba, hogy a szurony kettétörött. A megmaradt nyelet pedig olyan erővel vágta a fejéhez, hogy abban a pillanatban meghalt. Rá is szóltam, csak nem akar egy halotton bosszút állni!”

A jelek azt mutatták, hogy a nagyvezér Buda felmentéséről végleg lemondott, mert rövidesen *Székesfehérvárra* húzódott vissza hadaival. Segítségnyújtása a következőkben arra szorítkozott, hogy erősítést juttasson be a védőknek. Erre először augusztus 20-án került sor, amikor is mintegy 3000 lóra ültetett janicsár Budakeszin át a Lipótmezőnek kerülve halálmegvető bátorsággal áttört az ostromló csapatokon a Fehérvári kapu felé, s a véres harc után megmaradt párszáz fő bejutott a várba. Abdurrahman pasa katonai tiszteletadással fogadta őket. Lotharingiai Károly naplójában azt olvashatjuk erről az eseményről: „A nagyvezír állítólag nagyon elégedett, hogy az a segítség, amelyet az a basa vezetett, aki két évvel ezelőtt is bevitte a segítséget, bejutott. Ezzel, mondta, ő már megtette a magáét”.

Ez a lengyel szökevénytől nyert értesülés azonban tévesnek bizonyult. Augusztus 29-én ugyanis a nagyvezér megkísérelt két oldalról segítséget vinni a várba. Két három-hármezer fős egység lendült támadásba. Egyik Óbudán át a dunai rondella felé, a másik a Fehérvári kapu felé igyekezett, de ez alkalommal senkinek sem sikerült bejutnia. A török főszereg is feltűnt a bajorok

harcvonala előtt, de miután látta ezek harckészültségét, ismét visszahúzódott.

Szeptember 1-jén nevezetes események történtek a Budát vívó erők táborában. A megtartott haditanácson elhatározták a vár elleni *döntő rohamot*, amelynek idejét a következő napra tették. A rohamban a császári táborból 6000 fő, a bajorokéból pedig 3000 fő vett részt. A tervezett támadás szeptember 2-án délután három órakor meg is indult. Az Esztergomi rondella közelében harcba lépő három támadóoszlop közül előbb a két szárnyoszlop hatolt be a várba, majd a középső oszlop a rondellát vette birtokba. Erről a döntő eseményről így számolt be közvetlenül a harc után készült jelentésében a rohamban részt vevő Francesco Grimani lovag, velencei önkéntes:

„Egy erőteljes rohammal sikerült a várost fegyver erejével elfoglalnunk. A törökök minden oldalról megtámadtatva csak gyenge ellenállást tudtak kifejtteni... Néhányszor előnyös állásokban erős ellenállást fejtettek ki, és végre a váracs [ti. a királyi vár] lőn menedékhelyök. Ott 1000 embernél többen, élénk önvédelem után, a fehér zászlót kitűzve megadták magukat, de csak későn, mert a választófejedelem [Miksa Emánuel, a bajor hadtest parancsnoka] elébb nem egyezett bele. Nekünk igen kevés halottunk van, de a töröknek sok; rendkívül nagy a foglyok száma, gazdag volt a zsákmány, a város ég...” Rövid idő alatt Buda vára fölszabadult a 145 esztendei török uralom alól. „Eközben érkezett a hír – olvashatjuk Lotharingiai Károly naplójában -, hogy a közelben álló ellenséges hadsereg a legközelebbi magaslatról leereszkedett, ezért a mi egész hadseregünk kivonult és a táborunk körül létesített védővonalat megszállta, de az ellenség nem kezdeményezett semmit”. Nem sokkal ezután a nagyvezér elvonult Székesfehérvár, majd Eszék irányába.

Lotharingiai Károly, miután a csaknem teljesen leégett Buda parancsnokául kinevezte Beck tábornokot, szeptember 6-án seregével a nagyvezér üldözésére indult. Buda elfoglalásában játszott szerepéről és érdemeiről a már többször idézett diplomáciatörténész azt írja: Bécsben mindenki Miksa Emánuel érdemeit emlegette, és kevesen vették észre a hadvezér Károly lotharingiai herceget, aki Budát elfoglalta és ezzel olyan hadállásba

jutott, amely *a Duna-medence sorsát eldöntötte*. „Minden ami ezután következett, már csak természetes következménye volt Buda elfoglalásának”.

Freschot, a herceg udvari papja és titkára így méltatta ura érdemeit: Buda elfoglalását „Lotharingiai Károly különös dicsőségének kell tulajdonítani, ki a fegyverek iskolájában növekedve, megtanulta ezeknek valódi használatát, s a bátorsággal ezerféle más erényt, bölcsességet, nyájasságot és fáradhatatlan szorgalmat egyesítván, *a mi századunk legmagasztalabb, legszerencsésebb hadvezérévé lett*; amit méltó bámulattal lehetett tapasztalni ezen háborúban midőn oly rendkívüli nyájassággal és ügyességgel alkalmaz dicsőségesen és eredménnyel annyi nemzetet s annyi egymástól elütő szellemet a függetlenség, érdek és vallás szempontjából s fölhasználja ezeket a legnemesebb és legjelentékenyebb hódításokra, melyek a mi szent hitünk dicsőségének elérésére szolgálnak”.

A már többször idézett Grimani lovag – aki független szellemmel ítéelhette meg Károly herceg Buda felszabadításában betöltött szerepét, hasonlóan írt erről Cornaro velencei követnek: „Dicséret és elismerés illeti a mi legyőzhetetlen hercegünket. Vezérlése és nagy-szívűsége *századunk hőségévé* avatják és méltán megilleti őt az általános tisztelet és nagyrabecsülés. *A dicsőség a Lotharingiai hercegé*”. Egy ismeretlen olasz kortárs a *La presa della città di Buda* című munkájában a Budáért küzdő herceget a „*parancsnokok virágának*” nevezte, aki bölcs, körültekintő, de ha kell szilaj, a csatákban pedig legyőzhetetlen. Nincs olyan kardsuhintása, amely nyomán egy-egy ottomán harcos porba ne hullna. Ám idézhetnénk Frederigo Nomi 1702-ben megjelent *Buda liberata* című hosszú hőskölteményét is, amely szintén a Freschot által írt vélemény helytállóságát támasztja alá.

Az 1686-os esztendő azonban újabb szép hadi sikereket is hozott a Budát elfoglaló csapatoknak. Október 21-én Pécs kapitulált, majd nem sokkal később Siklós és Kaposvár is. Ezzel a Dunántúlon jelentősen összeszűkült a török uralom alatti terület, és rendkívül nehézé vált a még török kézen lévő erősségek utánpótlásának biztosítása. A Duna túlsó oldalán október 23-án Szeged őrsége megadta magát. A megrendült erejű török fél ismét

békét ajánlott a status quo alapján, amit azonban a bécsi kormányzat nem fogadott el. Az elutasítással kapcsolatban úgy vélekedett a kortárs Cserei Mihály: „Melyet aztán meg is bánának, mert akkor nagyobb haszonnal megbékélhetnének vala a törökkel, mint annakutána”. Az elkövetkező időszak hadi eseményei azonban nem támasztották alá ezen megállapítás helytállóságát. Mert jóllehet, a háború folytatása nagy vérvesztéssel és az anyagi javak pusztulásával járt, de egy, 1686-ban a status quo alapján kötött béke konzerválta volna az ország kettéosztottságát, hosszú időre akadályozva a gazdasági fejlődés megindulását.

Az Oszmán Birodalomban mindenesetre nagy riadalmat okozott Buda és más fontos magyarországi erődtelt helységek elvesztése, nemkülönben a bécsi udvar hajthatatlan magatartása. Az égiek segítségét kérték, aminek elnyerésére szigorú bünbánó penitenciákat rendeltek el az egész birodalomban. A helyzetet súlyosbították a vereségek nyomán támadt lázongások, s ezeket a szövetségeseeknek mindenképpen érdekükben állt kihasználni. Nem is sikertelenül, hiszen az elkövetkező 1687-es esztendő ismét szép diadalokat hozott a „csendes hercegnek”, amelyekről beszámol többek között Cserei kortársi írása is.

„Minekutána a török császár látná, hogy már Buda, Esztergom, Szolnok s a több véghelyek odavolnának, s esziben venné, hogy a keresztény ármáda Péterváradjára, s Lándorfejérvárra [ti. Nándorfehérvárra] intendálna [szándékozna]: újabban nagy erővel s készülettel való tábort készített, és a fővezér commendója [parancsnoksága] alá adván oly orderrel expediálja [rendelkezéssel küldi], hogy semmiképpen a némettel meg ne harcoljon, hanem sánokban vervén a hadát s muniálván [erősítvén], tartóztassa a németet Péterváradtól s Lándorfejérvár obsidiójától [ostromától]. Aminthogy a fővezér Mohács és Siklós között erős sánokban száll és sok éléssel megrakván táborát, onnan speculálódik [leselkedik] vala, mit csinál a német.

A herceg [ti. Lotharingiai Károly] a császár ármádájával odamegyen, és midőn ki nem vehetné a törököt harcolni, nagy resolútióval [elszántsággal] a sánccára rámegegyen és noha a török számtalan sokasággal és sok lövészszámmal keményen oltalmazná a sánccot, s sokan a németek közül is hullanak az

ostromon, ugyancsak triumphála [diadalmaskodik] rajtok, és sok ezereket levágván a sáncban, a többi elszaladának. Aholott minden munitióját, prófontját [lőszerét és élelmiszerét], a tábori eszközeit, a fővezérnek minden sátorát, cancelláriáját, nyolcvan öreg falrontó ágyúkkal együtt elnyerőnek a keresztények”.

E kortársi leíráshoz hozzátehetjük, hogy a török sereg mintegy 40 000 főből – nagyrészt újoncból – állott, míg a vele szemben Lotharingiai Károly alatt felvonult had létszáma 57 000 főt tett ki. Ez a jelentős létszámfölény már önmagában is győzelemmel kecsegtetett, nem beszélve a császári erők magasabb harcértékéről. Mindezt figyelembe véve az augusztus 12-én lezajlott *nagyharsányi* – vagy más néven *második mohácsi* – *csata* szinte törvényszerűen végződött Lotharingiai Károly fölényes győzelmével. Közel 8000 török halottat számláltak össze, és 2000 foglyot ejtettek. A diadalt követte a *Szerémség* megtisztítása, majd *Palota* és *Eger* elfoglalása.

Ezeket az erősségeket az 1687-es év végén adták fel a török csapatok. A pánik nőttön-nőtt a törökök között. A fellázadt katonák hatalmukba kerítették Nándorfehérvárt, amelynek elfoglalását Lotharingiai Károly az 1688-as esztendőre tűzte ki.

A Nándorfehérvár elfoglalására irányuló hadműveleti tervet a „csendes herceg” már 1686 végén elkészítette, és a császárnak felterjesztette. Ebben miután részletesen leírta az erőd földrajzi fekvését és műszaki állapotát, a következő véleményének adott hangot: „Kétségtelen, hogy könnyen megközelíthető volta, valamint fontossága miatt az erődöt mindenkor – ám most jobban, mint valaha – ellátták megfelelő számú helyőrséggel, tüzérséggel, elegendő élelemmel, azaz minden hadfelszereléssel, amely a védelemhez szükséges, lévén olyan erődről szó, amely a Száva-Dráva-Duna-Tisza közti bármelyik, török kézen levő vár fontosságát fölülmúlja”. Lotharingiai Károly külön kiemelte Nándorfehérvár birtoklásának jelentőségét a folyókon való hadtápszállítás szempontjából, majd így folytatta: a Nándorfehérvár elfoglalására irányuló akció „mindenekelőtt *hatalmas hadsereget* igényelne, mivel – úgy vélem – *ennek kellene eldöntenie a háború további kimenetelét, itt kellene végső csapást mérni az oszmán birodalomra*. Ám ez a hadjárat igen kockázatos az említett okok miatt, melyhez

még azt is hozzáfűzöm, hogy ha a sereget bárminemű szerencsétlenség érné – amitől Isten óvjon! -, az *utánpótlást biztosító Duna* mentén történő visszavonulása nagyon veszélyes lenne, lévén a háta mögött a Száva. Ezért, jóllehet, tudom, hogy Nándorfehérvár sikeres visszavétele milyen dicsőséges és nagyszerű haditett lenne, a rendelkezésre álló erőket és a leglényegesebb feltételeket fenyegető veszélyek súlyossága miatt azt mégsem tanácsolhatom, mivel nagyra becsülöm Felségednek azon törekvését, hogy nem akar hadainak olyan utasítást adni, amelynek a dicsőség és a törökökön való felülkerekedés látná kárát”.

Ez volt a véleménye 1686-ban, azonban két évvel később úgy látta, hogy megértek az előfeltételek Eger, Székesfehérvár elfoglalása után Nándorfehérvár megszerzéséhez. Lotharingiai Károly haditervét azonban Miksa Emánuel bajor választó hajtotta végre, mert a „csendes herceg” megbetegedett. Mennyire volt súlyos a betegsége nem tudjuk, ám azt igen, hogy ezzel megoldotta a dilemmát: ki legyen a fővezér? Miksa Emánuel ugyanis nem volt hajlandó a vele meghasonlott Lotharingiai Károly alárendeltségében működni, Lipót viszont nehezen nélkülözhetette volna a bajor segélyerőket. Károly herceg búcsút is vett a magyarországi hadszíntértől. Rövidesen ugyanis új feladatot kapott: a Pfalzba betört francia hadsereg ellen küzdő császári csapatokat vezette egészen az 1690 áprilisában bekövetkezett haláláig.

A franciák elleni diadalairól és a „csendes herceg” haláláról így emlékezik meg Cserei Mihály:

„A felséges lotharingiai herceg penig, minekutána a francia király ellen szerencsésen hadakozott volna, és legutólszor a Rhénus [Rajna] mellett a francia táborát megverte, ahol négyezer [ti. francia] holt meg és kétezer esett rabbá, Bécsben akarván menni a császárhoz jövendő hadakozásnak consultációjára [megtanácskozására] Felső-Ausztriában Vélsz [Wels] nevű városban hirtelen fojtó fluxus [torokgyík] által kimúlik e világból, nemcsak a római császárnak kinek sógora és fő hadi generálja vala, hanem az egész kereszténységnek nagy szomorúságára.”

A kálvinista székely nemes véleménye szerint: „*Nem is volt egész Európában ama dicsőséges emlékezetű magyar, Hunyadi János*

után hasonló keresztény fejedelem, akitől a török nemzet ennyi ízben, szemtől szemben való harcokon megveretett volna, és akitől a török úgy rettegett volna, mint attól a nagy vitéz, tanúit, okos lotharingiai hercegtől". Megbecsülte őt még az ellenség, XIV. Lajos is, aki a herceg halálhírét hallva azt mondta: ő volt ellenségei közt a legnagyobb, a legbölcsebb, a legnemeslelkűbb. Kortársai a „törökök legyőzőjének” nevezték, és százada legnagyobb történelmi személyiségei közé sorolták őt.

Azt eldönteni, hogy egy korszaknak ki volt a legnagyobb hadvezére, mindig rendkívül nehéz és egyben hálátlan feladat. Az ugyanis, hogy egy hadvezér mikor milyen sikereket ér el, számos politikai és katonai tényező összhatásától függ, és nemcsak attól, hogy milyen hadvezéri képességekkel rendelkezik. Lotharingiai Károly jól kihasználta a császárhoz fűződő közeli rokoni kapcsolatát, s ezt a török elleni háború érdekében kamatoztatta. A török Magyarországról történő kiűzésében mindenekelőtt a Habsburg-ház érdekének szolgálata vezérelte, de ténykedése egybeesett a magyar nemzeti érdekekkel is. Éppen ezért méltó, hogy a császári hadak e kimagasló képességű és számos szép emberi tulajdonsággal felruházott hadvezérét a magyar történelem és hadtörténelem olyan alakjának tekintsük, aki kiérdemelte az utókor magyarjainak megbecsülését is.

ABDURRAHMAN, RETTENTHETETLEN

A

Azalatt a másfél évszázad alatt, amíg a magyarság egy része a török uralom különböző formáit szenvedte, másik pedig vérét hullatta a török elleni harcban, kifejlődött mindkét oldalon a másik párthoz tartozók vitézségének elismerése, megbecsülése. A magyarok által elismert és megbecsült török hősök közé tartozik az 1686-ban Budát védő Arnót Abdurrahman basa, az utolsó budai beglerbég, akit általában "Abdi basa"-ként emlegettek a kortársak. Ezt a névrövidítést átvette nem egy későbbi történeti munka szerzője is.

Mielőtt közelebbről megismerkednénk személyével, tekintsük át röviden, milyen helye volt a török hatalmi hierarchiában a budai beglerbégeknek, akiket a magyar nyelvhasználatban nem beosztásuk, hanem inkább rangjuk után budai pasáknak vagy „budai basáknak” neveztek.

A „BUDAI BASÁK”

Abdurrahman, az utolsó budai basa

Károlyi Árpád írja a mindmáig legrészletesebb és legjobb Buda felszabadításáról szóló munkában, hogy e méltóság viselője közvetlenül a konstantinápolyi – vagy sztambuli – kormányzattól

függött, és két – ha egyúttal vezér is volt, három – *tug-ot* - lófarkot hordoztak előtte hatalmi jelvényként. A többi magyarországi beglerbég – így a XVII. században a temesvári, a váradi, az egri és a kanizsai – a budai alá volt rendelve. A budai beglerbég tartománya 18 szandzsákból – kerületből – állt, amelyeknek minden irányú igazgatását ő tartotta kézben; ő elnökölt a tartományi „dívánban” – a tanácsüléseken. Méltósága nagyságának megfelelő volt évi jövedelme is: 900 000 akcse. Nem csoda hát, hogy oly sokan versengtek e tisztség elnyeréséért, még ha veszélyekkel járt is birtoklása. Meglehetősen sok „*budai basa*” végezte selyemzsinórral életét, nem csekély mértékben a nagy jövedelem nyomán támadt gazdagsága miatt, amelyre ilyen esetekben a kincstár tette rá a kezét.

A magyarországi hódoltságiak szemében a budai beglerbég volt a legnagyobb török úr. Miután maguk a szultánok ritkán fordultak meg Magyarországon a török hódoltság másfél százada alatt, ő volt az a legmagasabb fórum, ahová a török hódítók által elkövetett túlkapások orvoslására fordulhattak. Ám megjelentek náluk követek és egyéb magyar méltóságok, tárgyalások vagy egyszerű vendégeskedések alkalmából is. Ilyen alkalmakkor Budán is járta a „kaftánosztás” vagy magyarosan „felkaftánozás”, aminek az elmaradása sérelemszámba ment. Takáts Sándor leírása szerint a budai beglerbégek a XVI. században a Duna partján laktak, és csak a következő évszázadban húzódtak föl a várba. Le is ír egy magyar vendégeskedést a budai pasánál, a XVII. század elejéről, amikor is a Komáromból Sztambulba indult magyar követek jártak ott. Már Esztergomban nagy pompával fogadta őket a bég, s ez folytatódott Budán is. A budai beglerbég a helyettesét küldte a magyarok elé. A követséget a budai bíró házánál szállásolták el, majd másnap reggel fényesen öltözött lovasok jöttek értük. Ekkor a követek is lóra ültek, és együtt indultak a basához. Az utcák nyüzsögtek a népektől, janicsárok, szabók, beslia- és gumblia lovasok álltak sorfalat. Az egész városon keresztülvonulván értek a beglerbég palotájához. Itt az udvarmester fogadta és az audienciás terembe vezette őket, ahol a budai pasa főtisztjei – és egyéb főemberei között fényes ruhában a kereveten ült.

Amint a két magyar követ belépett a terembe, a basa és kísérete fölkelte a tiszteletükre. A magyarok mélyen meghajolva, az előírt protokoll szerint kezét csókolták az ősz basának. Majd egyikük, bizonyos Pozsgay Zsigmond uram, így szólt:

A mindenható Isten nevében, aki mindörökké áldott legyen, jövének hozzád. Királyunk szívesen köszöntet téged, jóindulattal van hozzád és javadat akarja.”

Mehmet basa, az akkori budai beglerbég, amikor lefordították neki az üdvözlő szavakat, fejét meghajtván a mellét simogatta. Hasonlóan cselekedett a kísérete is. A beglerbég ezután leült a falak mellett húzódó kerevetek egyikére, és maga mellé intette a követeket. Ekkor ez utóbbiak kézzelre hozták a király által küldött ajándékot, amit a „budai basa” nagy örömmel fogadott. Tájékozottságára utalóan barátságosan megkérdezte a követeket: hol lakik a bécsi király, hány fia van neki, és egészségesek-e azok?

Meg kell jegyeznünk, hogy a török vezetők a magyar királyi koronát is viselő Habsburg-uralkodókat azt követően sem voltak hajlandók másként – mint *bécsi királyoknak* – nevezni, hogy János Zsigmond halála után – Bethlen Gábor másfél esztendő „választott királyságától eltekintve” – vitathatatlanul ők voltak az egyedüli magyar királyok. Úgy tűnik, ezt a „török protokollt” a királyi magyar követek is tudomásul vették, mert különben tiltakozniuk kellett volna uruk ily degradáló megnevezése ellen!

E kis kitérő után folytatva a fogadás és vendéglátás leírását, azt olvashatjuk a követi beszámolóban, hogy skófiomos aranyprémmel cikornyázott ruhájú gyerekek és ifjak a beszélgetés közben szeletekre vágott nagy halom kenyeret hoztak be, mások pedig bőrből készült hatalmas terítőt borították a terem padozatjára. A kenyérdarabokat egyenlő távolságra egymástól a bőrterítőre tették és fakanalakat helyeztek melléjük. A követek és a budai beglerbég számára két kicsiny, szőnyeggel borított asztalt hoztak be, amelyeket egymással szemben helyeztek el, majd ezekre is kenyérdarabokat tettek.

Véget érve a terítés, Mehmet pasa így szólt:

„Atyámfiai, együnk kenyeret!”

A főtörökök erre mind a földre telepedtek. Nemsokára a szolgálhad egyszerre száznál több tál ételt hozott be. A magyarok asztalára nyolc fogást tettek, jobbára magyar módra készült ételeket. A földön ülő főtörökök hét-hét fogást kaptak. Italként rózsailatú serbetet szolgáltak fel. A sok ételt – írja Pozsgay uram – a törökök néhány perc alatt megették. Elmondja még azt is, hogy a törököknek adott, többnyire rizsből készült ételek fehér- és sáfránszínűek voltak. A főétel sóban főtt birkahús volt, amit a török urak kézzel ettek.

Ilyen volt egy ünnepélyes fogadás a leghatalmasabb magyarországi töröknél, a budai beglerbégnél. Más leírásokkal összevetve megállapítható, hogy a török méltóságok – különösen ami az étkezést illeti – szerényebbek voltak a magyar uraknál. Annál nagyobb pompát fejtettek ki öltözködésben és ékszerekben. Sokat költöttek a háremek fenntartására is. Miután csak négy felesége lehetett egy hithű mohamedánnak, ágyasainak és rabszolganőinek számát szaporította gazdagságának megfelelően. Ezt tették természetesen a budai basák is, pompás lakosztályokat rendeztetve be különösen kedvenc háremhölgyeiknek.

Arról, hogy miként éltek Budán a beglerbég és más török előkelőségek asszonyai és háremhölgyei, több érdekes leírás maradt az utókor számára. Egy, a XVII. században Budán megfordult követ, bizonyos Adam Wenner leírja, hogy az itt is a háremek zárt világában élő török nőknek jóformán a fürdő az egyetlen szórakozási lehetőségük. Erről szóló beszámolójában – amit Siklóssy László *A magyar középkor erkölcse* című munkájában *A budai török nők piperéje és csintalankodása* címszó alatt közöl szó szerint – ezeket olvashatjuk:

„A nők férjük engedelmé nélkül nem mehetnek el hazulról sehová máshová, csupán a fürdőbe és elhunyt hozzátartozóik sírjához. Ha elmennek hazulról, annyira be vannak burkolva, hogy csak a szemüket lehet látni, mert a török annyira féltékeny, hogy feleségeit és lányait a háznak leghátulsó részében tartja, nehogy valaki megpillanthassa őket. Még a vérrokonokat, sőt testvéreket sem engedik hozzájuk, ha a férj nincs otthon. Éppen azért és mert a törvényeik is előírják a gyakori mosakodást, az asszonyok hetenként legalább háromszor-négyszer ellátogatnak a fürdőbe, néha azonban

ez alatt az ürügy alatt máshová is, ahol kellemesebb öröm és gyönyörűség várja őket”.

Ez utóbbi titkos utak azonban fölöttébb veszélyesek lehettek, ezért inkább választották a háremhölgyek a „szolidabb örömeiket” – amiket a női fürdők nyújthattak. Itt gyakorta pletykálgodnak egymással, ám ha tudomást szereznek egy új szép asszonyról vagy lányról – olvashatjuk a beszámolóban „nem nyugszanak addig, amíg vele a fürdőben nem találkoznak, és egymást a gyönyörűség és tréfa kedvéért alaposan meg nem nézik és össze nem fogdossák”. Ez a – mai divatos kifejezéssel élve – „egymásranézés”, a leszbikus kapcsolat kialakulása, természetesen nemcsak a budai basa háremének volt a sajátja, hanem – amint arról már korábban is szóltunk – szerte a birodalomban előfordult, ahol nemileg érett nők el voltak zárva a világtól, és meg voltak fosztva attól, hogy rendszeres szexuális életet éljenek. Hiszen a háremhölgyek többségét még a munka sem kötötte le, mert ez a szolgák dolga volt. Így reggeltől délig is el-elmaradoztak a fürdőben, ahol „mint jó játszótársak egymáshoz simultak, dörzsölték, mosták egymást”. A körmüket vörösre festették, és egy Ruzma nevezetű kenőccsel szörtelenítették magukat az intim helyeken is, „mert nem szeretik, ha ott szőrösek”.

A mohamedán világ női szépségideáljáról pajzán vonásoktól nem mentes leírást olvashatunk *Az illatos kert*-ben, egy bizonyos Dzsaudi nevű férfiú elmondásában:

„Szerelmes voltam egy nőbe, aki maga volt a tökéletes szépség. Alakja formás és kecses volt, megajándékozta őt a sors minden elképzelhető bájjal. Orcái, mint a rózsák, homloka liliomfehér, ajkai, mint a korall. Fogai igazgyöngyökhöz, mellei a gránátalmákhoz hasonlítottak. Ajkai gyűrűkként nyíltak kerekké, nyelvét mintha drágakövekkel rakták volna ki. Szemei feketék, szép vágásúak, pillantása epedő. Hangja édes volt, mint a méz. Teste kellemesen gömbölyödött, puha volt, mint a friss vaj és tiszta, mint a gyémánt. Szemérme fehér volt, s mint egy kupola, domború és kerek. A vulva közepe pirosan izzott, s tüzet lehelt. Nedvesség nem áztatta, tapintása száraz volt és kellemes. Ha lépett, úgy domborodott elő, mint egy felfordított csésze, fekve pedig, combjai között egy dombocskán megbúvó gödölyének tűnt”.

Azt, hogy egy-egy budai basának hány olyan „rózsát” sikerült rácsos háremébe gyűjteni, akik e szépségideált formázták, nem tudnánk megmondani. Annyi bizonyos, hogy a három földrészre kiterjedő óriási birodalomból egy olyan jelentős méltóság viselője, mint a budai beglerbég, sokféle és sok nő közül választhatta ki a neki legtetszőbbeket, legmegfelelőbbeket. A méltósággal együtt növekedő hárem nyújtotta örömök persze nem mindig feledtethették a budai basákkal sem a gyötrő gondokat. Hiszen sohasem tudhatták, mikor érkezik meg Sztambulból a parancs, amely röviden elrendeli: a küldött selyemerszényben a saját levágott fejét küldje el a szultánnak! Ilyen halálos ítélet érkezett nem egy esetben minden komoly ok híján is.

Vajon mennyiben láthatta veszélyeztetettnek a helyzetét Abdurrahman budai beglerbég 1686-ban, amikor megjelentek a vár előtt Lotharingiai Károly és Miksa Emánuel csapatai?

Felrémlett-e benne a gondolat, hogy ő lesz az *utolsó „budai basa”*?

Mielőtt erről szólnánk, szedjük össze azt a kevés adatmorzsát, amit az utolsó „budai basa” előéletéről tudunk.

MIT TUDUNK ABDURRAHMANRÓL?

Arnót Abdurrahmannak hívták, ami albán származásra utal. Ám egyes historikusok szerint eredetileg svájci, mások szerint olasz származású volt Buda utolsó török ura. Bármelyik bátran lehetett, mert az etnikai származás a török hatalmi hierarchiában nem játszott szerepet. Ismerünk például egy császári követjelentést, amely beszámol arról, hogy milyen etnikai eredetűek az 1564. és 1573. évek közötti sztambuli dívánpasák, amely méltóságok tulajdonképpen a miniszteri posztoknak feleltek meg. Eszerint az említett években a török hatalmi hierarchia így nézett ki:

Ali pasa, nagyvezér, horvát származású volt. Szokoli Mehemet pasa, másodvezér, a szultán veje – később nagyvezér – szintén Horvátországban látta meg a napvilágot. Pertev, harmadvezér, albán eredetű volt, akárcsak Ferhád pasa. Szinte ritkaságszámba ment, hogy az ötödvezér, Szokoli Musztafa eredetileg is muzulmán volt és nem utólag „körülmetélkedett”,

egykori keresztény. Ali pasa tengernagyot viszont magyar anya szülte.

Ezek az egykori keresztények teljesen beilleszkedtek a mohamedán mentalitásba, és ugyanolyan feltétlen engedelmességgel, sőt alázattal fogadták a szultáni önkény bármely döntését, mint az igazi, eredeti „hithű mohamedánok”. Sőt, gyökértelenségük, talajtalanságuk talán még kiszolgáltatottabbakká és ebből adódóan még engedelmesebbekké tette őket, mint a török etnikumúakat. Lehetséges, hogy ez a szempont is közrejátszott abban, hogy oly szívesen neveztek ki magas méltóságokba renegátokat, akik még inkább vadászták minden áron a szultáni kegyet, mint az előkelőbb török családok leszármazottai.

Egy katonaállamban persze az előmenetel legbiztosabb módja a katonai érdemek szerzése volt. A XVII. század első évtizede táján született Abdurrahmanról tudjuk, hogy 1669-ben a kandiai ostromban már magas méltóság viselőjeként, a janicsárok agájaként vett részt, vezéri rangban. Ezt követően – rövid időközökkel – a bagdadi, az egyiptomi, a boszniai területeken viselt vezető tisztségeket. 1680 februárjában, Kara Musztafa személyes megbízottjaként Egerből fölszólította Thököly Imrét, hogy tegyen intézkedéseket kettőjük személyes találkozására. Abdurrahman 1683-ban negyven napig védte a lengyelországi Kemeniecet, majd Kara Musztafa udvarmestereként ez évben részt vett Bécs ostromában is, ahol újból kitüntette magát. Károlyi Árpád azt írja, hogy 1684-ben átvette Buda vezetését szerdári rangban. Ez az adat azonban téves. A mindenképpen elsőrendű kútfőnek tekintendő Schulhof Izsák ugyanis az 1685-ös esztendővel kapcsolatban a következőket vetette papírra: „Buda várának vezire, név szerint *Ibrahim hasi*”, aki ősszel Belgrádba ment, és ott megfojtották. Arnót Abdurrahman basa tehát legkorábban 1685 őszén vehette át a budai beglerbégiséget.

Az első jelentkezése Budáról 1685. szeptember 7-ről ismert. Ekkor levélben tudatta Badeni Hermannal, az Udvari Haditanács elnökével, hogy kész közreműködni „a szegény, istenadta keresztény alattvalók nyugalmanak helyreállításában”. Októbert 24-i írásában nyíltan feltárta a Haditanács elnökének a portai állapotokat, és közölte, hogy a Thökölyt elfogató nagyvezér teljhatalommal bír a háború vagy

béke kérdésében, és ezért érdemes lenne vele tárgyalni. Hat nappal később megismételte ezt az ajánlatát, de választ nem kapott levelére, mert a császári vezetés ekkor már nem kívánt a status quo alapján békét kötni.

Személyéről annyit tudunk még, hogy volt – többek között – egy fiatal, nagyon szép felesége – egyesek szerint magyar származású -, akit más budai török asszonyokkal együtt 1686. június 21-én ki akart menekíteni a körülzárt, s nehéz ostrom elé néző Budáról. Ezek a lányok és asszonyok néhány bárkán a Csepel-szigetre mentek, ahol az ercsi, adonyi és érdi török nőkkel és a számukra védelemre kirendelt katonasággal akartak találkozni, s a part mentén haladó török katonák fedezete alatt Nándorfehérvárig lehajózni. Ám neszét vette a dolognak Bottyán János végbeli kapitány – a későbbi legendás hírű Vak Bottyán kuruc vezér -, és az esztergomi csajkás hajdúkkal együtt rajtuk ütött. A foglyul ejtett török nőket azután eladták a császári tiszteknek. Köztük Abdurrahman ifjú feleségét is, akit Liedt bajor hadsegéd maga vezetett Miksa Emánuel választófejedelemhez.

Fennmaradt még egy jellemzés, amit egy átszökött janicsár mondott Buda utolsó védőjéről. E szerint a hetvenesztendős Abdurrahman basát a katonák nem nagyon szeretik. Főként azért nem, mert egész életében *inkább kereskedőként, mint katonaként jeleskedett.*

A elkövetkező hadi események azonban rácafoltak a szökött janicsár által mondottakra.

BUDA VÉDELME NEK MEGSZERVEZÉSE

Károlyi Árpádnál olvashatjuk, hogy amíg a keresztény hadak Budát körülfojták, Abdurrahman basa összegyűjtötte az egyes források szerint 6000, mások szerint 10 000 főnyi helyőrséget, és erélyes ellenállásra buzdította őket. Miután a portai pénzügyek siralmas állapota miatt a katonák régóta nem kapták meg az esedékes zsoldjukat, a beglerbég most a saját pénztárából fizette ki őket; sőt minden janicsár 10-10 tallér ajándékot is kapott. A tárházakat mind fölnyitatta, hogy a katonák sem munícióban, sem élelemben ne szenvedjenek hiányt. Kijelölte a védőállások posztjait; a fontosabb helyekre janicsárokat állított. Saját magának az

Esztergomi rondellánál jelölt ki parancsnoki harcálláspontot, míg a hajdani királyi palota védelmének irányítását helyettesére, Izmail pasára bízta. Minden munkabíró budai lakos kapott valamiféle védelmi feladatot. Voltak, akikre a tűzoltás hárult, másokra a hadiszerszámok hordása. Voltak, akiknek sánckarókat kellett készíteniük, míg másik csoport a sánckosarakat töltötte meg Földdel. Abdurrahman az öregeket és a gyermekeket, valamint a nőket kavicsok és kisebb kövek hordására szorította. A házak tetejét lebontatta, és amennyi fát és követ csak lehetett, behordatott az Alsóvárosból a várba. A ciszternákat megtöltötte vízzel, s újabb, nagy ciszternák építéséhez kezdett.

A lotharingiai herceg főhadsegéde úgy értékelte Abdurrahman parancsnoki ténykedését: „Valóban minden török védelmi intézkedés oly *példás rendben* történt, hogy hiány az egész ostrom alatt nem volt tapasztalható”.

A városban élő Schulhof Izsák leírása szerint Abdurrahmant megtévesztették a keresztények azzal az álhirrel, hogy Székesfehérvárt mennek ostromolni, amiért is háromezer embert oda küldött Buda helyőrségéből. Buda lakóit azzal biztatta és bátorította, hogy már útban van a város felé „tízezer válogatott férfiú”, a velük rengeteg élelemmel megrakott szekér. A Habsburg-uralkodó serege – sóhajtott fel a krónikaíró – azonban tudomást szerzett róla, hogy Buda elhagyatva, és hadinép nélkül maradván *"jaj de árván ül"*, s ezért Székesfehérvártól elkanyarodva Buda alá vonult.

Néhány héttel korábban a vár külső képét és védelmi lehetőségeit ekképpen látta Francesco Grimani velencei lovag, aki 1686-ban az önkéntesek soraiban küzdött a középkori Magyarország fővárosának visszafoglalásáért:

„Buda pompás város, kellemes fekvésű hegyek magaslanak föléje, a pesti oldalon beláthatatlan síkságok terülnek el; a talaj termékeny és sok szőlő van rajta. *Buda méltán megérdemli egy nagy ország fővárosának nevét*, és főképp arról híres, hogy kilencszer támadtatott meg, és négyszer szabályszerűen, bár sikertelenül ostromoltatott, annak dacára, hogy rettenetes hadseregek kerítették volt körül.

Magas fekvése fontosabbá teszi a várat, mint erősítései, melyek még régi mód szerint rondellákból állanak. Három oldalán két fal övezi, az egyiknek végén három védőkerítés van, míg a víz [ti. a Duna] oldalán, mely a sziklák miatt megközelíthetetlen, csak egyetlen egy fal van. Árka nincs, és bevétele nem oly nehéz, mint azt a hír kürtöli”.

Szalay László, múlt századi történeti szintézisében, egykorú hadmérnöki jelentések alapján, így jellemzi a vár állapotát: Buda várának erősítése nagyobb és kisebb köröndökkel tagolt falból és ennek hosszában elnyúló száraz árokból állt. A kerítés a kettős, sőt hármás kőfallal biztosított északi várhomlokzat kivételével, csak egyszeres volt, egész terjedelmében erős földgáttal beszegve. Ide telepítették az ágyúkat. A kastély, amely akkor a mai Vízivárosi kapuig terjedt, délről messzire kiszögellő körönddel, a többi oldalról többszörös fallal volt oltalmazva. A vár ivóvízzel történő ellátására két párhuzamos falból épített folyosó vezetett be, a parton épült két védőkörönddel. Három kapuja volt a várnak: a Fehérvári, a Bécsi és a Vízivárosi kapu, amelyeket akkor Zsidó, Szombati és Pesti kapuknak is neveztek. Az Alsóváros három-négy lábnyi vastag, töltés helyett facsonkokkal ellátott fallal volt erősítve. A Gellért-hegyen török ágyúház állott.

Buda védelmi lehetőségeit vizsgálva mindenekeelőtt el kell oszlatni egy köztudatba ivódott legendát. Nevezetesen azt, hogy még a XVII. század végén is léteztek úgynevezett „bevehetetlen” várak, amiket csakis a védők kishitúsége, gyávasága folytán lehetett elfoglalni. Ezzel szemben az igazság az, hogy a XVII. századi fejlett ostromtüzérség és ostromtechnika mellett a legjobban megerősített várat is el lehetett foglalni, ha a megfelelő ostromszerekkel rendelkező támadóknak elegendő idejük volt az obsidiora, és ha felmentő sereg nem zavarta el őket a falak alól. Buda 1684-es ostroma kudarcának okairól már szóltunk. Abdurrahmannak számolnia kellett azzal, hogy a császári hadvezetés, levonva a kudarc tapasztalatait, ez alkalommal körültekintőbben és eredményesebben fog eljárni, mint két évvel korábban. Ezt figyelembe véve lehetett oka komoly aggodalomra Buda védelmét illetően. Aggodalmát csupán a felmentő sereg időbeni érkezésébe vetett bizalom enyhítette, és kisebb mértékben

az, hogy ezek megérkezése előtt csapaterősítéseket kap az ostrom alá nem fogott magyarországi török várak helyőrségeiből.

VÁLTAKOZÓ KIMENETELŰ HARCOK

Amint az várható volt, először a magyarországi török helyőrségekből próbáltak erősítést bejuttatni az ostromlott várba. E próbálkozások megghiúsulásáról így számolt be a *Budai Krónika*:

„A császár – növekedjék dicsősége – serege a táborából igen erős csapatot küldött a törökök elé, akik a város megsegítésére mentek, és nagy erejük révén mindenüket elvették, őket magukat leölték, a sok zsákmányt és prédát magukkal vitték a táboraikba, kürtjeik az öröm és ujjongás hangját rivallták. A város feljajdult, hiszen amazok öröme behallatszott a városba, úgyszólván odabent mindenki sírt”.

Erre a krónikában leírt eseményre július első napjaiban került sor. Abdurrahman azonban ezt megelőzően sem tétlenkedett, hanem szinte azonnal megkezdte az aktív védelmi műveleteket, amint a császáriak és a bajorok az ostromhoz fogtak. Az Alsó- vagy Víziváros június 24-én történt elfoglalása után két nappal Abdurrahman mintegy 600 janicsárt küldött a Pesti kapun át a Vízi körönd felé, akik ott egy óráig tartó öldöklő harcot vívtak az ellenséggel. Június 30-án délután 2 órakor, a Fehérvári kapun tört ki mintegy 5-600 főnyi janicsár és 300 szpáhi azzal a szándékkal, hogy az ott ostrommunkálatokat végző bajorokat hátba támadják, és a Nap-hegyen emelt ostromtelephelyet szétrombolják. Lotharingiai Károly naplója szerint „a kitörést kivédte a bajor választófejedelem úr őrsége, az én tábori őrségem pedig oldalról támadta őket, és együttesen arra kényszerítették őket, hogy visszavonuljanak”. Nem lehetett megtudni, hogy a törökök milyen veszteséget szenvedtek ez alkalommal, mert mind halottaikat, mind sebesültjeiket visszavitték a várba.

Abdurrahman a várbeli tüzérséggel is igyekezett zavarni az ostrommunkálatokat. Július 1-én ágyúkat állított fel a Bécsi kapu melletti köröndön és kurtinákon, és ezekkel lövette a szemben lévő ostromlövegeket. Július 9-én pedig mintegy 400 janicsár kitört a Bécsi kapun: előbb a brandenburgiak állására támadt, amelynek hídfőjét szétszórta, majd a császári egységekre tört.

Lotharingiai Károly naplója szerint ez alkalommal a kitörő törökök mintegy 150 főnyi veszteséget okoztak az ostromlóknak.

Az öreg, tapasztalt budai beglerbég nemcsak kitörésekkel és ágyútűzzel zavarta az ostromlók munkáját, hanem az ellenséges aknákat is igyekezett hatástalanítani ellenaknákkal. Ilyen felrobbantását rendelte el július 13-án hajnalban, ami azonban balul végződött, mert a robbanás megrongálta a várfalat. Az így támadt zavart az ostromlók ki is akarták használni, és a lotharingiai herceg este 7 óra után rohamot rendelt el a falak ellen. Ám már a támadás kezdetén egy jól célzott török puszkagolyó szíven találta a középső rohamoszlop vezetőjét, ami nem csekély zavart okozott a támadók soraiban. Abdurrahman katonái kétségbeesetten harcolva visszaverték a támadókat. Égő szurokkoszorúk százai repültek a rohamozók fejére, kecskebőről készült, lőporral töltött s kanóccal ellátott zsákok tüze gyújtotta fel töltényüket, égette össze arcukat. Amikor a rohamban részt vett csapatok Károly herceg parancsára megkezdték a visszavonulást, a törökök felrobbantottak két aknát, majd kitört a várból 200 janicsár, hogy ezzel is fokozzák a visszavonulók zavarát és veszteségeit. Minden bizonnyal ezen a török harci sikeren megdöbbenve írta Grimani lovag július 16-i jelentésében: „Ha Buda el nem buknék, félek, a béke kikerülhetetlen volna, legalábbis így rebesgetik és talán elébb, mint meg kellene lennie”.

A háború azonban általában adok-kapok alapon folyik. A törökök július 13-i sikeres kirohanását a palotát védő Nagyrondelta árkának megvétele követte a bajorok részéről. Erre mintegy válaszul, július 22-én a török védők kitörést hajtottak végre a bajor ostrommunkálatok akadályozására. Ebben az akcióban mindössze száz janicsár vett részt, akik szürkületkor félelmetes „Allah!, Allah!” kiáltással törtek rá az alvókra. Az álomból ocsúdó száz katonák rémült futással menekültek, mire a janicsárok a magukkal hozott szerszámok segítségével négy ostromágyút beszögeztek. Az öldöklő közelharcban 130 ostromló katona meghalt és közel 120 megsebesült. Ezt követően történt az a borzalmas lőporrobbanás a várban, amely mintegy másfél ezer török férfi, asszony, és gyermek hulláját szórta az ostromlók közé.

Dietz brandenburgi tábori sebész így számol be erről:

„Don Gonzales spanyol mérnök tűzbombákat lőtt a várba. Olyan szerencsésen eltalálta a török lőporraktárt, hogy abban a pillanatban irtózatos dörgéssel felrobbant. Körülbelül 30 rőfnyi [mintegy 20 méternyi] fal és több mint 500 ember repült a levegőbe. Az egész látóhatár elsötétedett. Föld, kő s emberi eső hullott alá... Nem tudtam mást gondolni, mint hogy itt a világ vége. A többiekkel együtt a gerendák alá menekültem. Jó félóraig a sok por, kő és gőz miatt egyikünk sem látott semmit. Nem is tudtuk, hogy tulajdonképpen mi történt, bár a törökök hallatlan jajveszékése sejtetni engedett valamit”.

Más adatok szerint nem Gonzalesnek a Kis-Svábhegy környékén működő mozsarai érték el a július 22-én felrobbant palotarészt, hanem a bajoroké. Sőt van olyan híradás is, miszerint egy áruló robbantotta föl a lőporraktárt.

Abdurrahman azonban a rákövetkező éjjelen a robbanás okozta falrészt teljesen védhető állapotba hozatta, és elszántan várta az elkövetkező rohamokat.

Az imént idézett tábori sebész is leírja naplójában, hogy a törökök újra összeszedték magukat, éjjel-nappal dolgoztak az erődítményeken, s töretlenül heves ellenállást fejtettek ki. Megemlíti, hogy az ostromló főparancsnokság a dívó hadiszokás szerint kedvező feltételeket és általános kegyelmet ajánlott fel meghódolás esetére, ám „erre még jobban nekikeseredtek, kutyáknak tartottak minket, akik csak megugatták a várost. A franciák is mindig új haditervre készülődtek. Különösen nagy kárt tett bennünk a kén, a puszkapor és a tűzbombák”. Ez utóbbi hadiszerszámokat villával vetették az ostromlók közé, akik „százával égtek feketére vagy fulladtak félelmükben a Dunába”. A törökök a visszacsapásaikat nagy titokban készítették elő. „Sokszor a mieink azt gondolták, hogy a meghódított területet már elfoglalták, s észre sem vették, s a levegőbe repültek. Borzalmas látvány volt az ilyen robbanás. Egyesek teljesen szétroncsolódtak, mások kar, láb nélkül zuhantak a földre, soknak csak a haja látszott ki a törmelékből”.

Igaz az ostromlók sem voltak tétlenek. Tevékenységüket így összegezte a *Budai Krónika*:

„Éjjel és nappal folyt a csata a városért, és a császár – növekedjék dicsősége – serege szünet nélkül szórta a bombákat, és pattantyúival szurkot és ként lőtt a városba. Házak dőltek romba, falak omlottak le. Megint csak azt mondtuk este, bárcsak reggel lenne, reggel pedig, hogy este. Tizenkét ízben rontottak nagy robajjal a falakra, hogy felhágván rájuk, erőszakosan elfoglalják a várost... és aki a falakon állt, mindenkit leöltek.

A törökök összeszedvén minden erejüket, megfutamították őket, de ennek ellenére nem ingott meg a császár – növekedjék dicsősége – serege, továbbra is nagy harci zajjal volt és sokszor éppen a szent szombati napon, estefelé, a szombat kimenetele táján csaptak nagy harci lármát”. Amikor a császáriak elfoglaltak két bástyát, a város nagy bajba jutott, „mert immár közel voltak hozzá, hogy bejussanak a városba, hiszen már csupán egyetlen falat és egyetlen sáncot kellett elfoglalniuk”.

Ekkor érkezett a császári vezértől az első megadási felszólítás, amelyet gróf Königsegg vitt egy tolmács kíséretében az ostromlottakhoz.

Erre két órán belül válaszolt Abdurrahman, s a felelet volt:

AZ ELSŐ „NEM”

A piros bársonyba kötött válaszlevél így szólt: „Közöljük, hogy az írásodat megkaptuk és tartalmát megértettük.

Amint lakhelyedről (azaz országodból) elindultál, már tudtuk, hogy szándékodban áll e vár alá jönni, ezért az isteni kegyelemben bizakodva éjjel-nappal, minden erőnkkel, hitünk kedvéért munkálkodunk, de lehetetlen dolog, hogy eszünkbe jusson a várat átadni.

Közöltétek, hogy meg akarjátok rohamozni a várat. Egyszer-kétszer már megkíséreltétek, s az Isten megbüntetett benneteket; ha továbbra is szándékotokban áll a rohamozás, akkor a Mindenhatóhoz az a kérésünk és reményünk, hogy... erejével és hatalmával büntessen meg titeket, mert fennhéjázok lettetek, Isten pedig ellensége és büntetője a fennhéjázásnak”.

Ezt a választ küldte Abdurrahman basa július 23-án Lotharingiai Károlynak. A herceg környezetében tartózkodó ismeretlen tiszt angol nyelvű följegyzése szerint: „Ez a büszke felelet és az

ostromlottaknak makacs és vitéz védekezése, tapasztalásból mutatta meg nekünk, hogy *mennyire hamis volt az a jellemzés, melyet a szökevények az ostrom elején Abdi basáról adtak*, mondván, hogy megvettetésben áll a katonaság előtt, mert *inkább kalmár mint katona*; és hogy a szeraszkiert csak kárhozzatni lehetne, ha le akarná tenni, a mint célba vette volt, mert alig lehetne találni egy másodikat, aki egy ily hatalmas sereg ostromának dühét képes lenne olyan sokáig kijátszani”.

A védőrség tagjait a *Budai Krónika* sorainak tanúsága szerint korántsem csak a hit eltökéltsége lelkesítette, hanem az a levél is, amelyet a nagyvezértől kaptak. Ebben Szulejmán értesítette őket, hogy *„ő igen nagy harci néppel jön majd a segítségükre”*. Július végén már közeledett is a felmentő had Budához; a védők tudomása szerint harmincezer lovassal és sok egyéb katonasággal.

Buda védői a nagyvezér érkezésének hírére július 25-én újabb kirohanást hajtottak végre. Abdurrahman, mintha meg akarta volna előzni a minden pillanatban várható, döntőnek ígérkező rohamot, védekezésből támadásba csapott át. Dél felé az Alsóváros falán kívül egy szóróaknát röpített az ostromlókra, majd harcosai kitörtek az itt lévő sváb katonákra. Mások ugyanakkor a brandenburgiakat és a magyarokat támadták meg. Csaknem négy óra hosszan át tartó véres küzdelem kezdődött. Mialatt a törökök egy része a Bécsi kapu felől megrohanta a vívóárkokban lévő brandenburgiakat, Lüschenbrand ezredest mintegy száz emberével magára vont, egy nagy csoport a Duna felé eső részben a házromok között rejtőzött el. Ezek váratlanul csaptak rá az ostromlókra, és tetemes veszteségeket okoztak nekik.

Ez a kitörés azonban nem akadályozta az ostromlókat abban, hogy július 27-én újabb általános rohamot indítsanak a vár ellen. A török fölmentő sereg közeledésére való tekintettel Lotharingiai Károly a döntő roham halogatását nem tartotta tanácsosnak. Végre is hajtották, de a kísérlet véres kudarccal zárult. A kortársi feljegyzések szerint a védekezésben lelkes példaadással a budai zsidóság járt elől. A rondella cölöpjei közé került ostromlókra lőporzsákok százai hulltak. Az ellenállás éles hevessége megtörte az ostromlók lendületét.

Az egykorú írás így összegzi ezt a rohamot:

„Így végződött július 27-e, a halál öldöklő angyalának ünnepnapja. Török részről a szökevények állítása szerint valami 2500 volt a veszteség halottakban, sebesültekben, mely számból az északi oldalra valami 1500 esett volna, a bajorok ellenben 700-at sebeztek s 300-at öltek meg. Keresztény részről összesen ötfélezer [4500] német és 600 magyar halott és sebesült volt a roham áldozata”.

Július 30-án Lotharingiai Károly, a haditanácskozás határozata alapján, egy újabb megadásra szólító levelet küldött Abdurrahman basának. A budai beglerbég udvariasan átvette a kapott levelet és egy napot kért a válaszra, amely idő alatt fegyverszünet állt be a szemben álló felek között. Másnap reggel 9 órakor gróf Lamberg segédtsízt-tábornok egy tolmács kíséretében a várba ment, ahol a következő levelet vette át Abdurrahmantól a fővezér részére:

„Jelenleg a Római Imperátornak, a Német Császárnak, Lotharingia és Bar altábornagyának.

Mindenekelőtt szívélyes üdvözetünket küldjük. Leveleteket megkaptuk és ebből megtudtuk, hogy ismét kívánjátok a vár átadását.

A vár átadása Isten mindenható hatalmában és nem a mi kezünkben van. Tudattad velünk kegyelmedet, aminek fejében nem kívánod a vérontást.

Ha így van, nem volna jobb, ha azon szorgoskodnátok, hogy a két felség közötti háborúság és viszály és hadi lövöldözés, ha nem is Budával, de egy másik üdvös dolognak megtárgyalása útján, egy másik vár átadásával megszüntetnének?

És azon kívül, hogy Isten szolgálói, azaz alattvalói nyugalmi állapotba kerülnének, hiszen ilyen nagyon fontos ügyben munkálkodszt, amely által örökös jó hírnevet nyerhetnél.

Ezért igyekezz, hogy egy értelmes férfiú közvetítésével mindkét fél számára üdvös ügylet intéztessék, hogy az alattvalókat a teljes leigázástól és kínoktól megszabadítsák.

Mi a mi részünkről minden igyekezetünket latba vetjük, hogy ilyen, a mindkét félnek jó egyezés létrejöjjön.

A Mindenható Isten szolgálói felől minél hamarabb hárítsa el ennek a háborúnak a tüzeit. Ámen.

Abdurrahman, Buda jelenlegi parancsnoka”.

A budai beglerbég azonban értesülve a Lotharingiai Károly és Miksa Emanuel közötti nézeteltérésekről – azt kihasználva – július 31-én délután fegyverszünetet kért és kapott a bajoroktól, és két agát küldött a választófejedelemhez, aki viszont egy tolmáccsal a badeni ezred egyik alezredesét küldte a várba.

A törökök a követet, báró Creux alezredesét, ünnepélyesen és kitüntető udvariassággal fogadták. Nem vezették rögtön a beglerbég elé, hanem egy másik házba kísérték, ahol megkínálták rizzsel, sült csirkével és különféle pástétomokkal, utána pedig kávéval és borral. Abdurrahman egy küldött útján elnézést kért a követtől a várakoztatásért. Arra hivatkozott, hogy „addig nem beszélhet vele, míg nem tanácskozik az őrség főtisztjeivel, hogy minő feltételeket kössön ki”.

Ezalatt néhány török tiszt udvariassági látogatást tett a várakozó alezredesnél. Egy újabb fél óra elteltével Abdurrahman magához kérte őt.

A fogadás egy „nagyon ékesített és szőnyegekkel díszített fahelyiségben” történt. Abdurrahman, miután helyet kínált a követnek, ezeket mondta neki: „Nagyon szerencsétlennek érzi magát, hogy ezen a helyen van, amely ugyan többször ostromoltatott eredmény nélkül, de most történik, hogy oly sokáig segítség nélkül hagyatik, másfelől a császár veje és a nagyvezér komolyan sarkallják őt; szeretné, ha olyan helyzetben volna, hogy a feladásra elhatározhatná magát, de oly nagy dolog ez, mintha az életével játszanék, lehetetlen magát a feladásra elhatározni; ha más helységet kívánnak ehelyett Magyarországon, ő azt szívesen a császár kezére bocsátja”.

Creux alezredes azt válaszolta a pasának: nincs felhatalmazása ilyen feltételekről tárgyalni. Csupán annyi a feladata, hogy magától Abdurrahmantól tudja meg: feladja-e Budát avagy sem? Elmondta még azt is, hogy az ostromlók tulajdonképpen már urai a

városnak, s csupán a helyőrség megkímélése érdekében tárgyalnak a feladásról.

Abdurrahman ezeket hallva felvonta a vállát, „néma maradván, mint a kit a mennykő megütött”. Mégis amikor a báró felállt és távozni készült, behívta őt a dolgozószobájába, ahol a mufti is megjelent és hárman a legtekintélyesebb törökök közül. Ekkor a budai beglerbég a következő nyilatkozatot tette az egybegyűltek előtt:

„Semmiképpen sem okozhat a Nagyúrnak [ti. a szultánnak] olyan kárt, hogy ezt a helyet, *melytől kétszáz mérföldnyi terület sorsa függ s mely Törökország kulcsa, feladja*”. *Bármely* más magyarországi várat átad ehelyett, a hozzá tartozó területekkel. Amikor erre sem kapta meg az óhajtott választ, utolsó tárgyalási alapként előterjesztette: „Ha ő biztosíttatik arról, hogy a török portával általános béke köttetik, kész volna Buda városát feladni”.

A báró, akinek ilyen egyezkedésre nem volt megbízatása, búcsút vett Abdurrahmantól. A beglerbég azt kívánta tőle, hogy ajánlatait ne csupán a lotharingiai herceggel és a bajor választóval közöljék, hanem hirdessék ki nyilvánosan az ostromló táborban is. Ezt követően nagy tisztelettel elbocsátották a követet.

Arról, hogy milyen volt a helyzet az ostromlott várban, elfogott török hírvivők vagy kiszökött keresztények tájékoztatták a támadókat. Lotharingiai Károly udvari papjának, Freschotnak 1687-ben megjelent írása szerint az első török szökevény július 3-án jelent meg a császári táborban. „Ez, ki a janicsárok között zászlótartónak nevezte magát, az ő kijövetelének indokául egyedül a félelmet hozta föl a halálos büntetéstől, melyet, úgymond, megérdemlett szándékos meggyilkolásával egy más derék társának, ki egy nőnek birtokában az ő vetélytársa volt”. Némely szökevények elmondása szerint a legnagyobb ellenállást a polgárok, köztük is a zsidók fejtik ki, akik példájukkal álhatatosságra buzdítják a török katonákat, sőt, hogy rábeszélésük hatékonyabb legyen, pénzt is áldoznak rá. Ugyanakkor akadtak Budán olyanok is, akik a feladás mellett szorgoskodtak. Így például a budai mufti, aki azt tanácsolta Abdurrahmannak: adja meg magát, mert reménytelen minden további küzdelem. Az ősz beglerbég azonban kijelentette: „*Minthogy az ő halála elkerülhetetlen, ő azt fogadja az ellenség kezéből*”.

Érkeztek jócskán persze álhírek is a várból. Július 31-én például egy kiszökött rác polgár azt állította; nincs a várban ezernél több, védelemre kész harcos. A továbbiakban elmondta, hogy a janicsárok fellázadtak, a vár átadását kívárnák, de Abdurrahman megtagadta követelésük teljesítését. Ez a közlés azonban – jegyzi meg Francesco Grimani lovag – "nem egyezik a tényekkel". Inkább amiatt aggódott a lelkes velencei férfiú, hogy fölöttébb megfogyatkozott az ostromlók tábora. Egy aknásztiszt bizalmasa arról tájékoztatta őt, hogy a táborban nincs több 15 000 gyalogosnál és 17 000 lovasnál, s ha a nagyvezér támad a felmentő had élén, „*minden veszélyeztetve van!*”

A kapott hírek szerint Abdurrahman nagyon számított is a felmentő sereg közeli érkezésére. Azzal biztatta csüggedő katonáit, hogy az már közel van és hatalmas haderő, amelynek közeledése miatt „az ostromlók nem is kezdenek semmibe, nincs veszély”. A császáriak megtudták azt is, hogy Abdurrahman hét aknát és több aknaöblöt tart készen felrobbantásra, azon esetre, ha az ostromlók rohamot intéznének ellenük.

A rohamot mindezek ellenére végrehajtották.

Annak lefolyásáról és eredményéről így számol be Károlyi Árpád korabeli forrásokra támaszkodó munkája:

„Míg a magyarok a középső rondellától minden kedvező előkészület nélkül ereszkedtek az árokba, a másik két rohamoszlop a két kényelmes árkot használta fel erre a célra. De lent az árokban a vezető tiszteket majd mind leszedte a lábáról a török jól célzott golyója, s a csapatok vezető nélkül tétovázva tekintének föl a magas falakra”.

A tisztek „kilövése” a sorból tulajdonképpen eldöntötte a roham sorsát. Jóllehet háromszor megismételték a támadást, de az eredmény nem változott. A kudarcról ezeket olvashatjuk Francesco Grimani, objektív forrásnak tekinthető levelében:

„Megtörténő véletlenségek és elmulasztott intézkedések megváltoztatják a dolgok várható állását és olyan eredményt idéznek elő, amely ellentmond az ésszerűségnek, az óhajoknak és várakozásoknak”. A kudarc nyomán „*itt nem bizonyosak az emberek abban, hogy e város be fog vétetni, sőt félnek is, és úgy látják, hogy*

a császáriak veresége fog bekövetkezni”. Ezért sokan azt ajánlják, kössenek békét a törökkel, ha lehet Buda megszerzése árán, de ha nem, akkor anélkül.

Comaro velencei követ mindehhez hozzáfűzte jelentésében: „A védelemben a törökök ismét a makacs állhatatosság és rettenthetetlenség szokott bizonyítékát adták”.

A császáriak augusztus 3-i kudarcra érthetően nagy lelkesedéssel töltötte el Abdurrahmant. Önbizalmát fokozta a felmentő sereg közelléte. Az ostromló táborból Grimani lovag a kudarcba fulladt roham napján jelentette Cornaro velencei követnek: „Most azt mondják, hogy a szeraszkir által vezetett különítmény csak kevés mérföldnyire van és az nem megvetendő, bár pontosan nem ismert létszámú csapatból áll; a nagyvezér pedig a sereg maradékával követi őt. Ezért áll fegyverben a mi lovasságunk és néhány portyázó csapat előre küldetett, hogy a dolgok valódi állását jobban megtudjuk”. Négy nappal később egy török fogoly elmondása alapján azt jelentette, hogy a szeraszkirnek most kell 16 000 lovassal és 4000 janicsárral Székesfehérvárra érkeznie, és Buda alá tovább indulnia. A nagyvezér a hírek szerint 10 000 lovassal és 2000 gyalogossal követi őt és magához vonja a székesfehérvári török helyőrség gyalogságát is. A nagyvezér, a kapott hírek szerint, augusztus 9-én még Eszéken tartózkodott, de a török előőrsök már 8-án este megjelentek Buda alatt.

Ahogy múltak a napok, úgy érkeztek a hírek a felmentő török sereg létszámának növekedéséről. Egyes jelentések arról számoltak be, hogy az összesen 63 000 fegyverforgató emberből áll, 120 ágyúval, s csatlakozott hozzájuk 30 000 tatár is. Dietz tábori sebész a szállongó kósza hírek alapján már 200 000 fősnek tudta a felmentő sereget! A császári vezetés nyilván túlzásnak érezte ezeket a létszámokat, mert elegendőnek ítélte, hogy egy 30 000 fős sereg vonuljon a felmentő had elé és vívjon meg velük. Ennek megoszlása 26 000 nyugati zsoldos és 4000 magyar katona volt.

Lotharingiai Károly ugyanakkor nem hanyagolta el a Buda elleni ostromműveletek folytatását sem. Naplójában többek között ezeket olvashatjuk: „Augusztus 7-én úgy változtattunk a táboron, ahogyan annak lennie kell. Az aknászokat újra telepítettük

három helyen, a várárok falában és az ároksáncban. Folytattuk az állások megerősítését, dolgoznak az aknákon”.

Az ostromintézkedésekkel párhuzamosan a sereg zöme felvonult a nagyvezér ellen. Az összecsapás augusztus 14-én zajlott le, amelyről több feljegyzés is fennmaradt. Nézzük először a *Budai Krónika*-ban olvasható sorokat: „Ő [ti. Szulejmán nagyvezér] és egész serege felállott egy hegyen, szemközt a várossal [ti. a Kamara-erdőnél] és meg akarták támadni a császár – növekedjék dicsősége – seregét, de nem bírták, mert a sereg tábora körös-körül meg volt erősítve rőzsekévés ostromfallal... úgy, olyan jól el volt rekesztve és zárva, akár valamilyen megerősített város”.

Egy brandenburgi tiszt így foglalta össze az összecsapás eseményeit: „A főszereg folytatta útját a nagyvezér ellen, s már megérkezett a Kamara-erdő elé. Szolimán csak azt várta, mi lesz a huszárokkal portyázó Dünnewald [császári tábornok] ellen küldött akciójának eredménye. Midőn látta, hogy ez a különítmény is visszavettedett, a már nem több mint puskalövésnyire levő keresztény főszereg elől gyorsan meghátrált”. Károly herceg nem üldözte a visszavonuló ellenséget, hanem visszatért csapataival az ostromló táborba.

Grimani lovag több jelentésében is beszámolt a török kudarc okairól. A csata másnapján azt írta: szökevények elmondták, hogy „*a török táborban a legnagyobb zavar és levertség uralkodik*”. A janicsárok fölöttébb dühösek a szpáhikra, akik az összecsapásban cserbenhagyták őket. A nagyvezér hasztalan igyekezett, nem tudta rávenni a szpáhikat arra, hogy megütközzenek a császáriakkal. Hasonló volt a helyzet a tatárokkal is, akik szintén óvakodtak nyílt csatába bocsátkozni az ostromlókkal. A nagyvezér ugyan mind rábeszéléssel, mind fenyegetésekkel igyekezett harcra bírni katonáit, de azok megtagadták a harcparancs teljesítését. E magatartás okát a szökevények azzal magyarázták: „A katonák bár fiatalok és szép termetűek, se nem harcedzettek, se nem bátrak”. Acsády Ignác szerint Szulejmán seregében 8-10000 janicsár, mintegy 5000 szpáhi volt, a többi „szedett-vedett nép”. A nagyvezér mikor megindult Buda felmentésére „sírva kérte a francia követet, vegye rá urát, segítse meg Törökországot”.

A nagyvezér kudarca, úgy tűnik, nem rettentette meg az öreg Abdurrahman basát. Két nappal később Grimani lovag némileg csodálkozva jelentette: „A törökök ma reggel kijöttek a várból és megtámadták a bajorokat”. A védők erőviszonyairól meglehetősen bizonytalan értesüléseik voltak. „Mondják – írta augusztus 18-án -, hogy Budán hatszáz valódi katona van, s nem több, de ez hihetetlen, mert úgy védik magukat, hogy sokkal többnek ottlétét kell feltételeznünk”.

Érdekes beszámoló olvasható Dietz tábori sebész munkájában, ahol többek között ezeket írja:

„Hirtelen riadót, lármát, majd a lovassági kürtöket hallottam. Kiszaladtam a sátorból, s látom, hogy a völgyben az egész török had, mint valami méhraj, nagy lármával s szokásuk szerint teljes rendetlenségben [vagyis nem a nyugati zsoldosseregek zárt harcrende szerint] közeledik. A mieink alig térhettek magukhoz, máris nyakunkon voltak. A lotharingiai herceg öt ezrede, köztük a vértések, a rés mellé állt s lőtte a törököt. Sokan megfutamodtak, vagy lovukkal együtt elestek. Hat-nyolc ezer török a bajorokra és a vallonokra támadt. Úgy hullott a török, mint a légy. Alig hatszáz jutott vissza közülük a városba. Egy részüket bekerítették s egyet sem hagytak életben. Lehúzták a bőrüket, kiolvasztották a zsírt, s a membra virilist [ti. a himtagot] levágták s nagy zsákokba megaszalva eltették. Ebből készítették a legtökéletesebb númiát [ti. gyógyszert]. Legtöbbször fel is boncolták a halottakat, átvizsgálták a belső részeket, hogyha netalán aranyat nyelt, megtalálják. A nagy forróságban a feldarabolt állati és emberi hullák oly bűzt árasztottak, hogy alig bírta az ember elviselni. A magyar parasztokat és a talpasokat rendelték ki, hogy óriási gödröket ásva eltemessék a hullákat”.

A törökök aktivizálódásáról ezeket olvashatjuk a „csendes herceg” naplójában:

„Később a török táborból egy lengyel szökött át, aki közölte, hogy ugyan 2000 janicsárt kellett volna kivezényelni, de nem akadt. A tatároknak ajánlották, hogy kísérik őket, amiért 4000 tallért ígértek nekik”.

Az ostromlók tehát már előre tudtak arról, hogy a török mire készül, és így idejében felkészülhettek az áttörési kísérlet elhárítására. A herceg parancsot is adott rá, hogy megkettőzött őrszolgálatok vigyázzák az utakat. Sőt, a nagyobb biztonság kedvéért egy huszárcsapatot nyugatnak, egy másikat északnak küldött ki. Az augusztus 20-ára virradó éjszaka eseménytelenül telt el; a kapott jelentések szerint senki nem látott semmi gyanús jelenséget.

Egyszer csak a Lipótmező felől vészkiáltások hangzottak; az őrszemek jeladást lőttek, ám amire a brandenburgiak felszedelőzködtek, a sátraik mellett sebesen elvágatott mintegy ezer-ezerkétszáz török lovas, és benyomult a circumvallációk nyitvahagyott átjáróin, „baromi szokásuk szerint féktelen ordítással töltve be a levegőt”. Mögöttük mintegy kétezer török tört be, akiket sikerült visszanyomni. De az elöl haladó török lovasok, mit sem törődve a rájuk zúduló tűzzel, sőt Caprara tábornagy vérteseinek oldaltámadásával, feltartóztathatatlanul nyomultak a Városmajor területén keresztül, majd a Vérmezőn át a Fehérvári kapu felé, s mintegy 200-300 janicsárnak sikerült bejutnia a várba.

Abdurrahman üdvövésekkel fogadta a bejutottakat. A védősereget ez a kis siker is fölöttébb fellelkesítette, mert remélhették, hogy újabb, nagyobb segélyerők is érkezhetnek hasonló módon. Egyelőre azonban az ostromlók bejutási kísérleteit kellett elhárítaniuk. Miksa Emánuel ugyanis úgy ítélte meg a kialakult helyzetet, hogy meg lehet kísérelni egy erélyes rohammal az egykori királyi palota elfoglalását. Ehhez három rohamoszlopot alakított, amelyek augusztus 22-én reggel 6 órakor meg is indultak a támadásra. Károly herceg ezalatt a maga oldalán tüntetően lármát csináltatott, hogy ezzel elvonja a török figyelmét a bajorokról. A kezdeti sikereket azonban nem követte döntő győzelem, mert a törökök még mindig bámulatos szívóssággal védekeztek, és végül is visszaverték a bajorok támadását.

Grimani lovag, miután beszámolt a bajorok sikertelen rohamáról, augusztus 22-i levelében így jellemezte a kialakult helyzetet: „A váracs [értsd: várpalota] egészen az ellenség hatalmában van, és a *janicsárok oly bátorságot mutatnak, hogy még fedetlenül is ott állnak a falon* és támadják a mieinket; a kövek, melyeket felülről ledobnak, lehullanak a katonákra s ezek nem képesek azok elöl

oltalmat találni. És minthogy a törökök az elpusztult városház [sic!] ablakaiból is folytatják a védelmet, a bajorok kénytelenek valának az említett torony felső lapjáról is visszavonulni”. A török sikerek közé sorolható az is, hogy Abdurrahman aknászai augusztus 21 -én késő este megfúrtak egy bajor aknát.

Igaz, az ő kitartásuk is vége felé járt már, amiről ezeket olvashatjuk Lotharingiai Károly augusztus 23-i naplóbejegyzésében:

„Az ellenség táborából délután egy szatmári születésű magyar szökött át, aki azt mondja, hogy a városból sürgetően írnak a nagyvezírnek: ne késlekedjék a segítséggel, mert mind a császáriak, mind pedig a bajor választófejedelmiek oldaláról nagyon szorítják őket.

A nagyvezír ezért elhatározta, hogy a mostani vagy a következő éjjel megtámad bennünket és erre a célra negyven forintot ajánlott fel azoknak, akik önként jelentkeznek ehhez a vállalkozáshoz. A szökevény maga is látta, hogy sokan vették át ezt a kitűzött pénzt.”

Egy várból kiszökött török azt vallotta, hogy a segítség a várbelieknek nagyon sürgős, mert „kevés az emberük, lőporuk fogytán... *hitük szerint csak 3 napig tudják tartani magukat*”. Abdurrahman azt ajánlotta Szulejmán nagyvezírnek, hogy az ostromlók vonalának áttörésére az éjszakát válassza, s támadjon egyszerre több oldalról, különösen a Víziváros felől, a Duna mentén.

Augusztus 27-én Abdurrahman egy újabb segélykérő levelét fogták el. Ebben az öreg parancsnok azt írta: erőfeszítései az utolsók, ha megfelelő segítséget nem kap, a következő rohamot már nem tudja visszaverni. Ennek ellenére – olvashatjuk Grimani jelentésében – „a várbeliek nem szűnnek meg minden lehetségest elkövetni, hogy minket szüntelenül károsítsanak”. Ugyanakkor Abdurrahman a következő szóbeli szemrehányást küldte a nagyvezírnek: csodálkozik, hogy Szulejmán nem tesz hatékonyabb felmentési kísérleteket. Ha öt továbbra is magára hagyják, a város az ellenség első rohamára elesik. Bár a védők el vannak szánva, hogy mindnyájan meghalnak, de a bátorság nem elégséges a lehetetlenség legyőzésére. A nagyvezírré bízta annak eldöntését,

hogy egy ilyen fontos várnak és ennyi derék embernek az elvesztése előnyére válik-e a szultánnak.

Egyes jelek arra vallottak, hogy a nagyvezér hamarosan megindítja a felmentő akciót. „Az ellenséges hadseregből átjött szökevény azt állítja – olvashatjuk Lotharingiai Károly naplójában -, hogy a nagyvezír megkapta a tatárokból és törökökből álló 10 000 főnyi segítséget [Budán úgy tudták, hogy húszezer janicsárt küldött a szultán erősítésül], ezért holnap [ti. augusztus 28-án] hajnalban meg akar bennünket támadni. Az a szándéka, hogy 3000 janicsárt csatlakoztat még hozzájuk a Szent Pál völgyén keresztül. Amint odaérnek, még más 30 000 fővel akarja őket támogatni, seregének többi részével pedig a hídjainkra veti magát”.

Augusztus 28-án délelőtt 9 órakor a nagyvezér serege valóban meg is jelent a Kamara-erdőnél, és úgy látszott, megindul a döntő támadás az ostromlók ellen. Ám a várt nagy akció elmaradt, s helyette valami más történt, amit így rögzít Francesco Grimani velencei önkéntes beszámolója:

„A tegnap este megkezdődött riadó napfölkeltkor harcba ment át. Mialatt a törökök a dunai oldalon lejöttek a hegyekről, amelyeket éjjel megmásztak, megjelentek a víz melletti nagy rondella előtt, ahol felismerték, hogy mindkét kísérlet keresztülvihetetlen, s a folyamon való átúszás az örvény miatt lehetetlen. Idő mulasztása nélkül nyomultak az Alsóváros felé, és elértek a mi első körülfalra, ahol, gyalogságunk puskatüzétől való félelem nélkül, az árok egy kevésbé meredek helyén, amely taligákkal volt megerősítve, kieroszakolták az átmenetet”.

Már mintegy negyvenen előnyomultak a két vonal közé, amikor a császári lovasság megtámadta és felkoncolta őket, a többiek pedig visszafordultak. Voltak néhányan, akik így is bejutottak a várba. A foglyul ejtett törökök azt vallották, hogy azok, „akiknek segélysereg gyanánt a városba kellett volna hatolniuk, 3000 csupán szpáhíbból álló sereget képeztek egy aga vezérlete alatt, hogy fejenként 20 tallér ajándékot kaptak és egy – ruhájokba rejtett – utalványt élethossziglan élvezendő, naponkénti 20 aspernyi zsoldra”. Két pasa támogatta az akciót 2000 törökkel és 2000 tatárral. Sokan azonban már az első harci zajra elfutottak közülük. *„Ezek az emberek csupán katonaruhát viselnek, és csak annyi*

elszántság van bennük, amennyi az ottomán porta alattvalóiban – kik valóságos csőcselék – jelenlegi nyomorultságuk mellett lehetséges”.

Az eseményekhez hozzátartozik az is, hogy ugyanezen időben beérkezett az ostromlók táborába a várt erősítés; a Buda alá rendelt erdélyi császári hadtest. Jövetelük „a szerencsétlen nagyvezírnek minden kedvét elvevé. Most már bizonyos volt abban, hogy Buda elesik, s csak arra gondolt, hogy menthesse a nyakát a selyemzsinórtól”. Egyes korabeli adatok szerint azt jelentette a Portára: fölszólítást kapott Abdurrahmantól, hogy ne kockáztassa tovább a seregét, mert ő mindennel el van látva, s még sokáig ellent tud állni az ostromlóknak. A nagyvezér úgy okoskodott, hogy ha Abdi elesik a vár védelmében, mindent rá lehet fogni a halottra. Ha ellenben életben marad, akkor ő végezteti ki azon ürüggyel, hogy lebeszélte a megsegítésről.

Így volt-e valójában? – nehéz lenne megmondani. Annyit tudunk csupán, hogy a nagyvezér elvonult Buda alól a felmentő sereggel, s ezzel a védők sorsa megpecsételődött. Már csak azért is, hiszen az Erdélyből érkezett Scherffenberg-csoporttal mintegy 12 000 harcra kész katonával megszorodott az ostromlók táborába. Így Abdurrahmannak nem maradt más választása, mint a megadás vagy a katonahalál.

AZ UTOLSÓ ROHAM

„És történt elul havának tizenharmadik napján egy hétfőn [szeptember 2-án], ...hogymég délben is mélységesen sötét, komor nap volt” – olvashatjuk a *Budai Krónika*-ban. – „És íme nagy jajveszékelés és keserűség támadt a városban, mivel a császár – növekedjék dicsősége – katonái rettenetes, hirtelen – és mint korábban is – nagy harci lármával nekirontottak a falaknak. Tudomásukra jutott ugyanis, miszerint ez alkalommal a törököknek az a csapata, amely a falat őrzi, íme csekély, mivel a város harcosai közül a legtöbben, akik alkalmasak lettek volna a helytállásra, fáradtak és eltörődöttek lévén, elmentek, hogy kipihenjék magukat, és lefeküdtek a pincékben, hogy nyugodjanak, minekutána annyi éjszakákon át őrséget kellett állniuk. Nem volt hát most senki, aki ellenállt volna a császár – növekedjék dicsősége – katonáinak. S ők minden dolgukban szerencsével jártak, és nagy félelmetesen

bevonultak a városba, és lett nagy harci lárma és fegyver okozta zűrzavar, egyre csak növekedett az üvöltésnek és jajgatásnak a hangja, egészen az éjig csapott.” A török katonák egy része, azt híván, hogy megint csupán színlelt támadásról van szó, csak akkor jött elő a pincékből, amikor már nyakukon volt az ellenség!

Valóban, a császáriak szeptember 1-jén is álriadót tartottak a védők nyugtalanítására. E napon különben Lotharingiai Károly értesítést kapott arról, hogy a nagyvezért újabb 4000 janicsárral erősítik meg, akik már útban vannak hozzá. Azt is jelentették, hogy Szulejmán serege még mindig 40 000 főt tesz ki a tatárokkal együtt, és állítólag 100 ágyú van velük. Mindez siettetette a végső roham mielőbbi elrendelését.

A vállalkozást megelőző haditanácskozáson úgy határoztak, hogy a Bécsi kapu környékén csupán színleljék a támadást. A három rohamoszlop közül pedig a jobb oldali a Vérmezőre néző kurtina részén, a középső a sarki rondellán, a bal oldali pedig a sarki rondellától nem messze levő betöltött árokrészen hajtandó végre. Összesen hatezer embert jelöltek ki a rohamban való részvételre. A védők éberségének elaltatására azt a hírt terjesztették, hogy szeptember 2-án kilépnek a circumvallációs vonalakból és megtámadják a nagyvezér Érd környékén táborozó seregét. Így tudták maguk a katonák is, mert ez volt az egyetlen módja annak, hogy a titok ki ne szivároghon a táborból.

A döntő nap eseményei tulajdonképpen a rettenthetetlen Abdurrahman akciójával kezdődtek, aki korán reggel az Esztergomi rondella áthidalása alá furatott aknát fölrobbantotta. Ez azonban nem ártott az ostromlóknak, sőt inkább könnyebbé tette a török sánchoz való jutásukat. Lotharingiai Károly délutánra tervezte a döntő rohamot, amikor is kiderül már, hogy a nagyvezér tervez-e valamit erre a napra? A törökök félrevezetésére még azt is megtette, hogy néhány lovasalakulatot kiléptetett Budaörs irányába a circumvallációs vonalakból. Ezzel az elterelő hadmozdulattal sikeresen leplezte, hogy a rohamra kijelölt csapatok állásaikat elfoglalják.

Délután három órakor megdördült a rohamot jelző hat ágyúlövés, s erre a kijelölt oszlopok akcióba léptek. Támadásukról ezeket olvashatjuk Lotharingiai Károly tömör naplófeljegyzésében:

„Az új, előretolt fedett állásból rohamozóknak volt a legrövidebb és legkényelmesebb útjuk, így tehát ők voltak az elsők a palisádoknál. Szinte előbb értek oda, mint az ellenség maga... Ennél a támadásnál d’Asti alezredes mindjárt az elején néhány lövéstől súlyosan megsebesült, a földre esett. Emberei a palisádok innenső oldalán, ahol némi ellenséges ellenállásra találtak, egy darabig tartották magukat, míg a két oldalról feltörekvő katonák idáig nyomultak előre.

Akik az új falrészénél nyomultak fel, a palisádok mögött az ellenség hátába kerültek, ezért az nem tudott megmaradni a résen készített mellvéden. Az elsők, akik az új fedett állásból nyomultak fel, nemcsak elfoglalták a palisádokat, hanem át is jutottak rajtuk. Mások a fal mentén nyomultak előre, úgyhogy az ellenség (amely a ritkás palisádokkal, mellvéd nélkül megkezdett, silány védmű mögé vonult vissza) itt már nem tudott kitartani.

Ekkor mindenki, aki a falrészen átjutva minden oldalról leugrált, az ellenséget az elhagyott utcákon át egészen a palotáig üldözte. A mieink ezekben az utcákban, kivéve jobb kéz felől a Zsidók utcájánál, a Bécsi kapunál (ahol a budai vezír sok más előkelőséggel együtt tartózkodott) kevés ellenállásra találtak, egészen a palotáig”.

A bajorok, amikor megtudták, hogy a császáriak már a várban vannak, maguk is támadásba lendültek. A császáriak megnyitották előttük a kaput, s így akadálytalanul nyomultak előre. A törökök saját asszonyaik és gyerekeik életéért könyörögtek. Ezalatt a városba jutott császáriak „az egész városban fosztogattak” – ismeri be a „csendes herceg” a naplójában.

Erről a fosztogatásról, amely barbár tömeggyilkosságba torkollott, drámaian számol be többek között Schulhof Izsák *Budai Króniká*-ja. Mielőtt ebbe belelapoznánk, búcsúzzunk el az utolsó „budai basától”, a rettenthetetlen Abdurrahmantól, akinek hősi halálát oly szépen örökítette meg egykorú jelentések alapján Károlyi Árpád:

„Alig állott ki Croy herceg [császári tábornagy] a Bécsi kapu előtti kis téren a csapatok élére, már látta, hogy a Zsidó utcában egy nagy tömeg török katona nyomul előre, melyet a hőslelkű parancsnok, Abdi basa gyűjtte egybe, hogy még egyszer, utoljára szembeszálljon a győzőkkel. Croy hát ez ellen a tömeg ellen indult, s egyidejűleg

rajokat bocsátotta az Iskola térre bal és jobb felől, meg a hátulról nyíló utcákból is, hogy ekként a basát teljesen körülkerítse.

A törökök e mozdulatot észrevették és – futásnak eredtek. Csak egy kis csoport maradt az Iskola téren, méltó a világ legnagyobb festői ecsetére. A leghívebb, a legkitartóbb török tisztok, annyi dicsőség és annyi szenvedés osztályosai, térdeltek ott egy galambősz férfi körül..., s rimánkodva kérték, könyörögtek az élő szoborhoz: jöjjön velük, meneküljön, mentse meg drága életét a romok közül, hisz Konstantinápoly és Jeruzsálem kulcsa, a megalázott Buda örökre veszve van!

De az ősz ember tagadólag intett, mondván:

– Ha nem tudtam megtartani uramnak a rám bízott várat, úgy van rendjén, hogy én itt haljak meg!

S kirántván magát az esdeklők kicsiny köréből, megsuhintá feje fölött azt a győzelemhez szokott széles végű görbe kardot, s kitárt mellel rohant a reá jövő ellenségre.

S midőn a veszített csata ez elbúsúlt istene összerogyott a diadalittas keresztény fegyverek halált osztó csapásai alatt: a lehunyó nap martyr-koszorút font utolsó sugaraiból a magasztos alak, az eleső Abdurrahman feje köré, s aztán elkábulva a nagyszerű jelenet látásától a János-hegy mögé bukkott”.

E közben érkezett a hír – olvashatjuk Lotharingiai Károly sokkal kevésbé költői naplójegyzeteiben -, hogy a nagyvezér serege a közelben álló magaslatokról leereszkedett, s úgy tett, mintha megütközni akarna. Ezért a császári hadsereg kivonult a várból és megszállta a circumvallációs vonalat. „Ám az ellenség nem támadott, hanem – a császári fegyverek nagyobb dicsőségére – csupán tanúskodott egy győzelmes hadműveletnél”.

Freschot, Lotharingiai Károly udvari papja keményebben ítéli meg a nagyvezér magatartását:

„A gyáva és ezerszeresen megvetendő vezír, kinek szeme láttára történt Budavár dicsőséges bevétele, a helyett hogy erőt fejtett volna ki elhárítására a következményeknek a sereg, vagy vonalak megtámadása által, buta és esetlen állapotban nézte, miként rohan a keresztény sereg s keríti birtokába az erődöt, anélkül hogy mozdult volna, sőt értesülve annak teljes bevételeiről,

megfordítva a kantárszárat, s magával vonatva ágyúit, még azon este a leggyalázatosabb futásnak eredt, mely megszégyenítheti egy tekintélyes hadsereg parancsnokát”.

„JAJ, NEKÜNK, JAJ!”

– írja Schulhof Izsák, aki Buda elfoglalása idején a zsinagógában imádkozott. De még be sem fejezhette fohászát, amikor berontottak a templomba mindenfelől a sikoltozó rémült asszonyok, gyermekek, akik a fegyveresek elől menekültek. „Jajgatott és sírt mindenki kétségbeesésében, segítségért kiáltozott, és a jajveszékelés az éjig hatolt – fül még nem hallott akkora fájdalomról, amilyentől a lelkünk szenvedett”. A templomba betört német muskétások és magyar huszárok „az istenházában vágóáldozatot áldoztak: Izrael fiainak ártatlan véréért áldozták”.

A császári és bajor katonák kilengéseiről, kegyetlenkedéseiről nem hallgat Lotharingiai Károly naplója sem:

„A mieink... kifosztották az egész várost... fáklyáikkal felgyújtották a különböző gyúlékony árukat, mások el-elhagyták izzó kanócaikat, megint mások tüzet vetettek a gyapot, fa és más gyúlékony anyagok közt elrejtőzött törökökre. Így aztán az egész város égett, ami által sok, kétségtelenül értékes holmi elpusztult és egyetlen ép ház sem maradt”. Még szeptember 3-án is hagyták a legénységet, hogy az préda után járjon.

Francesco Grimani lovag szeptember 3-án jelentette Cornaro velencei követnek a Buda alatti táborból: „A város még mindig ég. A megöltek számát 1500-ra, a foglyokét 2500-ra teszik. Számptalan ágyút foglaltunk el. A basa meghalt”.

A brandenburgiak többször idézett felcsere megrendülve írja az elfoglalt várban láttottakról: „A halottak néhol két rőfnyi magasságban heverték egymáson... az anyai szeretet nem védhette meg a gyermekeket, mind a halál fia lett. Saját szememmel láttam, amint asszonyok heverték holtan, kezükben a pisztolyt vagy a puszta kardot szorongatták... Egészen elrémültem azon, amit itt műveltek. A vadállatok kíméletesebbek egymással szemben, mint az emberek”.

Egyik oldalon gyász, pusztulás, a másikon mámor, ünneplés!

Cornaro követ beszámolt azokról az ünnepekről is, amelyeket Bécsben rendeztek, Buda visszavétele öröme. Szeptember 7-én reggel az uralkodó „vallásosságának és jámborságának bizonyítékául ünnepélyes körmenet kíséretében a Szent István-templomba vitette magát, és ott az Úrnak a Te Deum elénekeltetésével háláját fejezte ki”. Üdvlövések is dörögtek, s a nagy tömegben összeseregltő nép is ünnepelt. Buda pusztulásáról a követ ezeket jelentette: „A város teljesen leégett és kipusztult. Nem lehet tudni, vajon a törökök gyújtották-e meg a tüzet kétségbeesésükben vagy a mi csapataink elbizakodottságukban és vadságukban?” Beszámol Cornaro arról is, hogy a védősereg kezdetben 6000 katonából állt, de a fegyverfogható férfiak száma elérte a 12 000-et is. Ezek közül mintegy kétezren maradtak életben. Ő is megemlékezik Abdurrahman basáról, aki „a kétségbeesés állhatatosságával a csatában akart meghalni és nem akart visszavonulni”. Ostorozza a nagyvezér gyávaságát, aki nem mert szembeszállni az ostromlókkal. Jelentését e sorokkal fejezi be: „Ily módon hódíttatott meg Magyarország fővárosa, mely, minthogy a Dunán és egy igen nagy kiterjedésű részen uralkodik, ez oly termékeny királyság visszafoglalására megnyitja a kaput”.

Buda elvesztésének történelmi jelentőségét természetesen érzékelték Konstantinápolyban is. Lázár Gyula írja a török birodalomról készített szintézisében: IV. Mohamed szultán, „e nyomorult kéjenc”, Buda elestének a hírére, könnyekre fakadva kérte a próféta hathatósabb támaszát.

A janicsárok ezt hallva így kiáltottak:

„ – Nem könnyeket kell egy padisahnak sírni, hanem vérét ontania, amint seregének élén állva, a győzelmet vagy a halált keresi!”

A „török Budának” immáron vége volt, de vajon milyen sors jutott osztályrészül az életben maradottaknak? Erről újabban Tardy Lajos nemrégén megjelent, *Régi feljegyzések Magyarországról* című könyvéből nyerhetünk némi tájékoztatást. A szerző, Takáts Sándor historikusunk és Karl Teply osztrák művelődéstörténész adatai, valamint a saját kutatásai alapján elmondja, hogy a keresztény katonák hatalmába került, életben maradt törökök sorsa többnyire a rabszolgaság lett. Egy XVII. század végi híradást idéz

ezzel kapcsolatban: „Egy ép testű török fehérnép eddig is viszonylag magas áron kelt el; átlagosan húsz-harminc tallér volt az ára. Ettől kezdve azonban – mivel a tehetősek között valósággal divattá vált a győzelem eleven bizonyítékainak megszerzése – egyetlen török nőt sem lehetett kétszáz márka alatt megvásárolni. Ezek jó részét – miután kéz- és lábkörmeiket előbb aranyszínűre festették – gazdag és előkelő bécsi családok vették meg. Földre szegezett nagy fekete szempárjukból szomorúság áradt: siratták csatába elesett férjeiket”.

Az esetek többségében a bármily nemű és korú fogoly török annak a tulajdonába került, aki foglyul ejtette őt. Azok a budai törökök, akik kötelékben adták meg magukat és nem estek áldozatul az esztelen mérszárlásnak, a Szentendrei-sziget déli csúcsán fölállított gyűjtőtáborba kerültek. A foglyok száma állandóan apadt: részben megvásárolták őket, sokan pedig a sebesülésben vagy a nélkülözésben pusztultak el, számosan pedig öngyilkosok lettek. Jellemző számadat: 1686. szeptember 24-én még 2325 fogoly tengette az életét a táborban, egy hónap elteltével azonban már csupán 1420 maradt belőlük.

Lotharingiai Károly udvari papjának följegyzéséből ismerjük egy Kassán fogságban tartott előkelő töröknek, Érsekújvár volt parancsnokhelyettesének öngyilkossági esetét. Miután hasztalan fáradozott azon, hogy az övéi kiváltsák őt a fogságból, s „enyészve látta minden reményét a szabadságra”, az öngyilkosság gondolatára jutott. Ám ezt oly módon kívánta végrehajtani, hogy minél nagyobb számú keresztény halálával kapcsolja össze tettét. Furfangos leleménnyel puskákat és pisztolyokat szerzett, s azokat a lakóhelyét képező ház egyik emeleti szobájában rejtette el. Alkalmos időben zajt csapott, hogy minél többen odacsödüljenek. Amikor megjelent az első szolga a zaj okát felderítendő, azt lelőtte, majd a nem sokkal később érkező másikat is. Ekkor három császári katonát küldtek „a vakmerőnek a megfélemezésére”, de ő ezeket is lelőtte. Ezután látva, hogy már csak egyetlen töltött fegyvere maradt, „saját mellének szegezte azt, mely lövésre azonnal összerogyott, bámulatot keltvén mindenkiben ilyenmű kétségbeesés fölött, s a veszélyt illetőleg, melyben forognak azok, kik befogadják az ilyenmű örvöngőket” – írja Freschot páter.

Az első bosszúhullámokat és lelki megrázkódtatásokat túlélő törökök számára két út kínálkozott: áttérés útján beolvadni az új környezetbe, vagy csellel-fortélyal visszatérni a török hazába. A század végéig a Magyarországon fogságba esett törökök szétszóródtak a Habsburg-birodalom területén, sőt még azon túlra is. A török előkelők általában jobb sorba kerültek, mint a közemberek. Példa rá Csonka bég esete, aki Budán esett fogságba. Őt a bécsi polgármesterhez szállásolták be, később pedig megkeresztelkedve, a császári hadsereg magas rangú tisztje vált belőle.

Érdekes, kalandos sors jutott osztályrészül egy tízesztendősen fogságba esett szép török leánynak, Fatime Karimannak is. Először Johann Dietz katonai felcser tulajdonába került, akitől megvásárolta Schöning tábornok. Ez utóbbi a leányt előbb otthonában neveltette, majd átengedte egy bizonyos von Flemming kisasszonynak. Ennek a házában pillantotta meg a gyönyörű hajadonná serdült egykori rableányt Erős Ágost, Lengyel- és Szászország kirívóan szoknyabolond uralkodója, aki kedvesévé tette őt. Viszonyukból egy fiú és egy leánygyermek született: a fiú mint Tutkowski gróf, a leány pedig mint Bielinska grófné került a lengyel főnemesség soraiba.

Csonka bég vagy Fatime Kariman életpályája azonban inkább csak ritka kivételnek számít. A legtöbb életben maradt és fogságba került budai töröknek bizony olyan szomorú, tragikus sors jutott osztályrészül, mint a másfél évszázadon át általuk foglyul ejtett magyarok legtöbbszörének.

Akadtak azonban Magyarországon maradt török nők is, akik hazájuk számára akarták kamatoztatni bájaikat. Ilyen volt az a két török rabnő – egyikük korábban a székesfehérvári pasa „illatos kertjének” virága -, akik 1687 elején megkísérelték Budát ismét török kézre juttatni. Ezek egy bizonyos finkensteini Fink nevű, Salm ezredbeli, Budán állomásozó hadnagyot környékeztek meg, aki részben a nők csáberejétől elkábulva, részben nyerészkedési vágytól hajtva följánlotta a székesfehérvári pasának, hogy 2000 aranyért a kezére játssza Budát, ha nem tart igényt korábbi hárem-hölgyére, és megfelelő állást szerez neki a török hadseregben.

Az árulásra készülő hadnagy – aki különben följánlkozó levélben századosnak mondta magát – egy rác küldönccel juttatta el ajánlatát a címzetthez. Balszerencséjére amikor az a székesfehérvári pasával tárgyalt, egy kályhafűtő keresztény rab titkon kihallgatta beszédjüket, s februárban véletlenül kiszabadulva, régi gazdájának, Pistorsky császári ezredesnek jelentette a dolgot. Az áruló nevét azonban nem tudta, miáltal nagy gondba ejtette nemcsak az ezredest, hanem báró Beck tábornokot, Buda akkori parancsnokát is, akihez Pistorsky elhozta emberét.

Nagy töprengések közepette helyőrségparancsnokának eszébe jutott Fink hadnagy, aki „mindenféle török asszonyokat tartott magánál”. Magához rendelte őt, és megkérdezte tőle: nem írte mostanában Székesfehérvárra rabnői váltságdíja ügyében? A hadnagy a kérdésre oly becsületes arccal tagadott, hogy a tábornok szabadon akarta engedni őt. Ám időközben Fink kihallgatott házanépétől és rabnőitől megtudták, hogy a rác küldönc immáron harmadízben távol van „titkos küldetésben”.

Amikor a hadnagynak ezt fejére olvasták, az összeroppanva parancsnoka lábai elé borult, és e szavakkal kért kegyelmet magának:

„ – Mit használ Nagyméltóságodnak egy becsületes katona vére – mit egy régi család gyalázata?”

A tábornok azonban így felelt:

Leopold Beck tábornok, Buda első császári parancsnoka

Beck tábornok nyugtája

„ – Mit használt volna 2000 arany, amelyért el akarta ön adni egy egész királyság jólétét, sok ezer ember életét és saját lelkiismeretét?”

A letartóztatott hadnagyot kínvallatásnak vetették alá, ami botozásból és hüvelykcsavarok alkalmazásából állt, de újabb körülményeket nem tudtak meg tőle ezzel sem. Akárcsak a február 12-én Székesfehérvárról török levelekkel visszatért rác küldönctől, akinek hasonló tortúrákat kellett elszenvednie.

Az ekkor 24 esztendő Fink hadnagyot, aki az eseményt följegyző császári hírszerző tiszt szavai szerint „egy porosz százados fia és igen derék katona volt”, a haditörvényszék lefejezésre ítélte. Az ítéletet 1687. április 9-én hajtották végre. Nyilván hasonló véget ért vagy még kínosabb halálnemmel lakolt a rác küldönc is. Erről azonban nem tesz említést a hírszerző tiszt.

Arról sem szól a följegyzés, hogy mi lett a sorsuk a „csábító sziréneknek”, a török nőknek? Ismerve a kor szokásait, a legvalószínűbb az, hogy más császári tiszt házába kerültek, és annak éjszakáit édesítették meg szerelmi tudományukkal.

Most már minden bizonnyal mellőzve az árulásra való csábítgatást...

"TÜRKEN LOUIS" – A TÖRÖKÖK RÉME

1707. január havának 4. napján, a baden-württembergi Rastattban, ötvenkét esztendősen elhunyt Lajos, bádeni örgróf, osztrák tábornok és a „római szent birodalom” tábornagya. Halálhírét e szavakkal kommentálta Savoyai Jenő császári hadvezér Stratmann kancellárnak írt levelében: „*A monarchia elvesztette legjobb, legnagyobb hadvezérét*”. Jóllehet ez az elismerés – a méltató személyét figyelembe véve – önmaga is értékmérő, de még inkább kitűnik annak megalapozottsága, ha figyelembe vesszük, hogy az elhunyt életében huszonhat hadjáratban huszonöt ostromban és tizenhárom csatában vett részt, többségében győztesként.

Hadvezéri pályafutása a magyarországi hadszíntéren kezdődött, a török ellen vívott harcokban. Ezért is nevezték őt „*Türken Louis*” -nak, amivel törökverő lényére kívántak utalni. A magyar kortársi írásokban többnyire „*Badensis*” néven említették őt. A magyarokhoz fűződő érzelmeiben, elképzeléseiben első helyen állt Magyarország és Erdély török uralom alóli felszabadítása és a régi magyar királyság egységének visszaállítása, természetesen Habsburg-fennhatóság alatt. Ám kardoskodott amellett is, hogy a magyar rendek kívánságait a lehetőséghez mérten ki kell elégíteni. Amikor pedig a háború folyamán tudomást szerzett arról, hogy a magyaroknak kell viselniük a fizetetlen császári zsoldosok tartásának minden terhét, így nyilatkozott: az egész világ olyannak ismeri ezek kegyetlen magatartását, hogy annak egyedül a forradalom lehet a következménye.

Vitathatatlan, hogy a visszafoglaló háborúban szerzett érdemeivel Badeni Lajos méltán bekerült a magyar hadtörténelembe is. Mielőtt e haditettekről szólnánk, tekintsük át vázlatosan e kiváló katona életútjának kezdeteit.

ÉLETRAJZI ÉS KORTÖRTÉNETI ADALÉKOK

Baden – amelynek örgrófja volt – ősi német történelmi tartomány. A XI. századtól lett örgrófság, majd a XIX. század elejétől választófejedelemség, Franciaországgal és Svájjal határos, mintegy tizenötezer négyzetkilométernyi területű. Ide tartozik a termékeny, enyhe éghajlatú felső-rajnai alföld és a Fekete-erdő jelentős része. E terület örgrófja volt az 1655. április 8-án született hősünk, Badeni Lajos Vilmos apja, Ferdinánd Miksa is. A gyermek azonban – nagy kortársához Savoyai Jenőhöz hasonlóan – a párizsi Soissons-ban született, és ő is XIV. Lajos francia király keresztfia volt.

Neveltetése, iskoláztatása, ifjúsága lényegében hasonlóan zajlott le, mint kortársáé, Lotharingiai Károlyé. S ha a nagy rivális életének ismertetésekor arról szóltunk kissé bővebben, hogy milyen is volt akkor Nyugat-Európában egy főúri ifjú neveltetése, iskoláztatása, és a hadi életre való felkészítése, Badeni Lajos esetében időzzünk el egy keveset a kor Franciaországában, s mindenekelőtt XIV. Lajos udvarában, ahol mindketten ifjú éveik jó részét töltötték.

Közismert tény, hogy különböző körülmények összhatása nyomán XIV. Lajos francia király lett a kor abszolút – vagy abszolútizmusra törekvő – uralkodóinak a példa- és mintaképe. A kor felfogásában az abszolút fejedelem önmaga és a világ előtt a legmagasabb földi lényé lép elő, azaz „Isten kegyelméből való” lett. A tudományoknak és a művészeteknek elsősorban a király dicsőségét kell hirdetniük, s a történelem nem más, mint az abszolút uralkodó és ősei tetteinek és hősiességének a leírása. Az abszolút uralkodó palotája többé nem vár, hanem soktükros kastély, ahol a tükroket a reprezentálás, a póz követeli meg. A kastélyt kertek és parkok veszik körül; az Olimposz sugárzó berkei. „Isten jár az uralkodó személyében a földön!” Ebben a felfogásban természetesen akár a király szeretőjének lenni is nagy megtiszteltetésnek számított, bármely hajadon vagy asszony számára.

A férfi és a nő kapcsolata azonban új utakra tért nemcsak XIV. Lajos, de más korabeli abszolút uralkodók udvarában is. Ebben a reneszánsztól erősen elütő szerelemfelfogásban a fő elv az, hogy a nőt szisztematikusan az érzéki gyönyör legdelikátabb nyalánkságává neveljék. Az ideális nőnek minden percben kéjt kell kisugározni magából, mindig a kéjes odaadás bizonyos

stádiumában kell lennie. Arról, hogy például a Napkirály korában milyen volt a francia női szépségideál, a következőket olvashatjuk egy kortársi írásban: fiatal kor; közepes, nem túl rövid, nem túl hosszú derék; se nem túlságos kövérség, sem nem túlságos soványság; a test valamennyi részének egyöntetű és formás rendje; fehér, sárga vagy jó fekete, finom és göndör haj; finom bőr, amelyen kicsiny kék erecskék futnak alá; a test pirosas-fehér színe; magas és nyílt homlok; egyforma és nem behajlított halánték; két keskeny és nem túl hosszú szemöldök; barátságos és tüzes szem, arányos, keskeny orr; egyformán kerek és nem túl vastag rózsaszínű arc, bájos mosoly, korállpiros ajk; kicsiny, jól kiképzett száj; csendes és tiszta lélegzés; kedves és kellemes beszéd; gödrös, s csak kissé előrehajlott áll; kicsiny pirosas fül, mely nem áll el túlságosan a fejtől; hosszú elefántcsont nyak, fehér, közepes kerek és vastag mell; teli és hófehér kéz; közepes és karcsú alak; hosszúkás egyforma köröm; erkölcsös, de fesztelen mozgás; csendes és egyenletes járás, magasra kiegyenesedett testtel; finom, fehér bőr, arányos és kifelé rakott kicsiny és keskeny lábacska.

Amikor a kor nőideálját ilyen részletesen meghatározták, a férfiideált inkább csak ruházatában, viselkedésében írták körül. Ez az ideál az elegáns udvaronc volt, aki fenséges mozdulatokkal pózolt. Az allogne-paróka szinte mindenki fejét könnyen Jupiter-főnek mutathatta. A férfitestalkatnál azonban nem a herkulesi termet volt a kívánatos, hanem inkább az Adoniszé.

Számos kortársi írás egybehangzó adatai szerint, ahogyan XIV. Lajossal az abszolutizmus a legcsillogóbb csúcsát érte el, úgy ért el tetőpontig az ő udvarában az élet érzéki örömeinek élvezése is. A nő itt az Isten kegyelméből való állapot legpompásabb dekorációja és az élvezet legmagasabb tárgya volt. A Napkirály udvara erkölcsi állapotának megítélésénél az a tény a jellemző, hogy jóformán mindegyik hölgy, aki az udvarnál megfordult, XIV. Lajos „szultáni szeszélyeinek” céljával szolgálhatott, hogy valamennyi rokonának és udvari méltóságának „élvezettársa” volt a feleségénél, amennyiben az felkeltette a király szexuális érdeklődését. Ehhez persze nem sok kellett, mert a Napkirály kimondottan „erotomániákus volt, akinek, mert a nőben csak a nemét látta, minden asszony tetszett”. Ha

valaki a feleségével Versailles-be utazott, az mindegyik nemes számára azt jelentette, hogy nejét a király rendelkezésére bocsátja.

Ebben a légkörben töltötte ifjúsága egy részét Badeni Lajos is Bécsbe kerülése előtt. S ha a Napkirály udvarában jó felkészítést kaphatott azokhoz a csatározásokhoz, amelyeket „hálózások” vagy egyéb alkalmas helyek rejtekében vívnak a két nem harcosai, ahhoz, hogy jó katonává, jó hadvezérré váljon, más iskolát kellett kijárnia.

Katonai pályafutását, mint sokan a visszafoglaló háború tábornokai és tisztjei közül, a XVII. század egyik legnagyobb hadtudósa és hadvezére – a magyar történetírásban és hadtörténetírásban oly mostohán megítélt Montecuccoli alatt kezdte 1675-ben, húszesztendős korában. Elméleti és gyakorlati katonai ismereteit abban a háborúban szerezte, amelyet a Habsburg-hatalom 1673 és 1679 között vívott Franciaország ellen. Badeni Lajos – Montecuccoli tisztjeként – „keresztapja” hadserege ellen küzdött, egészen a háborút lezáró nymwegeni békekötésig.

A békét követően hazája – vagyis a badeni örgrófság – ügyeinek szentelte magát, de nem sokáig élt békés, nyugalmas életet. Amikor 1683-ban kitört a török háború, az ekkor már tábornoki rangot elért huszonnyolc esztendős fiatalember hadat vezetett Lipót császár megsegítésére. A háború első három esztendejében a katonai vezetők között még mellékszereplőnek számított, ám ez nem jelenti azt, hogy már ekkor ne hallatta volna nevét merész cselekedetei által.

AZ ELSŐ SZÁRNYPRÓBÁLGATÁSOK

Badeni Lajos akkor tűnik föl 1683-ban a török ellen küzdők soraiban, amikor a legnagyobb a fejetlenség, a pánik; amikor nem csekély mértékben Kara Musztafa mulasztásán múlik, hogy a császárváros nem került török kézre. A július 7-i *petronelli tatár rajtaütés* alkalmával, amikor zavar tört ki a visszavonuló császári csapatok között, Badeni Lajos volt az, aki svadronját összegyűjtve addig tartóztatta fel az ellenséget, ameddig Lotharingiai Károlynak nem sikerült csapatait összeszedve a rendezett visszavonulást biztosítania. Július 13-án Bécs előterében, az akkori St. Ulrich nevű község határában, az örgróf dragonyosai élén még egyszer

megvívott a tatár előosztaggal, amelynek a karmaiból számos rabul ejtett bécsi lakost kiszabadított. Ezt követően Károly herceggel együtt a Duna bal partján, *Jedlersee* mellett kijelölt gyülekezőtáborba vonult. Itt sem pihent tétlenül. Amikor július 27-én Lotharingiai Károly a Pozsonyig előretört Thököly Imre kurucainak visszaszorítására indult, Badeni Lajos vezette azt a hadoszlopot, amely Pozsonyba behatolva mintegy száz kurucot foglyul ejtett, majd a várat felmentette, és a hajóhidat fölgyújtotta.

A pozsonyi haditett maga is kétségtelenül jelentős volt, de túlszárnyalta azt Badeni Lajosnak az október 9-én lezajlott *párkányi csatában* játszott szerepe, ahol ő vezette a császári had jobbszárnylovasságát. A csata hevében rohamot intézett dragonyosaival a párkányi erőd ellen, amelyet birtokába vett. Lubomirsky herceg írta október 10-i levelében, hogy ennek a katonai akciónak Badeni Lajos volt a legkiemelkedőbbje, mert az erőd birtokbavétele a törökök katasztrófáját végérvényesen megpecsételte.

Az 1684. évi hadjáratban Badeni Lajos lovassági tábornokként a főszerepben a császári jobb szárny parancsnoka volt. A június 27-én lezajlott *váci ütközetben* szintén e szárnyat vezényelte. Csapatái először egyetlen lövés leadása nélkül nyomultak előre, és csak akkor fogtak hozzá a tüzeléshez, amikor már a törökök közvetlen közelébe értek. A második összűzük után előbb a tatárok, majd a szpáhik is futásnak eredtek. Ezzel lehetővé tették a császári bal szárny támadásának kibontakozását, ami a janicsárok sorait is megbontotta és beteljesítette a győzelmet a törökökön.

A hadtörténeti irodalom meglehetősen egyöntetű megállapítása szerint az őrgrófnak döntő szerepe volt abban, hogy Lotharingiai Károly ebben az esztendőben Érsekújvár ostroma helyett *Buda visszavívására* indult. Így került sor július 10-én a *szentendrei ütközetre*, amelyben Badeni Lajos szintén a jobb szárny támadását vezényelte. A fiatal tábornoknak az volt a terve, hogy a terepnehézségek legyőzése során felbomlott, rendetlenségbe került és kimerült törököket közel engedti soraihoz, és csak akkor fordul ellenük teljes erejével. Jóllehet a törököt ez alkalommal nem sikerült döntően megvernie, de Musztafa pasa nem tudta megakadályozni, hogy a császári erők *Buda* alá menjenek.

Az ostrom első szakaszában az a feladat hárult Badeni Lajosra, hogy lovasaival a rohamozó csapatokat a várból várható kitörések és a nagyvezér felmentő seregének esetleges beavatkozása ellen biztosítsa. Ezekben a harcokban részt vettek a parancsnoksága alatt magyar huszárok is, akiknek a harci tevékenységét az örgróf melegen méltatta nagybátyjának, Badeni Hermannak, az Udvari Haditanács elnökének írt leveleiben.

Buda 1684-es sikertelen ostroma idején különben már megmutatkoztak az ellentétek Badeni Lajos és Lotharingiai Károly fővezér között. Egyik levelében például ezeket írta nagybátyjának. „Bajos dolog ügyünkről nyilatkoznom, de a mi uraink nagy zavarban vannak, s ha nem fogna másként hozzá, örökké fog tartani a vívás, mindannak ellenére, hogy ez csak nyomorult erősség”. Mennyi volt ezekben a kritikákban a hiúságból, túlzott becsvágyból fakadó momentum az örgróf részéről és mennyi a teendők jobb meglátása nyomán érzett keserűség? – nehéz lenne megmondani. Idegesíthette őt különben rossz egészségi állapota is, ami miatt az ostrom jelentős részében tétlenségre volt kárhóztatva.

A fővezérrel szembeni ellenérzések természetesen nem akadályozták abban, hogy az 1685-ös hadjáratban szintén Lotharingiai Károly személyes vezérlete alatt küzdjön, még mindig lovassági tábornokként. *Érsekújvár vívásának* első szakaszában, amikor hír érkezett arról, hogy Sejtán Ibrahim pasa Esztergom ostromába kezdett, ő azon a véleményen volt, hogy *Esztergomot* semmiképpen sem szabad sorsára hagyni, és Érsekújvár ostromát megszakítva, annak felszabadítására kell sietni. Úgy látta: Esztergom fontosabb Buda megvétele szempontjából, mint Érsekújvár, amelynek stratégiai jelentősége csupán abban áll, hogy a török betöréseket megakadályozza. Az augusztus 6-i haditanácson Badeni Lajos álláspontja győzött, s így került sor augusztus 16-án a *táti csatára*.

Az összecsapás előtt az örgróf azt tanácsolta a fővezérnek, hogy Újfalunál, a szoros bejáratánál, az ottani erős állásban várja be az ellenség támadását. Lotharingiai Károly elfogadta a javaslatot, ami azután nem csekély mértékben járult hozzá a fényes győzelemhez. A hadtörténetírás külön kiemeli az 1685-ös hadjárat értékelésénél: „Hogy a herceg [ti. Lotharingiai Károly] a bécsiek

akarataival szembeállni, illetve szembehelyezkedni mert, az mindenestre erős jellemre és elhatározó képességre vall. És végeredményben nem férhet hozzá kétség, hogy ez az elhatározás, melynek létrejöttét *legkivált Badeni Lajos őrgróf helyes érzésen alapuló határozott és erélyes síkraszállásának köszönhetette, amely helyes, éppoly szerencsés volt*”.

ÚJ TÉNYEZŐ A KÜZDŐTÉREN

Károlyi Árpád írja a Buda visszafoglalásáról szóló monográfiájában, hogy az 1686-os esztendőben *új tényező* lépett a küzdőtérre: Lajos Vilmos bádeni őrgróf, a későbbi törökverő hős. Ezt az ekkor harminckettedik életévébe lépő lovassági tábornokot, „rendkívüli dicsőségvágya, s a lotharingiai herceg iránt érzett gyűlölete” ösztökélte a háborúba való beavatkozásra és az abban való aktív részvételre. Az előző évek hadjáratait még Károly alatt küzdötte végig. Ám 1686-ban „lánggra gyúlt benne az isteni szikra”, s ennek nyomán úgy érezte: már nagyobb, főbb szerepet kell betöltenie, mint korábban. Erre egyetlen járható út kínálkozott: ha Miksa Emánuel, az ifjú bajor fejedelem őt kívánja maga mellé helyettesként, főparancsnokul, s vele együtt a Lotharingiai Károly seregétől különálló hadműveletet vezethet. Terve sikerrel is járt. Amikor a bajor választófejedelem Badeni Hermannt, a Haditanács elnökét kérte maga mellé, helyette ennek unokaöccsét, Lajost kapta, akivel szintén jó kapcsolata volt. Badeni Lajos különben a bécsi udvarnál is nagy kegyben állt – jegyzi meg Károlyi Árpád -, az ifjú császárné az egyik hűgát akarta hozzáadni feleségül. Mindent összevetve, Lajos kezdett veszedelmes akadályozójává válni Lotharingiai Károly terveinek.

Ezt az ellentétet tükrözi Buonvisi pápai nuncius 1686. június 2-i jelentése is: „Nem arról folyik a tanácskozás, miből lenne nagyobb haszna a kereszténység ügyének, hanem azon machinációk mozgatják, hogy mi elégíti ki jobban *Badeni Lajos nagyravágását*”.

Az 1686-os hadrendben Badeni Lajos már nem a Lotharingiai Károly által vezetett főseregbe nyert beosztást, hanem a bajor hadtestbe, mint az ide vezényelt császári csapatok főparancsnoka. A császári erő a kimutatás szerint 8350 lovast és gyalogost számlált. Az őrgróf, Miksa Emánuel kíséretében, június

17-én érkezett Pestre. A bajor választófejedelemhez fűződő viszonyáról ezeket jegyezte meg Károlyi Árpád: „*Miksa jobb keze, sőt mi több, gondolkodó feje Badeni Lajos vala*”. Szemtanúk egykorú jelentései bizonyítják, hogy a fáradhatatlanul buzgó, dicsvágyó bajor fejedelem fölött Badeni Lajos uralkodott; az ő tanácsára vagy legalábbis vele egyetértésben történt minden az egész ostrom alatt. Mindenesetre érdekes lélektani jelenség, hogy a valóban hiú, dicsvágyó Miksa Emánuel, aki semmiképpen sem volt hajlandó Lotharingiai Károly felsőbbbségét elfogadni, a szintén dicsvágyó, s alá beosztott Badeni Lajost kész volt követni.

A június 17-i *pesti harcokban* Badeni Lajos személyesen vezette a bajor hadtest császári lovasságát. Június 22-től az ostromárkok készítését irányította, s több kortársi vélemény szerint a mérnökök az ő terveinek csupán egyszerű végrehajtói voltak. Az őrgróf panaszkodott is a nagybátyjának írt leveleiben, hogy a hadmérnökeik, bár tisztességes, jó és szorgalmas emberek, de nincsenek haditapasztalataik, s így állandóan gyámkodnia kell fölöttük.

Amikor június 29-én egy csapat janicsár és szpáhi kitört a székesfehérvári kapun, hogy a bajor hadtest ostrommunkálatait megzavarja, Badeni Lajos egy maroknyi lovassal azonnal a veszély helyén termett. Nem akarta visszaüzni a törököt, hanem arra törekedett, hogy feltartóztassa őket, amíg nagyobb segély érkezik. Közben azonban maga is komoly életveszélybe került. Ebből a nagy rivális, Lotharingiai Károly szabadította ki őt az utolsó pillanatban érkezett segítséggel.

Az őrgróf fáradhatatlan volt az ostrommunkálatok előrehaladásának ellenőrzésében. Saját szemével akart mindenről meggyőződni, és az egykorú tudósítások szerint mozgékony elméje mindig talált valami újat, javítanivalót. Nagy feltűnést keltettek a saját szerkesztésű mellvédei, melyeket roham esetén ernyők gyanánt is lehetett használni. A rohamokban különben *személyesen* jelen volt. Az augusztus 3-i akciónál meg is sebesült egy puskagolyótól. Ez azonban nem mentesíti őt az augusztus 22-én, rivalizálási okokból *idő előtt* végrehajtott bajor roham kudarcának felelőssége alól, ami komoly vérveszteségekkel járt. A szeptember 2-i döntő rohamban a rés lábánál ott állt kivont karddal Badeni Lajos;

szóval és tettel lelkesítvén a katonákat. Valóságos csoda – jelenti a különben szívesen gúnyolódó Du Heron francia követ, személyes résztvevő az ostromnál -, hogy ott nem veszett.

Szeptember 22-én Lotharingiai Károly Badeni Lajos parancsnoksága alatt egy újonnan alakított hadtestet indított a Dráva felé. Az őrgróf azt a feladatot kapta, hogy az ottani, Schultz lovassági tábornok parancsnoksága alatt álló mintegy tízezer főnyi császári, magyar és horvát katonasággal egyesülve, az *Eszékig* terjedő vidéket kiragadja a török kezéből. A Badeni Lajos alá rendelt hadtest hat lovas- és hat gyalogosezredből, valamint magyar huszárcsapatokból állt. Hozzá kellett csatlakoznia még a Scherffenberg tábornok vezette egységeknek is. Az egyesülés október 14-én ment végbe, ami után Badeni Lajos *Pécsnek* vette az irányt, ahová 16-án meg is érkezett. Magát a várost akkor csupán egy gyenge fal és árok védte, de a vár meglehetősen erősnek tűnt. A Pécssett parancsnokló anatóliai pasa a várost több helyen fölgyújtatván, a várba vonult vissza. Badeni Lajos ezt látva, katonáival eloltatta a tüzeket, majd október 18-án 5 ágyúval megkezdte a vár lövetését. Ezt oly eredményesen végezték, hogy 21-én már megfelelő rés tátongott a falon a roham végrehajtásához. A törökök azonban nem várták be ezt, hanem a közel kétezer főnyi helyőrség komolyabb ellenállás kifejtése nélkül föladta a várat.

Badeni Lajos Pécs elfoglalása után *Siklós* alatt termett, amelynek 300 főnyi védőserege eléggé szívós ellenállást fejtett ki. Amikor ők is meghódoltak, az őrgróf *Kaposvár* ellen fordult, amely november 12-én szintén kapitulált. Ezekért a szép fegyvertényekért a császár Badeni Lajos őrgrófot december 13-án tábornaggyá nevezte ki.

HOGYAN TOVÁBB?

Ez a kérdés foglalkoztatta a Habsburg politikai és katonai vezetést 1686 végén és 1687 elején. A nagyvezér Buda alatti tétlenkedése, a Dráva-mellék gyors kézrekerítése, a török-vazallus felső-magyarországi kuruc fejedelemség összeomlása és az erdélyi fejedelemség „suba alatti” meghódolása azt a gondolatot szülte, hogy a magyarországi török uralom már végnapjait éli, és mielőbb döntő csapást kell mérni rá. Ebben általában egyetértett a vezetés, de eltérések mutatkoztak a hogyan kérdésében.

Lipót császár és magyar király legközvetlenebb környezetével egyetértésben *Nándorfehérvár* visszafoglalását tűzte ki következő hadműveleti célul, ám ez ellen mind Lotharingiai Károly, mind Badeni Lajos állást foglalt. Az volt az egyező véleményük, hogy amíg Eger, Székesfehérvár, Szigetvár, Temesvár és Várad török kézen van, s Apafi erdélyi fejedelem is ingadozó, megbízhatatlan magatartást tanúsít, nem lehet ilyen messzi cél elérésére gondolni. A lotharingiai herceg *Egert* kívánta ostrom alá fogni, Badeni Lajos pedig *Szigetvárt*. Az uralkodó azonban másként döntött: Károly herceg azt a parancsot kapta, hogy a főerőkkel a Duna jobb partján nyomuljon előre *Eszék* irányába, az őrgróf 20 000 főt számláló hadteste pedig *Pétervárad* felé törjön előre. Ez utóbbi hadtest névleges feje most is Miksa Emánuel bajor választófejedelem volt.

Lotharingiai Károly, amikor június 2-án Esztergomba érkezett, ott mindössze 15 000 embert talált. Ennek ellenére megindult a sereggel *Eszék* felé, hogy az ottani török hadcsoportosítást még a nagyvezér 40 000 fősnek tudott főseregének beérkezése előtt megtámadja és megverje. Miután Badeni Lajos vonakodott hozzá csatlakozni, Károly herceg a rendelkezésére álló erővel az ellenség megtámadását határozta el. Július 19-én katonái mindenekelőtt az eszéki sáncokon kívül álló török lovasságot szorították sarokba, majd puskalövésnyire megközelítve az ellenség megerősített állását, többórás harcot vívtak azzal. A küzdelemben a császáriak mintegy ezer főnyi veszteséget szenvedtek, mire visszavonultak a Dráva bal partjára. A nagyvezér élénken üldözte a visszavonulókat, amíg azok a Dráván átkeltek, majd átmenve az eszéki hídon a Baranyavártól délre fekvő magaslaton foglalt állást, amit azután megerősített.

A rivalizáló vezéreknek Szulejmán nagyvezér ellentámadásának hírére összpontosítaniuk kellett erőiket. Amikor a baranyavári állásokban állomásozó nagyvezér a keresztény seregek Mohács alóli elvonulását észlelte, kilépett a kitűnő állásából, hogy az ellenséget megtámadja, illetve üldözze. Így került sor augusztus 12-én a *nagyharsányi vagy második mohácsi csatára*. Ebben az összecsapásban Badeni Lajosnak a maga lovascsoportjával és Piccolomini herceg dandárával az ellenséges jobb szárnyat kellett

megtámadnia, vagy legalább annak további előretörését megakadályoznia. A támadást az őrgróf szerencsésen vezette le, s a szemben álló szpáhikat az őket támogató janicsárookra vetette vissza. Ezzel jelentős mértékben elősegítette a császári had győzelmét.

A nagyvezér seregén aratott győzelem, majd a török táborban kitört katonalázadás, továbbá *Eszék* föladása, *Erdély* meghódolása, *Várpalota* visszafoglalása, majd *Eger* kapitulálása megérlelték az előfeltételeket *Nándorfehérvár* megszerzéséhez. Az 1688. évben azt tűzték ki hadicélul, hogy a mintegy 40 000 főnyi főszereg vonuljon *Nándorfehérvár* ellen, a közvetlenül *Badeni Lajos* alá rendelt 6000 fős hadoszlop pedig törjön be *Boszniába*, hogy azután a *Száva* jobb partján ugyancsak *Nándorfehérvár* ellen nyomuljon. Az őrgróf még nem ért oda, amikor a vár a *Miksa Emánuel* választófejedelem vezette császári hadak kezére került.

Cserei Mihály leírása szerint éppen a rendkívül fontos erősség elfoglalása után érkezett oda a szultán követe *Bécsből* való visszatérében. Fogadására a választófejedelem egy nagy palotát a várban talált nyereségekkel és fegyverekkel felékesített, s *Nándorfehérvár* piacára 12 nagy ágyút vontatván, maga „talpig vasban és fegyverben öltözvén”, a kiterített török holttestek hosszú sora mellett fogadta a török követet. Pompásan megebédeltették őt, nagy zeneszót szolgáltatván a fogadáshoz. Amikor a választófejedelem poharat emelt, az ágyúk minden alkalommal dízsörtüzet adtak le.

A török követ – mindezt látva – sírni kezdett az asztal felett. *Miksa Emánuel* tolmács által megkérdezte tőle:

Miért könnyez?” [Miért könnyezel?]

Mire a császár így felelt:

Nem siratom én ezt a várat, mert ezt most Isten nektek adta, azon Isten nekünk holnap visszaadhatja, hanem szánom és siratom ezeket a hatalmas császár vitézeit, kik ilyen gorombául elvesztették magokat”.

Nándorfehérvár elfoglalásával kapcsolatban egy másik epizód is fönmaradt, az utókor számára, a már többször idézett *Sutoris János* császári hírszerző tiszt naplójában: 1689

augusztusában a Starhemberg-ezred egyik századosa elmesélte neki, hogy Nándorfehérvár bevétele után a belső várba menekült törökök sajátos cselt alkalmaztak életük megoltalmazására. A keresztény foglyokat három sorban maguk elé állították, majd a földre feküdve kegyelemért kiáltottak. Ily módon ugyan megmenekültek a dühös katonák fegyvertűzésétől, de nem a keresztény foglyok retorzióitól! Ezek ugyanis a volt rabtartóiktól kapott ütlegetek oly busásan fizették vissza, hogy a törökök legtöbbször vértől csepegő, bekötött fejjel jelent meg a bajor választó előtt. „S mint mindenkor, most is csak azt kérték, hogy *ne a magyarok vagy a hajdúk, hanem a német seregek kezeibe kerüljenek*, mit a választó fejedelem meg is ígért”. A nándorfehérvári eseten megrémült *szendrői* törökök éjszaka kiszöktek várukból, pusztán hagyván azt, ahova Miksa Emánuel őrséget küldött.

Badeni Lajos boszniai hadműveleteiről röviden így számol be a kortárs historikus: „Az elector [ti. Miksa Emánuel] pedig Lándorfehérvárról bizonyos számú hadakkal, négyezer emberrel expediálja [küldi] a felséges bádensis herceget (ki annakutána mind a törökök ellen mind a francia ellen nagy dolgokat vive véghez) Bosznában, ahol mintegy tízezer törökből álló had, vagy valamivel több vala, Bosznára vigyáztván. Erre a feles hadra bádensis herceg rámenvén szerencsésen megveri. Több vesz el a harcon négyezer töröknél, kétezren rabbá esnek, a többi elszalad, és a herceg a nagy gazdag provinciát [tartományt] egészen occupálja [elfoglalja], s ott is quártélyoz [szállásol] nagy nyereséggel és haszonnal”.

Ennél a harcnál jelen volt Sutoris János is: „Sohasem láttam nagyobb erőlködéseket, miután a herceg [ti. Badeni Lajos] 3000 emberrel küzdött 15 000 ellen: a kézitusa órákig tartott és még a lovasok is 9-10-szer sütötték el pisztolyaikat. *Lajos herceg maga három törököt lőtt le, míg másik hármait kardjával vágott le.* Egy német százados 11 törököt szúrt agyon, egy francia önkéntes meg éppen 14-et. Egy másik francia Lopal pasa ellen, ki dühösen védte magát tíz német lovas ellen, lovagolt, de attól olyan vágást kapott sisakjára, hogy avval a kiáltással: *le diable!* messze repült a harcmezőn. Lopal elvesztette kardját, kését meg egy lovas testébe döfte, s végre egy golyótól találva elesett”.

A kortársi leírások kissé pontatlanok, mert Badeni Lajos ezen akciója Nándorfehérvár szeptember 8-i visszafoglalása előtt történt. Hadoszlopának létszámáról pedig tudjuk, hogy ez a kiváló katona július 17-én 5000 emberrel és 15 löveggel rendelkezett. Seregéhez augusztus 8-án csatlakozott a horvát bán 4000 katonája. Az egyesült csapatok e hónap 14-én megszállták a töröktől elhagyott és fölgyújtott *Kostajnicát*, majd Sziavus boszniai pasa 6000 katonáját üldözve elfoglalták *Dubicát* és *Gradiskát*. Augusztus 18-án érték el *Bródot*, ahonnan az őgróf visszaküldte a horvátokat. A történeti munkák szerint hazájuk védelmére, valamint az összeköttetés és utánpótlás biztosítása végett bocsátotta el őket, azonban az őgróf augusztus 16-i jelentése más valós okot sejtet. A császárnak küldött felterjesztésében ugyanis az alábbiakat olvashatjuk:

„Azon vagyok, hogy ezt a szép és jó tartományt lehetőleg kíméljem, de *a velem levő horvátok, akik magának a jeles bánnak sem szoktak szót fogadni, mindenfelé kicsapongásokat követnek el.* Kiváltképpen Thurn kőrösi parancsnok ellen kell panaszt emelnem, aki nemcsak hagyja szabadon kóborolni embereit, hanem intésemre, hogy az ő végbeli katonasága is köteles Felségednek szolgálni, mert azért kapja a zsoldot és hogy hanyagságát jelenteni fogom, azt üzenete nekem: neki is van írótolla s Felséged előtt az ő jelentése is ér majd annyit, mint az enyém!” A horvát parancsnok különben azzal vádolta meg Badeni Lajost, hogy ő sem tudja féken tartani a maga németjeit.

Ez a kis adalék azt is érzékelteti, hogy nemcsak a magyar, hanem a horvát végbeli katonákat is nehezen lehetett zavartalanul besorolni abba a „hadigépezetbe”, amelyet a nyugati, állandó zsoldosrezdek képeztek. Emiatt vállalta Badeni Lajos inkább azt, hogy kisebb létszámú, de egyneműbb sereggel folytatja a megkezdett hadi akciót.

Bródban kapta különben a fővezér utasítását, hogy ne Nándorfehérvár alá vonuljon, hanem ehelyett igyekezzék a Száva mentét megtisztítani az ellenségtől. Badeni Lajos erre hidat építtetett, hogy átkeljen a túlsó partra. Ekkor érkezett a hír, hogy Sziavus boszniai pasa 7000 emberével *Derventnél* táborozik, és az ő megfogyatkozott hadainak megtámadására készül.

Az őrgróf hadicselhez folyamodott. Azt a félrevezető információt kezdte terjeszteni, hogy visszatér egész hadával Szlavóniába. Ennek alátámasztására a gyalogságot a poggyászvonattal visszahagyta Bródban, maga pedig 3000 lovasával szeptember 5-re virradóan titkon megindult Dervent felé, hogy ott a boszniai pasát meglepje. Ám ezúttal a meglepett fél nem a pasa, hanem az őrgróf volt. Amire ugyanis a kijelölt célhoz ért, ott nem hét, hanem tizenötezer főnyi török sereget talált; méghozzá egy számára előnyös magaslaton, harcrendben felállva!

A merész – sőt vakmerő – Badeni Lajos ekkor habozás nélkül megtámadta az ötszörös túlerőben lévő ellenséget. Heves lovasharc vette kezdetét, amit az döntött el a császáriak javára, hogy egy dandárnak sikerült oldalba támadnia a szpáhikat. Ez utóbbiak vad futásba kezdtek, nyomukban Badeni Lajos lovasai, akik rövid harc után legázolták a janicsárokat is. A jelentések ötezer török halotról és 2000 sebesültről számolnak be. Az egész török tábor a császáriak kezére került, akik a beszámolók szerint mindössze kétszáz embert vesztek halottakban és sebesültekben.

E ragyogó győzelem nyomán Bécsben már azt hitték, hogy nem csupán Bosznia, de Hercegovina és Dalmácia is könnyűszerrel az ölükbe hull. Erre vonatkozóan szeptember 15-én parancsot is küldtek Badeni Lajosnak, aki a következő válaszjelentést küldte az Udvarnak:

„A választófejedelem [ti. Miksa Emánuel] már útba indított hozzám hatezer embert, de nem olyan elképzeléssel, hogy ezzel a maroknyi néppel tartományokat hódítsak, hanem hogy őrséget helyezhessek a Szávánál elfoglalt helységekre, s hogy a télen át urai maradassunk a folyónak”.

Az őrgróf jöllehet a vakmerőségig bátor katona volt, de nem megdondolatlan fantaszta. Jelentette az Udvarnak, hogy a kapott feladathoz legalább 30 000 fős hadra lenne szükség, mert a jelenlegi erővel még az eddig elfoglalt területet sem tudja télen át megtartani. Álláspontjának kifejtésére személyesen ment Bécsbe, ám előbb csapatai még elfoglalták *Zvornikot*. Ez utóbbi esemény szeptember 25-én történt.

Akkor, amikor a franciák pfalzi betörése fordulatot hozott a török elleni háború menetében.

Fordulat történt Badeni Lajos helyzetében is: miután a franciák ellen küzdő császári had élére Lotharingiai Károly került, a török elleni fronton 1689. április 6-ától ő lett a fővezér.

Teljesült tehát régi álma! Igaz, olyan időben, amikor a franciák tehermentesítő támadása előnyös helyzetbe hozta az Oszmán Birodalmat. Már csupán azzal is, hogy 1689-re mindössze 30 000 fős császári sereget tudtak a török ellen fölvonultatni.

Badeni Lajos, amikor a kinevezését megköszönte, kérte a császárt: „Méltóztassék a pogány ellen küzdő sereget szívéhez annál közelebb vonzani, minél távolabb fog az működni”. Szükségesnek tartotta azt is, hogy seregénél legalább 1200 „jó magyar huszár” legyen, akik távol tudják tartani a török, tatár könnyűlovasokat.

A FŐVEZÉR

Többször idézett erdélyi historikusunk így kommentálja az 1689 őszeig lezajlott hadieseményeket:

„*Szigetvára* tovább nem állhatván az obsidiot [ostromot] mikor a nagy éhség miatt annyira jutott volna a várbeli praesidium [helyőrség], hogy a lovokat vernék agyon s azokat ennék, kutyákkal, macskákkal együtt, és a török császár meg nem segíthetné, feladják a várat a római császár hadának.

Bádensis herceg [helyesen őrgróf] penig a török áramásával megütköztvén *Nyissza* [ti. Nis] város mellett, noha az törökhöz képest igen kevesedmagával vala, mégis szerencsésen triumphála [győzedelmeskedék] rajta, sok ezer törököt levágata, sokat rabul elfogata, minden munitioit [lőszereit], prófonját [élelmiszereit], tábori eszközeit gazdag nyereséggel együtt a török tábornak felprédáltatá.

A harc után pedig elsőben *Nyissza* [Nis] városát, azután *Vidint* melyek Bulgáriában vannak és régen a magyar koronához tartoztanak, ostrommal megvevé és praesidiummal megraká. Sőt beljebb penetrálván [hatolván], az egész arnótságot [ti. az albánokat] (kik többnyire keresztények) éppen a Jonium tengerig behódoltatá, s már arról gondolkodnak vala, hogy a Haemus havasán

általmenvén, Drinápolyt megvennék, ki nagy város ugyan, de kerítés nélkül való, könnyen meg is hódolt volna, onnan Constantinápolyra menjenek.

De mivel a németek a sokrendbeli győzelem után felette megkevélyedtenek vala és az victoriát [győzelmet] nem Istennek, hanem magok fegyvereinek tulajdonítják vala, az Isten is megrántá a zabolát egy kevéssé, és megmutatá, hogy Isten nélkül akármicsoda nagy emberi erő is haszontalan”.

Badeni Lajos ezen újabb, ragyogó győzelemsorozatára a nyomasztó túlerőben lévő ellenséggel szemben – a történeti és hadtörténeti irodalom egyöntetű megállapítása szerint – igen sajátos politikai és katonai körülmények között került sor. Lipót császár és magyar király a francia támadás hallatára minden áron békét akart kötni a törökkel, amire különben az is hajlandónak mutatkozott. A császár nyugat-európai szövetségesei szintén ezt a békekötést sürgették és egyedül Buonvisi pápai nuncius fáradozott azon, hogy az egyezmény ne jöjjön létre. Lipót ennek ellenére fölkérte szövetségeseit, Lengyelországot és Velencét, hogy küldjék el megbízottaikat Bécsbe a törökkel folytatandó tárgyalásokra, amelyek 1689 februárjában ott meg is kezdődtek. A császár követelései azonban nem voltak összhangban a mindenároni békülési szándékával. Azt kívánta ugyanis, hogy a szultán adja át a még kezén lévő magyarországi várakat és mondjon le Erdélyről, valamint Boszniáról és Szerbiáról. Hasonló kívánságokkal álltak elő a szövetségesek is, azt híván, hogy a török delegáció fel van hatalmazva a feltétel nélküli békekötésre. Ilyen súlyos feltételeket azonban legfeljebb *a francia támadás előtt* lehetett volna támasztani siker reményében a törökökkel szemben. Így Lipót, aki a franciákkal megbékülni nem akart, a törökökkel pedig nem tudott, rákényszerült *a kétfrontos háborúra*.

Badeni Lajos 1689-es nagy sikerei – a fővezér kiváló képességei mellett – nem csekély mértékben annak voltak köszönhetőek, hogy a török erejét, a katonai lázongásokon túl, a Kis-Ázsiában föllángolt hatalmas fölkelés bénította meg. Ezt a helyzetet kiválóan kiaknázta az új fővezér, aki amikor június 9-én tiszte átvételére Nándorfehérvárott megjelent, ott a helyőrségen kívül csupán két lovasezredet talált. A tettvágytól lobogó Badeni Lajos ezzel a csekély

erővel indította meg a támadást a hírek szerint Nándorfehérvár ellen készülődő török erők ellen. Olyan helyzetben, amikor egy másik hadoszlop Thököly Imre parancsnoksága alatt a Duna völgyében indított nagyobb szabású hadi vállalkozást.

Ezek a mozgolódások és Thököly *Kladovánál* elért átmeneti sikerei nagy zavart okoztak Bécsben. Olyan parancsot küldtek a közben összegyűlt csapatok fölött rendelkező Badeni Lajosnak, hogy a gyalogságát hagyja Nándorfehérvárnál a Duna jobb partján, a lovasságot pedig vigye át a bal partra az onnan várható támadás ellensúlyozására. Az örgróf azonban – nem először és nem is utoljára fölülbírálta a kapott rendelkezéseket, s mintegy 22 000 emberével megmaradt a *palánkai* elsáncolt táborában. Amikor pedig meghallotta, hogy a nagyvezér még mindig Szófiánál vesztegel, hátráló hadmozdulatot színlelve akarta mozgásra bírni ellenfelét. Miután az ellenség erre nem reagált, Badeni Lajos a *Nisig* történő előnyomulásra határozta el magát.

Az első összecsapásra augusztus 29-én került sor *Grabovánál*, ahol is a császáriak szétverték a Galga kán alatt közeledő tatárokat. A következő napon *Batocsina* mellett megütközött az arab Redseb pasa szeraszkir alatt küzdő főszereg Badeni Lajos hadával. A küzdelem találkozóharcként indult, majd Redseb pasa a császári gyalogságot támadta meg, amely a tüzérségi tűztől támogatva a támadókat többször is visszaverte. A harcnak az vetett véget, hogy Castell tábornok a császári lovasság egy részével a törökök oldalába tört. Ez visszavonulásra készítette a szeraszkirt egészen a batocsinai táboráig, ahol azután a császáriak végleges csapást mértek rá. Háromezer török katona veszett a csatában és 180 löveg, míg a győzők nem egészen félezer embert vesztek.

A hadtáp-utánpótlás nehézségei arra kényszerítették a fővezért, hogy szeptember 11-ig Batocsinánál időzzön. Ezzel viszont lehetőséget adott Redseb pasának arra, hogy szétszórt csapatait rendezze, és a Szófiánál állomásozó katonaságból kiegészítse. Az így összegyűjtött haddal azután a *Nis* melletti erődített táborba vonult, ahol mintegy 40 000 katonával sorakozott föl az újabb küzdelemre.

Badeni Lajos, noha csak 17 000 katonája volt, nem habozott, hogy megtámadja a több mint kétszeres túlerőben lévő ellenséget. Pedig

a török állás arcvonala olyan erősnek látszott, hogy eredményes támadásra szinte gondolni sem lehetett. A kiváló fővezért azonban mindezek nem ejtették kétségbe. Csapatai egy kisebb részével tüntető támadást intézett a török bal szárny ellen, s egy vakmerő hadmozdulattal – aminek következtében saját visszavonulási vonalát is feladta – a szeraszkir állását megkerülte, és szeptember 24-én megtámadta a török had hátát és jobb oldalát. A török lovasság ugyan igyekezett megakadályozni a császáriak hadmozdulatát, de miután próbálkozását visszaverték, fejvesztve menekülni kezdett, és saját gyalogságát is magával ragadta. A császári jelentések tízezer török és négyszáz saját halottról beszélnek. Ha ezek a létszámok esetleg eltúlzottak is, annyi bizonyos, hogy a törökök hatalmas vérveszteséget szenvedtek ebben az összecsapásban.

Az örgróf üldözte az ellenséget, majd irányát a *Timok-völgynek* vette, hogy a Thököly által elfoglalt *Kladovát* visszavegye. Közben kapitulált *Vidin* is, míg a kiváló Piccolomini altábornagy egész Ószerbiát megszállta, és ezzel Badeni Lajos a szerbek következő évi fölkelését is elősegítette. Ennek érdekében – mint az a november 7-i jelentéséből is kitűnik – némi praktikától sem riadt vissza:

„Barankovics Györgyöt végre szép szóval magamhoz csalogattam – olvashatjuk a Lipótnak írt felterjesztésében s úgy találván, hogy nemcsak a Felségedtől nyert oklevéllel élt vissza gonoszul, hanem annak erejénél fogva magát a szerbek és illirek, Moesia, Bosznia, a Szerémség és más számos tartományok deszpotájává akarja tenni, mindezt törvényes örökségül igényelvén; s hogy továbbá nemcsak számos görög hitű pap tart vele, kiknek nagy hatásuk van az együgyű népre, hanem néhány ezer harcos is, amiből idő múltán veszedelmes dolgok fejlődhetnének: szükségesnek tartottam tehát őt elfogatni és Szebenbe küldeni”.

A terveit zavaró – s emiatt fogságra vetett – Barankovics Györgyről tudnunk kell, hogy 1645-ben született Lippa környékén, és testvérével Szávával, az erdélyi románok, szerbek és görögök püspökével 1668-ban Moszkvában járt egyházi segélypénz gyűjtése végett. György később Apafi fejedelem megbízottjaként többször megfordult a Portán, de 1680 táján olyan gyanúba keveredett, hogy az óhitűek rokonszenvét saját külön politikai

céljaira akarja kihasználni. 1683-ban I. Lipót bárói rangra emelte őt, őt esztendővel később pedig grófi címet adott neki. Elfogatása után a csehországi Égerben élt „státusfogolyként”, egészen az 1711-ben bekövetkezett haláláig. Működése, úgy tűnik, zavarta a bécsi udvar balkáni terveit, s ezért került sor fogságra vetésére.

Az 1689-es esztendő volt különben Badeni Lajos fővezéri működésének legönállóbb időszaka. A bécsi vezető körök – tekintettel a rendelkezésére bocsátott haderő csekély számára – nem mertek határozott hadműveleti célt kijelölni neki, s így lényegében saját elhatározásaira volt utalva. Markáns, tetterős egyénisége ekkor bontakozhatott ki legszabadabban. A hadtörténetírók meglehetősen egyöntetű értékelése szerint *a törökellenes seregek Badeni Lajosban olyan, hadidolgokban jártas vezért, tetterős és kipróbált főparancsnokot kaptak, akinek képességeivel a török magasabb parancsnokok, legalábbis ebben az esztendőben, nem vetekedhettek.*

Kiváló hadvezéri képességeire fokozottan szükség volt az elkövetkező esztendőben, amikor is az Oszmán Birodalom, átmenetileg összeszedve erejét, nagy ellentámadásba lendült. Ennek nyomán 1690 augusztus-szeptemberében elesett *Vidin, Galambóc, Szendrő* majd *Nis*, és október 8-án ismét török kézre került *Nándorfehérvár*. Ugyanakkor a másik frontszakaszon *Erdély* néhány hónapra Thököly Imre birtokába jutott, amelyet ugyan Badeni Lajos önálló intézkedéssel, ügyes hadicselt alkalmazva visszaszerzett, de *Nándorfehérvár* elvesztése így is óriási riadalmat okozott Bécsben. A szemtanú, a kortárs Bethlen Miklós írta: „Olyan lárma volt mindenütt egész Bécsig, hogy az ember azt el nem hinné. Erdélyből igen ritkán jött a hír, Badensist hadastól elveszettnek tartották, kinek is éntőlem a császár egész instructiot [rendelkezést] iratott clavissal [titkos írással]”.

A történeti tényekhez tartozik, hogy Badeni Lajos – akit kortársai hajszínéről és fensőséges modoráról Acsády szerint neveztek többek között „*vörös király*”-nak is – már 1690 tavaszán, Bécsben tartózkodásakor figyelmeztette a császárt a várható veszélyekre. Az augusztus 21-én *Nándorfehérvárról* írt felterjesztésében utalt is erre, újólágosan kifejtván: „Sereg, pénz és magtárak [ti. katonai élelmiszertárak] nélkül, szemben oly erővel mint

a nagyvezéré, valamennyi szerzeményt megtartani lehetetlen!” Ám hiába óvott, nem talált meghallgatásra. Olyan parancsot kapott: menjen Jagodinára, vegye szemügyre az állapotokat, s tanácskozzék a tábornokokkal.

A tanácskozások azonban nem szüntethették meg az emberben és hadianyagban egyaránt mutatkozó hiányokat, s így ebben az esztendőben – Thököly Erdélyből való kiszorítása ellenére – a törökök javára billent a hadimérleg.

Az 1690-es év balszerencsés eseményei meggyőzték Lipótot, hogy Magyarországot csakis az előző évinél nagyobb hadsereggel óvhatja meg a török ellen. 1691-re 85 000 főre emelték föl a magyarországi császári haderő létszámát, amelyből 55 000 katonát közvetlenül Badeni Lajos parancsnoksága alá rendelték. Ezt a Budánál gyülekező fősereget Eszéken át *Nándorfehérvár* ellen irányították. A császári had augusztus 19-én *Szalánkeménél* csapott össze a Köprülü Musztafa nagyvezér irányította fősereggel, amely jelentős létszámbeli fölényben, viszont számottevő minőségi hátrányban volt a császáriakkal szemben. A véres, kemény küzdelem, amelyet Badeni Lajos „*az évszázad legkeményebb, legvéresebb csatájának*” nevezett, a császáriak fényes győzelmével végződött. Elesett több mint húszezer török katona, de a császári halottak száma is meghaladta a nyolcadfélezret. A nagy veszteség miatt Badeni Lajos nem vállalkozott az eredeti hadműveleti cél, Nándorfehérvár visszafoglalásának megkísérlésére.

Nem járt sikerrel ebben az esztendőben *Várad* megszerzésére irányuló törekvése sem. Egy érdekes epizódot azért megőrzött Sutoris naplója, aki november 30-ával kapcsolatban a következőket jegyezte fel: „Soha sem láttam a vakmerőség olyan példáját mint egy káplárét, ki ma éjjel három sor ellenségen keresztül mászva a nagyváradi révig jutott, ott kabátjából és egy pár ócska cipőből egy emberkét állított föl és azután ismét visszament, míg a törökök az éj homályában száz puskalövést is küldtek utána”.

Nagyvárad elfoglalására azonban még egy fél esztendőt várni kellett.

Az 1691-es év volt különben az utolsó, amit „Badensis” vagy „Türken Louis” a török elleni hadszíntéren eltöltött. A császár sikeres

működését azzal jutalmazta, hogy „General-Leutnant”-nak nevezte ki. Ekkor kapta meg Győr kormányzóságát is, a spanyol királytól pedig az aranygyapjas rendet.

BÚCSÚ A TÖRÖK HADSZÍNTÉRTŐL

Badeni Lajosnak a magyarországi hadszíntértől való búcsúját így örökítette meg Cserei Mihály: a szalánkeméni csata után „Bádensis a testeket megfosztogatván és a török tábort elpraedálván, ott nem sokáig múlata, hanem Várad alá jöve és három hétig szörnyűképpen bombáztatá, s lőteté, de akkor meg nem veheté... Bádensis erős bloquádát [ostromzárat] hagyván Várad alatt, maga Bécsben felmene, a hadak quartélyban szállának.

Nem is jöve le többször bádensis Magyarországon, generál Caprara maradván a commendó [a főparancsnok], bádensis pedig az Impériumban a franciák ellen nagy dicsőségesen hadakozék, és sokszor megvervén a francia armádát, nemrégén hala meg maga hazájában”.

Valóban, 1693-ban a felső-rajnai hadsereg vezényletét bízták rá, amely tisztében szintén sok dicsőséget szerzett a Habsburg-uralkodónak. Életrajzírói följegyezték, hogy 1697-ben a lengyel koronát szerette volna elnyerni a becsvágyó férfiú, de ez a törekvése nem járt sikerrel. A későbbiek folyamán, a spanyol örökösödési háborúban a bajorok és a franciák ellen hadakozó seregeket vezette. 1702-ben az ő elhibázott intézkedései folyamán esett el Landau, de 1704-ben Marlborough-val, a híres angol hadvezérrel együtt győzelmet aratott Schellenbergnél, és visszafoglalta Landaut. 1707-ben az volt a terve, hogy megtámadja Franciaországot a Mosel-vonalon, de elképzelései hajótörést szenvedtek a birodalmi hadak elkésett felszerelése miatt. Ennek ellenére sikerült a rajnai határokat biztosítania. Tervezgetéseit az ez évben bekövetkezett korai halála vágta ketté.

KÖPRÜLÜ MUSZTAFÁ – AZ UTOLSÓ REMÉNYSUGÁR

PÁNIK KONSTANTINÁPOLYBAN

Azok a sorozatos vereségek, amelyek a török hadakat az 1683-as bécsi kudarcotól fogva hat esztendőn át érték, nagy megrázkódtatásokat vontak maguk után a három kontinensre kiterjedő hatalmas államkonglomerátumban. Az első nagy kudarcok és a Buda elvesztése miatt támadt riadalmak hatását így írta le a török vazalluságban élő Erdély egyik historikusa:

„A török császár a muffti, ki a török religiójának [vallásának] feje, intimációjából [meghagyásából], hogy inkább a nagy Istennek és Mahumet prófétájoknak a török nemzet ellen felgerjedt nagy haragját megcsendesítené, hallatlan és példa nélkül való poenitentiát [bűnbánatot] rendele az egész Impériumban [birodalomban], meghirdetvén, hogy az első hónap első péntekén minden ember regtől fogva estig, míg a csillagot meglátná, böjtöljön, és se enni, se innya feje vesztése alatt ne merészeljen.

Muffti pedig a török papokkal együtt aznap sákban [zsákba] öltözvén s magokat megláncozván, arccal a földre leborulnak vala, szakálokkal sepervén a földet, minden utcákon nagy sírással, jajgatással úgy menének, míg a török templomban bemenvén, ott nagy felszóval az égre kiáltottanak török nyelven:

– Alla Alla Illeha [Il Allah] Mahumed Rasul Alla! Isten, nagy Isten a szent Mahumetért könyörülj rajtunk!

Arábiában penig Mecca városában, hol a Mahumet koporsója tartatik, azon napon mind az ő testit koporsóstól, mind több ott lévő koporsókot, kikben a török religio s impérium mellett harcon dicsiretesen megholt nagy vezérek tetemei valának, ezüst székekre kitévén a drága illatokkal megfüstölvén, azután nagy processióval [körmenettel] kivitték a mezőre, ahová számtalan emberek gyűlvén, nagy ordítással sirtanak s könyörgöttek, hogy a nagy Mahumet a török nemzetnek nagy veszedelmit kegyelmesen

tekintené meg és az Istennek ellenek való nagy haragját az ő érdemes instantiájával engesztelné meg hozzájuk kegyelemre.

Vala ezen processiojárás csudálatos sok ceremóniával, mert elől egy nagy ládát, mely holttetemekkel, eltört kardokkal, elromlott puskákkal, öszvetört kézivekkel, nyilakkal visznek vala, hatszázig való török mezítláb, zsákban öltözve és köteleket vetvén nyakokban, kisírvén, azt kiáltván:

– Szent Mahumed, lásd meg, mint megrontottak minket a pogányok!

Utánok háromezer török megyen vala, kik vérrel, valának meghintve, nagy jajgatással, ordítással, kiáltással mennek és magokat ostorozzák vala, utánok hatezer janicsár félig mezítelen, éles tövissel a hátokon, mellyeket szurdalják vala, hogy a vérek elfolyna a földön.

Harminc szapia [szpáhi] a hátokon viszik vala Mahumet koporsóját, azok mellett kétfelől elől-hátul háromszáz főtörökök mezítelen karddal mennek vala, hogyha valaki a sokaság közül fejit felemelné a koporsó megnézésire, mindjárt megölnék.

Minden mérföldnire penig megállván, egy-egy keresztény rabot ölnek vala meg, annak vérivel áldozván Mahumetnek. Ezek után harminc basa megyen vala, a keresztények vériben megmártott vásznat kötvén kontyokra, a kezek egyben lévén köttetve és teve hosszú farka lévén kezekre akasztva. Utánok hétezer jancsár fegyver nélkül, egy-egy pálca lévén kezekben, kiáltanak vala:

– Alla Pery Muffet Ay! [Érthetetlen, torzult szöveg]

A fővezér penig egy sánta öszvéren alázatosan megyen vala, annak is fejin egy kék, vérben mártott vászon lévén és egy nádszállal a maga fejit vervén, úgy kiált vala:

– Offat Millei Tuffai! [Érthetetlen, torzult szöveg]

Egy ládában penig számtalan pénzt, török oszporát vitetvén, úgy hintik vala a földre, hogy a szegények felszedjék. Legutól mennek vala a török hadak és mintegy százig való, barátforma szerzetes törökök, kik éles késekkel metélvén a magok húsokat, átkozzák vala a kereszténységet ilyen szókkal:

– Alla Buffai Alla Mitrei Chrestinnai! [Torzított szöveg]

Ehez hasonló poenitentiartást [bűnbánattartást] senki, miolta a török birodalom fundaltatott [alapíttatott] közönök nem hallott, *a nagy félelem annyira megháborította vala őket*”.

Amikor azt látták, hogy a vezeklés és az áldozatok nem segítenek, a fellázadt janicsárok megfosztották a trónjától a tehetetlennek ítélt IV. Mohamed szultánt, és börtönbe vetették őt. Helyébe testvérét, III. Szulejmánt ültették, aki 1687-től 1691-ig uralkodott. A szultáncsere azonban nem sokat lendített a helyzeten mindaddig, amíg csak 1689-ben egy új nagyvezér nem került az államigazgatás élére.

KÖPRÜLÜ MUSZTAFÁ, AZ ÚJ NAGYVEZÉR

Származásáról azt tudjuk, hogy a század második felében a birodalom ügyeit rendbe tevő Köprülü Mohamed fia volt. 1679-ben a főlovászmesteri tisztet töltötte be a szultáni udvarban, és a „magyarok rebellióját a császár ellen soha nem javallottá”. E feljegyzés tanúsága szerint Köprülü Musztafa azon török vezetők közé tartozott, akik nem a nyugati, a Habsburg-hatalom elleni háború útján kívánták megoldani a birodalom belső problémáit; levezetni a gazdasági, társadalmi, politikai feszültségeket. Ám amikor a nagyvezéri posztra került, akkor már kész helyzet előtt állt, és arra kellett törekednie, hogy kivezesse a birodalmat a katonai mélypontról.

Lázár Gyula írja róla: „Egyike vala az oszmán birodalom leghathatósabb támaszának, s apjának, a szigorú Mohamednek, s bátyjának a nemes Ahmed Köprülünek példájára egyedüli feladatát lelte: hazájának és urának híven szolgálni”. Köprülü Musztafa „ezen válságos időben Valódi rendeltetészerű jelenség vala, kiben az egész nemzet bizalma összpontosult. Ezen ritka jellemtisztasággal bíró államférfiú már életében a legszebb melléknévvel tiszteltetik meg hálás népétől, s a fazyl vagy erényes nevet alig nyerte vala egy államférfiú, ki azt jobban megérdemelte volna, mint Musztafa Köprülü...” A bölcs férfiú jól tudta, hogy „*a keresztények most, győzelmeik közepette nem hajlandók a békére, azért minden erejét a nemzeti védelem fokozására fordította*”. Az elnyomott balkáni országok szolgáshoz szoktatott népeit a Nizani Dzsenedid vagy új rendtartás által politikai életre ébresztette.

Szalay László, a magyar történelmi múlt nagy fordulójának és tanulságainak e kiváló kutatója azt írta az új nagyvezérről nagy magyar történelmi összefoglalásában, hogy a közhiedelem Köprülü Musztafát a kereszténység ellenségének tartotta, s inkább tudományos műveltségű férfiúnak, mint hadvezérnek. Első intézkedései azonban arról tanúskodtak, hogy bármilyen ellenérzései lehettek is a keresztényekkel szemben, érzelmeit alá tudta rendelni a birodalom politikai érdekeinek. Ennek szellemében mérsékelte a „ráják”-ra kivetett nagy adókat, s ezzel a szerbek és az albánok elkeseredett ellenállását igyekezett csökkenteni. A Szent Liga erejének megosztása érdekében arra törekedett, hogy az Oszmán Birodalom Lengyelországgal különbékét kössön, s ezzel leválassa a Habsburg-hatalomtól. A franciák tanácsára a Bécsben korábban megkezdett békealkudozásokat hátráltatni igyekezett; arra számítva, hogy a francia támadás és a birodalomban bevezetett reformok nyomán a korábbinál kedvezőbb katonai pozícióból tárgyalhat majd és köthet békét a fő ellenséggel. Katonai tervezgetésébe bevonta mind a tatár kánt, mind Thököly kuruc fejedelmet. A velük folytatott tanácskozások nyomán elhatározta, hogy 1690-re fordulón a téli szállásain támadja meg az erre fel nem készült császári csapatokat.

A többször idézett erdélyi kortárs történetíró szerint sokszor megmondta nagyvezéri kinevezése után, „minthogy soha senkit az ő családjából meg nem fojtottanak, ha lehet bizony őt sem fojtatja meg a császár, mint a többi fővezéreket, hanem vagy megveri a németet, vagy ha látja, hogy nem lehet, fegyverin hal meg!” Acsády Ignác a millenniumi magyar történelmi szintézisben „*hatalmas egyéniségnek*” nevezi őt, akinek a programja a háború folytatása volt. Nem is annyira a franciák buzdítása miatt, hanem főképpen azért, mert „bízott a török hatalom életerejében, melyet fejleszteni, szervezni igyekezett”. Tulajdonképpen egy csöppet sem lelkesedett XIV. Lajosért; legfeljebb elfogadta a tőle érkezett segínyt és ennek fejében a tanácsait is. A fő hangsúlyt a saját erőre fektette, és nagy buzgalommal igyekezett újjászervezni a török hadsereget. Szorgalmasan gondoskodott új tüzérségről, hajórajról és más szükséges hadieszközökről. A költségek előteremtésére nemcsak a szultán, hanem a saját arany- és ezüstedényeit is pénzzé verette.

Nem sokkal az 1689. november 2-i nagyvezéri kinevezése után már közel százezer fős hadsereget állított talpra. Arra is nagy súlyt fektetett, hogy a katonák harci kedvét, pszichikai állóképességét a lehetőségekhez mérten emelje, javítsa.

Több nagyvezér elődjével ellentétben úgy látta, hogy még mindig sok lehetőség rejlik Thököly Imre személyében. Arra számított, hogy a császári katonaság eltartásának hatalmas terhei és az idegen zsoldosok gyakori kilengései miatt elkeseredett magyarországi és erdélyi lakosság tekintélyes része szívesen sorakozik föl a „kuruc király” mellett, ha elegendő erőt lát mögötte fölvonulni. Éppen ezért úgy döntött, hogy a lehetőséghez mérten tekintélyes hadat ad mellé és önálló feladatot hagy annak a férfiúnak, akit nemcsak a franciák neveztek többször is „*katonai géniusznak*”, hanem aki komoly elismeréseket váltott ki kiváló császári hadvezérekből is.

Elmondható tehát, hogy Köprülü Musztafa nagyvezér minden tőle telhetőt megtett annak érdekében, hogy a törökök számára egyre súlyosabbá és reménytelenebbé váló hadi helyzeten fordítson. S azt, hogy fáradozása nem volt haszontalan, hiábavaló, az elkövetkező esztendő eseményei híven bizonyították.

MENEKÜLÉS BUDÁRÓL, RIADALOM BÉCSBEN

Egy 1691 elején keletkezett, s Somlyó György fordításában közölt pamfletben a már halott Lotharingiai Károly így kesereg Köprülü Musztafa sikerein és azok következményein:

*„Rajnánál vereség, Magyarhon újra veszve,
Tekely [ti. Thököly] üli meg a Transylváni Trónt,
A Babérból, amit két karom bőven szerze,
Oltalmazván a drága Hont,
Immár holtom után két nappal semmi lesz-e?
Tétlenül túrni, hogy lecsap ránk a makacs
Félelmes gall Kakas, / ti. Franciaország]
Békét esdeni, mit nem átall visszavetni,
Kit én lebertam, a Pogány;
Mit nyertem életem során,
Holtomban mind elvesztegetni:*

*Mit szólsz Császár? van-e mi dicsőbb rendjelet
Tűz rám, mint a te szégyened?”*

Ha a helyzet súlyosságát túl komor színekkel ecsetelte is a versszerző, azért nem volt alaptalan az aggodalom. Az a sikersorozat, amit az 1683 óta vereséget vereségre halmozó Porta és az 1686 óta „*politikai halottnak*” kikiáltott Thököly 1690-ben elért, nem alaptalanul döbbsentette meg a bécsi udvart, és töltötte el örömmel, reménységgel a Habsburg-ház ellenségeit.

Az első török hadi sikerek eléréséhez, amelyek szerb földön születtek, a hadiszerencse is bőven hozzásegített. Az történt ugyanis, hogy az elhalálozott, kiváló Piccolomini altábornagy helyett parancsnokló Károly holsteini herceg szétforgácsolta az itt állomásozó császári csapatok amúgy sem nagy erejét, s ez szinte kihívás volt a Köprülü Musztafa alatt újjászerveződő török erők számára. Ezek először a Pirotból Dragomán felé portyázó Schenkendorf századost futamították meg, majd 1689. december végén megrohanták *Kacsanikot* és elfoglalták azt. Válaszul a holsteini herceg 3500 császári katonát küldött 4 ágyúval a helység visszafoglalására, de a törökök 1690. január 2-án az egész csoportot csaknem teljesen szétverték, s az emberek túlnyomó részét leöldösték vagy foglyul ejtették. Az ütközet színhelyén maradt a parancsnok, Strasser ezredes, és a vállalkozásban részt vevő Károly, hannoveri herceg is. A győzelem nyomán a törökök elfoglalták *Prisztinát, Mitrovicát* és több kisebb helységet, s a császáriakat Ószerbia föladására és a Nisbe történő visszavonulásra kényszerítették. E kudarcok arra indították a havasalföldi vajdát, hogy a Badeni Lajossal előzőleg kötött szerződést semmibe vegye, és beszüntesse az élelmiszerek szállítását a császári csapatoknak. Magatartása megváltozása miatt a Havasalföldön állomásozó császári katonák visszatértek Erdélybe, ahol szintén jelentős események történtek. Az április 15-én elhalálozott Apafi Mihály fejedelem helyébe ugyanis a szultán Thököly Imrét nevezte ki erdélyi fejedelemnek, csapatokat adva kurucok mellé a fejedelemség birtokbavételére.

E katonai és politikai események hatására az 1690-es török haditerv a következőképpen alakult: Thököly a mellé rendelt erőkkel, mintegy 16 000 emberrel *Erdélybe* vonul; egy Nikápolynál fölállított

12 000 fős török hadtest a dunai flottillával *Vidin* elfoglalására indul; a nagyvezér a filippoliszi táborban gyülekezett 80 000-es fősereggel *Nándorfehérvárat* foglalja el.

Thököly hadi vállalkozásáról a harmadik részben szólunk majd. Itt pusztán annyit kívánunk megjegyezni, hogy sikeres erdélyi működése pozitívan érezte a hatását a török hadak tevékenységére is. A ruméliai pasa megkezdte előnyomulását a Duna völgyében *Vidin* ellen, amelyet ötnapi ostrom után elfoglalt. Ezt követően birtokba vette *Kladovát*, *Orsovát*, *Galambócot*, és *Ramot*, ami által a Duna ezen szakaszának ura lett.

Köprülü Musztafa nagyvezér, a fősereggel augusztus 15-én jelent meg *Nis* előtt, amelyet Starhemberg Guido altábornagy védett. A megadási felszólítás visszautasítását követően a törökök rendszeres ostromműveletekbe kezdtek. A császáriak zavarták ezen ténykedésüket, s több mint három héten át sikeresen ellenálltak az ostromlóknak. Szeptember 8-án azonban kapitulált a vár, a katonák *Nándorfehérvárra* történő szabad elvonulásának feltétele alatt.

Ezt követően a nagyvezér *Szendrőre* menetelt, s azt szeptember 24-én rohammal bevette. Majd a Duna mentén vonulva október 1-jén *Nándorfehérvár* alá ért a még mindig 40 000 gyalogost és 20 000 lovast számláló hadával. A várban Aspremont altábornagy – aki Rákóczi Julianna férjeként vált a magyar történelemben ismertté – parancsnokolt, mintegy ötezer főnyi védőrség élén. A császári altábornagyot a hadvezetés nem tartotta alkalmasnak a védelem vezetésére, és ezért Croy herceg tábornagyot küldte felváltására. De mire a herceg ide érkezett, már nagyon rosszul álltak a dolgok. Aspremont kizárólag a vár védelmére korlátozta harci tevékenységét. Október 2-án Köprülü Musztafa megkezdte a vár elleni rohamokat, de csapatait egyelőre visszaverték. Két nappal később nagyobb erővel folytatta a támadást, amely nyomán a védőművek egy része a birtokába jutott. A végső rohamhoz a nagyvezér három csoportot alakított. Ezek október 6-án kezdték meg akcióikat. A védők ugyan kirohanásokkal zavarták az ostromlókat, amelyek során 7-én vissza is foglaltak tőlük két redoutot, de végül a törökök oly közel jutottak a várárokhoz, hogy az ellenfelek már köveket és kézigránátokat dobálhattak egymásra.

Ekkor Aspremont altábornagy a következő jelentést küldte Badeni Lajos fővezérnek:

Én ugyan kész vagyok az összes őrséggel együtt utolsó csepp vérünkig oltalmazni ezt a helyet, kész vagyok, ha a szükség úgy kívánja, magamat a várral együtt levegőbe röpíteni, de mégis helyénvalónak találtam, hogy a veszélyt a császárnak jelentsem és további parancsait kérjem. Ha e parancsok nem érkeznek meg hamarosan, s ha az ellenség továbbra is érezteti velem túlerejét: akkor alku mellett feladom a várat, hogy a gondjaimra bízott nyolc ezredet ne engedjem végveszélybe jutni”.

Alig írta meg levelét, október 8-án megérkezett Croy herceg tábornagy. Éppen a parancsnokság átadásáról, illetve átvételéről szóló jelentést írták az uralkodónak, amikor óriási robbanás történt a várban. Egy török bomba ugyanis az erősség úgynevezett ólomtornyát fölgyújtotta, s ezt több robbanás követte, amelyek során a lőporraktárak a légből röpködtek. Későbbi vizsgálatok adatai szerint a robbanásokat a vár vezető hadmérnöke, a kandiai születésű Andrea Cornero idézte elő, aki azután a Víziváros kapuján át bebocsátotta a törököket is. A robbanások nyomán támadt romok közül kevesen tudtak vízi úton elmenekülni. Közöttük volt Aspremont és Croy is, akik csónakokon igyekeztek a Száva túlsó partjára átjutni. A benyomuló törökök a legtöbb eljüket került császári katonát fölkoncolták, s így az őrségből alig ötszáz fő maradt életben.

Az Eszékre menekült Aspremont október 13-án az alábbi magyarázó jelentést küldte Badeni Lajosnak:

„Minden ellenem esküdött, a tűz, a levegő, és a víz, ám az Isten mégis megtartott életben, hogy császáromnak szolgálhassak ezentúl is. Mindenemet elveszítettem, asztali edényeimet, ezüstneműimet, ékszereimet, a menyasszonyomtól [a Bécsben élő Rákóczi Juliannától] ajándékba kapott gyűrűimet, pénzemet, lovaimat, ruháimat, nagyértékű irományaimat, mintegy harminc-negyvenezer forint értékű ingóságaimat, s elveszítettem legjobb szolgálóimat is. Jeruzsálem pusztulása semmi Nándorfehérvárhoz képest. Adjon Isten jobb esztendőt jövőre”.

Aspremont altábornagy levelét azért idéztük ilyen részletesen, mert az jellemző fényt vet egyes császári tábornokok

gondolkodására. Ilyenek is akadtak a török ellen küzdő vezetők között, akik nyilvánvalóan méltatlanul nyertek el magas rangot és kerültek felelősségteljes beosztásokba. Aspremontot különben haditörvényszék elé is állították parancsnokként elkövetett mulasztásai miatt, de valahogyan sikerült tisztáznia magát a vádak alól.

Köprülü Musztafa kétségtelenül nagy eredményeket ért el az 1690-es esztendőben. Nándorfehérvár megszerzése annak ellenére nagy stratégiai előnyt jelentett, hogy Erdélyt Thökölynek nem sikerült megtartania Badeni Lajossal szemben. *A nagyvezér a császáriak balkáni foglalásait szinte teljesen fölszámolta.* Bécsben egész Magyarország elvesztésétől féltek, mivel az országban alig akadt egyetlen jól felszerelt ezred, s ráadásul úgy tudták, hogy Badeni Lajos serege megsemmisült Erdélyben. Lengyel hadakat kértek segítségül, mert amint Lipót császár és magyar király írta: *„Nem szeretném ugyan Erdélyt elveszíteni, de Magyarországot még kevésbé!”*

A magyar történeti és hadtörténeti irodalom általában bírálja Köprülü Musztafát, amiért nem folytatta teljes erővel a támadást, hanem a Duna jobb partján, Nándorfehérváron maradt, és csupán kisebb erőket küldött *Temesvár, Gyula és Várad* elfoglalására. „A császáriak nagy szerencséjére *a nagyvezérnek nem voltak messzemenő terveik*” - olvashatjuk a két világháború között készült több kötetes magyar hadtörténeti munkában. Úgy tűnik, a Köprülü Musztafát bíráló szerzők elfeledkeztek arról, hogy a török csapatok október 26-a, Kászim Gürü napja után nem voltak kötelesek harcolni, s legtöbbször a téli hadjáratokhoz alkalmatlan ruházatuk miatt nem is voltak képesek ilyesmire. Ugyanakkor Köprülü Musztafa – a bécsi udvari körökkel ellentétben – azt is tudta, hogy Badeni Lajos Erdélyben sikeresen működött Thököly és hadoszlopa ellen, és hogy ez a sereg minden bizonnyal oldalba támadná őt, amennyiben megkockáztatna egy nagyobb szabású téli akciót Magyarországon. Mindezeket figyelembe véve azt kell mondanunk, hogy a nagyvezér a józan megfontolás szerint cselekedett, amikor nem bocsátkozott egy veszélyes téli kalandba.

KÉSZÜLETEK A DÖNTŐ ÖSSZECSAPÁSRA

A Kara Musztafa bécsi kudarca óta eltelt években nem volt török hadvezér, akit oly örömmel és lelkesedéssel fogadtak volna a szultáni udvarban, mint Köprülü Musztafát, amikor Nándorfehérvárról III. Szulejmán szultánhoz ment jelentéstételre. A megfontolt férfiú azonban nem a kiérdemelt dicsőség babérait akarta learatni a fővárosban, hanem ahhoz kérte a szultán segítségét, hogy minden anyagi lehetőséget föl kutatva és összpontosítva, a következő évben legalább 100—120 000 fős hadsereg élén folytathassa a háborút. Azt a küzdelmet, amelynek sorsa, kimenetele korántsem dőlt még el a balkáni sikerekkel és Nándorfehérvár elfoglalásával. A nagyvezér jól tudta, hogy a várható nyílt összecsapásban nagy számbeli túlsúllyal kell rendelkeznie ahhoz, hogy siker reményében szállhasson szembe a tapasztalhatóan *minőségi fölényben* lévő császári sereggel. A hét esztendeje viselt háború az oszmán sereg legjobb erőit emésztette fel. Az újoncokból toborzott, harci tapasztalatokkal nem – vagy csak kevéssé – rendelkező had csakis nagy létszámbeli fölény és kedvező pozíció esetén vehette föl siker reményében a versenyt az egyre szilárdabb pszichikai állóképességgel és egyre korszerűbb fegyverzettel, felszereléssel rendelkező császáriakkal.

III. Szulejmán szultán mindenben egyetértett sikeresen operáló nagyvezérével, és igyekezett minden kívánságát teljesíteni. Hogy mily nagyra becsülte őt, az kitűnik többek között abból az 1691 májusában kelt fermánból is, amit Thököly Imrének küldött:

„*Dicsőséges vezírem, jeles müsirem, a világ rendje, a népek ügyeinek rendezője, nagy vezírem Musztafa pasa* – a fölséges Isten tegye tartóssá méltóságát – Sábán-el-muazzam hónap tizenharmadikán [1691. május 11-én] császári hadsereggel a magas szultánság székhelyéről, a jól őrzött Konstantinápolyból Daud pasa mezejére vonult és elhatározott dolog, hogy a fölséges Istenben bízva, legközelebb onnan is elindulnak.

Magas parancsomat küldöttem, hogy *dicsőséges vezírem, jeles müsirem, a világ rendje, Azov válija, Huszein pasa vezírem* – a fölséges Isten tegye tartóssá méltóságát – továbbá a dicső emírek emírje, a nikápolyi szandzsák müteszarrifja, Szálih s a Kirkkilisze és Vize szandzsákok müteszarrifja Iszlám – legyen tartós a méltóságuk – négy hadosztály népével és az azovi ejálet

katonaságával, ha Isten engedi sietve meginduljanak s a Duna folyón alkalmas helyen keresztülmenvén, mielőtt győzelmes császári hadseregem Belgrádba érkeznek, veletek együtt Várad környékére menjenek, annak a vidéknek őrzése és a szükségesnek mutakozó intézkedések megtétele végett..."

A császári hadvezetés június végén tudta, hogy a nagyvezér *Nándorfehérvárnál* már 30 000 katonát gyűjtött össze, és *Zimonynál* erődített táborát készíttetett. Arról is értesültek, hogy az időközben elhalálozott III. Szulejmán helyett II. Ahmed lépett a szultáni trónra, aki folytatja elődje politikáját. Amikor a császári sereg augusztus 12-én Zimony alá érkezett, olyan híreket kapott, hogy az ottani erődített táborban Köprülü Musztafa mintegy százezer embert összpontosított, a mellvédeket pedig 200 löveggel látta el. A jelentések szerint mintegy 300 francia tiszt is volt a nagyvezérrel; főként tüzérségi szakértők és hadmérnökök.

Először mindkét fél óvatosan szemlélte a másikat, ami érthető volt. Badeni Lajos mintegy félszázezer emberrel nem merte megtámadni az erős, jól kiépített védművek mögötti, legalább kétszeres túlerejű török sereget. Köprülü Musztafa pedig jól tudta, hogy az ő – nagyrészt gyakorlatlan újoncokból álló – hada még a létszámfölény esetén is csak erős fedezékek mögött tudja kiegyenlíteni azt az előnyt, amivel harcérték terén a kisebb létszámú császári sereg rendelkezik. Éppen ezért, amikor a császári fővezér augusztus 14-én félórányi távolságra visszavonult Zimonytól, veszteg maradt a táborában, mert meg volt győződve róla, hogy Badeni Lajos ezzel csupán ki akarja mozdítani őt a jól erődített táborából. Ám amikor a császári sereg 16-án és 17-én folytatta a hátrálást, ezt már megfutamodásnak ítélte, és lovasságát a császáriak ellen küldte.

A császári had egészen *Szalánkeménig* hátrált, ahol azután a Verdnik-hegység déli lejtőin helyezkedett hadállásba, s itt várta az ellenség támadását. Köprülü Musztafa, Thököly és a francia tisztek tanácsára, cselhez folyamodott: lovasságának egy részét leplezésül a császáriakkal szemben hagyta, míg hadának zömével az augusztus 17-ről 18-ra virradó éjszaka megkerülte őket, és a kozaváci hegyen ütött táborát. Azt azután bámulatos gyorsasággal körülsáncoltatta, s a lovasságát a sáncokon kívül csatarendbe állíttatta.

A császáriak 18-án reggel nagy megdöbbenéssel észlelhették, hogy az ellenség nemcsak a hátukba került, de egyúttal elvágta őket a Péterváradal való összeköttetéstől is, ahol az élelmiszerkészleteik voltak fölhalmozva. Badeni Lajos erre megfordította arcvonalát, hogy arccal álljon szembe az ellenséggel, amely közben elfogta a császáriak vízen érkező élelmiszer-szállítmányát is. Ez utóbbi körülmény csak megerősítette a döntő csata elkerülhetetlenségét.

Augusztus 18-án Köprülü Musztafa elrendelte, hogy a gyalogság még jobban építse ki a mellvédből és az előtte fekvő árokból álló erődvonalát, amelyet minden száz lépésre „ékművekkel” látott el. Az erődítményeken belül egyes források szerint 40 000 gyalogos volt, mások szerint 50 000, az ágyúk számát ki 150-re, ki 160-ra teszi. A gyalogság és a tüzérség fölött közvetlenül a nagyvezér parancsnokolt, míg a sáncokon kívüli lovasság Thököly Imre és Ibrahim pasa szeraszkir parancsnoksága alatt állt.

A szemben álló császári had 45 000 főt számlált, 90 ágyúval. Arcvonaluk megfordítása után három vonalban alakították ki a harcrendjüket. A jobb szárnyat a híres tapasztalt katona, gróf Souches Generalfeldzugmeister vezette, a bal szárnyat a szintén sok csatát látott gróf Dünnewald altábornagy, míg a tartalék fölött Károly holsteini herceg tábornok parancsnokolt.

AZ ÉVSZÁZAD LEGVÉRESEBB CSATÁJA

„Bádensis herceg megértvén mind az éléshajóknak elnyerését, mind a török intentióját [szándékát], s látván, hogy ő már Törökország felé szorult, ahonnan semmi prófontot [élelmet] nem vehet, inkább akara nagy veszedelmivel is a tábornak szerencsét próbálni, mintsem éhel megölni az ármádát [hadseregét]. Resolválván [elhatározván] azért magát, és a regimenteket elrendelvén, a török sáncára rámene, Dünevald generálnak ordert adván, hogy ő a más szárnyával az ármádának túlfelől kerüljön be a török sáncában” -olvashatjuk Cserei munkájában.

Badeni Lajos augusztus 19-én délután 3 órakor adta meg a jelt a támadásra, egy „tűzgömb” fellövésével. A Souches tábornok parancsnoksága alatt álló jobb szárny az ágyúkat 200 lépésnyi távolságba toltta előre az ellenséghez, és megkezdte a

tüzelést, hogy a mellvédek letarolásával az ellenséges gyalogság megtámadását megkönnyítse. Nyolcvan török ágyú élénken viszonzta a tüzet, miközben a rettenthetetlen Souches mozgásba hozta 20 zászlóalj gyalogságát, és azzal szembe támadta a törököket. Ám amikor katonái már ki is tűztek néhány zászlót az ellenséges mellvédekre, Souchest egy halálos golyó leterítette. Ugyanekkor a janicsárok vad csatakiáltások közepette kitörték a védművek mögül, és visszaűzték a vezérük halála miatt megzavarodott császári jobb szárny katonáit. Lemészárlásukat csak az akadályozta meg, hogy Badeni Lajos a tartalékban álló Holstein-hadosztályt küldte segítségükre, amelynek a lovasai a sáncaik mögé szorították a janicsárokat.

Souches halála után Starhemberg Guido tábornok rendezte a gyalogságot, és nem törődve azzal, hogy ő is megsebesült a mellén egy ellenséges nyílvevesszőtől, két rohamot is vezetett a török sáncok ellen. Erőlködése azonban hiábavalónak bizonyult. A janicsárok az árok és a mellvéd mögött biztonságban érezve magukat, akkor sütötték el a lőfegyvereiket, amikor a császáriak már csak néhány lépésnyire voltak tőlük, amivel nagy veszteségeket okoztak azoknak. Ezt követően handzsárjaikat véve elő, leöldösték azokat, akik a tűzzápor ellenére áthatoltak az árkokon.

A jobb szárny veszélyes helyzetét látva, Badeni Lajos megparancsolta Dünnewald altábornagynak, hogy a bal szárnyal siessen a bajba jutottak segítségére, a törökök lovas jobb szárnyának átkarolására. Az altábornagy azonban – legalábbis Cserei szerint – „cometálván [vetélkedvén] bádensissel a commendo [a főparancsnokság] felett, azt akarja vala, hogy Bádensis elsőben hadd veressék meg jól a töröktől, ő azután superveniáljon [következzen] a regimentekkel [ezredekkel], s úgy nyerje el a glóriát [dicsőséget]. Azért is vesz annyi sok német a harcon, hogy Dünewald nem mene idejin amint ordere [parancsa] vala, a sáncnak túlsó részire”.

Így volt-e valójában? – nehéz lenne megmondani. A már Szentgotthárdnál is jeleskedő Dünnewald jellemének árnyoldaláról több kortárs is megemlékezett. Más szerzők szerint viszont a nehéz terep és az ellenséges lovasság gátolták meg az altábornagyot abban, hogy rövid időn belül végrehajthassa a parancsot. Az Ibrahim

pasa vezetése alatt küzdő török lovasság ugyanis, amikor a császári jobb szárny bajba került, maga is támadásba lendült. Az itt kifejlődött harcban esett el Zrínyi Ádám ezredes is, a költő és hadvezér fia „magához és nevéhez méltóbb halállal, mint atyja, mint nagybátyja”.

Amikor leghevesebben lángolt a harc, a Duna fölötti füstoszlopok azt jelezték, hogy Mezzomorto, valódi nevén Huszein pasa, a törökök dunai kapitánya is támadásba lendült a császáriak flottillája ellen, és azon keresztül, a török állás bal szárnya mellett helyezkedett el, újabb ellentámadásra készen. E török manőver következményeként a császáriak vízi úton is elvesztették az összeköttetést Péterváraddal.

A csatának ebben a szakaszában a császáriak helyzete vitathatatlanul válságosra fordult. A jobb szárny vereséget szenvedett, az erősen megviselt középhad már nehezen tartotta magát, és az este is közeledett. Egyetlen lehetőség kínálkozott a siker kivívására: ha az eddig nagyjából tétlen bal szárny közbevágásával megfordítja a csata sorsát. Badeni Lajos maga vágatott a bal szárnyhoz, és megparancsolta, hogy a lovasság, a gyalogságot hátrahagyva, támadja oldalba az ellenséget, míg egy másik, tisztán magyarokból álló osztag, a hátbatámadásra kapott parancsot. Dünnewald az oldalba kapott szpáhikat rövid küzdelem után megfutamtította, a Corbelli tábornok által vezetett csoport pedig az ellenség hátába jutott. Ezt követően a császáriak betörték az ellenséges sáncok mögé, ahol véres közelharc kezdődött.

A sáncok mögötti ellenállást személyesen Köprülü Musztafa nagyvezér irányította. Fekete ködmönt vett magára, és kivont karddal a sáncok mögé benyomulókra rontott. Egyes munkák adatai szerint felindultan így kiáltott a hátráló török harcosokra: „Gyávák! Kik sem győzni, sem meghalni nem tudtok, tanuljatok tőlem és kövessetek!” „Valának a fővezérnek [t.i. Köprülü Musztafának] – írja Cserei – mintegy tizenötezer válogatott udvari hadai, ezekkel négy ízben általgázolta a regimenteket, a német is elfelejtette vala a puskával való lövést, hanem karddal oltalmazza vala magát”. A kegyetlenül véres küzdelemben egy puskagolyó leterítette a nagyvezért, s katonáit sokezerszámra leöldösték. Ibrahim pasa, a lovasság fezeke is a halottak között feküdt; kívülre

tizenhét pasa, a janicsár aga, számos tiszt és mintegy húszezer török katona holtteste borította a csatateret. Igaz, hétezen felül volt a császáriak embervesztesége is, s így méltán nevezték a szalánkeméni csatát *az évszázad legvéresebb* összecsapásának.

Köprülü Musztafa halála és seregének felbomlása nemcsak egyetlen csata elvesztését jelentette, hanem egyúttal azt is, hogy *a törökök számára kihunytt az utolsó reménysugár a háború sorsának megfordításához!* A hatalmas birodalom – a franciák Habsburg-ellenes harcától támogatva – ugyan még évekig tudta folytatni a háborút, azonban ezek már csak amolyan utóvédharcoknak bizonyultak: kétségbeesett kísérletek voltak, hogy valamit megőrizzenek a magyarországi másfél százados hódításból. Buda és más fontos elveszett erősségek visszaszerzésére azonban már nem nyílt többé a számukra reális lehetőség.

II. Ahmed szultán 1691. november 19-én kiadott fermánja a nándorfehérvári pasa kötelességévé tette a Tiszántúl megvédését: „Temesvár, Jenő, Várad és azon környéken lévő iszlám határszélnek gondozása szükséges és fontos – olvashatjuk a szultáni parancsban -, azért azon résznek ügyei Huszein pasa vezír, belgrádi parancsnok felügyeletére bíztnak s az említett váraknak pénz és élelmiszerekben bármire van szükségük, a fentnevezett vezír helyes véleménye szerint az őrségben lévő egyistenhívő harcosoknak a szükséges kellékek megadásában hanyagságtól és mulasztástól óvakodjatok”.

E hatalmas területek védelme jelentős mértékben azon múltott, hogy a franciáktól lekötött bécsi udvar az elkövetkező időkben milyen erőket tud felvonultatni a török elleni hadszíntéren, és milyen minőségű parancsnokokat tud azok élére állítani.

VETERANI – AZ „ERDÉLYIEK APJA”

A visszafoglaló háború során sok császári tábornok és tiszt megfordult Magyarországon és Erdélyben, akik közül többen kivívták a magyarok elismerését, sőt csodálatát is. Mégsem övezte oly meleg szeretet egyiküket sem a magyarok – és különösen az erdélyiek -részéről, mint gróf Veterani Frigyes – vagy eredeti nevén Federico Veterani – császári hadvezért. Hősi halált is itt halt magyar földön, Transilvaniát védelmezve a török ellenében. Az erdélyi historikus kortárs így búcsúztatta és méltatta őt: *„Dicsőséges vitézi harcával örökké való emlékezetet hagyván magának mind az egész keresztény s pogány világon, mind pedig Erdély országban, kinek oltalma mellett a vérit is kiontá”.*

Cserei szerint a császári katonák nem szerették őt úgy, mint a magyarok, „mert szoros disciplinában [fegyelemben] tartotta őket, mind táboron, mind itt Erdélyben, s ha csak mi excessust [túlkapást] cselekedtek is a földnépin, s panasz ment a generálra, példáson megbüntette őket. Azért sokszor mondták szemükben holta után: *Megholt a ti apátok, erdélyiek!*”

Az lehet, hogy a megfegyelmezett császári katonák nem kedvelték őt, mint keménykezű parancsnokukat, ám azért a császári vezetés mint katonát fölöttébb nagyra értékelte Veteranit. Ez derül ki többek között abból a levélváltásból is, amely Badeni Lajos, valamint I. Lipót császár és magyar király között történt 1689 végén, amikor is a bátor katona harc közben súlyos fejsebet kapott. A fővezér azt írta Vidinból a császárnak: „Kívánatos, hogy Veterani mielőbb felépüljön, mert egy *ilyen kiváló és bátor ember* elvesztése nehezen pótolható”. A császár válaszában reménykedését fejezte ki felgyógyulásával kapcsolatban, hogy „ez a *tapasztalt és kiválóan használható* tiszt nemsokára felépül”. Tekintettel arra, hogy a császári hadsereg ebben az időben nem csekély számú tapasztalt, kiváló és bátor tiszttel és tábornokkal rendelkezett, ezek a méltató szavak figyelmet érdemelnek.

Az uralkodói remény beteljesült, s a tábornok ezt követően még hat esztendeig szolgálta a törökellenes harc ügyét.

VETERANI A HARCOKBAN, 1683-1686 KÖZÖTT

Némely régebbi munkák Veterani születési évét az 1630-as évekre tették, az újabb művekben azonban azt olvashatjuk, hogy az olasz származású császári tiszt 1650-ben született Urbinóban. Több körülmény összevetése nyomán ez utóbbi adat tekinthető elfogadhatóbbnak. A korán Habsburg-szolgálatba lépett katona neve Bécs 1683-as ostrománál tűnik föl, amikor is a dunai hídfő védelménél kitünteti magát. 1684-ben a mellékhadszíntéren, Felső-Magyarországon küzdött Schultz tábornok hadoszlopában Thököly kuruc ellen, ahol is az előhadat vezette. Jelentős szerepe volt a szeptember 17-i eperjesi rajtaütésben, amiről a harmadik részben bővebben is szólunk. 1685-ben ugyanitt küzdött ezredesként, mint az 5000 főnyi lovasság parancsnoka. Eperjes ostromához szeptember 1-jén Szendrőből két 28 fontos ágyút hozott és jelentékeny mennyiségű lőporkészletet, ami által az ostrom a korábbinál sokkal hatásosabban folytathatóvá vált.

A felső-magyarországi kuruc fejedelemség bukása után 1686-ban Veterani, immár tábornokként, az erdélyi hadtestben nyert beosztást Scherffenberg altábornagy parancsnoksága alatt. Ez a hadoszlop 10 000 császári katonából és a hozzájuk beosztott 2000 magyar lovasból állt. Feladata Erdély birtokbavétele volt; lehetőleg békés úton; inkább ijesztgetés mint harc árán. Ezt a folyamatot így írta le Cserei Mihály:

„Midőn a német császár oly szerencsésen hadakoznék a török ellen, Teleki Mihályt [Apafi fejedelem legbefolyásosabb erdélyi tanácsosát] rá kezdték emlékeztetni ígíretire, hogy már ideje volna effectuálni [megvalósítani], és Erdélyországát a török birodalomtól elszakasztván, a német császár birtokában ejteni”. Teleki azonban azt üzenté a császári fővezérnek, hogy miután „az erdélyi hazafiai s az egész ország nem akar könnyen a török mellől recedálni [elállni], a török pedig közel lévén Erdélyhez, ha esziben veszi, hogy a német mellé akarnak állni, az országot könnyen elpusztíthatja”. Mindezeket figyelembe véve azt tanácsolta: jöjjön be egy császári sereg és kezdje az országot ellenségképpen pusztítani, „hogy így mind az ország megijedjen s könnyebben hajoljon, mind

penig a török előtt magokat menthessék, mintha kételenségből s nem jóakarattól állottanak volna a német mellé”. Ezt követően vonult be azután az országba Scherffenberg altábornagy, Veterani tábornokkal együtt 1686-ban.

A császári egységek nem sokáig időztek ekkor Erdélyben, mert Lotharingiai Károly Buda alá rendelte a Scherffenberg-hadtestet is, a megfogyatkozott ostromlóereg létszámhiányainak pótlására. Így került Veterani tábornok a Budát ostromlók közé. Igaz, már csupán a döntő, utolsó roham előtt, augusztus 29-én délután két órakor érkezett be 5 lovasezreddel Pest mellé, majd a nagyvezér szeme láttára átkelt a Gellért-hegy lábánál lévő hídon, s a vár alatt körülményesen táborba szállt a Rókus- és a József-hegyen emelt csillagsáncok közötti területen.

A döntő rohamban Veterani és lovasai nem vettek részt, hanem a nagyvezér esetleges támadásával szembeni biztosításban működtek közre. A Buda elfoglalása utáni hadműveletekben a *Szeged* megvételeére alakított hadtest keretében jutott jelentősebb szerep Veteraninak. A rossz emlékű Caraffa generális parancsnoksága alá rendelt egységben ő vezette a lovasságot: 11 császári lovasezredet és a hozzájuk csatolt magyar huszárokat. A sereget ideiglenesen De La Verne altábornagy vezényelte, aki még Caraffa beérkezése előtt be akarta venni Szegedet.

A császári sereg október 5-én jelent meg a város előtt, és a Veterani vezette lovasság nyomban körülzárta azt. Két nappal később a parancsnoki szemrevételezést végző altábornagyot egy halálos lövés érte, mire helyettese, Wallis tábornok, a város heves lövetését rendelte el. Az ostrom meglehetősen eredménytelennek ígérkezett. Kiváltképpen amikor híre érkezett, hogy a Nándorfehérvárnál állomásozó nagyvezér egy 15 000 fős török-tatár oszlopot rendelt a szegedi ostromzár feloldására. Ekkor a skót származású, de már régóta Magyarországon élő Wallis tábornok Veteranit küldte 10 császári lovasezreddel és Barkóczy Ferenc magyar huszáraival, összesen mintegy 5000 fővel *Zentára*, ahová a hírek szerint a török-tatár had előosztága már beérkezett.

Egy háromszoros túlerejűnek tudott ellenség feltartóztatása bizony nem csekély feladat volt. A kalandos megoldásokat kedvelő Veterani oly módon akarta a győzelmet kivívni, hogy meglepi a török-tatár

hadat. Miután az ellenség mégis tudomást szerzett közeledésükről, Veterani nem várta be a hajnalt, hanem még pirkadat előtt nagy hévvel nekiment a városon kívül táborozó tatároknak. Ezeket tüstént meg is szalasztotta, míg Götz ezredes a városban lévő 2000 törökre vetette magát, akik közül háromszázat rövid idő alatt le is vágott. A védősereg többi része menekülni akart, de Veterani katonái utolérték, s csaknem egy szálig „földre fektették” őket.

Emberei – akkori „jó” katonaszokás szerint – éppen zsákmányolásba kezdtek, mikor jobb oldalról nagy porfelhőt észleltek. Hamarosan megtudhatták, hogy maga Szulejmán nagyvezér közeledik feléjük 16 000 válogatott lovas és janicsár élén, 20 ágyúval. Veterani látva, hogy vereség esetén a hatalmas síkságon nincs remény a menekvésre, kétségbeesett cselekvésre határozta el magát: ezrede élén rohamra indult a közeledő sokszoros túlerő ellen, s amikor a törökök közelébe ért, tűzparancsot adott. Az ellenség látszólag meghátrált e nem várt harci mozdulatra. Veterani utánuk vetette magát, de hamarosan rájött, hogy ez csak színlelt futás – az ősi „napkeleti” hadicsel -, s a nagyvezér a gyalogosai és ágyúi elé akarja csalni őket. Ekkor megállt, majd összeszedve magát oly szerencsésen rontott az ellenségre, hogy annak ágyúit elnyerte, a janicsárokat pedig megfutamította.

A nem remélt nagy diadal után a kicsiny sereg kipihente magát, s a következő napon négyezer zsákmányolt lóval, rengeteg hadifogollyal, sok zászlóval és 20 ágyúval visszaérkezett a szegedi ostromló táborba. Bevonulásukat látva, Szeged őrsége késznek mutatkozott a kapitulációra. Ezt követően Veterani katonái ismét az erdélyi fejedelemséghez tartozó Máramarosban foglaltak téli szállást maguknak.

A Veteranitól elszenvedett zentai vereség oly mértékben megrendítette Szulejmán nagyvezért, hogy sürgősen békeajánlatot tett a császári hadvezetésnek.

Veteraninak ez a fegyverténye is alkalmas és méltó volt arra, hogy személyét kiemelje a sok egyéni leleményt és bátorságot fölmutató császári főtisztek, tábornokok sorából. Mindehhez járult még humánus gondolkodása és magatartása, amelynek áldásait elsősorban az erdélyiek érezték az elkövetkező esztendőkből.

Előbb azonban még újabb sikeres haditettek következtek a magyarországi hadszíntéren, ahol 1687-ben Veterani Miksa Emánuel bajor választó hadtestében szolgált lovassági parancsnokként. A kiváló tábornok részt vett a diadalmas *nagyharsányi vagy második mohácsi csatában*, majd Lotharingiai Károly néhány ezreddel *Eger* vára alá küldte őt, hogy csapataival a fontos erősséget körülzáró erőket megerősítse. Mivel a birodalmi segélyhadak protestáns egységei vonakodtak a „csendes herceget” Erdély elkövetkező megszállásában segíteni, Károly Eger alól magához rendelte Veteranit, aki így részt vett Erdély 1687-es birtokbavételében.

„EGY KORBÁCSLÁS NÉLKÜL FEJET HAJTANAK...”

„Már a herceg [ti. Lotharingiai Károly] Balásfalváig eljött vala, azért újabbán Bánffy Györgyöt postán odaküldik a herceghez, hogy akármi conditiokkal [feltételekkel] accordáljon [egyezzen meg]. Accordála is tizenhárom százezer rénes [rajnai] forintokban és hogy huszonöt regiment [ezred] szálljon quártélyban, az erdélyi városokban és várakban penig német praesidium [helyőrség] szálljon be”.

Az 1687. október 27-én kötött balásfalvi szerződés értelmében a császári hadak tizenkét erdélyi várat és várost szálltak meg. A fejedelemség, téli eltartásukra 66 000 köböl búzát, 40 000 mázsa húst, 7000 hordó bort, 120 000 köböl zabot, 144 000 mázsa szénát, 480 000 kéve szalmát és 700 000 forintot szolgáltatott a császári csapatoknak – olvashatjuk a Cserei históriáját újabbán kiadó Bánkuti Imre jegyzeteiben. Maga a história szerzője így értékeli Erdély császári megszállását:

„Soha könnyebben sem pogány, sem keresztény egy országhoz s olyan könnyen nem juta, mint akkor a német Erdélyhez, egy korbácsolás nélkül fejet hajtának. Mert, hogy ne szóljak a több erősségekről, csak az egy Szeben városát amíg megvette volna a német, bizony sok ezer kalapnak kellett volna elhullani; akkor penig a herceggel való ármáda olyan igen elnyomorodott, sonyorodott, éhezett, betegesedett vala, százankint döglöttek mindennap, felejtette volna bizony a szebeni obsidiót [ostromot].”

Helytálló-e a historikus eszmefuttatása? Nehéz lenne megmondani. Az erdélyi hadsereg a XVII. század utolsó harmadában erősen csökkent harcértékű volt már. Piccolomini császári tábornok írta 1686-ban az erdélyiekről: „Ellenségeskedésekkel nem találkoztak, mert a *lakosok gyávák és háziasak*”. Ha ebben az ítéletben fellelhető is némi elfogult túlzás – hiszen például Scherffenberg 1686 júniusában éppen azt jelentette: „nem tudja tartani magát, mert az egész tartomány ellene van és szeretné ha visszahívnák” annyi bizonyos, hogy a váradi főkapitányság végvári katonáitól és a bihari hajdúktól megfosztott erdélyi hadsereg hosszabb távon bajosan állhatott volna ellent a török ellen fölényesen győzedelmeskedő császáriaknak, még ha az 1687-ben oda vonuló hadoszlop katonái kimerültek voltak is.

A császári csapatok az Apafi fejedelemmel kötött egyezmény értelmében háborítatlanul töltötték Erdélyben a telet. Miután a lengyelek és az oroszok a bécsi udvarral egyeztetett közös haditerv értelmében sorozatosan támadták a Moldvában és Besszarábiában lévő oszmán erőket, nem kellett félni Erdélyt a nagyobb szabású betörésektől. Ezért 1688 májusában Caraffa generális parancsot kapott, hogy vonuljon a fősereghez, és Erdélyben csupán 4000 császári katonát hagyjon Veterani parancsnoksága alatt.

Caraffa mielőtt elhagyta Erdélyt, meg akarta törni a brassóiak ellenállását. A szászok – akárcsak korábban az erdélyi fejedelmi hadakat – a császáriakat sem engedték be a városukba, mire Caraffa Veteranit küldte két ezreddel ellenállásuk megtörésére. Megparancsolta e derék katonának, hogy „fegyverre hányassa a szászokat”. Míg Veterani „ijeszteni akarván inkább mint bántani” őket, 30 katonáját küldte a sáncban lévő szászok ellen, akik a császáriak pusztá látásától megszaladtak. A vérontást ily módon elkerülő tábornok ekkor helyőrséget rakott a városba, majd csatlakozott az Erdély nyugati határán lévő török várak birtokbavételét maga elé célul tűző Caraffához.

Június 17-én *Solymos* a felszólítására kapitulált, s ugyanezt tette háromnapos lövetés után a korábban oly erősnek tartott *Lippa* vára is. Ekkor Veterani, elválva Caraffától, dél felé húzódott a Temes völgyének, és rövid harcok után elfoglalta *Lugost*, majd

Karánsebest is. Ezután *Orsovára* menetelt, majd *Csernecre*, ahol elfogta azon hajók egy részét, amelyeken a Nándorfehérvárról menekülő törökök ingóságait akarták Vidinbe szállítani. Miután a havasalföldi vajdával előnyös átvonulási és ételmezési egyezséget kötött, a Bodzai-szoroson át visszatért katonáival Erdélybe.

Nem sokkal később azonban más harcterekre szólította a parancs a kiváló katonát.

A BALKÁNÉRT FOLYÓ HARCOKBAN

Az 1689-es esztendőben Veterani tábornokot a Badeni Lajos parancsnoksága alatt küzdő főszeregben találjuk, 15 lovasszázad élén. A szeptember 24-i *nisi vagy nisszai csata előtt* ő vezette az utóvédet, amelynek fedeznie kellett Badeni Lajos elterelő hadmozdulatait. Amikor a szeraszkir Badeni Lajos manőverezését észrevette, heves lovastámadást indított a Veterani-harccsoport ellen, ez azonban keményen ellenállt, és így a császári sereg végre tudta hajtani a tervezett manővert.

A Duna-völgyben folytatott további hadműveletekben Veteranit Ali pasa dunai hajóhada ellen vetették be, majd osztagával a *Vidinnél* védekező Huszein pasa seregének jobb szárnyát támadta meg. Ebben az összecsapásban a jeles katona súlyosan megsebesült. Alig épült fel a Vidin alatt kapott sebéből, 1690 februárjában megérkezett a parancsnoksága alá rendelt hadakhoz. Éppen idejében ahhoz, hogy a Károly holsteini herceg parancsnoksága alatt támadt rendetlenségeket valahogyan rendbe hozza.

A *Nis* parancsnokává kinevezett Veterani a szétszórt csapatokat összevonta, hogy azok ellátását célszerűbben szervezze meg. Ugyanakkor hozzákezdett Nis megerősítéséhez, mert annak birtoklását Szerbia megtartása elengedhetetlen előfeltételének tekintette. Ezek az intézkedések a Köprülü Musztafa által vezetett török ellentámadás idején nagyon is szükségesek és hasznosak voltak. Eredményeként Veteraninak sikerült az oly fontosnak tekintett helységet a nyár derekáig megtartania.

Úgy tűnik azonban, hogy nem észlelte idejekorán a stratégiai helyzet megváltozását, s nem tudta jól fölmérni a Köprülü Musztafa föllépéséből származható óriási veszélyeket. Legalább is erre enged

következtetni az 1690 júniusában Nisben kelt fölterjesztése: „Macedónia és Albánia lakosai – jelentette a császárnak – bizonyossá tettek arról, hogy mindent megcselekszenek, amit tőlük kívánok; hogy egyetlen intésemre a köztük lévő törököket fölkoncolják egy szálig, hiszen két keresztény jut minden törökre, s azt is megígérték, hogy egyesülnek velem, mihelyt a hadműveleteket megkezdem. Az arnótok [az albánok] eközben színleg alkudozásokba bocsátkoztak az ellenséggel, hogy a szándékolt lázadásukat ezzel palástolják. *Ügyeink jelen örvendetes állásában, reményem van* -mind ezen népek felkelésére számot tarthatván – *Konstantinápolyig juthatnom, s a tengeren át Ázsiába vetnem a törököt*”.

Szalay László megjegyzi e jelentéssel kapcsolatban, hogy a „különben szintoly értelmes mint vitéz tábornok, utóbb maga is restellte ekkori eljárását”, mert az idézettek után olvashatjuk nyomban a *Veterani Feldzüge*-ben: „Jól tudtam, hogy nem lehet teljesen ezekre az állhatatlan népekre hagyatkozni”. Bánlaky (Breit) József egyszerűen "*nagyzó tábornoknak*" nevezi Veteranit, akinek a császár sajnálatosan hitelt adott, és megparancsolta: Starhemberg Guido – Bécs 1683-as védőjének Buda visszafoglalásánál jeleskedő unokaöcse – parancsnoksága alatt hagyjon 4000 embert Nisben, s a csapatok fennmaradó részével meneteljen Jagodinára, mint a főszereg számára kijelölt gyülekező helyre és a főparancsnok odaérkezéséig, ha kell, Vidin vagy Nis megsegítésére előnyomuljon. Ez a főszereg összesen 11 000 emberből állt, s Erdély védelmére 3000 császári katona maradt vissza a Bécs védelménél dragonyosezredesként kitűnt Heissler Donát tábornok vezetésével.

Az urakodó azonban Veterani idézett jelentése nélkül is rózsásabbnak ítélte a balkáni helyzetet a ténylegesnél. Legalábbis erre utal az a kiáltvány, amelyet – a középkori magyar királyság valamennyi területének uraként – 1690. április 6-án, tehát jóval Veterani jelentése előtt, bocsátott ki a „*Magyarországtól függő valamennyi népekhez, különösen pedig az arnótokhoz*”.

„Tudnotok kell, hogy a törökkel a célból viselünk háborút, hogy a nekünk jogosan alávetett, s Magyarországtól jogosan függő népeket, valamint a török járomban lévő egyéb keresztényeket is hajdani szabadságukba s hajdani kiváltságaikba visszahelyezzük.

Miért is az Albániában, Szerbiában, Moesiában, Bolgár és Illír országokban, Macedóniában és Raszciában s Magyarországtól függő egyéb tartományokban tanyázó népeket intjük, hogy kegyeletes és atyai kívánságunkhoz képest hozzánk álljanak, s *magokat törvényes uralkodásunknak ismét alávéssék.*

Ígéretünk nektek mindnyájaknak, kik nekünk mint Magyarország királyának, jogszerűleg jobbágyaink vagytok, vagy törvény szerint jobbágyainknak kellene lennetek, a vallási és vajdasági szabadságon és egyéb kiváltságokon és jogokon kívül teljes közteher- és adómentességet, kivéven mindazonáltal a királyoknak és uraknak a török hódításnál régibb, szokásos jogaikat s a háború szükségéit, amelyeknek fedezésére, magatok érdekében, önkéntes adózás útján, s erőtkhöz képest segítséget fogtok nyújtani.

A török járom levetése után pedig kívánalmaitokhoz képest és megelégedésteke intézünk el mindent; és mindenkinek a jogait, vallásszabadságát és kiváltságait visszaadván, mindnyájaknak fejenként és összesen igazságot fogunk szolgáltatni. Ígérjük azonfelül és adományozzuk külön-külön mindenkinek azon ingó vagy ingatlan javak szabad birtoklását, amelyeket a török kézből ragadunk ki a végekben”.

I. Lipótnak ez a kiáltványa nyilván hatással volt Veterani optimizmusára. Ehhez hozzájárulhatott az a körülmény, hogy nem volt időben tájékozódva – vagy ha igen, nem hitte el -, hogy Köprülü Musztafa milyen eredményes intézkedéseket tett a gazdasági és katonai ügyek megreformálása terén. Ő egészen közelinek látta az Oszmán Birodalom teljes összeomlását, s ez a hibás helyzetfelmérés azt sejteti, hogy Veterani korántsem volt oly kiváló stratégia, mint taktikus. De mivel nem került fővezéri posztra, ez a fogyatékosága nem hatott ki döntően a háború sorsának alakulására.

Az 1690-es nagy török támadás idején Veterani közvetlenül Badeni Lajos alatt küzdött, majd amikor az örgróf kiszorította Thökölyt Erdélyből, ő maradt vissza a fejedelemség oltalmazására.

ERDÉLY VÉDELMEBEN

Köprülü Musztafa 1691-es nagy támadása idején az volt Veterani feladata, hogy Erdélyt oltalmazza Thököly megújított

próbálkozásaival szemben. A kuruc vezér a Töröcsvári-szoros előtt állomásozott, arra készülve, hogy azon át betör Erdélybe. Vele szemben Veterani Brassó tájékán táborozott. A tábornok megpróbálkozott Thököly csapatainak „felveretésével”, s hét lovasszázadot küldött be Havasalföldre, Hosszúmezőre. A vállalkozás részleges eredménnyel járt. Thököly ugyan a hadzömével idejében elmenekült, de a maradékot „a jó pitesti bor mellett ott vágják le a németek, el is fogának benne, mert ezek a kurucok – írja a nemrég még közöttük forgolódó Cserei – örökké, ahol italt talának a részegségnek adják magokat, s nem vigyáznak ellenségekre, azért verik, fogják őket annyiszor”.

Amikor Thököly a nagyvezér intézkedése nyomán Orsován és Karánsebesen át *Lippára* vonult – amely vár a múlt évi hadjáratban a törökök birtokába került -, Veterani is elhagyta Brassó környékét és Lippa ellen indult, amelyet azután szeptember 12-én el is foglalt. Ezt követően itt tartózkodott huzamosabb ideig, és Várad ostroma idején a fősereget fedezte egy ebből az irányból várható támadás ellen. Várad obsidiójának félbeszakítása után a tábornok *Lugos* és *Karánsebes* megvételeire indult, majd visszavezette a csapatait Erdélybe, téli szállására.

1692 februárjában Veterani az *Orsova* fölött 22 kilométerre, a Duna bal partján fekvő sziklabarlangba 300 főből álló 5 ágyúval rendelkező őrséget helyezett el, hogy a török hajóknak a folyón való közlekedését lehetetlenné tegye. Ezt az állást a törökök többször is sikertelenül ostromolták, míg végül 1692. május 2-án az óriási túlerőnek sikerült a barlang elhagyására kényszeríteni a d'Arnan százados parancsnoksága alatti őrséget.

Nem sokkal ezt követően *Várad kapitulálni kényszerült* a Thököly fogságából a Zrínyi Ilonával való csere útján szabadult Heissler tábornok által vezetett császári ostromló erőknek. Ennek nyomán Erdély oltalmazása legalább erről az oldalról könnyebbé vált Veterani számára. Így minden erejét a déli határok védelmére fordíthatta, amire szükség is volt 1693-ban. Ebben az esztendőben ugyanis a szultán „neheztelvén hogy Erdélyt német bírná, a fővezért nagy haddal küldi, hogy Erdélyre jöjjen, s végképpen elpusztítsa s rabolja. El is jött vala Havasalföldiben, s már éppen a havasokon által akar is vala jöni, *general Veterani csak*

hat regimenttel [ezreddel] lévén Erdélyben, mégis olyan resolute [elszántan] jó vala a török eleiben, Segesvárig el is érkezett vala, hogy vagy veszti vagy nyeri csak megharcoljon vele. Az egész ország nagy bódulásban, futásban s desperációban [kétségbeesésben] vala”.

Ám a császári sereg *Nándorfehérvár* elleni támadása elhárította az erdélyiek felől a veszedelmet. Bozuklu Musztafa, az új nagyvezér ugyanis a vár felmentésére vonult. Ez sikerült is neki, mert az egyes források szerint Árpád-házi leszármazott, szenvedélyes természetű Croy herceg tábornagy által vezetett főszereg nem mert megütközni a törökkel, hanem „elszálla Lándorfejérvár alól”, de a szoroson vett középkori Erdély lakói ennek ellenére megúszták ezt az évet török-tatár pusztítás nélkül. Annál kevésbé az úgynevezett Partium lakói. A török sereg segélyerőit képező tatár csapatok ugyanis végigrabolták, pusztították ezt a vidéket, és több mint hatezer foglyot hurcoltak el magukkal. Cserei szerint Thököly Imre ugyan titkon előre figyelmeztette e terület népét a tatár támadás veszélyére, javasolva nekik, hogy meneküljenek el és húzódjanak védett helyekre, „de nem adának hitelt szavoknak”. Sőt az odaküldött kuruc katonákat megfogták és mint kémeket császári kézre adták, „míg magok szörnyű veszedelmivel megtapasztalták a hírnek valódiságát”.

Az 1694-es esztendő boldog békeév volt Veterani meglehetősen hányatott katonaeletében. Egyetlen alkalommal érkezett csak hír Csíkba tervezett tatár beütésről, amelynek hallatára azonnal riadóztatta is a csapatokat és a helyszínre sietett, de mire odaért, a tatár már visszament. Így Erdélyt ebben az évben nem érte ellenséges támadás, és csak távolról hallottak a császári és a török főszeregek *Pétervárad* melletti, tulajdonképpen döntetlenül végződő összecsapásáról.

Veterani erdélyi kormányzásáról több epizódot is följegyezett Cserei Mihály. Az egyik Szebenben történt, ahol is a historikus, aki akkor még fiatalember volt, felöntve a garatra, néhány cimborájával belekötött a Veterani szállása előtt álló őrszembe. Szó szót követvén, a garázda erdélyi ifjak elvették a katona muskétáját, s hátba is verték vele a silbakot. „Ha azután való generálok idejiben cselekedtük volna, bizony mindjárt megöltek volna – jegyzi meg a

tettes – mert *sírását* [örszemet] *bántani capitále* [főbenjáró dolog] *a németnél*". Veterani azonban nagylelkűen csupán megintette őket a cselekményért, komolyabb bántódásuk nem esett miatta.

A hálás Cserei elmondása szerint Veterani „gyönyörű, nyájas ember vala, mintha mindenkor mosolyogna, soha úgy nem küldött az úr [ti. Apor István, több magas erdélyi tisztség viselője] engemet, vagy az orcámat megcsípte, vagy a hajamot meghúzta, nagy becsülettel resolvált [bocsájtott el], *akármikor bemehettem a házában, nemcsak én, mások is*".

A kedves, mosolygós, barátságos Veterani tábornagnak csak akkor sötétedett el a tekintete, ha mélyebben nézett a pohár fenekére: „ittas korában igen garázda ember volt, meg is ölt volt egy grófor ittason”. Éppen ezért a felesége, aki igencsak kardos menyecske tehetett, erősen vigyázott rá, s mindig mellette volt az asztalnál, ha italozásra került a sor. Amikor úgy látta, hogy a férje kezd többet inni a kelletinél, azonnal „felrúgta az asztalt”, s így vetett véget a további ivászatnak.

Cserei elmesél egy másik esetet is, amelyik még az öreg Apafi Mihály fejedelem halála előtt történt Szebenben. Egy császári muskétás egy szász vargához volt beszállásolva, s egyik este együtt iszogatót a gazdával. A szokások szerint a muskétás egy pohár bort köszöntött Lipót császár egészségére, amire a gazda is kiürítette a poharát. Ám amikor ő emelt poharat az erdélyi fejedelem egészségéért, a muskétás nem követte a példáját.

Ekkor azt mondja a „szász patrióta”:

– Német! Én megittam a te császárodért a bort, idd meg te is az uramért, mert bizony rosszul jársz!

A német azonban nem hajlott a jó szóra, mire a bátor szász varga egy rozsdás baltát vett elő, és azzal jól eltángálta a muskétást.

Másnap a katona panaszra ment a kapitányához, aki Veterani tábornoknak továbbította az ügyet. Az magához hívatta a szász polgárt, aki előadta neki a dolgok mibenlétét, amit a muskétás is elismert. Erre az igazságos tábornok jól megverette a muskétást, a Szásznak pedig egy arany jutalmat adott, majd így szólt hozzájuk: Te német, ha muskotélyos [muskétás] vagy, ezután ha innya akarsz, csak a muskotélyosok egészségéért igyál, vagy a

káprár [tizedes] egészségiért, azonfelyül való egészségiért való italt bízd náladnál jobbakra [ti. magasabb rangúakra]. Te is szász, ha varga vagy, csak a vargák egészségiért igyál, vagy a varga céhmester egészségiért, hagyj békét a fejedelem egészségiért való italnak, mert nálad nélkül is eleget isznak ezért!”

A polgári lakosok javára szolgáló igazságosztás a császári sereg katonái ellenében meglehetősen ritka dolognak számított ebben a korban. Erdélyi krónikairók csupán a magyar történelemben meglehetősen egyoldalúan, s némelykor igazságtalanul megítélt Basta tábornok kormányzásáról jegyezték fel hasonlókat. Nem csoda hát, hogy az erdélyiek „apjuknak” nevezték és tekintették a jó Veterani tábornagyot, s utódai igazgatása alatt nemegyszer visszasírták őt.

VETERANI HŐSI HALÁLA

A *Mercure galant* francia folyóirat 1694 szeptemberében többek között így jellemezte a magyarországi török hadszíntéren uralkodó állapotokat:

„A bécsi udvar jó ideje kedvét találja abban, hogy önmagát becsapja, azzal hízelegve önmagának, hogy a törökök nem jelennek meg ebben az évben, vagy hogy seregük nagyon gyenge lesz minthogy a felkelések java részét lekötik, hogy a máshol elfoglalt tatárok nem tudnak jönni, hogy a Nagyúr [ti. a szultán] vízkórságban szenved, hogy a nép a békét kívánja és ezer hasonló dolgot képzelve el, amelyeket csak azért adnak közre, hogy vagy a szövetségeseket csapják be, vagy önmagukat”.

A becsapási vagy önbecsapási szándék azonban most sem eredményezhetett sikert. Az Oszmán Birodalomban olyan jelentős változások következtek be, amelyek kihatottak a katonai helyzetre alakulására is. 1695 februárjában ugyanis elhalálozott II. Ahmed szultán. Utóda nagyobbik fia, II. Musztafa lett, aki trónra lépésekor ilyen kiáltvánnyal fordult birodalma népeihez:

„Isten, a kegyelmek korlátlan osztogatója, nékem szegény bűnösnek adományozta az összes föld khalifaságát. Oly fejedelmek alatt, kik a kéjnek s lusta nyugalom álmának engedik magokat oda, Isten szolgái sohasem élvezték a béke örömeit. Mától fogva kéj, mulatság, nyugalom tilosak nekem. Mivelhogy a padisahok,

kik atyánk, Mohamed halála óta uralkodtak, a kéjt vadászták: számos országainkat foglalták el a hitetlenek, a por fiai. Én tehát feltettem magamban, Isten segítségével bosszút állni a pokol fajzatain és személyesen indítani ellenük szent háborút!”

Musztafa szultán, a kortársak szerint „természeti szerint kegyetlen, hadakozást szerető ember” volt. Abban látta a sorozatos vereségek okát, hogy elődei nem személyesen vezették a császáriak elleni hadakozást, hanem a nagyvezérekre vagy a kinevezett szerdárokra bízta azt. Arra a hírré, hogy maga a szultán állt személyesen a sereg élére, a törökök „parancsolat nélkül is számtalan sokasággal melléje jövének”. A török sereg ütőképesebbé tétele érdekében más is történt. A janicsárok meggyilkolták a háremére és egyéb fényűzésekre sokat költő Ali nagyvezért, akinek helyére Elmas Mohamed pasa lépett. Az energikus új nagyvezér rövid idő alatt nagyszámú és jól használható sereg felállításáról tehetett jelentést a szultánnak.

A törökök esélyeit növelte az a körülmény is, hogy a császári főszereg élére Frigyes Ágost szász választófejedelem került, aki csakis ezzel a feltétellel volt hajlandó 8000 főnyi hadát a török elleni harc céljaira bocsátani. Az új császári fővezért így jellemezte Cserei: „Nyughatatlan, furcsa, szeles ifjú lévén és magának hírt-nevet akarván szerezni, nem gondol vala költségeivel, mert a praedecessorai [ősei] számtalan kincset gyűjtöttek vala a tárházban. De tíz esztendő alatt azt bizony mind eltékozla s vesztegeté, csak egy éjszaka Bécsben kártyán huszonötezer aranyat [mai pénzben mintegy ötvenmillió forintot] veszte el. A kurvákra tíz-húszannyit elköltött, azért is lön oly szerencsétlen”. A Cserei által írtakat támasztja alá Pöllnitz bárónak *A gáláns Szászország* című könyve is. E szerint a választófejedelem a kegyében részesült hölgynek első üdvözlésül leginkább gyémántokból és rubinokból való művirág csokrot nyújtott át. Egy bizonyos von Kessel kisasszonynak, akivel rövid szerelmi viszonya volt, „kiházásításul” 60 000 birodalmi tallér árú (mai magyar pénzben mintegy százmillió forint értékű) gyémántot, s mindenféle drága kelmét küldött.

Cserei megjegyzi még Frigyes Ágostról, hogy ellenséges érülettel viseltetett Veterani tábornagy iránt. Különben nagy erejű, nagy ivó

fiatalember volt, aki a későbbiek folyamán az erdélyi urakat nemegyszer mind asztal alá itta, és virtusból az ezüstitányérokat, kancsókat, de még a lópatkót is összehajtotta kezeivel. „Bár annyi esze lett volna mint ereje”, állapítja meg róla Cserei, s a tények amellett szólnak, hogy e jellemzés nem volt elfogult.

A mintegy 50 000 fős nagyságú császári főszereg augusztus elején gyűlt össze *Péterváradnál*. Frigyes Ágost haditerve az volt, hogy az erődített helyen bevárja az ellenség támadását, és a rajta aratott győzelem után *Temesvárt* fogja ostrom alá. A Tisza és a Maros védelmére Veterani tábornagyot rendelte, a körülbelül 8000 főnyi erdélyi hadtesttel.

A török sereg Nándorfehérvárnál gyülekezett 50 000-60 000-es erővel. Az augusztus 11-én ideérkező szultán, miután szemrevételezte a pétervárad császári tábornokot, úgy látta, az túlságosan erős ahhoz, hogy siker reményében megtámadja. Ezért megváltoztatva tervét, Erdély és Felső-Magyarország megtámadását határozta el. E célból 12 000 embernek Nándorfehérváron hagyása mellett a főszereget Temesváron át a Maros felé nyomultatta előre, hogy *Lippa* megvétele után *Várad* elfoglalására induljon. Ha ez utóbbi nem jár sikerrel, akkor egy Debrecenig hatoló portyázás után Erdélyen és Havasalföldön keresztül tervezte téli szállásra vezetni a seregét.

Szeptember 7-én a török sereg rávetette magát *Lippa* várára. A harcról azt írja a kortárs erdélyi historikus: „Mindenfelől azért a sok pogányság ostromnak menván, mivel különben is *semmi erőssége nem vala Lippának*, noha mind a németek mind a magyarok ugyan olyan vitézül viselék magokat, hogy sok jancsár ott vesze miattok, utoljára elfáradván, a török beomlék a várban, s egy lábíg mind ott vágják le őket”.

Veterani, amint hírt kapott *Lippa* ostromáról, hadtestével azonnal segítségére indult, de már nem érhetett idejében oda. Ezért elsősorban Erdély védelmére gondolva, seregét visszavezette a *Iugosi táborba*, miután nem tudott eredményt elérni Aranaut pasa Bogsánnál erődített táborban tartózkodó 12 000 emberével szemben. A Iugosi táborban várta a főszeregtől kért és remélt csapaterősítéseket.

Közben viszont az történt, hogy *Lippa* megvétele után a szultán megváltoztatta tervezett támadási irányát. Amikor ugyanis azt a hírt kapta, hogy balról a császári főerő nyomul felé, jobbról pedig Veteraninak – a ténylegesnél nagyobbak tudott – serege állomásozik, a kétfelőli oldaltámadástól tartva, megkezdte a visszavonulást Temesvár felé.

Szeptember 14-én futár érkezett a főseregtől Veteranihoz, aki azt a hírt hozta: a fősereg tovább folytatja az előnyomulását Erdély felé, hogy Veterani csoportjával egyesüljön. A tábornagy, abban a biztos tudatban, hogy a saját főerők az ellenség hátában vannak, nyugodtan várta a lugosi táborában a fejleményeket. Ámde Frigyes Ágost a fősereget nem előre, hanem hátra vezette, amiről a szultán tudomást szerezve, elhatározta az Erdélyt védő Veterani-csoport megtámadását és megsemmisítését. Így került sor szeptember 21-én a Veterani vezette had és a mintegy ötszörös túlerőben lévő szultáni sereg összecsapására.

Arról, hogy miként rögződött az erdélyiek emlékezetében Veterani tábornagy utolsó harca és hősi halála, így számol be Cserei históriája:

„Mert a török császár feles portásokat [ti. portyázókat] küldvén ki, harmadnapig szüntelenül ellenkeztenek a Veterani táborával, még akkorra is el nem jöve succursus [segítség]. Harmadnapján szintén ebédlik vala Veterani, meghozák, hogy számtalan sokaságú tábor jőne csak közel.

Veterani felkel asztaltól, s lóra ülven generál Klöckesperggel [helyesen Glöckelsperggel] egy halmocskára felmegyen. És midőn látná a török császár előtt hordozni szokott boncsokokot [török zászlókat], kérdi Klöckespergtől: mit gondolna, ha csak a fővezér volna-e köztök, vagy a császár maga?

Klöckesperg azt feleli, hogy csak a fővezér volna, de Veterani tanult régi generális lévén, s tudván a török tábor rendit, monda Klöckespergnek:

– Valamint engemet látsz, elhidd bizonynyal maga van ott a császár, mert annyi boncsokokot nem szoktak a fővezér előtt hordozni.

A halomról lejöven és a regimenteket kirendelvén a harcra, a lövészszámokat is, melyeket az erdélyi várakból vitetett valaki, elkészítetvén, noha eleget kérék, hogy fegyverdereket [védő vértzetet] vegyen magára és sisakot, amint annak előtte minden harcon szokta vala. Mert már általértette Caprara és Hajsler [helyesen Heister] practicáját, hogy őt csak ott akarnák veszteni, és minthogy egész életiben mindenkor szerencsés győzelemmel hadakozott, s látná, hogy annyi barom pogányság ellen nem resistálhatna [állhatna ellent], hogysesem vagy gyalázatosan elszaladjon, vagy rabságra essék, inkább akara vénségire dicséretesen a harcon meghalni.

Mikor szintén már szemben kellene menni a törökkel, keziben vevén mezítelen goszperdit [ti. lovassági kardját] azt mondá:

– Huncfut Caprara, huncfut Hajsler! [Nagy sértés a németek között.]

Azután keresztet vetvén magára s röviden imádkozván, legelőll állá nagy bátran, ki már a halálra szánta vala magát és a regimenteket megbiztatván, azt mondá nekik németül:

– Rajta édes fiaim, a pogányon, mert látjátok, engemet s titeket elárult Caprara s Hajsler, ezért haljunk meg kezünkön s hagyjunk keserves victóriát [győzedelmet] a török császárnak is!

Jő vala nagy ordítással a pogányság a Tömös vizin által, a jancsárokat lófarrá vévén fel a lovasok, a császár pedig egy halomról nézi vala. De oly erős tüzet ada a német, hogy ott mindjárt az első próbán sok ezer török elhulla, meg is futamodék az a szárnya, újobban a basák, csauszok megfordítják, nekihajtják, de akkor is számtalanon elhullván, nagy confusioval [zavarral] visszaszaladának.

A császár, megboszonkodván, hogy olyan kevés német már kétszer megtolyta a törököt, maga elé megyen a harchelyre, és kardot rántván, a futó basákat, tiszteket ölni, vágni kezdi s visszahajtani a harcra, és maga is, hogy jobb szíve legyen a hadának, elől megyen vala.

Generál Veterani pedig megparancsolá generál Truschsessnek [1686-ban alezredesként Buda alatt harcolt] ki a balszárnyat commendírozza [vezeti] vala, hogy az ágyúban – kalaponkint

töltse a muskotélyok [muskéták] golyóbisát. Úgy is tölték, s kisütögetvén a törökre, szörnyű romlást mívelének benne, mint a sűrű kévét úgy sepervén el egynéhány ezeret benne, annyira, hogy a török császárnak is mind a lovát, mind a két mellette való szerecsen kengyelfutóit ellőnék, s maga gyalog esnék, kit kapván a basák, kivinek a harchelyről s más lóra ültetének, a török szörnyű félelemmel szaladozván. És ha Veterani ugyanakkor meg ne sebesednék, mindnyájan úgy hiszik, hogy azt a barom pogányságot megverték volna, oly nagy resolutioval [elszántsággal] harcol vala a kevés német tábor. *Nem is olvasott senki, miolta a török császárság felállott, hogy soha olyan kevés keresztény had a török császár erejít úgy confundálta [összezavarta] volna.*

De vas [páncél] nem lévén Veteranin (emberi mód szerint azért is vesze el), meglövik a bal karját, s sok vére kezd kifolyni. Azonkívül egy török, mikor a generál fejből a nagy impetusban [rohanásban] a kalapja kiesett volna, s hátra tekintene a kalap után, főbe vágta vala, de ugyanakkor megfordulván, a törököt, noha sebes vala mind feje mind karja, azon helyben megölé. Hittel mondotta azután a generál Klöckesperg, mindenütt Veteranin mellett lévén a harcon, *kilenc törököt látta, hogy Veteranin megölt azon a harcon.*

Már a szegény Veteranin, mind a lövés mind a vágás miatt sok vére elfolyván, megerőtlenedett el is ájult vala. Látván a mellette valók, kiviszik a táborhelyről s hintóban tévén, Erdély felé megindítják...” A tábornagy sebesülése után a németek nem tudtak olyan kemény ellenállást tanúsítani mint korábban, s veszteséggel elhagyták a csatateret. Ezerötszáz német veszett el a harcon, de török – Cserei szerint – legalább 20-25 000. Veteraninak rossz vége lett, mert „nem messze vitték vala szegény Veteranin a harchelyről, utolérték az űző törökök, s mikor mondanák Veteraninak, hogy a törökök közelítenek, noha már éppen halálán volna a sebek miatt, mégis a hintóból kiszáll, s nem bírván már a lába, térdre esik, a közelítő törökök közül akkor is egyet meg lő. A törökök nem tudván, kicsoda, ott vagdalják le, fejit kétségkívül előtötték s elvitték, mert soha a testire rá nem találának.

Sokáig mind az lőn a híre, hogy fogva volna Contatinápolyban, a felesége, Victoria, istenfélő, kegyes, alázatos asszony bekülde, eleget kerestető, de haszontalan. Az ország [Erdély], mivel

úgy szerette mint az édesatyját, ráigirte vala, hogy ha százezer forintot kérnek is saccában, kiváltja, csak tudhassák meg, ha életben vagyok”. Az erdélyiek közül nemcsak Cserei emlékezett meg méltatóan a kiváló császári tábornokról, de Bethlen Miklós is, aki azt írta: „Bajaink tetőzésére lőn 1695-ben Veterani halála, *kivel együtt elméne Erdélyből nemcsak a hadi fenyíték, hanem minden egyéb jó rend* egyesség, és a közönséges jóra, hitlevélre való vigyázás, gondviselés”. A kiváló katona és emberséges férfiú halálhíre eljutott az Erdélytől távol élő tarcali nótáriushoz, Babocsay Izsákhhoz is. Csereihez hasonlóan írta le a harcot, csupán annyiban tér el tőle, hogy szerinte Veterani sebesülten fogságba esett, és harmadnapon halt meg Temesváron. Csereihez hasonlóan szól Veterani hősi harcáról olasz szárnysegéde is, aki szerint a tábornagy sebesülten sem akarta cserbenhagyni embereit. Halálával kapcsolatban elmondja, hogy délután négy óra tájban „a rendetlenség közepette pocsolyába került a tábornagy hintója, amelyből nem volt mód kibontakozni. Néhányan még körülötte lévén, ismét paripára emelték; egy ideig még lovagolt, azután eltűnt a törökök között, kik őt és társait körülözönlötték”.

Pontosan hogyan esett a halála? – ma már kideríthetetlen. Annyi bizonyos csak, hogy hősi halált halt a nyomasztó túlerő ellen vívott csatában. Szalay László e szavakkal búcsúztatta őt: „Ez lőn vége Veteraninak, az urbinói születésű, fényes lovassági hadnagynak, Leopold valamennyi olasz tábornokai között Magyarországon és Erdélyben az egyetlenegynek, ki népszerűségre szert tehetett”.

Az utókor hadtörténetírása 2500 főre teszi a császáriak és 10 000-re a törökök emberveszteségét a lugosi csatában, mely utóbbi adatot minden bizonnyal a szokásos túlzások közé kell sorolnunk. A szultán bár győzelmet aratott a nagy létszámhátrányban lévő császári seregen, de úgy látszik, hogy az elszenvedett emberveszteség elvette a kedvét a további támadó akciótól. Pedig ha a török kiaknázza győzelmét – állapítja meg Acsády Ignác -, Erdély menthetetlenül a hatalmába kerül, mert Frigyes Ágost nem törődött a védelmével, s csak akkor vonult oda, amikor azt a megnyugtató hírt kapta, hogy a török nem fenyegeti.

Így Veteraninak halálával is sikerült Erdélyt oltalmaznia a bosszúszomjas török-tatár csapatok beözönlésétől.

KIS EMBER NAGY DIADALT ARAT

XIV. Lajos 1688-as támadása és Köprülü Musztafa nagyvezér 1691-es halálos kudarca óta egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a háború a status quo alapján nyer befejezést, mert a töröknek nincs ereje magyarországi hódításainak visszaszerzésére, viszont a nyugaton lekötött Habsburg-hatalom nem tudja a Balkánról is kiszorítani a török hódítókat. A kilencvenes években tulajdonképpen a tehetetlenségi erő éltette évről évre a háborút. Pontosabban fogalmazva; egy olyan győzelem hiányzott, amely végérvényesen rábírhajta a Portát a status quo alapján kötendő békére.

Ezt a döntő lökést adta meg a háború befejezésének az 1697-es *zentai csata*, amelynek érdeme egy csúnya, kis termetű férfiú személyéhez fűződik, aki előnytelen külseje ellenére kétségtelenül a korszak legnagyobb hadvezérévé nőtte ki magát, akit magyarosan Savoyai Jenőnek hívunk.

Életéről, hadvezéri működéséről kisebb könyvtárnyi irodalom készült. Ha az adatokat röviden össze akarjuk foglalni, akkor a következőket kell elmondanunk Savoyai Jenőnek, a zentai döntő csatát megelőző életszakaszáról.

SZÁRMAZÁS, IFJONTI ÁLMODOZÁSOK

Teljes neve: Francois-Eugéne de Savoie-Carignan volt. A terület, ahonnan nevét nyerte, Savoie vagy Savoya a régebbi időkben Franciaország tartománya volt, a Francia– (Savoyai-) Alpokban, a svájci határ mentén a Genfi-tótól délre. A területet az időszámítás előtti 121-ben Róma meghódította, és a Gallis Cisalpina része volt. A XI. században a Savoyai-dinasztia által kialakított állam része lett, amelynek a neve 1416-tól Savoyai-hercegség. A XVII. században e hercegség urai nagyrészt Párizsban éltek. Hősünk apja, Jenő Móric, már Soissons grófjaként a párizsi Hotel Soissensben született. 1657-ben vette nőül a szép Olimpia Mancini hercegnőt, aki Jenő nevű fiát 1663. október 18-án szülte. XIV. Lajos francia király szoros kapcsolatot tartott a családdal: hősünk születésének idején a Napkirály még a politikai és kormányzati kérdésekben is a szép Olimpia hercegnő tanácsaival élt. A kortársak

közül nem kevesen úgy vélekedtek, hogy Savoyai Jenő a király és a hercegnő intim viszonyából származott. Annyi bizonyos, hogy a gyermek keresztapja XIV. Lajos lett, ám ez korántsem eredményezett valamiféle bensőséges érzelmi kapcsolatot a király és keresztfia között.

A kisfiú az édesanyját szinte a bálványozásig szerette, de az nem sokat törődött a satnya testalkatú gyermekével, aki megjelenésével mást sem igen nyert meg magának. XIV. Lajos különösen idegenkedett tőle; már csak azért is, hiszen ezt a sikerületlen gyermeket az udvari szóbeszéd az ő fiának mondta. Savoyai Jenő különben később is megtartotta rendkívül előnytelen külsejét. Acsády Ignác írja róla, hogy a híres hadvezér „alacsony termetű, ösztövé, rút ember volt; arcát főleg ajka torzítja el, mely oly rövid volt, hogy be sem csukhatta száját, s két hosszú foga mindig kilátszott. Szeméből azonban sugárzott a tűz, a szellem, az értelmi erő. »Mars Vénus nélkül« mondták róla Velencében, az akkori Párisban, hová a nyaratszaka hadakozó aranyifjúság télen mulatni sereglett össze Európa minden országából”.

Erről a hajdani vidám Velencéről, az ott uralkodó erkölcsökről több kortársi írás is megemlékezik. Az erdélyi Bethlen Miklós például elmondja: „Mivelhogy Velencének minden utcájának a közepe vízkanális (és noha mindenüvé szárazon is elmehet az ember, de ott lónak, hintónak és hordozó széknek híre sincsen); szép, könnyű, feketén festett (melyben fedeles szép ülőhely is vagyon) csolnakok vannak hintó helyett, gondolának hívják: az ilyen gondolás... mindjárt bécommendálta nékem magát, hogy néki szép fedeles gondolája vagyon, maga pedig minden velencei uraknak, idegen követeknek és a legszebb kurváknak házait tudja”. Bethlen Miklós maga a „francuz”-tól – vagyis a vérbajtól – való félelme miatt tartózkodott a velencei nőktől, de a szolgálatában álló Istvándi István annál inkább kiélvezte a velencei élet örömeit! Ez a meglehetősen hedonista életvitelű erdélyi eskü alatt mondotta Bethlennek, „hogy az ő Luciettája, néha hajnalban, mikor ő a hasán munkában volt, meghallván az Ave Máriára való harangozást, mindjárt kapta feje alól az olvasót, és mondani kezdette; melyről 5 [ti. Istvándi] mint igen egybe-illetlen dologról, szitkokkal intvén, azt felelte:

– Láss ahhoz te, én ehhez”.

Bethlen Miklós hozzáteszi mindehhez:

„Ezt nem hinném, de olvastam Hispániában is, hogy szokás”.

Meglehetősen elítélően ír vallomásaiban Velencéről az ott Savoyai Jenővel közel egy időben megforduló II. Rákóczi Ferenc is: „Új látványosság volt számomra szemlélnem a tengeren épült templomok és paloták nagyszerű és ragyogó épületeit; mert már hozzá szoktattak a világi élethez, és magam is elvakultam úgy, hogy nem bírtam szemeimet felemelni szemléletére és csodálatára azon te béketűrésednek és irgalmadnak, mellyel a *vétkek és iszonyú bűnök tengerén úszó ezen várost* megtartod és a keresztények nevezete alatt *pogány életet* élő annyi ezer ember felett igazságod karját felfüggeszted”.

Casanova, a XVIII. században élt közismert kalandor, elmeséli egy velencei karnevál alkalmával átélt kalandját, amikor is nyolcan, álarcosan barangoltak a lagúnák városában:

„Azzal való elfoglaltságunkban, hogy új csínyt eszeljünk ki, amelyen mulathassunk, a Della Grace-plébánia egyik magazzinojába [üzletébe] tértünk be inni. Senkit sem találtunk ott, de egy szomszédos kis szobában három férfit fedeztünk fel, akik igen békességesen mulattak egy fiatal és csinos asszonnyal, miközben üvegeiket ürítették. Vezetőnk, egy a Balbi családból való velencei nemes, így szólt hozzánk:

– Nagyszerű csíny volna, ha ezt a három gazfickót egyenként elragadnánk e csinos asszony mellől, aki azután szükségszerűen a mi *védelmünk* alatt maradna”.

Casanova elmondja, hogy ezután az álarc leple alatt betörték e békésen iddogálók szobájába, és a Velencét kormányzó félelmetes „Tízek tanácsa” rendeletére hivatkozva letartóztatták, és San Giorgio szigetére vitték a férfiakat. A megriadt asszonykát pedig Santa Genovevába, aki „mint egy szelíd bárány követett minket a Della Spade vendéglőbe, ahol egy második emeleti szobában jó tüzet rakattunk; miután enni- és innivalót rendeltünk, elküldtük a pincért és magunkra maradtunk. Aztán levetettük álarcunkat, és a nyolc, fiatal és friss arc látása meglelégedéssel töltötte el szép zsákmányunk lelkét. Viselkedésünk udvariasságával egészen kellemes hangulatba hoztuk.

A bor és a jó étel felbátorította, beszédünkből meg néhány csókból jól látta, hogy mi vár rá és önként nyugodott ebbe bele. Természetes, hogy főnökünknek kellett a *táncol* megnyitni; udvariassággal győzte le a természetes vonakodást, amelyet eleinte tanúsított, hogy az *áldozatot* ily népes társaságban végrehajtsa. Az *áldozat nyújtását* kétségkívül édesnek találta, mert miután én ajánlkoztam *áldozópapnak* a második *áldozáshoz*, az elismerés bizonyos nemével fogadott, és nem tudta eltitkolni örömét, hogy hivatva van annyi embert boldogítani, ahányan voltunk vendégek.

E szép hőstett után ismét felvettük álarcunkat, kifizettük a számlát és boldog áldozatunkat San Giobbéba vittük, ahol lakott, csak akkor hagytuk el, amikor láttuk, hogy házába lépett és a kaput becsukta. Képzeltető, hogy mily nevetni való kedvünk volt, amikor jó éjszakát kívánt és a legszívélyesebben és legőszintébben köszönetet mondott nekünk!” – fejezi be az egykori „gruppenszex” elmesélését Casanova.

E kis kor– és erkölcstörténeti kitérő után, amellyel bemutatni kívántuk a Savoyai Jenő által is többször látogatott hajdani Velencét, fordítsuk ismét figyelmünket hősünk ifjúságára.

Rendkívül előnytelen megjelenése, de főként gyöngye testalkata miatt kezdetben a család papi pályára szánta őt. Ám a csenevész gyermekben már ekkor roppant energiák feszültek: nagy emberré akart válni, olyanná, akire fölnéz a világ. Ezt a katonai hivatáson keresztül kívánta elérni; gyermeki rajongással bámulta a katona-tiszti életformát. Nagy elhivatottsági érzéstől fűtve bízott benne, hogy egykoron diadalmas hadak élén fog győzelmi babérokat aratni keresztapjának, a Napkirálynak.

A család életében fordulatot hozott az 1680-as esztendő. A szép Olimpia hercegnő, aki időközben kegyvesztett lett a királynál, bosszúszomjtól hevítve belekeveredett egy XIV. Lajos elleni merényletbe, ami miatt száműzték őt Párizsból Brüsszelbe. A fiú ezt a sérelmet valahogyan még lenyelte, és felajánlotta katonai szolgálatait a királynak. XIV. Lajos azonban egyetlen sértő szóval elutasította keresztfia ajánlkozását, ami olthatatlan gyűlöletet ébresztett az ifjában.

A bosszúállás útját mutatta bátyja, Lajos herceg, aki a király engedelmé nélkül már korábban Bécsbe utazott, és felajánlotta szolgálatait Lipót császárnak a török ellen. A császár egy dragonyosezredet bízott rá, s az ifjú ennek élén halt katonahalált 1683. július 7-én a petronelli ütközetben. Amikor Savoyai Jenő hírt kapott bátyja elestéről, megfogalmazott benne a gondolat: ő áll testvére helyére. Azonnal útra is kelt Franciaországból – méghozzá a király vejével együtt és Frankfurtban érte utol Lajos király visszarendelő parancsa. Az ifjú erre egyetlen szóval válaszolt: „jamais” – soha! És megindult, szilárd elhatározással a szívében a bizonytalan ismeretlen jövő felé Bécsbe, ahol – Acsády Ignác megjegyzése szerint – „mindig idegenből hozták a hadvezért és főtitztet”.

Úgy képzelte, hogy Lipót császár majd minden további nélkül neki adja a bátyja halálával gazdátlanná vált dragonyosezred parancsnokságát. Passauban érte el a császári udvart, ahová az a Bécsset ostromló török csapatok elől menekült. Augusztus 20-án érkezett az udvarba, ahol unokafivérét, a már korábban császári szolgálatban állt Badeni Lajost kereste. Az unokatestvér azonban nem tudta segíteni vágyai beteljesülését, mert Jenő bátyjának dragonyosezredét a császár már másnak adományozta. Rossz németiséggel megírt folyamodványára, amelyben utolsó csepp véréért ajánlotta fel a Habsburg-háznak, válaszul csupán arra kapott engedélyt, hogy a császár oldalán maradhasson.

HADVEZÉRI ISKOLA

Abban a könyvtárnyi irodalomban, amely Savoyai Jenő életéről és katonai tevékenységéről napvilágot látott, számos téves vagy pontatlan adat is található. Bubics Zsigmond például úgy tudta, hogy az ifjú Jenő herceg „mikor Kara Musztafa hadat akart indítani, mint önkéntes lépett az osztrák seregbe, és már 1683. július 7-én *Petronellnél bátran részt vett az ütközetben*. A Bécs falai alatt vívott küzdelmekben személyes bátorságának oly jeleit adta, hogy azon vértesezred ezredesévé neveztetett ki, mely még ma is az ő nevét viseli. Buda 1684-i ostroma alkalmával a megvert felmentő sereg úzóbe vételével bízott meg és még azon évben táborőrnaggyá nevezetett ki”.

Amint arról már szó volt, Savoyai Jenő csupán 1683. augusztus 20-án érkezett a császár passzau udvarába, és ezt követően ajánlotta fel szolgálatait az uralkodónak. Így a július 7-i petronelli harcban nem vehetett részt, és nem tüntethette ki magát. Több forrás egybehangzó adata szerint viszont a szeptember 12-i bécsi csatában önkéntesként részt vett, és már itt kitűnt személyes bátorságával. Max Braubach a két évtizede megjelent biográfiájában lehetségesnek tartja, hogy Savoyai Jenő ott volt a császár ünnepélyes bécsi bevonulásán is. Ezt követően Badeni Lajos mellett harcolt a magyarországi összecsapásokban. 1683. december 14-én írta alá a császár azt a rendeletet, amelyben az elhalálozott Kufstein gróf dragonyosezredét Savoyai Jenő hercegnek adományozta. Az új parancsnok feladatul kapta, hogy az ezredet töltsse föl 800 főre, ám 1684 tavaszán még csupán 600 katona volt az egységében.

A török elleni harcok hadtörténeti irodalma 1684. július 28-án említi Savoyai Jenő nevét, amikor is Buda ostroma közben – ahol dragonyosaival gyalogosan szolgált – a védők kitörésénél egy ellenséges lövedéktől a karján megsebesült. Buda 1686-os ostrománál a hadrendi felsorolás már név szerint is megemlíti őt, mint a bajor hadtestbe Badeni Lajos parancsnoksága alá beosztott császári lovasság egyik ezredparancsnokát, aki Károlyi Árpád szerint ekkor már vezérőrnagy volt. Az adatot Lotharingiai Károly naplója is megerősíti. Károlyi elmondja még azt is, hogy június 17-én Miksa Emánuel a Pestről visszavonuló törökök megtámadására két dragonyosszázadot küldött, majd újabb két századot „*az ekkor 20 éves*” Savoyai Jenő parancsnoksága alatt. Azt rögtön meg kell jegyeznünk, hogy a jeles történetíró tévesen jelölte Jenő herceg életkorát, mert ő akkor már 23 esztendő volt. A küldetés különben sikerrel járt.

A következő harccselekményét június 29-re teszi Károlyi, amikor a várbeli törökök kirohanásakor Badeni Lajos, Savoyai Jenő vezérőrnaggyal és egy maroknyi lovassal, a legveszélyeztetettebb helyen termett. A janicsárok oly nagy hévvel támadtak rá a császári gyalogságra, hogy a vezérőrnagynak a lovassággal szintén támadásba kellett átcsapnia. Ekkor történt, hogy a janicsárok kilőtték alóla a lovat. A veszélybe került ifjú tábournokot a Commercy herceg vezette önkéntesek gyors közbelépése mentette

ki szorult helyzetéből. Az újra lóra kapott Savoyai Jenő személyesen részt vett a várba visszahúzódó törökök üldözésében.

Savoyai Jenő ezen szerepléséről megemlékezik Freschot többször idézett munkája is: „Említést érdemel a derék Savoyai Eugén hercegnek szerencséje, ki mint önkéntes akarván részt venni a rohamban Mercy tábornokkal együtt, levetvén magáról még páncélját is, mert karjainak használatában akadályozta, egyetlen sebet sem kapott, valamint a tábornok sem, jóllehet mindkettő a legelsőek közt nyomult s legtovább tartott ki a küzdelemben”.

Július 10-én Lotharingiai Károly fővezér, báró Mercy altábornagy vezetése alatt, egyes források szerint 2000, mások szerint 3000 lovast és 6 zászlóalj gyalogost rendelt a pesti partra a margitszigeti hídfő védelmére. Az egységgel ment Savoyai Jenő is. Amikor néhány nappal később a fővezér arról értesült, hogy az egri beglerbég segítséget kíván küldeni Budára, Caprarát Mercyvel és Savoyai Jenővel Hatvan felé rendelte ki. Ám amikor hírt kapott a nagyvezér közeledéséről, július 19-én visszarendelte ezeket a csapatokat is az ostromló táborba. A szemtanú Grimani lovag július 19-én ezt jelentette erről: „A Savoyai herceget megbízták, hogy 1500 lovasával vegye át a bajorok támadási vonalának őrzését, míg eddig ő a pesti oldalon táborozott volt”.

Savoyai Jenő nevével az augusztus 3-i általános roham idején találkozunk újra, amikor is egy nyíllövéstől találva megsebesült. A kezén történt a sebesülés, nem bizonyult súlyosnak. A szeptember 2-i döntő rohamban maga is jelen volt a lovastartalék parancsnokaként, amely egység a Fehérvári kapuval szemben az esetleges török kirohanás visszaverésére volt felállítva.

Buda elfoglalását követően Savoyai Jenő Pécs visszavételében vett részt. Mint lovassági parancsnoknak elsősorban az ostromlók biztosítása volt a feladata. Ezzel az ez évi ténykedése befejeződött.

Az 1687-es esztendőben ismét Miksa Emanuel bajor seregébe lett beosztva, lovassági parancsnokként. *A nagyharsányi vagy második mohácsi csatában* öt lovasezred élén a török elsáncolás bal oldalát kellett megtámadnia. Katonái hirtelen rohammal, puska- és kardtámadással távolságra megközelítették az ellenséget, s ott a törökök heves

ágyú– és puskatüze ellenére mindaddig kitartottak, amíg a gyalogság egy vonalba nem került velük, s Miksa Emánuel ki nem adta a parancsot az általános rohamra. Savoyai Jenő leszállította a dragonyosait a lóról, és élükön küzdve, valóban élete kockáztatásával járult hozzá a kivívott fényes diadalhoz. Miután mindvégig az első vonalban harcolt, az lett a jutalma, hogy a győzelem hírért személyesen vihette meg I. Lipót császárnak és magyar királynak. Neve a császár szolgálatában ekkor vált szélesebb körökben is ismertté. II. Károly spanyol király még ebben az esztendőben az aranygyapjas renddel tüntette ki őt.

Az elkövetkező évben újabb öröm s kitüntetés érte Savoyai Jenőt. A Savoyai-ház feje, Viktor Amadeus fejedelem ugyanis neki ajándékozta a két piemonti apátság – Casa Nova és San Michele de Cluse – jövedelmét. A harccselekményekben ez évben is Miksa Emanuel vezetése alatt tevékenykedett *Nándorfehérvár* ostrománál. A várért folytatott harcokban szeptember 2-án egyik combján egy veszélyes lött sebet kapott, s így erre az évre már kikerült a harcolók közül.

Felgyógyulása után egy időre búcsút mondott a törökellenes küzdelmeknek. A császári parancs a franciák elleni, nyugati hadszíntérre vezényelte őt. Savoyai Jenő minden bizonnyal nem csekély elégtétellel harcolt az őt visszautasító és vérig sértő XIV. Lajos király csapatai ellen. 1689-ben *Maimnál* küzdött, amely évben, mint lovastábornokra, az Itáliában felállítandó hadtest vezérletét bízták. 1692-ben ő vezette a császári hadsereg előosztagát francia területre. *Embrun* bevételénél ismét megsebesült, s nem sokkal ezután tábornaggyá nevezték ki. Kinevezésekor harmincesztendős volt, s ha visszatekintett az eltelt tíz esztendő katonáskodására, elégedett lehetett mind a teljesítményével, mind annak elismerésével. Valóban elmondhatta, hogy önerőből, kizárólag katonai tehetsége révén küzdötte fel magát a tábornagi rangig.

A török elleni hadszíntérre 1697-ben került vissza, a császári seregek fővezéréként. Ekkor nyílt módja arra, hogy megadja a végső lökést az immáron tizennégy esztendeje folyó gyilkos, pusztító háború befejezéséhez.

A FŐVEZÉR DIADALA

Savoyai Jenő fővezéri kinevezésére nem csekély mértékben azért kerülhetett sor, mert a nagy ivó, nagy erejű, de annál kevésbé tehetséges hadvezér Frigyes Ágostot lengyel királlyá választották, s így a császár szépszerével megszabadulhatott ettől a kényszerű, terhes segítőtől.

A háború befejezésében döntő jelentőségűnek számító *zentai csata* előzményeiről így emlékezett meg a kortárs historikus, a többször idézett Cserei Mihály:

„Mert a török császár újobban nagy ármádát [hadsereget] készítvén, a fővezért számtalan lovas– és gyaloghadakkal leküldi Magyarországra, olyan orderrel [paranccsal], hogy Erdélyben bejöjjön, és az országot egészen elpusztítsa, nehogy a német minden esztendőben itt quártélyozván, tavasszal jó idejin jó készülettel kimenjen [ti. a magyarországi hadszíntérre] és míg a török ármáda Ázsiából s más messze való helyekről egybegyülekezik, addig sok dolgot véghez vigyen.

A fővezér megindul egyenesen Péterváradjára, hol a német ármáda táborban vala, és egy Sárkány basa nevű török generálist előljáróban elküldé, hogy a német tábort portázza [ti. portyázza], ő azalatt ellopja magát Erdély felé, s amíg a német utána dobol, általessék Erdélyen.

De Sárkány basát, éjszaka ráütvén, elfogják a német s magyar portások [ti. portyázók], s kitanulják tőle egészen a fővezér intentioját [szándékát]. Már a fővezér nagy sietséggel Erdély felé megyen vala, és Szenta városánál hidat csináltatván a Tisza vízín, a jancsárságot hátul hagyván, a lovashadat általköltözteti vala.

Eugenius herceg megértvén Sárkány basától a dolgot, éjjelnappal utánamegyen a fővezérnek és harmadnap múlva, mikor a fővezér nem is gondolná, utoléri a szentai hídnál...”

A magyarországi és erdélyi hadi helyzetről meglehetősen lehangoló kép tárul elénk az egyes történeti munkákból. Veterani tábornagy 1695-ös hősi halála után a császári sereg eredménytelen akciókat folytatott Magyarország területén. 1696-ban Frigyes Ágost sikertelenül ostromolta *Temesvárt*, s döntetlen csatát vívott a Béga folyó mentén II. Musztafa szultán hadaival. Az Erdélyben

parancsnokló Rabutin generális 1697 februárjában írt levelében így jellemezte a hadi helyzetet:

„A négy utóbbi hadjárat előtt a törökök úgy viselkedtek hadainkkal szemben, mint a nyulak a kopókkal szemben. De ezek a szerencsétlen hadjáratok megváltoztatták természetüket olyannyira, hogy *most velünk egyenlőek*”. Amíg a fronton ilyen patthelyzet alakult ki, egyre szélesebb körű népi megmozdulások történtek Magyarországon a Habsburg-uralom ellen, a török ellen küzdő seregek hátában.

Lipót császár a katonai tehetetlenség fő okát a katonák fegyelmezetlen magatartásában, féktelen kicsapongásaiban látta. Intette tábornokait, hogy tartsanak sokkal nagyobb fegyelmet, mert „istentelen haddal lehetetlen győzelmet aratni”. A katonaság féktelenségei azonban nem kis mértékben fizetlenségükből származtak, s a császár utasítása ugyancsak nehéz helyzetbe hozta a császári parancsnokokat. Gróf Rabutin de Bussy tábornok, Erdély új katonai főparancsnoka, így írt erről 1697 márciusában egy bécsi barátjának:

„Lelkem eltelik sajnálattal, ha nézem a hadak, s ha nézem a szegény nép nyomorúságát; ennek nem lévén miből amazokat kielégíthesse, beérkeznek mindenünnen a katonaság kérelmei, engedném meg, hogy magok hajthassák be, mire szükségük van. Én ezt megengedem azoknak, akik a legnagyobb szükségét szenvednek; *feláldozom inkább a népséget, mint a hadakat...* Kérem Önt, mondja meg haladék nélkül felséges urunknak, hogy nincsen szerencsétlenség, mely bennünket ne érhetne, ha még mindig késik a zsold ezen letargiának csupán gyászos következményei lehetnek”.

A császári csapatok kilengései nem voltak csekélyebb méretűek Felső-Magyarországon sem, ahol ennek következményeként július 1-jén kirobbant a *hegyaljai kuruc felkelés*. A július 5-én fővezérré kinevezett Savoyai Jenő herceg tehát meglehetősen súlyos politikai és katonai körülmények között vette fel a harcot II. Musztafa szultán támadásba lendült hadaival. Amikor július közepén *Veresmartra* ért, az itt talált élelmiszerek tizennégy napra sem voltak elégségesek, s az ezredesek közül többen magánügyeik intézésére távol voltak az egységeiktől. Ami a legénységet illeti, az előirányzott 80 000 főből csupán 45 000 volt a táborban.

Megérkezése után kapta a herceg a hírt, hogy II. Musztafa szultán a török fősereggel még ugyan *Niinél* van, de e hónap végéig minden valószínűség szerint megérkezik *Nándorfehérvárhoz*. A szultán csak augusztus 10-én ért oda, ahol azután sor került a haditervet megállapító dívánülésre. Ezt azonban megelőzte egy előzetes tanácskozás Elmas-Mohamed nagyvezér elnöklete alatt, aki egyes források szerint oly durván bánt a megjelent divánpasákkal, hogy szinte valamennyit ellenségévé tette. Meg is fogadták, hogy a másnapi, a szultán elnöklete alatt tartandó értekezleten bármit javasoljon a nagyvezér, ellene szavaznak. Így is lett. Amikor Elmas-Mohamed amellet foglalt állás, hogy Péterváradot kell ostrom alá fogni, leszavazták, és úgy döntöttek, hogy a török serege a Dunán, a Temesen és a Tiszán átkelve a császári táborot támadja meg. Ennek szellemében a főszereg augusztus 19-én Pancsovánál átkelt a Duna bal partjára, mialatt a nagyvezér *Titel* felé tüntető hadműveletet hajtott végre.

Savoyai Jenő a kapott hírek alapján előbb hitte a szultán Nándorfehérvárhoz történő érkezését, úgy döntött, hogy nem várja be a még útban lévő csapatokat, hanem a táborban tartózkodókkal megindul Péterváradhoz, majd Kovinhoz, ahol is augusztus 5-én táborozik le. Amikor a törökök megindultak, úgy vélte, hogy Titel ellen csupán tüntető támadást intéznek, s valójában Erdély vagy Felső-Magyarország felé törekednek. Ezért Titelnél Nehem tábornok parancsnoksága alatt csupán kisebb erőt hagyott, s a sereg zömével Szeged felé indult, hogy az ellenséget a Maros mentén megelőzze. Augusztus 25-én Ó-Becs környékére ért, majd folytatva útját, Zentától délre, egy órányi távolságra, foglalt állást. Ide érkeztek be Felső-Magyarországról a kuruc felkelés miatt hátráltatott császári csapatok, s ide várta Rabutin erdélyi hadtestét is.

A török sereg lovassága augusztus 28-án érte el *Becskerek* táját, míg a török flottilla *Szalánkeménnél* kezdte meg működését. Augusztus 28-án az óriási túlerővel támadó török csapatok elfoglalták Titelt. Ebben a harcban mindkét fél mintegy 300-400 embert vesztett. A következő napon a török seregek egyik része a nagyvezér parancsnoksága alatt a Tisza jobb partján ütötte föl táborát, míg a többi csapatok a szultán személyes vezérlete alatt, a bal parton maradtak.

Savoyai Jenő Titel veszedelméről hallva, oda igyekezett. Am értesülvén annak elestéről, szeptember 1-jén visszatért a zentai táborba. A foglyok azt vallották, hogy a szultán *Pétervárad* elfoglalását tűzte ki következő hadicélul, mire Savoyai Jenő szeptember 2-án szintén oda indult seregével. Másnap ért *Szent-Tamáshoz*, ahol egy erős török lovasegység el akarta állni a császáriak útját. Ezt visszaverték, s teljes harckészültségben vonultak tovább. A császári sereg szeptember 6-án este Péterváraddal szemben a mai *Újvidék* körüli táborba vonult.

A szultán, látva a császáriak hadmozdulatait, ismét a felsőmagyarországi és erdélyi haditerv végrehajtását latolgatta. Szeptember 7-én megindította seregét a Tisza mentén *Szeged* irányába, minek hallatán Savoyai is megindult *Zenta* felé. A herceg szeptember 11-én értesült arról, hogy a török sereg Zentánál előkészületeket tesz a Tiszán való átkelésre. Ez ugyan nehezen hihetőnek tűnt, Savoyai Jenő mégis parancsot adott seregének, hogy másnap erőltetett menetben nyomuljon Zentához.

Így került sor szeptember 11-én a döntő jelentőségű zentai csatára, amelyről a következőket olvashatjuk Csereiné: Eugenius herceg „csak egy kevésség nyugtatván meg a hadat, egyenesen a jancsárság ellen megyen, ki, vévén eszében a német érkezését, egy régi sáncban magát beverte vala, de nem lőn ideje arra, hogy a sáncot reparáltassa [megjavíttassa].

Ijesztik vala a többi officérek [tiszték] Eugenius herceget, hogy a török sáncára ne menne, mert sok ezer jancsár lévén benne, gyalázattal járnának, de a herceg resolutus [elszánt] ember vala, s látja vala, ha késnek a dologgal, azalatt a jancsárok a sáncot fortificálván [megerősítvén] nagyobb kárral lenne az obsidio [ostrom], a török lovashaddal pedig a fővezér addig, amíg ő ott vesződnek a jancsárokkal, Erdélyben bemenvén elpusztítaná. Azért trombitát futatván, töstént rájok mene.

Legelsőben is generál Rabutin ugrata be a sáncban, lovát ellövék, más lóra üle, azt is lelövék alóla, harmadik lóra üle, s megriogatván a kézi alatt való regimenteket [ezredeket] a sáncot megvevé. Nekitódula mindenfelől a sok német, s egy lábíg levágják a jancsárokat, kik mihelt látták, a német bement, a fegyvereket elhagyván, csak veszteg állának vala, mert lőn merre futniok.

A fővezér, látván a jancsárságnak szörnyű veszedelmit, a lovashadakkal meg akarja segíteni, s általjöve a hídon, de a német visszafordulván s erős tüzet adván rájuk, megfutamodának, s a hídon egybentolyulván, a sokaság alatt a híd leszakada, s többire odaveszének, annyira, hogy a Tisza vizin a holttesteken könnyen akárki általmehetett volna”.

A hadtörténeti leírások szerint Savoyai Jenő előretolt lovassága szeptember 11-én reggel 9 órakor, menet közben keveredett harcba a túlerőben lévő ellenséges lovassággal és nem tudott tovább előnyomulni. A herceg a megakadt osztagok támogatására előrendelte a huszárjait. Ezeknek sikerült foglyul ejteni a Tisza jobb partján tevékenykedő török lovasság vezetőjét, Dsáfer pasát, akit nyomban a fővezér elé vittek. A fogoly a halálos fenyegetések hatására felfedte a szultán tervét: miszerint II. Musztafa *Zentánál* akar átkelni a Tiszán, a partváltás már folyamatban is van, a gyalogság, a lovasság egy része és a tüzérség még a jobb parton készített hídfőben vesztegel.

Savoyai Jenő ekkor személyesen állt a lovasság élére, s néhány ágyút magáva víve előrevágtatott, hogy személyesen győződjék meg a dolgok állásáról. Láthatta, hogy az elfogott pasa igazat mondott, és azt is, hogy a törökök Zenta községtől délre, mintegy kétezer lépésnyire, a francia mérnökök felügyelete alatt 60 hajóból álló hajóhidat készítettek a folyón. A híd bejárata előtt a földsáncokból és szekérvárakból készült erődítések voltak, amelyek körül egy hatalmas földsáncvonal is húzódott, de annak építését még nem fejezték be: éppen a császári sereg előnyomulási irányában egy 700 lépésnyi széles hézag mutatkozott. A herceg azt is konstatálhatta, hogy a hídon tolongó csoportok igyekeznek mielőbb átjutni a túlsó partra.

Jenő herceg jól tudta, hogy minden hadsereg egyik legsebezhetőbb pontja, amikor éppen partváltást hajt végre. Ezért az azonnali támadás mellett döntött. Gyalogságát, amely délután 3 óra tájban érkezett a helyszínre, rögvest csatarendbe állította a nehézágyúk tűzfedezete alatt.

A szemben álló erők létszámviszonyairól – legalábbis a törököt illetően – szinte lehetetlen pontos képet kapni. A források ugyanis 150 000 fős török hadlétszámról beszélnek, ami – tekintettel

a régóta húzódozó háborúra és a török sereg megelőző óriási veszteségeire – a lehetetlenséggel határos. Legfeljebb százezer körüli lehetett a török sereg létszáma, s annak túlnyomó része is gyenge harcértékű, harci tapasztalatokkal nem rendelkező ember volt. Ezzel szemben vonult fel Savoyai Jenő mintegy 40 000 főnyi, de harci tapasztalatokban gazdag császári katonasággal. S tekintettel arra, hogy a partváltás miatt a török hadnak csak egyik része került szembe a császári haddal, még azt sem lehetne állítani, hogy Savoyai serege jelentős mennyiségi hátrányban lett volna az ellenséggel. Így mindenképpen csak helyeselhető, hogy a herceg az azonnali támadás mellett döntött.

A császáriak csatarendjének kialakítása két órát vett igénybe, amit a török sereg nem zavart meg. Pontosabban; a felállás utolsó szakaszában történt ugyan egy kisebb erejű lovassági támadás a törökök részéről, ezt azonban a herceg könnyedén visszaverte. A szultán, látva a császári sereg felvonulását, megkísérelte, hogy az átkelt erőket visszajuttassa a jobb partra. Ám Savoyai Jenő tüzérése, ezt megakadályozandó, löni kezdte a hajóhidat, mire iszonyú kavarodás támadt ott. A hídfőben tartózkodó nagyvezér egy lovastámadást indított a császári bal szárny ellen, azonban az nemcsak visszavetette a támadókat, hanem azok nyomában behatolt a hídfőbe, és elállta annak bejáratát. Így a törökök a hajóhídon nem kaphattak több erősítést a túlpartról.

Jenő herceg ezt látva, az egész sereget a bal szárny nyomába vezérelte. A katonák benyomultak a védművek mögé, ami megrendítette a sáncokban lévő török gyalogságot. Rettenetes mészárlás vette kezdetét, amelynek során egyes adatok szerint mintegy húszezer török katona lelte halálát.

„Ott vesze mind a jancsár aga – írja Cserei -, mind sok basákkal együtt maga is a fővezér, kinek nyakából, mikor a holttesteket fosztogatnák [ti. a császári katonák] egy muskotélyos [muskétás] a császár [ti. a szultán] aranypecsétit levoná”. A pecsét Savoyai Jenőhöz került, aki ebből tudta meg, hogy maga a nagyvezér is az elesettek között van. A szultán a túlsó partról szemlélte hadseregének lemészárlását, majd 1000 szpáhi kíséretében Temesvárra menekült. A császáriak vesztesége állítólag

mindössze 2100 ember volt. A menekülő ellenséget magyar huszárok üldözték egészen Temesvárig.

Jenő herceg, kissé lírai hangulatú fogalmazásban, így összegezte a győzelmet a császárnak küldött jelentésében: „Maga a nap sem akart előbb lenyugodni, míg ragyogó szemével Felséged fegyvereinek teljes diadalát végig nem nézhette”.

ZENTA UTÁN

A zentai győzelmet kihasználva Savoyai Jenő október 23-án még bevette a boszniai *Szarajevót*, Rabutin tábornok pedig *Újpalánkát* és *Pancsovát*, s ezzel a háborús cselekmények erre az évre befejeződtek. A török birodalom sorsát a zentai győzelmen túl végképpen megpecsételte az a körülmény, hogy szeptember 20-án *Ryswickben* a császár megbízottai békét kötöttek a francia királlyal. Annak a hadmozdulatnak, amit Savoyai Jenő 1698 szeptemberében *Temesvár* ellen indított, inkább csak lélektani jelentősége volt; hiszen ekkor már folytak a béketárgyalások a császári megbízottak és a szultán emberei között. Hogy a tárgyalásokat ne zavarja, Jenő herceg vissza is vonta csapatait Becskerekre, majd Aradra. Október 18-án fegyverszünetet kötött a szultán megbízottaival, 1699. január 26-án pedig a Szerém vármegyei *Karlócán* a Szent Liga és a Porta képviselői aláírták a tizenhat éves háborút lezáró békeokmányt.

A megkötött egyezmény értelmében a török – a Temesköz kivételével – lemondott az összes magyarországi hódításairól, s kötelezettséget vállalt Karánsebes, Lippa, Lugos, Csanád, Kis-Kanizsa, Becse, Becskerek lerontására, valamint arra, hogy a Maros és a Tisza folyón mindkét uralkodó alattvalói szabadon közlekedhetnek. A szultán ígéretet tett arra is, hogy a magyar elégedetleneket a jövőben nem támogatja, s Thököly Imrét és megmaradt híveit a határtól messzire, a birodalom belsejében telepíti le. Lengyelország a megkötött béke értelmében megkapta Kameniecot, Velence pedig a dalmát tengerpartot Ragusa határáig. A béke huszonöt évi időtartamra szólt.

Savoyai Jenő, akinek zentai győzelme nagyban hozzájárult a béke létrejöttéhez, a háború végével elhagyta Magyarországot. A spanyol örökösödési háború kitörése után az olaszországi császári

sereg parancsnoka lett; 1701-1702-ben Felső-Olaszországban küzdött. 1702 telén Bécsbe ment, hogy a császárnak jelentést tegyen katonái ínségéről. Útja eredménytelenül végződött. Sáját sorsában azonban annyi változás történt, hogy az Udvari Haditanács elnöke lett. Ilyen minőségben 1703-ban a hadsereg szervezésének és a Magyarországon kitört újabb kuruc felkelés ügyének szentelte energiáit. A császár híveként a Rákóczi-szabadságharccal szemben állt, s meglehetősen lesújtó véleménye volt II. Rákóczi Ferenc személyéről is. Lelkileg nem közeledett a magyarsághoz – írja róla Acsády Ignác „s nemzeti és politikai törekvéseivel épp oly idegenen, ellenségesen állt szemben, mint az udvar más hangadó egyéniségei”.

1704-ben ismét a harctérre ment, s augusztus 13-án *Höchstadt* mellett, az angol seregekkel együtt, vereséget mért az immáron túloldalon küzdő Miksa Emánuel bajor választófejedelem vezette francia-bajor seregekre. 1705-ben Vendómmal hadakozott, majd a következő évben a *turini* győzelmével arra kényszerítette a franciákat, hogy kivonuljanak Olaszországból. 1708-ban *Oudenard*, 1709-ben pedig *Malplaquet* mellett diadalmaskodott. Amikor 1714-ben a rastatti béke befejezte a flandriai földön folytatott háborút, Savoyai Jenő Németalföld helytartója lett.

Az 1716-ban kirobbant törökellenes háborúban előbb *Pétervárad*, majd *Nándorfehérvár* mellett mért vereséget a török csapatokra. A győzelmei nyomán kötött *pozsareváci békében* a Porta lemondott az utolsó magyarországi hódításról, a Temesközről is, továbbá a Szerémségről és Nándorfehérvár birtoklásáról. 1734-ben Savoyai Jenő, immáron hetvenegy esztendősen is hadba szállt a franciák ellen, ám két esztendőre rá, április 20-án meghalt tüdőgyulladásban.

Személyében a Habsburg-ház elveszítette talán legkiemelkedőbb képességű hadvezérét és hasznos javaslatokkal szolgáló tanácsosát. Savoyai Jenő herceg – állapítja meg Acsády Ignác – nemcsak méltó utóda volt ezen időszak hírneves törökverő hadvezéreinek, Lotharingiai Károlynak, Badeni Lajosnak, vagy Miksa Emánuelnak, „hanem egy fejfel kimagaslott sorukból”. Jellemzés szerint „hideg és büszke, de becsületes és fennkölt lélek lakozott Eugen herceg gyöngye testében, s az egyszerűség a legnagyobb

katonai lángelmével egyesült egyéniségében”, ő is azon az állásponton volt, hogy a *"nemes lovag"* – ahogyan katonái nevezték – legfényesebb diadalait magyar földön aratta, *„s nevét nemzeti történelmünk lapjaira soha el nem halványuló fénnel jegyzette be”*. Savoyai Jenő többször idézett biográfusa szerint életének örök rejtélye marad, „hogyan aki Bécsben a francia hatást erősítette meg, el nem múló érdemeket szerzett magának Németország, Itália és Magyarország helyreállítása körül; ezért egyformán tisztelték őt németek, magyarok, olaszok, de tisztelik a franciák is. Feltehetőleg Jenő herceg egyéniségében kellett lenni – mint hogy voltak is – olyan vonásoknak, amelyek őt általában kedvelté tették; olyan kiválóságoknak, amelyek őt a korszak legnagyobb emberei között első sorba állították”.

Nem lehet vitás, hogy Savoyai Jenő magyarországi, törökellenes harcai a Habsburg-ház érdeke mellett magyar ügyet is szolgáltak. Hiszen a három részre szakított középkori magyar királyság állami egységének helyreállítása elengedhetetlen előfeltétele volt az ország gazdasági, társadalmi fejlődésének. Az, hogy ez a folyamat nem a magyar elképzelések és vágyak szerint történt, nem Savoyai Jenőn múlott. Törökellenes harcaival kétségtelenül megtisztelő helyet vívott ki magának a magyar nemzet hadtörténetében.

MEDITÁCIÓ A GYŐZELEM OKAIRÓL

Amint néhány kiemelkedő császári és török hadvezér rövid életrajzán keresztül végigtekintettünk a tizenhat éves visszafoglaló háború történetén, óhatatlanul fölmerül a kérdés: mik voltak a törökön aratott győzelmek politikai és katonai okai? Miért sikerült a Habsburg-háznak most elérni azt, amit nem tudott a XVI-XVII. század fordulóján vívott tizenöt éves vagy hosszú háborúban?

A politikai okokat vizsgálva mindenekelőtt látnunk kell, hogy az osztrák Habsburgok államkonglomerátuma I. Lipót uralkodása alatt kétségtelenül fejlődésnek indult, megerősödött. Jóllehet a vesztfáliai békekötés megghiúsította a nagy katolikus világbirodalom létrehozására irányuló korábbi Habsburg-terveket, de ez bizonyos vonatkozásokban még hasznára is vált a Habsburgok osztrák ágának. A spanyol érdekek követése ugyanis számos esetben konfrontációba sodorta őket olyan hatalmakkal is,

amelyekkel tulajdonképpen közös érdekeik voltak. Ugyanakkor a spanyol érdekekhez való alkalmazkodás többnyire Nyugat-Európában kötötte le az osztrák Habsburgok haderejét, s így szinte kiszolgáltatottjai lettek a török hatalomnak. A vesztfáliai békekötéssel ezek a kötelezettségek jórészt megszűntek, s lehetőségük nyílt arra, hogy erejüket a szorosabban vett saját célok érdekében használják fel Közép- és Kelet-Európában.

Külpolitikai és katonai téren sokat jelentett az a momentum is, hogy a franciák a háború első öt esztendejében, amikor a döntő sikerek megszülettek, semleges magatartást tanúsítottak. Ugyanakkor a nyomasztó Habsburg-túlsúly alól felszabadult német birodalmi fejedelmek és rendek is nagyobb segítséget nyújtottak a török elleni küzdelemhez, mint korábban. Lengyelország katonai segítsége a legnehezebb időben, valamint Velence aktív részvétele a háborúban szintén a győzelem irányába hatott, akárcsak XI. Ince pápa ideológiai és anyagi támogatása.

A kedvező külpolitikai viszonyokkal összhangban a lipóti abszolutizmus belpolitikai téren is megszilárdulást hozott mind a gazdasági, mind a társadalmi viszonyokban. Jóllehet az osztrák Habsburgok államkonglomerátuma gazdasági fejlettség terén még elmaradt a vezető nyugat-európai államoktól, de azért itt is jelentős fejlődés ment végbe a merkantilizmus irányában. A nyolcvanas években egyre szembetűnőbb az angol és a holland tőke beáramlása vállalkozások és kölcsönök formájában. Ennek a folyamatnak a gazdasági fellendítő erőn túl olyan haszna is volt, hogy a két vezető tengeri kereskedelmi hatalom hosszabb időn át érdekeltté vált az osztrák Habsburgok államának fennmaradásában.

Igen jelentős volt belpolitikai téren a lipóti abszolutizmus magyarországi megerősödése az 1670-es felkelés leverése után. Nemkülönben azon körülmény miatt, hogy az 1660-as évet követően meggyöngyült erdélyi fejedelemség már sokkal kevésbé tudta gátolni a Habsburg-abszolutista törekvések magyarországi sikereit, mint korábban. A kuruc felkelés ugyan keresztezte a Habsburg-terveket egészen a felső-magyarországi kuruc fejedelemség 1685-ös összeomlásáig, ám korántsem oly hatással, mint a korábbi, az erős Erdélyre és amögött álló félelmetes török hatalomra támaszkodó Habsburg-ellenes mozgalmak.

Ezek a kedvező kül- és belpolitikai momentumok nagymértékben hozzájárultak a háború győzelmes befejezéséhez. Nem csekély mértékben volt a győzelem oka az a változás is, amely hadművészeti, hadsereg-fejlődési téren végbement az osztrák Habsburgok államrendszerében. Mert jóllehet, a törökellenes sikerekhez komoly segítséget nyújtottak a lengyel, a német birodalmi és egyéb helyekről érkező segélyhadak, de azért *a törökellenes erők gerincét az osztrák Habsburgok hadipotenciálja képezte.* Hadművészeti téren véglegesen bebizonyosodott, hogy a török hadsereg már nem tud úgy megfelelni a modern harcászat követelményeinek, mint a császári had. A legtöbb esetben kisebb császári erők vertek meg náluknál nagyobb török seregeket, s az oszmán haderő a tizenhat éves háború folyamán, nyílt csatában, csak akkor tudott győzedelmeskedni, ha olyan sokszoros létszámfölénnyel volt, mint például a szultán 1695-ben Veterani tábornagy ellen. Mindez amellelt tanúskodik, hogy a császári seregnek a törökénél nagyobb volt a harcászati állóképessége, mert a török sereg, a francia haditechnikai segítségnyújtás ellenére sem tudta elsajátítani a korszak nyílt ütközeteiben szükséges korszerű harcvezetési és harcfegyelmi szintet. Ugyanakkor az Oszmán Birodalom hadserege a *harcászati inferioritása* (alárendeltsége) ellenére még mindig rendelkezett bizonyos *korlátozott stratégiai fölényel*, ami elsősorban a nagy könnyűlovas tömegek mozgékonyaságából és a hadtápellátás magas szintű szervezettségéből adódott.

A magyar történeti és hadtörténeti irodalom hajlott arra, hogy lekicsinyelje azt a szerepet, amelyet a bécsi udvar a törökellenes harc összefogásában, megszervezésében és irányításában betöltött. A sokszor százezres létszámot elérő hatalmas sereg megszervezése, ellátásának – hiányosságoktól ugyan nem mentes – biztosítása, mozgásának összehangolása óriási feladatokat rótt a felső katonai vezetésre, amelynek az az esetek többségében meg is tudott felelni. Igaz, a felső vezetés kiváló tábornoki és tiszti, valamint altiszti karra támaszkodhatott. Olyan vezetőkre, akikben a magas szintű szakmai ismeretek számos esetben egyéni elszántsággal és bátorsággal párosultak. Hosszan lehetne sorolni azoknak a császári tábornokoknak és magas rangú

tiszteknek a nevét, akik egyéni példamutatás közben áldozták életüket a törökellenes harc ügyéért.

Már többször szóltunk arról, hogy a császári sereg az esetek többségében *nagy harcászati fölényben* volt a törökkel szemben. Ez a fölény korántsem csupán – a különben tényleg nagy jelentőségű – szuronyos puska elterjedéséből fakadt, hanem a katonák magas fokú pszichikai állóképességéből. Ez utóbbit a rendszeres kiképzés mellett a harcvezetés megszilárdulása és magas szintje hozta létre. Több csatában is előfordult, hogy az ellenség betört a császári egységek vonalai közé, s mégsem következett be pánik, nem bomlott fel a harci fegyelem. A tisztek és a katonák nem veszítették el a fejüket – mint a törökök legtöbb esetben ilyen alkalmakkor -, hanem szívós harcban visszaszorították az ellenséget, majd ellenakciókba mentek át.

Kétségtelen tény, hogy az a közel félszázezer osztrák és más nyugat-európai tiszt és katona, akik a tizenhat esztendeig tartó törökellenes küzdelemben veszítették életüket, jelentős véráldozattal járultak hozzá ahhoz, hogy a török uralom alól felszabadult ország a fejlődés útjára lépjen.

De mit tett közben Magyarország és Erdély lakossága, amelynek birtoklásáért a véres küzdelem folyt a két nagyhatalom között?

III. MAGYAROK A VISSZAFOGLALÓ HÁBORÚ IDEJÉN

"EGYIK HÁZIKÖRÖSZT, MÁSIK MERŐ FENE..."

Az 1681-es kuruc haditanácskozáson Szepesi Pál, volt borsodi alispán immáron kuruc vezér, ekképpen „voksolt” a török szövetségben vívott Habsburg-ellenes harc folytatása mellett:

*„Török, német között vagyunk elepedve,
Egyik házikörösz, másik merő fene,
Ezzel mint kígyóval van kebelünk telve,
Másik vérünkiszopó, telhetetlen medve.
Török kegyelméből van oltalmunk s éltünk,
Német ajánlásbúi van s volt minden vesztünk,
Több száz esztendőnél fegyverben nemzetünk,
Töröknek is Becsért áldozatja vérünk”.*

E vers tanúsága szerint a XVII. századi magyarság – vagy legalábbis annak, egy része – eljutott odáig, hogy a török elnyomókat amolyan „házi körösz”-nek lássa. Olyannak, amelyiknél veszélyesebb a Habsburg-hatalom a maga – tényleges vagy vélt – magyarelleses törekvéseivel. Ez volt az az időszak, amikor a nyugat-európaiak jelentős része „a kereszténység ellenségének” nevezte azt a Magyarországot, amelyet még nem is olyan sokkal előbb általánosan így emlegettek:

A KERESZTÉNYSÉG VÉDŐBÁSTYÁJA

Még az európai humanista közvélemény adományozta ezt a megtisztelő címet Magyarországnak azért a történelmi szerepért, amelyet a török elleni harcban vállalt – betöltött – Közép- és Nyugat – Európa védelmében. I. Ulászló király használta a „muris et clipeus fidelium” – a védelem fala és pajzsa – kifejezést, s az olasz humanisták voltak azok, akik ezt a megtisztelő címet Európa-szerte elterjesztették és népszerűvé tették. A középkori magyar állam

természetesen nem önszántából vagy valamiféle önfeláldozási érzelmektől fűtve vállalta ezt a történelmi szerepet, hanem elkerülhetetlen kényszerből. A török európai hódítási útjába esvén két választása maradt: ellenáll, vagy behódol, mint a balkáni kisebb államok.

Amíg a magyar királyság nagy és hatalmas államnak számított Európában, a behódolás kérdése föl sem merült a politikai gondolkodásban. Zsigmond magyar király és német-római császár Magyarországa természetesen nem gondolt a meghódításra, sőt azt tűzte ki célul, hogy a törököt kiveri Európa eddig elfoglalt részéből is, és *csirájában fojtja el a török hódító* törekvéseket. Ez az elképzelés később a magyar királyság védelmére szűkült. Hunyadi János 1443/44-es téli háborújában, és az 1444-es várnai csata előtt még újra fölcsillant annak a reménye, hogy a török hódítók kiszoríthatók a Balkánról is. Ám a várnai, majd a rigómezei vereség az 1456-os nándorfehérvári diadal ellenére rá kellett hogy ébressze Hunyadi Mátyást arra: Magyarország – szélesebb európai összefogás nélkül – legfeljebb a Szávától és az Al-Dunától északra fekvő területek védelmére gondolhat, és le kell mondania a török Balkánról való kiűzéséről.

Azok a mélyreható negatív gazdasági, társadalmi és politikai változások, amelyek a XVI. század elejére Magyarországon bekövetkeztek, valamint az Oszmán Birodalom életében arra az időre beállt hatalmi növekedés már a magyar királyság megvédhetőségét is erősen megkérdőjelezte. A törvényszerűen bekövetkezett mohácsi csatavesztés éles, elkerülhetetlen válaszút elé állította az akkori Magyarország népeit. Voltak és vannak olyan nézetek, miszerint az úgynevezett *szulejmáni ajánlat* általános elfogadása mentesíthette volna az egész Magyarország népét a másfél százados török elleni harctól, az azzal járó pusztulásoktól és az ország tekintélyes részét a közvetlen török uralomtól. E nézetek helytállóságát sokan vitatták és vitatják ma is. Tekintetbe véve a török birodalom hódítási mechanizmusát, az látszik valószínűbbnek, hogy ilyen lehetőség valójában csupán a fő támadási és fő hódítási irányból kieső erdélyi és kelet-magyarországi nemesség számára adódott. A nyugati ország rész lakosságának ellenben csak a közvetlen behódolás vagy a harc vállalásának alternatívája maradt.

S miután a harc vállalása mellett döntött, azt csakis akkor vívhatta akárcsak részeredmények reményében is, ha a török elleni küzdelemben szintén érdekelt Habsburg-hatalomra támaszkodik. Ennek „ára”, elkerülhetetlen előfeltétele viszont az volt, hogy a II. Lajos magyar király halálával megürült magyar trónra Habsburg-uralkodót hívjanak.

A nagy katolikus világbirodalom kiépítésén fáradozó, s Nyugat-Európában lekötött Habsburg-ház azonban a XVI. század végén kirobbant tizenöt éves háború és a XVII. század végi visszafoglaló háború kivételével nem összpontosította – egyes vélemények szerint nem is összpontosíthatta – erejét a török ellen, a török kiűzésére. Emiatt az oszmán hódítástól megmenekült nyugati országrész mintegy másfél évszázadon át amolyan „*stratégiai előterep*” szerepét töltötte be a Habsburgok számításaiban. Ebből az állapotból az következett, hogy a szinte folyamatos váló háborús viszonyok nemcsak a gazdasági élet fejlődését vetették vissza, hanem számos torzulást eredményeztek a királyi Magyarország társadalmának arculatán is. Ezek a jegyek elsősorban a városok jelentőségének lehanyatlásában és a nagybirtokos arisztokrácia hatalmának megnövekedésében mutatkoztak meg. Ugyanakkor a torzulás létrehozott egy olyan, a termelőmunkából kiszakadt, meglehetősen nagy létszámú katonáskodó társadalmi réteget is, amelynek eltartására az elmaradt gazdaságú, megcsappant lélekszámú országrész ereje, lehetősége nem volt elegendő. Mindez végül azt eredményezte, hogy a „kereszténység védőbástyájának” számító királyi vagy Habsburg-Magyarország egyre inkább a fejlődés nagy országútjának szélére sodródott. Nem költői túlzást tartalmazott, hanem objektív tényeket fejezett ki Rimay Jánosnak, a korszak politikai költőjének a XVII. század elején keletkezett verse:

*„Hazádnak szép vége mindenütt csonkán áll,
Sereged szép száma fogy, romol, s szállton száll,
Inséged nő s árad, veled egy ágyban hál,
Bő étkeid helyett rakódik apró tál.”*

A tizenöt éves háború csalódottsági érzésétől vezérelt költő kimondatlanul, burkoltan a Habsburg-uralkodót vádolja mindezért, amikor ezeket mondja:

*„Ki szánhat? bánd magad nyomorúságidot,
Mert nézi s nem érzi az csak romlásodot,
Aki építhetné le szép országodot,
Könnyen mulatja el csak záloglásidot.”*

A magyar királyi koronát is viselő Habsburg-uralkodókat nem csupán a költő vádolta azzal, hogy elmulasztják az ország hatékony védelmét és nem tesznek meg minden tőlük telhetőt a töröktől megszállt országrészek felszabadítására. Meglehetősen általános volt ez a vélemény a királyi Magyarország nemesei körében; nemegyszer elhangzottak ilyen vádak, panaszok még a legaulikusabb érzelműekként számontartottak részéről is.

Mennyiben voltak jogosak a vádak?

Mennyivel tehetek volna többet a Habsburg-uralkodók Magyarország védelméért, a török mielőbbi kiűzéséért?

Milyen tényleges mulasztások terhelik a Habsburg-uralkodókat mint magyar királyokat?

Az ezekre a kérdésekre adandó válaszok vita tárgyát képezték a magyar és a nyugati – főként osztrák – történétírók között századokon át, és nézeteltérések mutathatók ki e téren a legújabb történeti munkákban is. Úgy véljük, e viták megnyugtató lezárásához még jelentős újabb történeti és hadtörténeti alap kutatásokra és tényekre támaszkodó elfogulatlan tudományos vitákra van szükség. Azt azonban már most is kimondhatjuk, hogy *azok a pénzügyi és katonai segélyek, amelyeket a Habsburg-uralkodók másfél századon át a törökellenes küzdelem céljaira fordítottak Magyarországon, elengedhetetlen előfeltételei voltak annak, hogy a magyar királyság, s ebből fakadóan Erdély lakossága, nem jutott a balkáni népek szomorú sorsára.*

Bármennyire furcsának és ellentmondásosnak tűnik, de tény, hogy a Habsburg-hatalommal másfél századig szemben álló keletmagyarországi királyság, majd erdélyi fejedelemség, döntő módon maga is a Habsburgoknak köszönhette azt, hogy belpolitikai önállóságot élvező, különleges státusú része lehetett az Oszmán Birodalomnak! Ezt nagyon jól tudták azok a nagy fejedelmek is, akik török szövetségben – vagy pontosabban török támogatással – időnként aktív fegyveres harcot folytattak a Habsburg-hatalom ellen.

Ezek szerint tehát joggal nevezte a nyugat-európai közvélemény jelentős része az erdélyieket és az időnként hozzájuk csatlakozó, Habsburg-ellenes harcokat folytató magyarországiakat a „kereszténység ellenségének”? Erre határozott, egyértelmű nemmel felelhetünk, ha sokoldalúan figyelembe vesszük azt a történelmi tevékenységet, amelyet Szapolyai Jánostól Thököly Imréig a török szövetséget vállaló és velük nemegyszer közösen Habsburg-ellenes harcot vívó magyar vezetők és követők folytattak.

SAJÁTOS TÖRTÉNELMI SZEREP: KÉT ÜT SZOLGÁI

Abban a benuátságban, amely Magyarországon a mohácsi csata-vesztést követte, a magyar nemesség jelentős része úgy látta, hogy nem kell idegen uralkodó, mert egy nemzeti király is meg tudja majd oltalmazni az országot a teljes behódolástól, alávetéstől. Ezért sorakozott föl a nagy többség a magyar történetírásban egészen a legutóbbi időig meglehetősen egyoldalúan és mostohán megítélt Szapolyai János mögé, akiben e politika megvalósításának zálogát látta. Mennyi realitása volt ennek az elképzelésnek? – nehéz lenne megmondani. Az ellenkirályvá választott Habsburg Ferdinánd fegyveres támadásai ugyanis oly mértékben meggyengítették Szapolyai helyzetét, hogy az kénytelen volt török támogatást, védnökséget kérni. Ezt a lépést nemcsak a kortársak, de az utókor történetírói is meglehetősen vegyesen ítélték meg. Voltak, akik csupán a hatalomhoz való önző, a nemzet érdekeivel nem törődő lépést láttak benne, míg mások úgy értékelték, hogy ez elkerülhetetlen volt, és a nemzet érdekét szolgálta. Ám még ez utóbbi nézetet vallókban is felmerültek olyan gondolatok, hogy amennyiben az egész nemzet, illetve az azt képviselő nemesség „egy szívvel lélekkel” az egyik jelölt mellé áll – akár Ferdinánd, akár János mellé -, úgy biztosabban megóvhatja magát a török szolgaság ellen, mert Magyarország *egyesített* erejét a török sohasem bírta volna leküzdeni. Ez a nézet a felszabadulást követő évek magyar marxista történetírásában olyan klauzulákkal egészült ki, hogy amennyiben a magyar nemesség nem „pártoskodik” és osztályönzését félretéve fegyverbe meri szólítani a „népet”, akkor döntő győzelmet arathatott volna a török hódítók felett.

A legújabb történelmi és hadtörténelmi kutatások fényében ezek a hipotézisek kevésbé megalapozottnak tűnnek. A Mohácsnál döntő

katonai vereséget szenvedett Magyarország ereje bármily egységes állásfoglalás és áldozatkészség esetén sem tudta volna megállítani a török hódítást. Még a teljes népfölkelés fegyverbe szólítása esetén sem – amire különben a közhiedelemmel ellentétben többször is történtek próbálkozások a XVI. század folyamán mert az „ad hoc” fegyverbe hívott parasztság a hadművészet fejlődésének ezen szakaszában – különösen döntésre hivatott nagy, nyílt csatában – számottevő harcértékkel nem rendelkezett.

Mindezt higgadtan figyelembe véve azt kell látnunk, hogy a magyarság nemzeti létének fenntartása, nemzeti kultúrájának fennmaradása csakis azáltal vált lehetővé, hogy a középkori Magyarország uralkodó osztálya vállalta a történelem által kiosztott *kettős szerepet*: amíg a nyugati országrész a Habsburgokra támaszkodva – a Habsburg-hatalomnak lojalitást mutatva – vívja a török elleni élethalálharcot, addig a keleti országrész uralkodó osztálya, a török hatalom által kínált lehetőségekkel élve fenntartja Erdélyben és a hozzá csatolt magyarországi részekben a középkori nemzeti magyar állam folyamatosságát. Ez utóbbi szerepvállalás a XVII. században azzal bővült, hogy Erdély a két nagyhatalom közötti ellentéteket kihasználva, időnként – a törökre támaszkodva – fellépett az ellen is, hogy a királyi Magyarország nemzeti arculatát elvesztve, beolvadjon a katolikus világbirodalom kiépítésén fáradozó Habsburgok államkonglomerátumába. A magyar nemesség által vállalt kettős szerep különben lehetővé tette azt is, hogy a török uralom alá került magyarországi lakosság a balkáni népeknél önállóbban, nemzeti arculatát megőrizve vészjelje át a hódoltság másfél évszázadát.

Persze helytelen lenne azt hinni, hogy az akkori magyar uralkodó osztály minden egyes tagja világosan felismerte volna ezt a történelmi kényszerűséget, és megértő türelemmel viseltetett volna a másik táborban lévők iránt. Erre csakis a jó politikai érzékűek mutattak hajlandóságot, míg a többség általában *áruónak* kiáltotta ki a másik táborban lévőt. Különösen sok ilyen vád érte az erdélyieket és a hozzájuk csatlakozó, velük együtt küzdő magyarországiakat. Ezeket a Habsburg-hatalom hívei előszeretettel nevezték *„törökkel bélettek”-nek*, magyarán szólva *török bérenceknek*. Különösen megmutatkozott ez a XVI. század végén, XVII. század

elején lezajló tizenöt éves háborúban, amikor például az Erdélyben Habsburg-szolgalatban küzdő hajdúkat az itt lakókat egyszerűen „*hajas törököknek*” nevezték és kegyetlenül bántak velük. Ám nemcsak a tanulatlan hajdúk gondolkoztak így. A kor szintjéhez képest művelt, politikailag képzett Esterházy Miklós nádor is azt írta az erdélyi végvárakban szolgálatot vállaló magyarországi végvári katonákról, hogy azok „*törökké lettek*”.

Ha a magyarországi kortársak jelentős részének a véleménye ilyen elítélő volt a török vazalluságot vállaló erdélyiekről, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy a magyar viszonyokat kevésbé ismerő nyugat-európaiak többsége egyszerűen a „*kereszténység ellenségének*” tekintette és kiáltotta ki őket. Ez a nézőpont nem volt idegen Szekfű Gyulától sem, aki Szapolyai Jánosban nem volt hajlandó mást látni, mint egy „*alázkodó szláv*”-ot, aki kész kézcsókra járulni a szultánhoz. Kevesen voltak, akik világosan látták, hogy a történelem sajátos szereposztása folytán a részleges török függőséget elfogadó „*keleti magyar*” éppúgy magyar nemzeti érdekeket szolgált és védett, mint az a „*nyugati magyar*”, aki másfél századon át, a Habsburgokra támaszkodva küzdött a meg-megújuló török hódító törekvések ellen. A tényekhez tartozik az is, hogy Szekfű különbséget tett Szapolyai János és Thököly Imre, vagy mondjuk Báthory István és Bethlen Gábor török kapcsolata között. Ha a tényeket a maguk meztelen valóságában nézzük, akkor egyetlen egyenes vonalat kell konstatálnunk a Szapolyaitól Thökölyig terjedő török szövetséges – vagy vazallus – magyar uralkodók török politikájában, amit csak részleteiben motiváltak a Habsburg-török erőviszonyok másfél évszázad alatti változásai.

A török szövetséget – vagy vazallusi állapotot – vállaló magyar politikai vezetők magatartásában egy alapvető dolgot, a *kényszert* mindenképpen meg kell látnunk. Szapolyai Jánostól Báthory Istvánon vagy Bethlen Gáboron át Thököly Imréig egyetlen olyan politikai vezető sem volt, aki *érzelmileg* kötődött volna a török hódítókhoz. És olyan sem, aki ne a fő ellenségnek tartotta volna őket még akkor is, amikor velük szövetségben, aktív Habsburg-ellenes harcot folytatott. Sőt Báthory Istvántól Thököly Imréig mindegyik politikai vezető kész volt aktív törökellenes küzdelemre, s nem rajtuk, hanem az európai erőviszonyok

kedvezőtlen alakulásán, Thököly esetében pedig a bécsi udvar magatartásán múlt, hogy nem vettek részt ténylegesen is ilyen harcban.

A TÖRÖK KÉRDÉS 1683-BAN

Felmerül a kérdés: hogyan is alakult a magyarországiak török kapcsolata abban az esztendőben, amikor Kara Musztafa nagyvezér hatalmas hadserege élén Bécs elfoglalására indult?

Ha csak a rideg tényeket nézzük, akkor el kell ismernünk, hogy a magyar katonai erő a török hadsereg különféle segédcsapataként sorakozott föl a Bécs elleni támadáskor, és valóban csupán elenyésző kisebbség volt az, amely Bécs védelmében, a „kereszténység ügye” mellett kiállt. A töröknek közvetlenül alávetett középső országrész élelemmel és munkaerővel támogatta a Bécs elfoglalására vonuló Kara Musztafa nagyvezér seregét. Nincsenek adataink arra vonatkozóan, hogy hódoltsági magyarok lettek volna a török seregben. Magyarok inkább csak íródeákokként voltak találhatóak török szolgálatban a hódoltság területén is. Erdély ötezer főt nemigen meghaladó hadserege – a két román vajdaság hadával együtt – valóban felvonult segélyerőként Kara Musztafa mellett. Igaz, csupán Győr körülzárásában vettek részt. Ennek oka nyilvánvalóan az volt, hogy a nagyvezér – ismerve az erdélyi had ekkorra már lecsökkent harcértékét – mást nem is kívánt tőlük. Nagyobb segítséget remélt az 1682-ben létrehozott felső-magyarországi kuruc fejedelemség Thököly Imre vezette haderejétől, amely ebben az esztendőben mintegy húszezer főt számlált. A kurucok harcértékét, katonai jelentőségét Kara Musztafa összehasonlíthatatlanul többre értékelte, mint az erdélyiekét, sőt – megítélésünk szerint – nem csekély mértékben túl is becsülte. Thököly katonasága azonban 1683-ban – a mellé adott török segélycsapatokkal együtt – inkább csak a császári sereg által kiűrtett alsó-magyarországi és dunántúli területeket iparkodott birtokba venni. *A Bécs birtoklásáért folyó küzdelemben gyakorlatilag a kuruc had sem vett részt.* Kara Musztafa Bécs alatti kudarca után viszont Thököly azonnal ajánlkozott egész hadával a törökellenes harcra. Amint már említettük, a császári udvar megváltozott magatartásán múlt, hogy ez a kétségtelenül hasznos, a magyarországi török uralmat megrövidítő csatlakozás nem történt

meg, s az elutasított kurucok még évekig a török szövetségeseként harcoltak. A dunántúli és az alsó-magyarországi végvárok és vármegyék hadinépe 1683-ban részben növelte Thököly hadát, részben várakozó magatartást tanúsított.

Thököly Imre korabeli festményen

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy az 1683-as Bécs elleni török támadás gazdasági mélypontra és teljesen fölbolydult társadalmi, politikai viszonyok között találta Magyarországot és Erdély lakosságát. Egy 1681-ben Genfben megjelent munka szerzője így jellemezte az ekkori viszonyokat: „*Magyarország, amely hajdanában nagy kiterjedésű királyság volt és a kereszténység elővédje, és amely a legbölcsebbek véleménye szerint semmivel sem volt kevésbé hatalmasabb, mint Európa legnagyobb és legjelentékenyebb országai, ma szomszédaira szorul, hogy a török hadaival és barbárságával szemben ellenállhasson*”. A valaha oly termékeny ország nyomorult lett, az egykor gazdag nép elszegényedett a háborúk és belső ellentétek miatt, s amiatt is, hogy adót kell fizetnie a töröknek. A magyarokról a szerző úgy vélekedik: „Jelenleg elég civilizáltak, de nem barátai a németeknek, mert a császár, aki egyben királyuk, németeket szállásol be a garnizonokba, amelyek *Magyarországot igájuk alatt tartják*”.

Magyarország gazdasági mélypontra zuhanása, az ország négy részre szakadása, a még mindig nagyszámú protestánsok háttérbe szorítottsága a királyi ország részben, a Habsburg-

hatalomból való nagyfokú kiábrándultság – különösen a vasvári békét követően -kétségtelenül nagymértékben előidézte azt, hogy 1683-ban Magyarország nem tölthette be a „kereszténység védőbástyája” szerepét. Annak, hogy a Habsburg-hűségben megmaradt nyugati országrész is minden komolyabb ellenállás nélkül meghódolt a török hatalomnak – illetve az e hatalom által támogatott „kuruc királynak”, elsősorban az volt az oka, hogy a Habsburg katonai vezetés 1683 nyarán Magyarországot kiürítette, és ezzel vitathatatlanul a török hatalom prédájául dobta oda. Az ország népe szinte maradéktalanul különböző fokú török függés alá került. A török Bécs alatti veresége után azonban rövidesen megváltozott a helyzet. A magyarság magatartása ismét megoszlott: a török mellett különböző indítókokból kitartó kurucokéra és erdélyiekére, valamint a török ellen aktívan küzdőkére.

E két csoport számaránya a háború folyamán erősen változott. Elsősorban a két nagyhatalom közötti erőviszonyok alakulásának függvényeként, de közre játszottak abban egyéb momentumok is. Annak megértéséhez, hogy az alapvetően magyar érdekeket is szolgáló török elleni háború folyamán miért maradt a magyarság egy változó létszámú része mindvégig a török hatalom szövetségese, kicsit közelebbről kell szemügyre vennünk e kor Habsburg-ellenes küzdelmeinek harcosait: Thököly kurucait, azok török kapcsolatának alakulását és a török elleni háborúval párhuzamosan folyó Habsburg-ellenes harcaik rövid történetét.

KURUCOK

KIK VOLTAK ÉS MIT AKARTAK?

„*Kuruc nevet viselt a jó hazafi*” – írta 1849-ben Arany János, a Bocskai István nevét viselő hajdúegység önkéntes katonája. Ez a meghatározás az önkényuralmat követő kiegyezés után nemcsak tovább élt, de szinte egyedüli értékmérőjévé vált az akkori hazafiságnak is. Különösen magasra csapott a kurucos lelkesedés – vagy ahogyan a publicista poéta, Ady Endre gúnyosan írta: a „*kuruc-kór*” – azokban az esztendőben, amikor a törökországi bujdosó kuruc vezérek hamvait hazahozták, és Kassán végső nyugalomra helyezték. Az ifjú Ady maga is a lelkesedők között volt, de nála – sajátos módon – ez a romantikus szemlélet jól megfért a *mindent bearanyozó kuruc kor*” társadalmi jelenségeinek tárgyilagos elemző látásmódjával. Ő ugyanis a belső ellentéteket kendőző – vagy egyenesen elhallgató – történész kortársaival ellentétben rámutatott a kuruc küzdelmek súlyos belső ellentéteire is. Elszigetelte magát saját kora „ál-kurucainak” nacionalizmusától, ami egyúttal összefonódott a nagybirtokos osztály honvédő – sőt honmentő – szerepének túlértékelésével is. Fölöttébb élesen reagált a kuruckodó nacionalizmus egyre agresszívabb megnyilvánulásaira: „*Fene kuruc világban élünk – írta -, agyonütik az embert a szájas hazafiak, ha különködik. És mégis szólunk. Mire való ez a kuruc kór (kór és nem kor)? Le akarják járatni ezt a nekünk legszentebb, legdaliásabb időt*”.

Szembefordulása saját kora ál-kurucainal együtt járt azzal, hogy egyre jobban igyekezett lélekben és magatartásban is azonosulni a régmúlt idők egykori Habsburg-ellenes harcosaival, az „*igazi kurucokkal*”, a „*bujdosó kurucokkal*”.

Arról, hogy kik is voltak kezdetben az „igazi kurucok”, így vallott 1676-ban egy közöttük küzdő protestáns prédikátor poéta:

*„Isten bizonyágunk, igyünk méltó vagyon,
Méltó, hogy az magyar érette meghaljon,
Szép szabadságáért vérében kiontson,
Méltó, hogy az ügyben végég megmaradjon.*

*Azért vitézséggel héresült magyarok,
Nemes hazátokért kik velünk bujdostok,
Az hadakozásban végéig maradjatok,
Leszen azért néktek méltó jutalmatok...”*

*„Szegény kuruc, karddal az mikor nyer hol mit Barátival külti,
neveli jó hér ét...”*

Ez a vers, amely a „*labanc magyarokhoz*” íródott, a kurucok Habsburg-ellenes harcát *össz nemzeti érdeket* kifejezőnek hirdette. Olyannak, amelynek a hasznát még a kurucokkal szemben álló labanc magyarok is élvezik. Ezt a közös érdekeltséget így fogalmazta meg a vers szerzője:

*„Avagy inkább igyünk nem jovadra van-é,
Egész magyarságnak nem de nem használ-é?
Ha értelmed vagyon megérted eléggé,
Hogy a rútat igyekezünk lenni széppé.”*

Az igazsághoz persze hozzátartozik, hogy már a hetvenes években is jócskán akadtak magyarok – még hozzá „igaz hazafi magyarok” -, akik elítélték a kurucok küzdelmét, és őket nem a nemzeti szabadság bajnokainak, hanem a török érdekek kiszolgálóinak, „törökkel béletteknek” tartották. Ezek közé tartozott Koháry István, a kor bátor katonája, aki költői vénával is rendelkezvén, versben ítélte el a kuruc vitézeket:

*„Szabadságunk fordult,
Mert magyar meghódult
Adófüzetésre;
Az régi méltóság
Szabados uraság
Jobbágyos inségre,
Gyalázatos iga
S annak ocsmánysága
Elviselésére.
Azelőtt strázsája
Volt hazánk bástyája
Az kereszténységnek,*

*Nevezetes híre
Majd évig felére
Magyar nemzetünknek,
Szüntelen nagy kárt tett,
Ellent állott s vetett
Pogány ellenségnek.”*

Ám minden megváltozott, amióta a kurucok behódoltak a töröknek:

*„Török adujának
Terhét igájának
Miolta felvette,
Ösztön [vasvégű bort], ostor, járom,
Mely nékem is károm,
Forognak előtte,
Régi titulását [rangját]
S ahhoz való jussál
Immár elvesztette.”*

Ennek ellenére számosan voltak a kortársak közül olyanok, akik lelkesen támogatták, s magukénak vallották a kuruc ügyet. A török szövetségben – vagy pontosabban török vazallusságban – nem láttak kivetni vagy szégyelni valót, hanem csupán a két rossz közül a pillanatnyilag kisebbik választását. Arról, hogy kik sereglettek előbb a bujdosó vezérek, majd Thököly Imre zászlaja alá, két véleményt idéznénk: a kortárs Bethlen Miklósét és az első jelentős magyar regényíróként számon tartott Jósika Miklósét.

A kurucokkal mindvégig szemben álló Bethlen Miklós ezeket írta: „Thököly gróf zsoldot nem adván azoknak, akik seregéhez csatlakozni kívárnak, *igen derék és tiszteletre méltó emberek* álltak zászlója alá, akik seregének tömbét képezték; de *voltak kik rablás és sarcolásból* éltek, miket egyes portyázások alatt végbe vittek. Ezek félelmetes emberek voltak és ezeknek tulajdonítjuk mindazon kegyetlenkedést, melyekkel igazságtalanul vádoltatik az egész had”.

Jósika Miklós a II. Rákóczi Ferencről írt történelmi regényében így jellemezte az 1690-ben Thököly mellett küzdő, nem nagy létszámú

kurucságot: „Olyan volt ez a maroknyi nép, mint mikor a szőlő nemes leve borrá ért s kiállítva a tél fagyába, minden nemtelen nedv jégbuborékká fagyott körüle, csak az illatdús lángszesz, mint romlatlan lelke az egésznek maradt épségben az elhidegülés, elpártolás fagyának közepette”.

Jósika képe kétségtelenül idealizálja a Thököly mellett küzdőket. Ha azt kutatjuk, hogy milyen helyet foglalt el a XVII. századi kuruc katonaság kora társadalmában, röviden az alábbiakban foglalhatjuk össze az eddig föltárt adatokat.

A kuruc katonaság, vagy ahogyan magukat hívták a „*vitézid rend*” sajátos helyet foglalt el ebben a társadalomban. A „kuruc vitéz” – lett légyen származásilag akár jobbágyivadék is – ugyanúgy lenézte nemcsak a földet munkáló parasztembert, hanem a nálánál sokkal tehetősebb polgárt is, akárcsak az a híres-nevezetes, főrangú származású „végvári trubadúr”, Balassi Bálint. A főként elbocsátott, földönfutóvá lett végváriakból és szabad hajdúkból verbuválódott magyar hadinép a testi munkát valamiféle megszégyenítő, alantas dolognak tartotta. Jól visszatükröződik ez a mentalitás a szegénylegény-énekekben:

*„Mesterséghez fognyi,
Nehéz már tanulnyi,
Mert a munkát, pirongalást,
Nem tűrheti inaskodást*

Az szegénylegény

A jobbágyi, földmunkás állapotot pedig imígyen látta:

*„Csép, kapa: nyavalya!
Súlyos annak gondja!
Mert feltöri az tenyerét,
Elfogyasztja kis erejét
Szegénylegénynek.
Béres szolga ha lesz,
Szokatlan ahhoz lesz!
Ugyan kirí az kezébül
Ekeszarva mindnestül
Szegénylegénynek.”*

Akadtek történetírók, akik ezt a mentalitást kizárólag a nemesi ideológia és életszemlélet átvételével magyarázták. Ennek hatóerejét vitatni nem is igen lehet, de az életüket szinte naponta kockára tevő katonanépnel szinte mindenütt kialakult ilyen vagy ehhez hasonló szemléletmód: a „különbségérzet”. A hatalom gyakorlásában részes közösséghez való tartozás – bármily morzsányi is volt valójában egy-egy katona hatalmi jogköre – már önmagában is kiválthatott ilyen érzéseket és megnyilvánulásokat. A magyar „vitézlő rend”-nél ezeket erősítette az a kétségtelenül demokratikusnak tekinthető vonás, hogy a közkatonáknak aktív beleszólásuk volt nemcsak hadvezetési, de országos politikai kérdésekbe is. Így volt ez már korábban is a XVII. század folyamán, s a kurucok csupán örökölték ezt a mentalitást, magatartásformát. A katonaság magatartását megszabó és cselekedeteiben döntő fórumnak a "sereg tetszését" tekintették, ami azonban nagyon sokszor rendkívül súlyos fegyelmezetlenségek, parancsmegtagadások forrásává is vált.

Látnunk kell, hogy a *politizáló katonasággá* alakuló magyar hadinép arculata egyre jobban különbözött a nyugat-európai állandó zsoldoshadseregek katonaságáétól. Emiatt a magyar katona egyre kevésbé találhatta meg a helyét azok között. Ám a Habsburg - hadvezetés is egyre kevésbé tudott támaszkodni a magyar hadinépre, különösen az állandó zsoldosezredek kötelékében. Igaz, a magyar katona nem állt be a török seregbe sem, amelynek belső világa még idegenebb volt a számára, mint a nyugati zsoldosezredeké. A magyarországi végvárakban és a hajdúszállásokon dívó szokásokat egyik hadseregben sem gyakorolhatta. A katonák között élő protestáns prédikátorok tudatformáló tevékenységén túl meggyökeresedett szokásai is a „kurucság” felé taszították a magyar hadinépet; hiszen a bujdosóvezérek, majd a Thököly alatti szolgálat egyet jelentett a „magyar módra” történő katonaélet háborítatlan folytatásával.

A magyar hadinép eme „konzervativizmusának” azonban előnyei is voltak a Habsburg-ellenes küzdelmek szempontjából. Ez a katonaság ugyanis nehezen volt átcsábítható a másik oldalra még nagy zsoldért is, mert ott fölöttébb idegenül érezte magát. Könnyen lehetséges, hogy a Thököly elfogatása után a kuruc zászló

alatt megmaradt katonák nagyobb hányadán nem a nemzeti és a vallási ideológia hatása fogott, hanem csupán a megszokott, régihez való ragaszkodás. Bárhogyan történt is, az eredmény az volt, hogy *a magyar hadinép* – rendszertelen ellátása, többnyire elavult fegyverzete és hiányos kiképzettsége ellenére is – *bátran védte a hazát* a megújuló török hódítások és a Habsburg-politika sérelmezett megnyilvánulásai ellenében. Azt az „ídes Hazát”, amely ugyancsak mostoha életkörülményeket biztosított mind a „rongyolt várakban strásáló” végbelieknek, mind a szélfúttá hajdúszállások kallódó fiainak, vagy az erdélyi, égbe nyúló hegyek sovány termőföldjén szűkölködő székely katonáknak.

Nem létezett külön Habsburg-ellenes és külön törökellenes magyar hadinép ebben a században. Lényegében ugyanaz a katonaság küzdött hol a török, hol a Habsburg-hatalom ellen.

A KURUCOK POLITIKAI ARCULATA

Tekintetbe véve a XVII. századi magyar hadinép nagymérvű, permanens fizetetlenségét, óhatatlanul fölmerülő kérdés: vajon mi tarthatta vissza őket – különösen pedig a török szövetségben küzdő magyar katonákat – a török zsoldba állástól? Hiszen ott mindig jobban és pontosabban fizettek, mint akár az erdélyi fejedelmek, akár a Habsburg-uralkodók! Az 1681-es hires haditanácskozáson többen a kurucok közül így voksoltak:

*„Hogyha holdolnunk kell, jobb hatalmasabbnak;
Hogyha szolgálunk kell, jobbnak tartom annak,
Jobb magunk magunkért holdoljunk pogánnak,
Hogynem német velünk kedvezzen magának!”*

A XVII. századi kurucok török kapcsolatainak vizsgálatánál világosan látnunk kell, hogy az 1670-es felkelés, majd az 1672-es bujdosó támadás kudarca után az egri és a váradi beglerbégek oltalma alá menekült felkelőknek még a puszta életben maradásuk is a töröktől függött. Jóllehet ez a kiszolgáltatottság a Portához kötötte a kurucokat, ennek ellenére sohasem adták föl magyarságukat, s egy pillanatig sem gondoltak arra, hogy török szolgálatba álljanak, vagy a török érdekek kiszolgálói legyenek. A kényszerű magyar-török együttélésre sokkal inkább a *kölcsönös bizalmatlanság* volt a jellemző. Erről számolt be például Wesselényi Pál bujdosóvezér

1676 tavaszán az erdélyi politikában már ekkor is irányító szerepet játszó Teleki Mihály kővári főkapitánynak írt levelében: "*Mind a török a magyartól tart, s mind a magyarság szörnyen fél a töröktől*".

A bujdosó kurucok kiszolgáltatottsága akkor kezdett valamelyest enyhülni, amikor a létrejött francia szövetség némi bázist nyújtott önállósulásukhoz. Ezt követően meg is indult a panaszáradat a török ellen, s a levelek hangja egyre elkeseredettebb és keményebb lett. Az egyik bujdosóvezér így írt erről: „*Lelkünk keserűségével vagyon, szemünk láttára rabolják édes nemzetünket [ti. a törökök]. Bizony mind nemesség és katonaság felindult és minket causál [okol].*” Egyre több kuruc azt hangoztatja: „*Inkább letesszük a kardot, mint ezt nézzük!*” A következő esztendőben már nem maradtak meg a szóbeli fenyegetőzésnél. Thököly írta 1677-ben, hogy a kurucok „néhány ízben” – igaz részegen – „*az váradi kapuig üzték a törököt*”. Álmélkodva tette hozzá: „csudálkozásra méltó, így állhatja az török!”

A magyarországi török vezetők valóban tanácstalannak és szinte tehetetlennek bizonyultak a Porta – s különösen pedig Kara Musztafa nagyvezér – kegyeit és támogatását élvező kurucokkal szemben. Thökölyt kérték sorozatosan: zabolázza meg katonáit, mert maguk nem mernek fellépni ellenük. Gyöngyös vidékén egy „fő török” azt mondta a hozzá oltalomért fordulóknak: „Ha itt száll a kuruc, nekem is tartanom kell [ti. őket]”. Amikor pedig Jászberényben egy másik „fő török” szót emelt a felkelők ellen, az egyik kuruc katona szó nélkül agyonlőtte őt, és nem lett bántódása miatta. Thökölynek külön hadiszabályzati pontban kellett foglalkozni azzal, hogy aki „az török nemzettel való békességet minden *igaz ok és mód nélkül háborgatja, meghal érte*”. Arról azonban nem szól a szabályzat, hogy mi tekinthető a háborgatást megengedő „igaz” oknak? Arról sincs tudomásunk, hogy kuruc katonát előljárói kivégeztek volna a török ellen elkövetett „csintalanságokért”. 1680-ban már odáig fajult a dolog, hogy kuruc katonák zászló alatt elindultak a török fennhatóság alatt álló Eger vára alá „próbálni”. Az új kuruc generálisnak, Thököly Imrének, minden tekintélyét és erejét latba kellett vetnie, hogy megakadályozza a nyílt háborúzást a „szövetségesek” között.

Amikor a Porta elismerte Thökölyt Felső-Magyarország fejedelmének – vagy ahogyan ők mondták, „magyar királ”-nak -, az itteni végbeli vitézek ugyanúgy kezdtek viselkedni a szomszédságukban lévő török végbeliekkel szemben, mint a Habsburg-szolgálatban megmaradt bajtársaik. 1683 tavaszán az egri beglerbég többször is kérte Thökölyt: „Kapitányit, hadnagyot és kurocz vitézit fenyíccse meg és ráncsa meg zablájókat”. A magyarországi török vezetők véleményét 1684-ben így fogalmazta meg a váradi pasa tolmácsa: „*Országunk* [ti. a török birodalom] *Thököly fejedelem hamis hada miatt pusztul el.*” A budai Schulhof Izsák, amikor a nyolcvanas évek elején kurucokat látott, azt jegyezte föl róluk: „olyan volt az orcájuk mint a villogó penge” – mely jellemzés igencsak „martialis”, marcona kinézésre utal.

Tudjuk, hogy Thököly 1685-ös váradi elfogatása után közel húszezer kuruc katona állt át a török ellen küzdők táborába. A török szövetség utolsó hívei és szószólói azok a protestáns prédikátorok voltak, akik számára a török kiszorulását követő Habsburg-uralom számos, közvetlen veszélyt rejtett magában. Álláspontjukat Magyar József, Apafi erdélyi fejedelem tudós udvari papja fogalmazta meg legegyértelműbben, amikor Erdély 1686-os Habsburg-uralom alá kerülése után így prédikált: „Te hamis hitű fejedelem, hamis hitszegő gonosz urak, az Isten általam nektek az izeni, legyetek igazak az uratokhoz [ti. a szultánhoz] *a hiteteket kit a töröknek adtatok, meg ne szegjétek*, mert különben elveszti az Isten mind a fejedelmet, mind az urakat, mind az országot”. A protestáns prédikátorok ilyen és ehhez hasonló szónoklatai azonban kevésbé befolyásolták a kurucok törökök iránti érzelmeit. Még az emigrációban is, ahol csak megfordultak „Nagy Törökországban”, mindenütt parányi magyar szigeteket alkottak, ahol otthoni szokásaikat megtartották, hitükhöz, magyarságukhoz hűek maradtak. Haza vágytak Magyarországra, akár csak a nyomaikba lépő, s honvágyát fiktív levelekben elsíró Mikes Kelemen.

A kurucok a törökkel való kiegyezést korábban is ideiglenes, átmeneti állapotnak tekintették. Távlabbi perspektívaként a török elleni küzdelmet jelölték meg már Thököly váradi elfogatása előtt is. Jellemző bizonyosság erre, hogy például az 1681-es

haditanácskozáson Petneházy Dávid kuruc vezér többek között ezeket mondta:

*„Magyar végházunkban magyar kívántatik,
Csatázó törököt ezek üzik s érik...”*

A kurucok a törököt nem *kiszolgálni*, hanem annak erejét a maguk hasznára *kiaknázni* akarták. Ahogyan ezt Wesselényi Pál kuruc vezér 1681-ben megfogalmazta:

*„Másként, mivel török segítsége nélkül
Erőt nem vehetünk magunk fegyveréből:
Mostan el ne váljunk nyújtott kezeitül,
Csináljunk magunknak paizst erejébül.”*

Régóta vitatott kérdés; mennyiben volt reális ez a kuruc elképzelés?

Az, hogy a kicsiny, európai viszonylatban ugyancsak csekély katonai erővel rendelkező kuruc mozgalom fölhasználhatja-e veszélytelenül a sokkal erősebb törököt?

Vagy talán a kurucok *„németellenessége”* annyira erős volt, hogy elvakította tisztánlátásukat?

A köztudatban máig hatóan élnek olyan nézetek, miszerint a XVII. századi kurucok elvakult gyűlölettel tekintettek mindenre, ami *„német”* volt. Egy négy évtizede megjelent magyar történeti munkában azt olvashatjuk, hogy az otthonról elmenekült nemesek és katonák *„a némettől koldussá, földönfutóvá nyomorítva, elszántságukban mindenre hajlandók a gyűlölt német ellen!”* Való igaz, a korabeli krónikákban és versekben tallózva valóban számos adatot találunk a XVII. századi magyar hadinép soraiban föllelhető Habs-burg-ellenességre, ami a köznyelvben általában *„németellenességként”* fogalmazódott meg. A Bocskai-szabadságharc egyik katonai parancsnoka írta 1605-ben: *„Valahol mi magyar ez széles világon vagyon egygyé kell lenni és az német nemzetre kell támadnunk, ki minket sem hitünkben, sem tisztességünkben, igazságunkban meg nem tartott, hanem teljességgel fogyasztani akar bennünket sok jó szolgálatunkért és vérünk hullásáért”*. Ám bizony *„németellenes”* érzelmek föllelhetők olyanok írásaiban is, akik egész életüket Habsburg-szolgálatban

élték le. Nem jelent új hangot tehát az az 1670 nyarán keletkezett vers, amelyik így jellemzi a magyarországi „német” uralmat:

*„Nemzetünknek régi hires dicsőségét,
Az német lapodja már régen épségét,
Mégmocskolta rútul minden ékességét,
Rút sárban keverte tökéletességét.”*

A Habsburg-ellenesség – vagy „németellenesség” – természetesen hatványozottan élt a hetvenes évek bujdosóiban, akik ha a császári katonák kezébe kerültek, az esetek többségében karóba húzva végezték életüket. Mindezek ellenére fellelhetők ezzel ellentétes nézeteket és érzelmeket sejtető momentumok is a kuruc katonatömegek között. 1675 tavaszán például egyes bujdosó csoportok olyan végzést hoztak: miután nem bízhatnak Apafi erdélyi fejedelemben, tárgyalni kell a „némettel”. Melyik nézet volt túlsúlyban? 1679 nyarán a kuruc „vitézlő rend” tekintélyes része várakozó álláspontra helyezkedett, s ősszel egész seregrészek fogadták el Lipót császár és magyar király „grátiáját” és álltak át „labancnak”. Szilárd Habsburg-ellenes magatartást inkább csak az egyik kortárs krónikás által *„farkas természetűek”*-nek nevezett magyar végbeliek tanúsítottak. Ezek „németellenes” elszántságáról írja egy másik kortárs, a többször idézett Cserei Mihály: a Thököly Imre mellett lévő kapitányok „kik szegénylegénységből fegyverekkel mentek vala elé, gondolván, ha Thököly leteszi magát [ti. megbékél a bécsi udvarral] elesik tőlük is a sok praeda, eláztaták, hogy ne higgyen a német császár ígéretinek, hanem mely ügyet felfogott, Isten segítségével tovább is continuálja [folytassa]”.

Vajon valóban csupán a zsákmányvágy lett volna a hivatásos a katonák „németellenességét” szülő, növelő momentum?

A zsákmányszerzés vitathatatlanul nagyon lényeges tudatformáló tényező volt a katonák között. Már csak azért is, mert a hadinép nagy többségének – a fizetatlenség miatt – jóformán ez volt az *egyetlen* megélhetési forrása. Igen ám, de vajon hol tudtak zsákmányolni a végbeli „iratosok” és a „szabad vitézek”? Kedvelt prédahelyük az Alföld volt, a török hódoltsági rész. Ez a „török hátság” azonban magyarul vidék volt, amelynek „megrablása” számos nemkívánatos következményt vont maga után. Egyfelől a

török– és a Habsburg-kormányzat egyaránt gátolta, illetve tiltotta ezeket a portyákat, másfelől a katonák egy része kelletlen szájjal fosztogatta „saját véreit”. Nem egy végbeli vitéz vallotta a török elleni harcban hősi halált halt Kádár Istvánt dicsérő vers sorait:

„Jeles életinek dicsiretes dolga

Mert az szegénységet soha nem prédálta,

Ha más rontotta is, Kádár oltalmazta

Te lehetsz, Alföldség, ennek bizonyosága.”

A „jó, hamari lovakon” száguldó magyar katonák szívet-lelket dobogtató nagy élménye a „*napnyugati portya*” volt: Ausztria, Morvaország, Szilézia „*megrablása*” – ahogyan maguk is nevezték. Erre a XVII. századi Habsburg-ellenes harcok nyújtottak egyedüli lehetőséget a magyar hadinépnek. Ezek a területek a török harcok dúlta, „fagyos lehelletet és hullaszagot” árasztó Magyarországhoz képest mesés gazdagságúaknak tűntek minden magyar katona szemében! Olyanoknak, ahonnan mindig gazdag „sákmánnal” lehetett megtérni. Ezek a rablások, amolyan bocsánatos bűnnek, sőt egyenesen dicsiretes dolognak tűntek a magyar „vitézliő nép” szemében. Benne volt ebben az érzésben olyan tudati elem is, hogy e területek gazdagsága jórészt Magyarország pusztulása árán jött létre, illetve maradt meg, s ezért valamiféle jogos igazságtételnek is tűnt minden innen származó préda. Ugyanakkor a másfél évszázada háttérbe szorult magyar katonaság bizonyos erkölcsi elégtételt is szerzett magának azzal, hogy annak a „németnek” az országában prédáit és hatalmaskodott, aki lenézte, semmibe vette őt a török ellen vívott közös harcok folyamán is.

Ezt a sokszázados magyar katonamagatartást összegezte Dálnoki Veres Gerzson néhány évvel később írt *Kuruc krónikába* is:

„Akkor van öröme, hidd, az katonának

Idegen országra kvártélyt hogyha adnak,

Jó leszen ott dolga lovának, s magának...”

A katonák közt forgolódó, sokszor közöttük is élő protestáns prédikátorok dörgő hangú prédikációkban buzdították közel egy évszázadon át a végváriakat és a hajdúkat a „német” elleni gyűlöletre. Ezek a többnyire militáns hajlamú, s időnként a fegyvert

is megragadó elszánt férfiak tudatosították bennük azt is, hogy csupán átmenetileg, ideiglenesen maradhatnak meg a Habsburg-uralkodók szolgálatában. Nem csekély mértékben ennek következményeként, amíg csak lehetett, szívesebben szolgáltak Thököly Imre, a „kuruc király” zászlaja alatt, mint a legtöbbjük által sohasem látott Lipót császár kenyerén.

Mert bármit írt is Cserei Mihály, abban hogy a kuruc harcok nem szűntek meg a török kiűzésének megindulásával, sőt átvezettek a Rákóczi-szabadságharcba is, meghatározó jelentősége volt Thököly Imrének. Annak a férfiúnak, aki Ady szavaival élve egy negyedszázadon át volt oly sokak számára *„egy ágban szabadulás, béklyó, protestáló hit s küldetéses vétó”*, s akit a nyugat-európai kortársak is gyakorta így neveztek:

„KATONAI GÉNIUSZ”

Benczédi László írja a közelmúltban megjelent nagy sikerű munkájában, hogy Thököly Imre fellépése, a kuruc hadak élére állása, „minden tekintetben mozgalmas, dinamikus korszakot nyitott az első kuruc függetlenségi háború történetében”. Személyével kapcsolatban a kortársi tudat előszeretettel élt az *„üstökös”* hasonlattal, ami egyaránt szólt életpályájának és vezető egyéniségének is. Ez utóbbinak legjellemzőbb vonása a *sokirányú, sokoldalú tehetség* volt. Ennek köszönhető, hogy „akár hadvezérként a kuruc vitézli rend élén, akár gazdasági irányítóként a jövedelmek szaporításában, akár államszervezőként mint Felső-Magyarország fejedelme, egyaránt tanújelét adta átlagon felüli képességeinek”.

Munkánk jellegéből adódóan elsősorban Thököly Imre hadszervezői és hadvezéri talentumaival kívánunk foglalkozni; azon tulajdonságaival, amelyekkel kiérdemelte számos kortárs legnagyobb elismerését. Gyöngyösi István, aki az akkori köznemesi közvélemény egyik szószólójának is tekinthető, hosszú versében óriási perspektívákat látott Thököly hadvezéri ténykedésében:

*„Az Tiszánál fogják zászlódat felvenni,
Az Dunán is által fognak azzal menni,
Diadalmas próbát azon túl is tenni,
Ha nehéz munkával kell is annak lenni.*

Ösmerjék meg most is az magyar kard élet,
Ki régen is soknak vágta ki a bélét,
Tartományoknak is csonkította szélét,
Egyéb prédát is nyert azoktól sokfélét.”

S még a török Becs alatti veresége és Thököly hatalmi helyzetének megingása után is ilyeneket olvashatunk a korabeli levelekben: „Nagyságod [ti. Thököly] valamiről méltóztatik resolválni [nyilatkozni] az *tanquam verbum regium* [királyi szóként] szokott stálni [hangzani]”. Arról, hogy a fegyvertársak miként ítélték meg Thökölyt a hadvezért, rendkívül szemléletes képet ad II. Rákóczi Ferenc a magyarországi háborúról írt emlékirataiban. Azoktól a volt thökölyánus tisztektől és öreg katonáktól hallotta ezeket a véleményeket, akik a szabadságharc idején zászlói alatt szolgáltak, s akiket ő különben éles – s nem mindig megalapozott – kritikával illett. Elmondása szerint ezek a tisztek állandóan dicsérték „Thököly mélyreható elővigyázatosságát, amellyel a németek és a gyanús emberek cseleit kijátszotta”. Rákóczi több megjegyzéséből az olvasható ki, hogy a volt thökölyánusok akkor is kiváló katonaként értékelték egykori vezérüket, amikor már nem őt szolgálták.

És a külföldi politikusok és katonák?

Idézzünk elsőként talán egy angol kortársi jellemzést, amely Londonban jelent meg 1689-ben *Observations upon the Warre of Hungary* címmel. Az írás kiemeli Thököly jellemét, bátorságát és magatartását, személyének megnyerő voltát „az általa tanúsított nagy ellenállás és nagy tekintély alapján, amelyet pártjában megtartott oly veszélyes következmények között”. Az 1684-es eperjesi kudarcát elítéli azzal, hogy egy hadvezérnek a meglepést elszenvedni „megbocsájthatatlan”, ám ugyanakkor kiemeli, hogy a „gróf tiszteletreméltó elszántságot mutatott, ezután a súlyos csapás után továbbra is szilárdan helytállt, és ingadozás nélkül folytatta a védekezést az aktív és erőteljes támadóval szemben”.

Még méltatóbban vélekedtek Thökölyről a franciák.

A *Nouvelles Extraordinaires* 1682. december végi kiadásában azt olvashatjuk többek között Thökölyről, hogy „*nagy géniusz,*

személyében bátor”. A párizsi *Bibliothèque Nationale*-ban található, e korból származó, egész alakos rézmetszet alatt ez a – latin szövegű – vers olvasható, amelyet itt Jánossy István fordításában közlünk:

*„Ha ki nem ismerné föl ez itt ragyogó szobor arcot
Az Fejedelmi Dicsőt ismeri jól a Világ.
Imre neven hires THÖKÖLY ragyog itt, fia HŐSI
ISTVÁNNak miután jámborul ez tovatűnt.
Fenn sugarazzon Erény és Lét ércnél örökebbül!
Reményed, Herceg, hozza reá a segílyt.”*

A franciák fölöttébb sokra becsülték Thököly hadvezéri értékeit a kilencvenes években is. Kortársi följegyzésből tudjuk, hogy 1692 végén a francia követ azt a túlzásoktól nem mentes véleményét fejtette ki a nagyvezérnek Thököly személyéről: az ő hadvezéri hírneve nagyobb hatással van a császáriakra, mintha a Porta egy egész sereget küld ellenük! A francia követ a Portán különben tüntetően magyar ruhában járt, úgy hogy egyes török méltóságok gúnyolódva Thököly követének nevezték őt.

A török méltóságok közül talán Kara Musztafa értékelte legnagyobbra Thököly hadvezéri erényeit. Bukása után utódai mostohán bántak vele, mint tudjuk 1685-ben rövid időre fogságra is vetették, de azután ismét nagyra értékelték. Trumball portai angol követ 1689 végén kelt jelentéséből tudjuk, hogy amikor Thököly kiszorult Magyarországról, a nagyvezér úgy fogadta őt, mint nagyköveteket szokás. Az 1690-es zernyesti diadala után pedig III. Szulejmán szultán így szólította meg Thökölyt a fermánjában:

„A Jézus vallásán levő nagy fejedelmek dicsősége, a messiási nemzet nagyjainak választottja, a keresztény nép társadalmi ügyeinek igazgatója, a *hősök leghősebbje, a bátrak legbátrabbja* Felső-Magyarország királya, Thököly Imre, akinek legyen jó vége és jusson az üdvösség útjára”.

Ehhez hasonló megbecsülés olvasható az 1698-ban kelt szultáni fermánban is, amikor pedig katonailag már nem volt szükség az amúgy is megrokkant egészségű „kuruc királyra”. Egy 1694-ben megjelent francia nyelvű Thököly-biográfiában ezeket olvashatjuk a török magatartásról: „Bajai között szerencséje [ti.

Thökölynek] az, hogy 1692-ig ezek között a barbár népek között úgy élt, hogy *tisztelték a generálisok*, szerette a porta, amely sok tisztjét végeztette ki azzal az ürüggyel, hogy rosszul viselték magukat, azok miatt a veszteségek miatt, amelyek a háborúban érték”.

Nem csekély elismerés övezte Thököly személyét a másik oldalon sem. Két, ebben az időben megjelenő német nyelvű Thököly-életrajz, a *Kurze Lebens-Beschreibung des Hungarischen Herrn Graf von Thököly* és a *Wahrhaffte Eigentliche Original-Bildniss* Gusztáv Adolféhoz hasonlította az ő hadvezéri nagyságát. A Lotharingiai Károly szájába adott Thököly katonai és politikai nagyságát méltató sorokat már korábban idéztük, a nagy császári hadvezér életútjának felvázolásánál. Badeni Lajos Thököly hadvezéri képességeit méltató sorairól pedig a következőkben fogunk szólni, Thököly 1690-es hadjáratának tárgyalásánál. Itt csupán azt kívánjuk még megemlíteni, hogy a Rákóczi-szabadságharc kirobbanásáról hallva Rabutin tábornagy, Erdély katonai parancsnoka, az erdélyi császári katonaságot – a magyar területeken állomásozó Habsburg-had legütőképesebb részét – a fejedelemség déli határain sorakoztatta föl, hogy megakadályozza Thököly várható beütését, amit veszélyesebbnek ítélt Rákóczi fegyverfogásánál. A „kuruc király” akkor már többnyire csak hordszéken közlekedő beteg ember volt, hadvezéri hírneve ennek ellenére ilyen védelmi intézkedésekre készítette a császári generálist. Ezáltal a Rákóczi vezette kibontakozó mozgalom megmenekült egy bekerítő – könnyen végzetessé válható - támadástól.

Az utókor magyar történeti és hadtörténeti irodalma mégsem sorolta és sorolja Thökölyt sem a nagy magyar politikusok, sem a nagy magyar hadvezérek közé. Annak ellenére nem, hogy egyes adatok szerint a XVIII. század végi és XIX. század eleji Magyarországon Thököly neve még élt a köztudatban a Habsburg-elnyomás ellen küzdő diadalmas vezérként. Erre utal például az ez idő tájt Magyarországon megfordult Fjodor Nyikolajevics Glinkának, a későbbi dekabrista vezérnek a megnyilvánulása is, aki – minden bizonnyal a Magyarországon hallottak alapján – többek között a következőket írta: „A magyar harcos, szabad nép, mely féltve őrzi jogait. *Tudjuk, hogy bátor vezérük, Thököly Imre*

vezetésével milyen fölülmúlhatatlan vitézséggel védelmezték szabadságukat”.

Néhány emberöltővel később azonban már változott a kép. Kanyaró Ferenc írja 1907-ben a *Kuruc virágénekek Thökölyről* című cikkében: „Míg a Rákóczi Ferenc sorsán kesergő énekeket a múlt század ötvenes éveiben szorgalmasan másolgatták székely tanulóink dalgyűjteményeikbe, addig Thökölyről, a kuruc királyról mintha merőben elfeledkezett volna az egész nemzetünk... Mintha az első kuruc fölkelés, e negyedszázados elszánt élet-halál küzdelem, nem is az erőszakkal elnyomott nemzet bosszúálló föltámadása lett volna”.

Indokoltnak tekinthető-e Thököly kései „félárnyékba” szorulása? Milyen hadszervező és hadvezér volt hát valójában a maga korában oly legendás hírű „kuruc király”?

Egyáltalán hol szerezte meg azokat az ismereteket, amelyek elengedhetetlenül szükségesek voltak akkor is ahhoz, hogy valaki ne csak jó katonává, hanem kiváló hadvezérré is váljon?

Az 1657-ben született Thököly mindaddig legteljesebb életrajzának szerzője, Angyal Dávid, csupán feltételezéseket ír azzal kapcsolatban, hogy a XVII. században fölemelkedett család sarja, az ifjú Thököly Imre hol, milyen úton szerezte meg a későbbi sikereihez alapvetően szükséges katonai ismereteket. Thököly naplójából arra lehet következtetni, hogy 1676-ban már nem minden katonai tapasztalat nélkül érkezett ki Erdélyből a bujdosók közé. Ez a bujdosó had akkor ugyan meglehetősen demoralizálódott, megkeseredett, reményét veszített hadinép volt, de akadt közöttük több olyan öreg katonai vezető, akiktől volt mit tanulnia Thökölynek. Tanult is tőlük, és ezt a gyakorlatot követte az 1677-ben Magyarországra érkezett francia tisztekkel kapcsolatban is. A tanultakat hasznosan kamatoztatta 1678-ban, amikor megcsillogtatta hadvezéri talentumait.

Az önálló hadszervezői és hadvezéri tevékenységre azonban azt követően nyílt alkalma, hogy a bujdosó hadak 1680 januárjában generálisukká választották őt. Thököly az elkövetkező két évtizedben többször is végrehajtott hadsereg-reformálást, ám ezek csupán összevonásokra vagy a nagyon lecsökkent létszámú

egységek beolvasztására terjedtek ki, és nem tűzték ki célul az egész *hadsereg* szervezeti arculatának megváltoztatását. A „regularizálás” csupán Thököly udvari hadaira terjedt ki, mert a „kuruc király” nem látta kivihetőnek reguláris hadsereg létrehozását. Ehhez mindenképp a szükséges anyagi alapok hiányoztak, de nem volt meg az ilyen hadsereg vezetéséhez szükséges tiszti- és altiszti, kar, valamint az ilyen szolgálatra alkalmas és hajlandó legénység sem. A XVII. századi magyar „*vitézlő rend*” más mentalitású katonaság volt, mint a nyugati állandó zsoldosrezdeké, ahol a katona a XVI. század vége óta egyre inkább egy szabályosan működő hadigépezet kis csavarjává vált. A magyar katonaélet még a XVII. század végén is sokat megőrzött az individuális, „lovagi” vonásokból. Ez megmutatkozott a parancsteljesítés, az őrszolgálat ellátása, az ételmezési szokások és a harcról vallott sajátos felfogás terén is. A „kuruc király” a lehetőségekhez képest törekedett a hadak fegyelmezésére. Sűrűn alkalmazott kemény megtorlásokat, s a tisztek és a katonák még 1685-ben is rettegték haragját! Ez a helyzet nem változott lényegében az emigrációs viszonyok között sem. Ennek ellenére a folyamatos hadtápellátás akadozása, a hadak fizetlensége óhatatlanul a katonai kilengések melegágyává vált.

Bátran elmondhatjuk, hogy Thököly Imre hadszervezőként – fiatalabb kora ellenére – mutatott fel olyan kvalitásokat és eredményeket, mint a nagy elődök: Bocskai István, Bethlen Gábor vagy I. Rákóczi György. Ő egy reményvesztett, szétzüllött, a „*fejtelten lábság*” állapotában leledző alaktalan tömegeből szervezett olyan hadsereget, amelyet – fegyverzeti és kiképzési hiányosságai ellenére – számba vett nemcsak az ellenség, de két olyan szövetséges nagyhatalom is, mint Franciaország és a török birodalom.

Thököly stratégaként történő ténykedésének vizsgálatánál látnunk kell azt, hogy a XVII. századi kuruc mozgalom politikai céljai többször módosultak az 1670-es fegyveres megmozdulás és az 1697-es hegyaljai felkelés közötti időszakban. S azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül: az ifjú Thököly abban a szilárd tudatban nőtt fel és vált férfivá, hogy a török hatalom ereje mérhetetlen és megingathatatlan, ezzel szemben a Habsburg-állam labilis, a töröknek parírozó. A XVII. század első felének Habsburg-ellenes

küzdemei ugyanúgy ezt látszottak igazolni, akárcsak II. Rákóczi György sorsának tragikus alakulása, vagy az 1664-es vasvári békekötés. Thököly stratégiáját 1683 ősziig a *támadó jelleg* határozta meg. Ekkor, egy nagy fordulattal megpróbálkozott egész hadseregével együtt a török ellen küzdők táborába állni, de a bécsi udvar, amely mindaddig oly kész volt a kompromisszumokra vele szemben, most olyan alacsonyra szabta a törökellenes táborba bejutás kapuját, amin Thököly csupán „porban csúszva” juthatott volna át. Van olyan történetírói vélemény, miszerint Thökölynek ezt is vállalnia kellett volna – mindenestre ő nem ezt tette.

A Habsburg-hatalomtól visszautasított Thököly azonban nem alaptalanul számolhatott azzal, hogy a török elleni háború *kompromisszumos békekötéssel* végződik, amelynek pontjai magukba foglalják majd az ő felső-magyarországi fejedelemségének elismerését is. Éppen ezért 1684-től *védelmi stratégiát* folytatott, és ehhez csoportosította az erőket. Az 1685-ös váradi elfogatás bármily megalázó is volt, Thökölynek ezt követően sem igen lehetett más választása, mint kitartani a török oldalán. Amikor 1694-ben híve és rokona, Sándor Gáspár, arra biztatta őt: hagyják ott a törököt és menjenek át a némethez, így írt erről naplójába: „Én a törököt nem disgustálhatom [idegeníthetem el], ellenségemmé sem tehetem, *nem bizhatván semmiképpen az német grátiájához* [kegyelméhez]”. Kiszolgáltatott helyzetében csak az a reménykedés tartotta benne a lelkiert még 1698-ban is „*hogy még egyszer bujdosó kuruc fegyvernek léssen hire, léssen nagyobb becsületi és nagyobb állapotja is*”. Őt esztendő múltán a történeti események alakulása az ő bizalmát igazolta.

Ha abból a szempontból vizsgáljuk Thököly stratégiáját, hogy abban az ellenség *megsemmisítésére vagy pedig erejének csökkentésére* irányuló szándék volt-e az uralkodó elem, elénk tűnik, hogy az adott erőviszonyok között csakis az utóbbiról lehetett szó. A rendelkezésére álló erőket jól tudta összpontosítani, s így a hadserege *az adott lehetőségek között* hatékony eszköznek bizonyult politikai céljai szolgálatában.

Thököly taktikusi ténykedését a rendelkezésére álló hadsereg létszáma, fegyverzeti-felszerelési állapota és kiképzettsége határozta meg. A „kuruc király” nem rendelkezett olyan

katonasággal, amely nyílt ütközetek, vagy nagy csaták vívására siker reményében vállalkozhatott volna. Így a kuruc csapatok harcászata tulajdonképpen csupán a váratlan rajtaütésekre és a várharcokra – ezen belül is főként a várvédelemre – korlátozódott. A rajtaütéseknek az volt az előfeltétele, hogy az ellenségnek ne legyen ideje harcrendbe fősorakozni. Emiatt az ilyen támadások időpontja általában az éjszaka volt, amikor is a „német” szokása szerint „mezítelen” aludt a szállásán, s időbe tellett, amíg felöltözködött s harcrendbe sorakozhatott. Megerősített táborhelyet vagy menetelő császári alakulatot nemigen lehetett így meglepni. Ha a császári katonák már csatarendbe álltak, akkor a kurucok úgy próbálták a számukra alkalmas harcra csábítani őket, hogy futást színlelve üldözésre bírták az ellenfelet, s a felbomlott harcrendű idegen zsoldosokkal párviadalokat kezdeményeztek. A várvédelemre való alkalmasságot részben az a történelmi körülmény szülte, hogy a magyar katonák a törökellenes harcokban főként ezt a várharc formát gyakorolták. Közrejátszott benne olyan momentum is, hogy a kiépített védművek mögött a kötelékharcászatra nem képzett, de a fegyverkezeléshez értő, bátor katonák – sőt nemegyszer asszonyok, lányok is – jobban megállták a helyüket, mint például egy módszeres ostromban.

Thököly Imre taktikusként tulajdonképpen két nyílt összecsapást vezetett: az 1679-es szikszói ütközetet és az 1690-es zernyesti csatát. Mindkét összecsapásban győzelmet aratott az ellenségen, mert egyetlen elsőpró erejű rohammal sikerült megrendítenie annak ellenállását, fellazítani zárt harcrendjét, és olyan küzdelemre készíteni ezáltal, ami a császáriaknak kedvezőtlen, a kurucoknak ellenben kedvező forma volt. Mindkét esetben jól sikerült kamatoztatni a váratlanság, a meglepés tényezőjét, és sikerült megvalósítani az ellenség bekerítését is. Különösen a zernyesti csata előkészítése és levezetése tanúskodik amellett, hogy Thököly talán még tanultabb, jobb taktikus volt nagy elődeinél is.

Ha a hadvezéri rátermettség és a hadvezéri tudás oldaláról vizsgáljuk Thököly Imrét és hasonlítjuk őt össze a török- és Habsburg-ellenes harcok magyar államfő-hadvezéreivel, akkor minden bizonnyal elébe kell sorolnunk őt Báthory Zsigmondnak,

Báthory Gábornak, I. és II. Rákóczi Györgynek, Kemény Jánosnak, Apafi Mihálynak és II. Rákóczi Ferencnek. Viszont túlszárnyalta őt e téren Báthory István, Rákóczi Zsigmond és körülbelül vele egy szinten helyezkedik el Bocskai István és Bethlen Gábor. Másként alakulna ez a sorrend, ha olyan, Magyarországon is küzdő császári hadvezérekkel vetnénk össze személyét, mint amilyenek Schwendi, Tilly, Dampierre, Buquoi, Wallenstein, Montecuccoli, Lotharingiai Károly, Badeni Lajos vagy Savoyai Jenő voltak. Ám az ilyen összevetés is könnyen hamis eredményeket szülne, hiszen az utóbbiak egészen más fegyverzetű és képzettségű hadakat vezettek, mint Thököly, akárcsak a kuruc sereg sikerei idején is.

A legendás hírű „kuruc király” hadvezéri helyének pontos megrajzolása azután válhat lehetségessé, ha új alap kutatásokon nyugvó elemző vizsgálat foglalkozik majd a XVII. századi kuruc hadsereg szervezetének és harcainak történetével. Ennek hiányában csak vázlatos képet tudunk rajzolni arról a küzdelemről is, amelyet a kuruc sereg a török elleni, visszafoglaló háborúval párhuzamosan vívott a Habsburg-hatalom ellen.

FELSŐ-MAGYARORSZÁG VÉDELMEBEN: 1683-1685

Thököly Imre, felső-magyarországi kuruc fejedelem 1683-as hadikészülődéséről és táborba szállásáról így emlékezik meg egyik alattvalója, a tarcali nótárius:

„Méltóságos Tököli Imre Fejedelem hallván azon Csillagvezérnek [ti. Kara Musztafának] hatalmas erővel való jövetelét az Országnak akkori mellette lévő Fő-Rendeivel Fejedelmi solenis [fényes] pompával épen Eszékhez elébe mégyen, kitől ugyanottan a Fejedelemségben confirmáltatik [megerősítetik]. Onnan visszatérvén mingyárt fejedelmi parancsolatot ad ki a Nemes tizenhárom Vármegyéknek fegyveres szerrel táborba készületek és felülések felől”.

„Kevés idő múlva azért az egész nemes tizenhárom vármegye a parancsolat szerint a mezei lovas és gyalog hadakkal együtt Szikszóhoz gyülekezik táborba; hová a Fejedelem is királyi pompához hasonló solennitással Szerencsről Csanáros felől beérkezvén, sokféle puskának sűrű ropogásai között harmad napig feküdt a Bársonyos vize mellett... Ennekutána a Fejedelem egész

táborostól a vég [ti. Alsó-Magyarország nyugati határa] felé nyomakodván, a török is viszontag nagy hatalmas roppant erővel megszállván Austriának metropolisát [fővárosát], egész Impériumnak kolcsát, a keresztény világnak szemöldökbástyáját, a nagyhírű Bécs városát...”

Röviden érintenünk kell azt a kérdést: milyen történelmi szerepet játszott a török 1683-as Bécs elleni támadásában Thököly Imre? Közismert, hogy nemcsak a külföldi, de egyes magyar történelmi munkákban is – máig hatóan – él az a nézet, miszerint Thököly biztatta fel Kara Musztafát erre a támadásra. Mások – ettől némileg eltérően – azt állítják, hogy ha nem is Thököly biztatta fel a nagyvezért, de a kurucok hadi sikerei mindenképpen ösztönzőleg hatottak a török támadási kedvre. Miután a kortársi irodalomban sokan Franciaországot, annak királyát tekintették e támadás ösztönzőjének, nem érdektelen megvizsgálni: miként látták – ítélték meg -Thököly e szerepét maguk a franciák?

Pétis de La Croix, az egykori francia portai követ titkára, aki maga is jelen volt az 1682 októberében megtartott török katonai szemlén, a *Guerre des Turcs avec la Pologne, la Moscovie et la Hongrie* című; 1689-ben megjelent írásában azt emelte ki, hogy *Thököly jelen sem volt* a Bécs megtámadását eldöntő haditanácskozáson! Jean Leclerc, francia hugenotta pap a XVII. század végén megjelent, *Histoire d'Emeric comte de Tekeli, ou Mémoire pour servir á sa Vie* című munkájában határozottan állást foglalt amellett, hogy nem Thököly hozta Bécsre a törököt, sőt Thököly „éppúgy félt Bécs ostromának sikerétől és azoktól a következményektől, amely az erősség elfoglalásával jártak, mint ahogy előzetesen félt a császár győzelmétől”.

Úgy véljük, nem járunk messze az igazságtól, ha ezeket a francia kortársi véleményeket fogadjuk el mérvadóknak ebben a sokat vitatott problémában.

A török bécsi veresége után „a Felséges Lengyel Király egész táborával ezen Felső-Magyarország felé nyomakodik vissza olyan szándékkal lévén, hogy ezen bővkenyerű s boros földön, kiváltképen a Hegyalján mind az utazásnak terhe, mind a nagy éhség miatt eltikkadt hadát lankadtságából egész télen megnyugasztalja.

Kinek erre való közelítésének szomorú hírének hallván a Fejedelem is, mellette levő Fő-Rendekkel és egész hadával együtt általmegyén a Tiszán s Debreczenbe száll” – olvashatjuk a tarcali nótárius híradásában.

Egy ismeretlen késmárki nemes, rendkívül szűkszavú följegyzésében napról napra leírta Thököly hadainak Pozsonyig történő előnyomulását, majd visszatértét. Arról, hogy mennyi lehetett a Thököly parancsnoksága alatt fölvonuló kuruc had létszáma, eltérő adatokkal rendelkezünk. Az 1683. januári kassai gyűlés 17 900 kuruc katona téli szállásáról intézkedett. Ez év májusában Thököly 20 000 katonája számára kért ellátmányt a rendektől. Júliusban Putnoknál 18 000 katonával táborozott. A nyugati előnyomulása és a Dunántúl meghódolása alkalmával tovább növekedett a kuruc hadi létszám az itteni területek végbeli katonáinak és szabad hajdúinak csatlakozásával. Azt, hogy ez pontosan mennyit jelentett, nem tudjuk. Tekintetbe véve azt a körülményt, hogy a végvárakban őrséget kellett visszahagyni, 25 000 főnél semmiképpen sem taksálhatjuk nagyobbra az 1683 augusztusában Thökölyt uraló kuruc katonák számát.

Ez a had, mint tudjuk, nem vett részt sem Bécs körülzárásában, sem a Bécs alatti csatában. Július 29-én Lotharingiai Károly *Pozsonytól* vereséget mért a kuruc hadakra, augusztus 26-án pedig a lengyelek verték meg a morvaországi *Angernél* a tatár egységekkel itt portyázókat. Augusztus 27-én Kara Musztafa a bécsi táborába rendelte ugyan Thökölyt egész hadával az ostromban elszenvedett emberveszteségek pótlására, a „kuruc királynak” azonban esze ágában sem volt eleget tenni e kívánságnak! Sőt, szeptember 4-én követei Stádteldornál fölkeresték Lotharingiai Károlyt, és Pozsony, valamint a bányavárosok átengedése fejében följánlották a kuruc had török ellen fordulását. A „csendes herceg” nem engedte vissza Thököly követeit, és a kérést sem teljesítette. A „kuruc király” ekkor már *Léváig* visszavonult katonáival, de a követei október 19-én ismét megjelentek Lotharingiai Károlynál, és megismételték az ajánlatot. Tekintettel az időközben történetekre, Thököly már csak azt kérte, hogy Kassát és Felső-Magyarországot hagyják meg a kezén. A bécsi udvar azonban – amint már említettük – *feltétel nélküli meghódolást* kívánt tőle, amit

Thököly nem volt hajlandó teljesíteni. Miután nem jött létre a megegyezés, a kuruc hadsereg a Felső-Magyarországra vonult lengyel hadak elől visszahúzódott a Tisza mögé.

1683 végétől Thököly a Habsburg-ellenes harc rendíthetetlen hívének mutatta magát. A párizsi *Gazette* tudósítása szerint közölte az időközben sógorává lett Esterházy Pál nádorral: „Inkább fegyverrel a kézben hal meg, *Magyarország szabadságát, régi kiváltságait és a protestáns vallást védelmezve*, mintsem hogy engedje magát lépre csalni olyan ígéretekkel, amelyek teljesítése nagyon is bizonytalan”. Ezért legelszántabb híveivel katonai ellenállásra határozta el magát a tavasszal várható császári támadással szemben.

Az a körülmény, hogy Sobieski János lengyel király serege 1683. december közepén elhagyta Felső-Magyarországot, lehetővé tette Thököly számára, hogy oda visszatérjen hadaival. Arról, hogy milyen társadalmi és katonai bázissal rendelkezett ebben az időben, meglehetősen eltérő kortársi véleményeket olvashatunk. Freschot, Lotharingiai Károly udvari papja és titkára azt írja: „Feltűnő volt, hogy Tökölyi *elvesztvén saját híveinek bizalmát*, janicsárok és tatárokból álló őrséget vett magához saját biztonsága végett, furdalva szintúgy az ő lázadásának bűne, mint azon félelem által, hogy elhagyatva mindenkitől (mert naponként számosan váltak meg az ő zászlóitól) menekvés nélkül a bosszúállásnak és büntetésnek markába kerülhet”. Ezzel szemben a párizsi *Gazette* arról számol be, hogy *Thököly pártja naponta erősödik* azokkal a rendekkel, akik a pártfogását keresik. A néptömegek magatartásáról ezeket olvashatjuk: „A nép és a parasztok mindenféle élelmiszert visznek táborába és az utóbbiak maguk állnak őrt a környéken és megölik a császári katonákat vagy elragadják tőlük mindazt, ami a kezük közé kerül, úgy hogy nagyobb kárt okoznak nekik, mint az elégedetlenek [ti. a kurucok] hadai”.

Úgy véljük, a leghitelesebb a már többször idézett Babocsay Izsák tarcali nótárius leírása, aki a következőképpen festi az 1683 végi és 1684 eleji viszonyokat:

„Mingyárt új esztendő napján *kemény parancsolat* érkezik a Fejedelemtől a nemességnek haladék nélkül való insurrectioja [fölkelése] felől; mellynek gyalogjának Ungvár alá, a lovasának pedig

Nógrádhoz kellett kemény hideg téli időben menni. A honnan bizonyos számú élést tevékre és öszvérekre helyeztetvén, épen Érsek-újrba kísértének a Fejedelemmel együtt.

Ugyan ezen esztendőbeli kemény téli időben a pogány tatárnak egynéhány ezerből álló tábora a Tisza mellett Dob és Dada nevű helységeknel harmadnapig megszállott. Kiknek illy közellétek miatt tovább egy hétnél *kimondhatatlan félelemben* voltak az egész Hegyaljaiakkal együtt Tarczal városának lakosai is”.

Thököly felső-magyarországi társadalmi és katonai bázisa – ha meg is gyengült a török bécsi, majd párkányi veresége után az ezek nyomán támadt zavart és megingást hamar helyreállította a keménykezű fejedelem; hol szép szóval, hol pedig a megfélemlítés eszközét is igénybe véve. A hadsereg törzsgárdáját képező végbeliek és szabad hajdúk tömegei többségükben ugyanúgy mellette voltak, mint egy esztendővel korábban. Ők alkották a fő kényszerítő erőt a „kuruc király” kezében. Ehhez csak járulékként társult a török retorzióval való fenyegetés. Annál inkább, mert a török vezetők egyre gyanakvóbban és ellenségesebben tekintettek Thökölyre, s ő is igyekezett kerülni velük a szorosabb érintkezést.

Thököly még a legreménytelenebbnek tűnő eszközöket is igyekezett igénybe venni a mozgalom helyzetének erősítéséhez. A török szövetséges, protestáns fejedelem e célból levelet irt a török elleni harc szervezőjének, a pápának, amelyben elmondta: ő már 1683-ban kész volt véget vetni a Habsburg-ellenes küzdelemnek, de a császár nem egyezett bele, hogy a lengyel király legyen az egyik keze a szerződésnek. Emiatt arra kényszerült, hogy biztonsága érdekében „a török védelmet megtartsa”. Ám ezért sem őt, sem hiveit nem nevezhetik ezután „rebelliseknek”, hiszen csupán azoknak a kiváltságoknak a megtartásáért küzdenek, amelyeket a régi magyar királyok biztosítottak.

Thököly megnyilatkozásai, levelei rendkívül hasonlítanak Bocskai Istvánnak és híveinek 1605-ös nyilatkozataihoz, akik például az Európa népeihez és kormányaihoz intézett kiáltványukban hasonlóan indokolták, védték a török szövetségben vívott Habsburg-ellenes küzdelmüket. Nem kételkedhetünk benne, hogy a területi status quo és a protestánsok jogainak elismerése esetén a

kurucok készségesen csatlakoztak volna a török ellen küzdők táborához, ami – több nyugati politikus egybehangzó véleménye szerint is – óriási lökést adott volna a török elleni harcnak, s évekkel rövidíthette volna meg a háború időtartamát. A Habsburg-kormányzat azonban egyszerre akart leszámolni mind a törökkel, mind a magyarországi hatalmát korlátozó kuruc mozgalommal és a tőle független erdélyi fejedelmi hatalommal. Utóbbival ugyan még hajlott átmeneti egyezkedésre, de csupán addig, ameddig a kuruc állam bukásával Erdély határához nem ért. Ezt követően Erdéllyel szemben is hasonló magatartást tanúsított, mint Thököly fejedelemségével.

Joggal felmerülő kérdés: a magyar nemzet egy részének a török elleni háborúval párhuzamosan folytatott Habsburg-ellenes küzdelme mennyiben tekinthető Thököly szubjektív döntése függvényének? Úgy véljük, a magyarországi nagybirtok XVII. századi gazdasági, társadalmi és politikai súlyának és szerepének messzemenő figyelembevételével is helytelen lenne a harc folytatását a „kuruc király” egyéni állásfoglalásának tulajdonítani. Mert jóllehet Thököly állama magán viselte a *katonai diktatúra* nem egy jegyét, de Habsburg-ellenes küzdelem folyt olyan területen is, ahonnan Thököly katonái már végérvényesen kiszorultak, s így ott semmifajta pressziót nem fejthettek ki a lakosságra.

A Habsburg-ellenes harc okainak és körülményeinek a felderítéséhez tekintsük át röviden azt a fegyveres akciósorozatot, amelyet a Habsburg-kormányzat a két magyar fejedelemség elfoglalásáért és a birodalomba történő beolvasztásáért folytatott.

Ez a hadi akció tulajdonképpen 1684-ben kezdődött, amikor az úgynevezett felső-magyarországi császári hadtest harcba indult Thököly felső-magyarországi fejedelemségének elfoglalására. A császári hadoszlop mintegy 7000 főt számlált, parancsnokuk az egyelőre betegeskedő Schultz altábornagy volt. Vele szemben hasonló létszámú sereget tudott kiállítani Thököly is, mert a kuruc katonaság többi része a várakban volt szétosztva védelmi feladatokkal.

Ennek az évnek az első felét még Thököly harci sikerei jellemezték, amelyekről így számol be Lotharingiai Károly udvari papjának munkája: „A császárnak kárára ütött ki *Ungvárnak* Thököly

által vezetett ostroma, mert nemcsak hatalmába kerítette ezen helyet, dacára a lengyel és német őrség minden erőlködésének, kik közül az előbbiek elűzettek, az utóbbiak karóba vonattak az adott szó ellenére, hanem még a szomszéd helységeket is mind földúlta a gróf, melyek a köteles hűségnek érzelmeit az ő törvényes uralkodójuk iránt megőrizték; a honnan Zemplén vármegyén át visszafordulva váratlanul *Pulnok várára* ütött a Sajó folyó mellett, mely vár némely más csekélyesbb jelentőségű várakkal Szendrő és Fülek között elfoglaltatott, pusztított és felperzseltetett”. Más forrásokból tudjuk, hogy Schultz altábornagy hadoszlopának augusztusi megindulásáig Thököly katonái birtokba vették *Palocsát, Késmárkot, Csicsvát, Ungvári*, de a sok „*lézengő kurucság*” ellepte a Szepességet, Liptót, Árvát, Trencsént és Turócot is.

A betegségéből felépült Schultz altábornagy először *Kisszebent* rámadta meg, amely kis város az idézett forrásmű szerzője szerint egyike volt a „*lázadók fészkeinek*”. A védők nem hajlottak a megadásra, mire a császáriak erővel foglalták el a várost. Ekkor a császári vezér szabad folyást engedett bosszújának, „minek következtében *az egész őrség főnökével együtt fölkoncoltatott s a lángok martalékává lettek azon javak, melyek a hitszegés és megátalkodottság táplálékául szolgáltak*”. A szigorú eljárásan meghökkent „kuruc király” mintegy hétezer katonájával *Eperjeshez* vonult, a város ágyúinak oltalma alá, ahol biztonságban vélte magát. Schultz altábornagy, ezt hallván, elhatározta „meglepni öt egy éji zenével”. A támadó sereg elővédjét a kiváló Veterani ezredes vezette. Schultz a lovasságával és négy táborigyújával szeptember 17-re virradóan „midőn még setét vala, rajta ütött különféle támadásokkal, melyeket a trombiták és harci dobok még jobban lelkesítettek, megzavarva az előőrsöket, melyek azonnal a többiekre vettetének. A meglepett, álmukból ocsúdó kurucok közt nagy zavar támadt, ami bizony sok jó vitéz halálát vonta maga után”. A császári leírás szerint ötszáz kuruc holtteste borította a harc színhelyét, a többinek sikerült elmenekülnie. Köztük volt Thököly is, aki félig felöltözve hagyta el a helyet és Regécbe futott, ahol felesége Zrínyi Ilona is tartózkodott. Igaz, a császáriak vesztesége is számottevő volt, több tiszt is holtan maradt a harc színhelyén.

A császári vezér azt hitte, hogy a Thökölyt ért vereség nyomán megijedt eperjesi őrség majd megadja magát. Ám azt kellett tapasztalnia, hogy annak kapitánya, Tunyogi Sámuel igencsak „keménykedett”, és ellenállt minden meghódolási felszólításnak. Freschot táborj lelkész följegyzése szerint „az ő hitszegésök a leveretés után oda bevonultaknak dühe által méginkább megerősödve, *megátalkodottakká* tette őket azon elhatározásban, hogy védeni fogják magukat”. Az eperjesiek folytatták az ellenállást Schultz altábornagy seregének megismételt támadása idején is. Nem sikerült ezt megtenniük *Bánfa* és *Makovica* védőinek, amely erősségeket a császáriak néhány napos ostrom után elfoglaltak.

A császáriak katonai sikerei növelték az elpártolók, a meghódolók számát. Thököly október 19-i kiáltványában kifejtette: nagyobb sikereket ért volna el a mozgalom, ha az „*igaz ügyért*” harcolók közé nem keverednek "*bojtorjános mételyek, veszedelmes konkolyok*". Ekkor még mindig komoly bázisa volt az ellenállásnak Felső-Magyarországon. Erre utal többek között az a Brüsszelben megjelent beszámoló is, amelynek tanúsága szerint „több magyar nemesembert és főurat, akik Teckely [ti. Thököly] pártján vannak, agyonverték a parasztok, mert azt hitték, hogy el akarnak állni a gróftól és csatlakozni kívánnak a császáriakhoz”. Egy későbbi tudósítás pedig arról számol be, hogy a szegények menekülnek a császáriak elől és Thököly oltalma alá helyezik magukat.

Vajon pontosan tükrözik-e a tényeket ezek a Nyugat-Európában megjelent tudósítások?

Előrebocsáthatjuk, hogy bizonyos mértékig „lakkozták” a valós helyzetet. Számos egykorú forrás tanúsága szerint ugyanis a parasztnak több összeütközése volt a kuruc katonákkal is. Ám ahol megszűnt a kuruc uralom és rájuk telepedett a császári katonaság a maga nagyobb terheivel, ismét kuruc érzelmek lángoltak föl nemcsak a parasztnak, de a polgárok és a nemesek szívében is.

1685-ben a császári hadvezetés nagyobb erőt mozgósított Thököly kurucjai ellen, mint az előző esztendőben. A várakban állomásozó helyőrségeket nem számítva 6000 lovas és 5000 gyalogos vett részt ez év harcaiban. Ez a létszám ugyan most sem haladta meg a Magyarországon operáló erők tíz százalékát, mégis

elégségesnek bizonyult ahhoz, hogy néhány hónap leforgása alatt – Munkács kivételével – elfoglalja az egész felső-magyarországi kuruc fejedelemséget. Ehhez az eredményhez azonban nem csekély mértékben maga a török hatalom segítette hozzá a császáriakat.

Ennek az esztendőnek a harcait megörökítette többek között egy versrészlet is, amelyet az irodalomtudomány – egészen a legutóbbi időkig – a Rákóczi-szabadságharc idején keletkezettek közé sorolt, de amelyik tartalmi jegyei alapján csakis a XVII. század nyolcvanas éveiben keletkezhetett. A felső-magyarországi harcokat érintő versszak így hangzik:

*„Kassa tartván Eperjessel, Lőcse lengyelekkel,
Elpusztítván Tokaj várát tüzes fegyverekkel:
Igy ronták meg az országot ő kemény kezekkel,
Elrongálák, elpusztíták ő dühösségekkel.”*

A császáriak ez évi hadművelete tulajdonképpen most is kudarccal kezdődött. Freschot megfogalmazása szerint: „Meghiúsult a remény, hogy kézrekerítse *Ungvár* erődöt az ottan elkészített egyetértés segítségével, elvesztve ottan némely katonáit, kik a sikerben bízva megjelentek a vár előtt”. Emellett Petróczy kuruc ezeres kapitány csapatai *Nagy-Mihálynál* érzékeny veszteséget is okoztak a császáriaknak. Ezt követően csak bizonyos idő elteltével kezdett a császári had nagyobb akcióba Eperjes alatt. Akkor, amikor minden török-tatár csapatot a Dunához rendeltek, és így Thököly semmiképpen sem számíthatott katonai segítségre a török vezetéstől.

Eperjest Feldmayer Simon és Szenczi István parancsnoksága alatt mintegy 1700 főnyi kuruc helyőrség védte. Schultz altábornagy július végén először harc nélkül, fölszólításra akarta megvenni a jól erődített várost, de a védők elutasították a fölkínált feltételeket. Erre Schultz augusztus közepe táján módszeres ostromba kezdett, „s föllállítván elegendő üteget, döngetni kezdte erődítményeit”. A külváros elfoglalása tetemes véráldozatba került a császáriaknak, „nem fukarkodva a védők sem a védelemben, sem a támadásban [ti. kirohanásokban] leginkább lelkesülve azon hathatós segítytől, melyet Thököly helyezett nekik kilátásba. Vérengző volt a császáriakra nézve s nagy veszteséggel

járt a résekre intézett kemény támadás, melyet a védők hasonló makacssággal állottak ki” – állapítja meg a „csendes herceg” udvari papja. A források följegyezték azt is, hogy különösen a fegyvert fogott jobbágyok, mesterlegények és tanulók tüntették ki magukat ebben a küzdelemben, és hogy augusztus végéig több mint hatszáz császári katona vesztette életét az ostromban. A védők ellenállása akkor tört meg, amikor szeptember 12-én tudomásukra jutott Érsekújvár császári kézre kerülése, amit követett az ostromlóknak küldött csapaterősítés. Először a Thököly szolgálatában álló német katonaság kezdett egyezkedni, felajánlva, hogy bántatlanság fejében az általuk őrzött kaput megnyitja az ostromlakóknak. Velük párhuzamosan a megriadt polgárok is tárgyalásokba kezdtek a császáriakkal, s így az eddig bátran védett erődített város hamarosan Habsburg-kézre került.

Schultz altábornagy ezt követően *Tokaj* alá vonult, amelyet őrsége háromnapi bombázás után föladott neki. Rövidesen császári kézre került *Ónod, Szerencs, Boldogkő, Ibrány, Kisvárda* és *Kálló* is. E várak meghódolása ugyan érzékeny veszteséget jelentett a mozgalomnak, de Felső-Magyarország fővárosa Kassa, valamint Munkács, Ungvár, Sárospatak, Regéc, Szádvár még szilárdan kuruc kézben volt. Ezek megszerzése komoly gondot okozott volna a császáriaknak, ha nem jön segítségükre a váradi pasa hitszegő cselekménye: Thököly váradi elfogatása. Ennek alátámasztására idézzük Freschot munkáját, aki így írt a kassaiak Thököly elfogatása előtti magatartásáról:

Tokaj alól a császáriak *Kassa* alá vonulva „az összes lázadó városok fejét” megadásra szólították föl. Ám mivel „a lázadás épen úgy siket a figyelmeztetésekre, mint vak a veszélyek irányában, melyek azt fenyegetik, nemcsak hogy nem fogadták a kassaiak a hírnököt azon tisztelettel, melyet a népjog a legvadabb népek között is megállapított, hanem kigúnyolták azt, hetvenkedő feleletekkel s lelövetéssel fenyegetve üzték el”. Erre a császáriak október 5-én megkezdték a módszeres ostromműveleteket. A kassaiakat azonban ez sem riaszotta meg! „Annyira elbizakodtak, miként legkevésbé sem féltek attól a városban, hogy bajuk történhetnék, sőt inkább ujongva merészelték azt hirdetni, hogy öldöklést visznek végbe és zsákmányul ejtik az ostromkészületeket,

melyeket mint mondták, a vakmerőség vezérelt az ő kezeikbe”. A védők töretlen harci elszántságot tanúsítva várták a Thököly által ígért segítséget. „Nem csak hogy el nem fogadták a marshal [az ostromot irányító Caprara tábornagy] levelét, melyet ő mint az étket a dühös oroszoknak távolról s a falakon át nyújtatott nekik, hanem puskatúzzal fogadtattak a küldöttek és a levélvivők, ismételt kijelentések történtek, hogy meggyilkoltatik mindaz, ki ilyes ajánlással jő”.

Ezt a töretlen ellenállást számolta fel a Thököly elfogatásáról érkezett hír, amit Caprara juttatott be a városba. Ez olyan hatással járt, hogy – Freschot szavait idézve – „zavarodás állván a gőg, és legaljasabb félelem, a legszemtelenebb vakmerőség helyébe, ama Nabukkok ész és bátorságtól megfosztott oktalan barmok gyanánt mutatkoztak”. Október 25-én Kassa meghódolt, és a bátor őrség a szemben álló félhez állt, a törökellenes zászló alá sorakozott föl.

Kassa példáját követte az eddig ellenálló *Regéc, Ungvár, Sárospatak* és más kisebb várak őrsége. Egyetlen vár fokán lengette még a szél a kurucok zászlóját, a Zrínyi Ilona uralta Munkácson.

A „MUNKÁCSI HEROINA”

A munkácsi ostrom napjaiban gyermekei egy kis verssel köszöntötték fel névnapján anyjukat, a várvédő Zrínyi Ilonát. Ebben *Munkácsot* ahhoz a galileai Betuliához hasonlították, amelyet annak idején Judit védett meg az asszíroktól:

*„Munkács – Betulia! Mit mondasz ezekre,
Vitéz sok lakosi, szóltok mindenekre?
Hogy Isten tartotta ti szerencsétekre,
Ilona, nem Judit ment az ellenségre.
Ínség bilincseit kerülő magyarság,
Egy Munkács várában szorult az szabadság,
Kit egy Zrínyi szívő tartott meg asszonyosság,
Hol vagy, s hálát nem adsz, az egész magyarság!”*

A Munkácsot két éven át hősieesen védelmező Zrínyi Ilona alakja a történeti munkák nyomán ugyan maradandóan bevésődött a magyar nemzeti tudatba, de a historikusok elkövettek vele szemben egy udvariatlanságot is: *megöregítették őt jó kilenc esztendővel!* Jórészt

ebből származtak azután olyan következtetések, hogy Thököly Imre, a daliás „kuruc király” kizárólag anyagi érdekből *vehette* nőül a nála 14 esztendővel idősebb asszonyt. Jóllehet Thököly Imre és Zrínyi Ilona házasságának története többszörösen rácáfolt az ilyen vélekedések helytállóságára, azért azok mégis tartották – sőt tartják – magukat; főként a nagy korkülönbségre alapozva. Zrínyi Ilona azonban számos közvetett adat egybehangzó bizonyága szerint nem 1643-ban született, hanem 1652 elején, s így férjénél mindössze öt évvel volt idősebb. Ez pedig korántsem számított valamiféle kirívó dolognak abban az időben, ha meggondoljuk, hogy például Bercsényi Miklósnak első és második felesége tíz, illetve tizenegy évvel volt idősebb nála, s a közvélemény mégsem vont le ebből messzemenő következtetéseket.

Azt, hogy Zrínyi Ilona szenvedélyes szerelemmel szerette férjét, senki sem vitatta. Nagyrészt ezzel magyarázták állhatatosságát is, amellyel két évig ellenállt a császáriak támadásának és tartotta a felső-magyarországi kuruc fejedelemség utolsó bástyáját. Különben Zrínyi Ilonának férjéhez írott leveleiből az tűnik ki; ő maga nem látott valamiféle rendkívüli és különösen nagy dolgot abban, hogy egy vár védelmét ténylegesen vezette, irányította. Már pedig arról, hogy valóban ezt tette, tanúskodik többek között Cserei Mihály följegyzése is, aki elmondja: „maga is Thökölyné a bástyákra kimegyen és *a kisütögető ágyúkat maga igazgatja, aranyozza [irányozza] s sütögeti vala ki*, mely cselekedetivel a vitézlő népnek nagy szívet adott”. Az igazsághoz tartozik, hogy ezt más katonafeleségek is megtették ebben az időben. Egy császári hírszerző tiszt naplójában olvashatjuk, hogy 1678-ban Kassán Diepenthal ezredes neje naponta sütögetett ágyút a kurucokra, míg egy alkalommal az ágyú felrobbant és szétroncsolta a jobb karját.

Zrínyi Ilona 1686. május elején kelt levelében elsősorban katonái helytállását dicsérte férjének, de azért azt is megírta: „senki sem engemet sem két gyermekemet megijedt állapattal bizony nem láta, *voltunk készen fejőnk fennálltaig a várat megtartani*. Lássá immár, kikkel tett fel az ellenség, ha asszonyember vagyok is, Munkácson meg mertem várni őket, vigyék hírét máshová is!”

De vajon miként értékelte az asszony helytállását Lotharingiai Károly többször idézett udvari papja?

„Thökölynek *szerencsétlen neje*, táplálva a hiú reménytől, hogy férjének szerencséje újra föléled, *merészen* állott ellent a felszólításoknak, melyeket a császári hadvezérek intéztek hozzá, hogy mentse meg a nyilván látható romokból a kegyelemnek és bocsánatnak maradékát, melyet a császárnak kegyessége még ajánl neki; ámde *makacs bizalmatlansággal* bezárta füleit azok előtt, nyilvános proclamáció [kiáltvány] által lázadónak lőn kijelentve, s a császári fegyverek és megbosszulás céljának kitűzve a legelső hadjáratban. Ezen hölgynek ellenállása kétségkívül föltűnő példája leszen a mi századunkban *a bűn öntudata és a büntetéstől való félelem által sújtott istentelenségnek*”.

A török fogságból hamarosan kiszabadult és régi méltóságát visszanyert Thököly aggodalommal hallotta a munkácsi ostromról érkező híreket: „Ha feleségem, gyermekem [pontosabban mostoha gyermekei]” – írta a nagyvezérnek – „ellenség kezében esik és ily szorongatásában meg nem segítetik, jobb halálom mint sem életem”. Munkács stratégiai fontosságának ecsetelése után kérte; „adjon Nagyságod hamarabb segítséget, az mely útra tudom mehessek közelebb Munkácshoz”. A török vezetés meg is segítette volna a munkácsiakat, ha lett volna mivel. Azonban minden összevonható erőt Buda védelmére és fölmentésére összpontosítottak, s az sem járt sikerrel.

Elgondolkoztató, mit érezhetett a törökellenes családi hagyományokon fölnevelkedett, mindhalálig buzgón katolikus Zrinyi Ilona, amikor a Budát visszafoglaló seregek katonái ellen harcolt török szövetségben.

A családját ért sérelmek – apja kivégeztetése, anyja halálának körülményei, testvérének ártatlanul való bebörtönzése – oly mértékben Habsburg-ellenessé tették volna, hogy a törökellenes harci sikerek idején is kitartson az egyre inkább a szultán kegyeitől függő kurucok ügye mellett?

Vagy pedig a férje iránti olthatatlan szerelme szorított háttérbe minden családi hagyományból és neveltetésből származó érzést a „kuruc király” hitvesében?

Vagy talán ő is magáévá tette volna azok nézetét, akik szerint a Habsburg-uralom nagyobb veszélyeket rejt magában a törökénél?

Nehéz lenne ezekre a kérdésekre egyetlen ok kiemelésével válaszolni. Az a valószínű, hogy e *hatások összessége* alakította ki az asszonyban az elszánt ellenállás szellemét. S nem utolsósorban az a jellemvonás, amelyet a labanc Cserei így fogalmazott meg: „*Thökölyné bátor s férfi módon termeti asszony volt*”, aki nem is adta volna föl a várat 1688-ban sem – teszi hozzá ha nem következik be az árulás. Az 1688 februárjában bekövetkezett várfeladást a mai történetírás nem tekinti árulás következményének: az elkerülhetetlen szükség készítette az asszonyt arra. Számára különösen fájó volt annak az egyezménypontnak a teljesítése, amely megtiltott minden további érintkezést férjével, akit a bécsi udvar minden kegyelmet elvesztett lázadónak, „*polgári halott*”-nak deklarált. „*Hál annyira jutottam – fakadt ki elkeseredetten a hős lelkű asszony -, hogy szívem uram kárhoztatását magamnak kell aláírnom!*” Ezen felül el kellett tűrnie azt is, hogy Bécsbe érve gyermekeit elszakítsák tőle.

A remény azonban nem hagyta el, hogy viszontlátja még férjét. S bármily megalapozatlannak is tűnt ez a bizakodás, a jövő őt igazolta.

A „KURUC KIRÁLY” UTOLSÓ DIADALA

A lehetőséget ahhoz, hogy Thököly Imre személye még egyszer az európai érdeklődés homlokterébe kerüljön, a törökellenes háború menetében a franciák hadba lépése következtében beállott fordulat adta meg. Ám megvalósulásához nagyban hozzájárult a „kuruc király” töretlen elszántsága és kimagasló hadvezéri tudása. Az 1686 óta többnyire török fennhatóságú területen időző Thököly néhány ezernyi katonájával 1689-ig nem indíthatott nagyobb Habsburg-ellenes hadiakciót. Ebben az esztendőben azonban mintegy 8000 főnyi kuruc, román és török katonaságból álló hadoszlopával előbb a *Kladovo* melletti erődöt foglalta el, majd július 15-én diadallal bevonult *Orsovára*. Az Erdély védelmével megbízott Heissler Donát generális visszavonult Thököly elől, akinek előreküldött katonái *Mehádiát* kiürítve találták.

A „kuruc király” sikeres akciója szabaddá tette az utat Szófiától Temesvárig, ami önmagában is jelentős katonai eredmény

volt. Hatását tovább növelte az a győzelem, amelyet augusztusban *Újpalánkánál* aratott a császáriakon. A négy esztendeje „polgári halott”-nak kikiáltott férfiú eredményei ugyancsak meghökkentették a bécsi hadvezetést! Thököly előnyomulását csupán az állította meg, hogy a török seregek Dél-Szerbiában vereséget szenvedtek Badeni Lajos katonáitól, majd betörték Havasalföldre, amelynek uralkodója Moldvába futott. A nem sokkal ezután keletkezett *Nosza hajdú, firge varjú* kezdetű kuruc katonadal mindezt így örökítette meg:

*„Haja Tisza, haja Duna
Száva, Dráva vize!
Mindenkinek mikor árad,
Zavaros a vize;
Az német is hogy általjött,
Meváltozott ize.
Majré, csajré, Molduváre
Fut Havasalföldé,
Ungur, bungur, amaz rumuj
Sátorát fölszedte.
Szatuj majre, pita najre,
Nincs pénz, az ebverte!”*

Amikor a török vezetés élére a kiváló képességű Köprülü Musztafa nagyvezér került, fordult a hadi helyzet, s ekkor ragyogott föl ismét fényesen a „kuruc király” hírneve is, az 1690-es erdélyi hadjáratral.

Ennek előzménye volt, hogy az 1690 áprilisában elhalálozott Apafi Mihály helyébe a szultán Thököly Imrét nevezte ki Erdély fejedelmévé. Ezt a tényt a következő – keleti szóvirágoktól korántsem mentes – fermánban tudatta a Thököly támogatására rendelt havasalföldi vajdával, a tatár kánnal és az azovi beglerbéggel:

„A Jézus vallásán levő nagy fejedelmek dicsősége, a Messiás nemzetében a dicső nagyok választottja, *Felső-Magyarország királya Thököly Imre* – kinek legyen jó vége és jusson az üdvösség útjára – mivel rokonságban van Bethlen Gáborral, aki régebben Erdély fejedelme levén, erős oszlopú és magas rangú házam

irányában teljes őszinteséggel és odaadással szolgált s mivel a nagy Isten segítségével tőle is hasonló szolgálatot reményiek, ezért *öröklött birtokomat, Erdélyországot az említettnek adtam és adományoztam*”.

A Thököly parancsnoksága alatt álló sereg, amely a kisebb számú kuruc emigránsokon kívül most is törökökből, tatárokból és románokból állt, 1690 júliusában jelent meg az erdélyi határszéleken. Az egyesült hadak összlétszáma nemigen haladta meg a 16 000 főt. Szemben velük a fejedelemség védelmét Heissler Donát, a magát Buda 1686-os ostrománál is kitüntető generális irányította a rendelkezésre álló, erősen hiányos feltöltöttségű hét császári ezreddel és a hadra rendelt székelyekkel. A védők összlétszáma kevéssel haladta meg a 8000 főt, amely kontingensből a székelyek – a csatában jelen levő Cserei értékelésével ellentétben – ebben az időben már meglehetősen csekély harcértéket képviseltek. Igaz, a támadó hadból is a mintegy hétezernyi tatár és havasalföldi katonaság szintén csökkent értékű erő volt korszerűtlen fegyverzete és képzési hiányosságai miatt, ami némileg kiegyenlítette a létszámban mutatkozó különbséget.

A császári parancsnok a bozzai- vagy a töröcsvári-szorosoknál várta Thököly támadó hadának benyomulását, amelynek létszámát kémei elég pontosan felderítették. A „kuruc király” – és immáron designált erdélyi fejedelem – meg is kísérelte egy részhaddal a töröcsvári-szoroson való benyomulást. Ám amikor úgy látta, hogy ez bajosan sikerülhet, mert az egész ellenséges tábor ehhez a szoroshoz jött, mint „tanúit hadviselő ember practicával” élt. Amíg hadának egy kisebb része tovább „ellenkezett” a szorost védő császáriakkal, maga a had nagyobb részével – egyes adatok szerint mintegy 10 000 emberrel – „oly kietlen helyeken, s ösvényeken, meredek hegyeken”, ahol azelőtt gyalogos ember is alig járt, átkelt a havasokon, s úgy ereszkedett le csendben, teljesen váratlanul a tágas völgyekre.

Heissler, jóllehet meglepetéssel értesül az ellenfél nem várt hadmozdulatáról – pontosabban arról, hogy Thököly serege már a hátába került és fölsorakozott a zernyesti síkon -, nem veszítette el a fejét. Bízva a császári csapatok minőségi fölényében, szembevitte katonáit a fölsorakozott ellenféllel. Ott előre állította a

császári ezredeket, mögéjük pedig a székelyeket, akiket a szemtanú Cserei szerint „deák nyelven” így buzdított a harcra:

Zernyest látképe

„Majd kegyelmeteknek szép mulatsága leszen, meglátja kegyelmetek, *a török mind elszalad, nem állhatván meg a mi tűzünköt*, kegyelmetek osztán Isten hirivel űzze-vágja, s ha megtalálják kegyelmeteket nyomni, ne jöjön egyenesen a regimentek [ti. a császári ezredek] eleiben, hanem oldalaslag, s én esmét visszaverem a törököt”.

Teleki Mihály, az erdélyi hadak főgenerálisa, maga is szükségét érezte a székelyek bátorításának:

„Jó vitézek, erdélyiek, most az ideje, hogy a mi felséges császárunk hűsége mellett vitézül harcolván, magunknak s maradékunknak állandó nyugodalmat s szabadságot nagy dicsérettel szerezzünk, s házunkot, feleségeinket, gyermekeinket a török rabságától s annak a gonosz Thökölynek a tyrannusságától [zsarnokságától] megoltalmazzuk. Mert különben ha nem forgódunk, örökös jobbágyságba esik még a posteritásunk [utódaink] is. Holott *ha ez a német itt vész is, soha a német és töröknek Erdélyt nem engedi*, lévén Magyarországbán nagy erős ármádája, aki mindjárt benyomul s a törököt kiveri.

Hogy pedig énreám senki ne panaszkodjék, ország generálisa lévén elbúttam, im, ezt a fejér szakállamot ide kegyelmetek közben hoztam s kész vagyok itt is meghalni”.

A császári generális nyilvánvalóan arra számított, hogy puskásainak ösztüze megtöri a szemben álló könnyűlovasok rohamát. Thököly azonban újabb „practicával” élt: a császári had bal szárnyán húzódó cserjés mentén a feles számú tatárokat és

kurucokat küldött a császáriak bekerítésére. Ezt megakadályozandó, Heissler generális Doria ezredest hat század császári katonával és tizenhárom zászlóalja székellyel ellenük rendelte. A tatárok ekkor színleg megfutamodtak és a fősereg elé csalták a kikülönített osztag katonáit, akik „oda is rekedének, vissza nem jöhetvén helyekre”.

Thököly látva a császári bal szárny megritkulását, „nagy sűrű roppant sereggel, harminckét zászlót hozván elől, könnyen voltak hatezren, nagy sebes nyargalással szemben jövének. Kiket közel várván a német, noha csak két lineában [vonalban] állanak vala, olyan emberül excipiála [fogadta] lövéssel, hogy kilenc zászlót olvasék meg, aki egyszersmind a földre borulva, török is, amint azután hallottam bizonyoson, közel kétszázig való elhulla; de a többi a holttesteken általjövén, a lineákon általmene és a németet megbontá.

A *székelység* meglátván, hogy a németen általjött a török, még csak kópiát sem emele, hanem *rettenetes zúgással megszaladó*. A német is esziben vévén, hogy fut a székelység, ő is nyomulni kezde”.

Jóllehet, a Doria ezredessel levő hat német század hosszabb időn át vitézül tartotta magát, s végül „erősen puskázva eljövének békével”, a győzelem Thökölyé lett.

Minden bizannyal, ha valamely nyugat-európai hadvezér hajtott volna végre ilyen harcászati bravúrt, nevét és cselekedetét ma is követendő példaként tanítanak a katonai akadémiákon. Ám Thököly Imre csak egy közép-kelet-európai kis nép fia volt, akinek katonai kiválóságát még saját nemzete sem becsüli meg méltóképpen. A kortársak mindenesetre nagyra értékelték haditettét. A győzelme nyomán támadt riadalmat a *Nosza hajdú, firge varjú* kezdetű vers így örökítette meg:

„Gyászol Buda! Eger tornya
Fönnyen hányja füstit,
Karámebes, Kisbelényes
Behumta jobb szemét,
Az tokosnak, rossz fattyának
Nem állhotja kezét.”

A riadalom, ami miatt Buda gyászolt és Egerből sűrűn küldték a jeladó füstjelzéseket, nem is volt megalapozatlan. Nemcsak azért, mert a zernyesti csata eredményeként Thököly kezére került Erdély, amelynek rendei őt a keresztényszigeti országgyűlésen engedelmesen fejedelmükké is választották, hanem mert a török nagyvezér újjászervezett serege már *Nándorfehérvárhoz* közeledett.

Thökölyt sokan megrótták amiatt, hogy a zernyesti győzelem után nem indult azonnal a megvert sereg üldözésére, illetve, hogy nem sietett Nándorfehérvárhoz, miáltal lehetővé tette Badeni Lajosnak, hogy túlerőt képezve ellene, kiszorítsa őt Erdélyből. Többen úgy foglaltak állást, ha Nándorfehérvárhoz vonul, katasztrofális helyzetbe hozhatta volna Badeni Lajost, aki így két tűz közé kerülve, minden bizonnyal vereséget szenved.

Ezek a bírálatok katonailag valóban megalapozottak: Thököly joggal fölróható stratégiai hibát követett el a zernyesti harcászati siker után. E téves lépés okát, úgy véljük, a rossz helyzetfelmérésen túl abban a szubjektív momentumban kell keresnünk, hogy az immáron öt esztendeje török földön élő kuruc katonák – Thökölyvel az élükön – szerettek volna végre *magyar földön* megkapaszkodni. Thököly minden bizonnyal nem számított arra, hogy Badeni Lajos Nándorfehérvárt sorsára hagyva, ellene vonul. Amikor hírt kapott a császári hadvezér közeledéséről, úgy döntött, kitér a nyílt csata vállalása elől, amely – tekintettel hadának heterogén voltára – minden bizonnyal megsemmisítő vereséggel járt volna rá nézve.

Badeni Lajosnak még így is elég gondot okozott, ami abból a leveléből is kitűnik, amelyet a fővezér 1690. október végén írt az uralkodónak:

„Azon vagyok mindenképpen, hogy az ellenséget sarokba szorítsam, s miután vele majdnem egész Erdélyt bejártam, most a tartomány szélén állunk mind a ketten, én a moldvai ő a havasalföldi sarokban, néhány mérföldnyire egymástól, *anélkül hogy minduntalan változó szándékát kitanulhattam volna*. Titkos, erőltetett menet által azért nem jöhettek még fölébe, mert attól tartottam, hogy jobbról vagy balról mellettem elosonván, a tartomány [ti Erdély] belsejébe vehetné magát; hogy Besztercén és Kolozsváron át Váradnál, vagy

Déván át Temesvárnál a törökhöz csatlakozván, *újából lázadásba hozhatná Magyarországot*”.

Badeni Lajos aggodalma, hogy a Magyarországra kijutó Thököly ott újra élesztheti a kuruc világot, nem volt teljesen alaptalan.

Érdekes adalékokat szolgáltat erre a tárgyilagosságra törekvő tarcali nótárius, Babocsay Izsák. 1685 végéről – tehát a kuruc fejedelemség megszűnéséről – írásában ezeket olvashatjuk:

„Ezen esztendőben kezdtek az egész Vármegyében s Magyarországon némelly Vármegyékben Tiszteken s Úri Fő-rendeken kívül a szegény nemességnek és mind kolcsos mind mező-városi s falusi lakosoknak s közrendeknek régi elejiknek számtalan vérek kiontásával szerzett és keresett *szabadságok ellen az idegen német nemzetnek vas jármába nyakokat szorítani*, és nagy sokakat szívekben megdobbantó, elméjekben megtébolyító, és holtig való nagy sóhajtással szép értékeiktől s javaiktól utolsó harapásig megfosztó és maradékjaikat is siralmas sorsra juttató *kimondhatatlan portiobeli fizetésnek és szertelen nagy adózásnak elviselhetetlenképen súlyos terhét fejekre szállítani*. Mellynek holnaponként való irremissibilis exactiojára [megbocsáthatatlan adóztatására] kegyetlen sarczoltató executiok [végrehajtások] alatt való hallatlan s iszonyú kínzásokkal sok megnyomorított helyek erejek felett kényszerítettnék”. A következő esztendőben Caraffa generális Debrecen lakosaitól 180 000 rhénusi forint – [mintegy 360 000 akkori magyar forint] – adót zsarolt ki a lakosok szörnyű kínzásával. „Mellynek teljesíthetetlen volta miatt sokaknak kezek lábokkal összekötöttetvén szertelenül kínoztattanak, némellyeknek ujaiknak közeik egész kezefejéig béfürésztettnék, és hallatlan csigázásoknak nemeivel rongáltatván iszonyatos kínokkal végezték sokan életeket e hallatlan való kegyetlenségű nagy ínségben”. Ha mindehhez hozzászámítjuk Caraffa 1687-es eperjesi vérengzéseit, elképzelhetjük, hogy milyen nagy volt az elkeseredés a Tiszántúlon és Felső-Magyarországon, s milyen nyitott fülekre talált volna az ide érkező „kuruc király” fegyverbe hívó szava!

Thökölyt azonban Badeni Lajos kiszorította Erdélyből, még hozzá úgy, hogy a Felső-Magyarországra jutást is elzárta előle. A „kuruc király” ugyan 1691-ben újából megpróbálkozott Erdély birtokba vételével, de Köprülü Musztafa döntő veresége elejét vette az ő

további sikereinek. Ismét emigrációba kényszerült török földre, s noha katonai és politikai súlya erősen lecsökkent, nem kis része volt annak az 1697-es fegyveres mozgalomnak a kirobbantásában, amely e néven vonult be a magyar históriába:

A HEGYALJAI KURUC FELKELÉS

Az 1697-es esztendőről többek között ezeket jegyezte föl Tarcal város többször idézett nemes nótáriusa:

„Ezen szomorú gyászt-hozó és sokaknak holtig való jajos veszélyt okozó siralmas emlékezetű esztendőben, némelly alacsony sorsú, a földet éretlen tanáccsal hirtelen való veszedelembé ejtő, erejek s értékek felett való nagy dolgokat kezdő, de azt végbe nem vihető, haza idétlen fijai *a hegyekben alkalmas időkig való titkos lappangások alatt feles számra szaporodván*, és a németnek is a várakban s városokban nagy vigyázatlanságokat, (kik inkább heverésben, dőzsölésben, éjjeli nappali kártyázásban, mint sem várak őrizetében voltak foglalatások) mindenestül fogva kitanulván; sőt némelly haza romlásával nem gondoló mostoha lakosok is alattomban velek egytet értvén, azoknak kész segítségekkel Szent Jakab hava első napja előtt való éjszakán [ti. július 1-re virradóan] *Tokaj és Patak* várát véletlenül [váratlanul] igen könnyen meghágnak, eggyzersmind egy időtájban meg is veszik, abban találtatott kevés németeket Schurmann nevű akkori Vice-Commendással [parancsnokhelyettessel] együtt mind lenyakazzák”. Ezzel szinte egy időben a *sátoraljaújhelyi vásárt* fosztogató császári katonákat a felkelők agyonverik, s *Tokaj* városát is „felverik”. A felkelők Tokaji Ferencet, Thököly egykori bizalmas kapitányát és Szalontai György végardói bírót választották fejüknek.

„Ezen hirtelenséggel lett változást a szőlőhegyeken fölöstökörni időtájban [reggeli idején] a kapások... meghallván, nagy örömmel és hamarsággal csoportonként futottanak és iparkodtanak a nagy prédának és nyereségnek kedvéért, kik azonnal kapási sorsokat változtatván, alacsony állapotokról is elfeledkeztvén, eggytől eggyig expertus [tapasztalt] vitéz ember módjára mind Fő Tisztekké akarának nagy hirtelen lenni, és a lakosokon, gazdájikon nagy fennhéjázással uralkodni... serio kezdettenek parancsolni és akárki fegyverét erőszakosan kezekhez kuporítani, s úgy magokat legottan a várívókhöz csatolni”.

A Tokaj várából kijött magyar helyőrség Tarcalon a lakosokat „halállal való fenyegetéssel kényszerítették sietséggel a velek való felkelésre és fegyverfogásra, erőszakosan hiteltetvén [eskettetvén] személyválogatás nélkül *nagy erős esketéssel mindeneket a haza szabadságának vindicatiojának praetextusával* [igénybevételének ürügyén] *Méltóságos Tököli Imre ő Nagysága hűségére*”.

E sorokból világosan kitűnik, hogy a tehetős, nemesi állapotú tarcali polgár – a Habsburg-uralomtól szenvedett sérelmek miatti elkeseredettsége ellenére -, nem csekély ellenérzésekkel szemlélte az erdőkben lappangó kurucok és a hozzájuk csatlakozó egyszerű emberek által kirobbantott fegyveres felkelést. Hasonlóan szól erről a Thököly hívéből ismét labanccá vedlett Cserei Mihály is:

„*Thököly Imre pedig régtől fogva alattomban járatván a Tokaj vidékieket, bolondul fellázasztá őket, és Tokaji Ferenc commendója [parancsnoksága] alatt hirtelen feltámadván, Tokajt és Sárospatakot éjszaka alattomban meghágyják, s a benne való német praesidiumot [helyőrséget] kardra hányván s elpraedálván, a körül való tartományt pusztítani kezdék*”.

A már többször idézett párizsi *Gazette* tudósítása szerint Tokaji Ferenc, a mintegy 4000 főnyi fegyveres felkelő vezére, egy kiáltványt bocsátott ki Felső-Magyarországon Thököly nevében. Ebben fölszólította mindazokat, „akik szeretik hazájukat és a nemesség szabadságjogait, s meg óhajtanak szabadulni jelen nyomorúságuktól, hogy fogjanak fegyvert késedelem nélkül”.

A felkelők arra számítottak, hogy az ifjú II. Rákóczi Ferenc az élükre áll, és ezzel biztosítani tudják a Habsburg-uralommal egyre elégedetlenebb felső-magyarországi nemesség és polgárság csatlakozását. Ugyanakkor abban is reménykedtek, hogy a szultán támadó akciójával lekötött császári hadvezetés egyelőre nem tud megfelelő erőt bevetni ellenük. Számításaikban, reményeikben azonban csalódniuk kellett. Amint Köpeczi Béla *Döntés előtt* című munkájában megállapítja: „Rákóczi főúrként reagált a parasztok jelentkezésére, s emiatt nem fogadta el közeledésüket”. Ugyanakkor Schlick császári tábornok egyik lovasezrede, amely késve hagyta el téli szállását, útjából visszafordulva, váratlanul a felkelőkre támadt.

Az első ütközet a kuruc felkelők és a császáriak között július 6-án zajlott le a *harangodi mezőn*. A felkelők Ónod felé nyomultak, amikor Böcshöz érve „reménytelenül szíveknek megdobbanásával kezdenek látni rendelt seregekben feles villogó compánia németeket fegyveresen, Ónadiakkal és több Labanczokkal együtt... A Ku-ruczok lovas seregének is egyik szárnya *minden tartózkodás nélkül vitézi nagy bátorsággal azon német seregekkel szemben menvén, velek derék véres harczot kezdettenek és eggynehányat hamarjában lovaikról le is döntögettenek*”. A kuruc balszárny azonban a német lovasok első ösztüzére megfutott, a gyalogságot "*farkas-kaszára*" hagyván, ami miatt a vitézül küzdő jobbszárnyak is vissza kellett vonulnia. „Noha mindazáltal – folytatja Babocsay – az elhagyatott szegény gyalogság is alkalmas ideig *magát emberkedve oltalmazta*, de végre a német seregektől körülfogattatván, nagyobb része egy rakásban öletett vágatott”. Harmadnap 373 kuruc tetemet raktak halomba itt. Babocsay elmondása szerint a németek is érzékeny veszteséget szenvedtek. A győzelem után rögtön Eger felé elvonultak, átadván ezzel a terepet a menekülésből összeverődő kurucoknak.

Erről az első harangodi csatáról II. Rákóczi Ferenc is megemlékezett a *Vallomások*-ban: „Számra sokkal többen voltak a felkelők, mint a dragonyosok, de haditudományban és gyakorlottságban annál kevesebbet értek; nagyobbbrészt csak lándzsákkal, kaszákkal, fustélyokkal voltak felfegyverkezve. Rendezetlenül rohanták meg a németeket (akiknek a parancsnoka Ritschan ezredes volt), akik erre az első rohamra valóban meg is inogtak; de amikor javában folyt az ütközet, egyszerre megérkezett Deák Pál magyar ezrede és a nép hadát bekerítve és hátbatámadva, fejvesztett futásra kényszerítette és megszerezte a győzelmet a németeknek”.

Rákóczi ugyan szemtanúktól hallotta a harangodi harc történetét, de amikor papírra vetette vallomásait, emlékezetében összefolyt az első és a második harangodi ütközet története. Ez utóbbira ugyanis július 11-én került sor: ekkor ütköztek meg a Kövér Ferenc vezetése alatt álló összeverődött kurucok Deák Pál labanc magyarjaival. Ez utóbbiak „az említett Kurucoknál – írja Babocsay – mind tudósabbak, mind serényebbek lévén, általok kevés munkával profligáltattanak

[legyőzettek] és legtöbben lovaiktól és fegyvereiktől megfosztattanak a szegény Kuruczok”. A második ütközetből megmenekülők előbb a tokaji és a pataki várban húzódtak meg. Amikor ezeket az erősségeket a császáriak elfoglalták, a megmaradtak a máramarosi havasokon át Moldvába, majd onnan a török birodalomba mentek, s ott Thökölyhez csatlakoztak. A Felső-Magyarországon maradtak pedig az erdőkben lappangtak, várva az újabb kuruc világ beköszöntét.

A felkelés leverését követő szörnyű megtorlásokat versekben is megörökítették. Az egyik változatban ezeket olvashatjuk:

*„Kiált Tokaj vára, jajgat Patak vára,
Kinek most hallatik rettenetes jaja.
Könyörgő szép szavunk minket meg nem tartott,
Gráciát [kegyelmet] fejünkre sehol nem találunk.
Sok asszonyi állat gyermeket fölvette,
Véle szép magzatját a Tiszába ölte.
Vérrel tájtékozék az Tiszának habja,
Rakva volt hottesttel az város utcája.
Miként Szodomának kénköves esővel,
Úgy volt veszedelmünk nagy hirtelenséggel.”*

A vers szerzője ugyan kárhozza a kuruc felkelés szervezőit, és vezetőit is, akik miatt ez a megtorlás történt, de a kuruc érzelmek a terror nyomán sem haltak ki az emberekből. Amint a Hágában megjelenő *Lettres historiques...* írta 1699-ben:

„Ez egy olyan ország, ahol a népek nincsenek hozzászokva ahhoz, hogy sokáig nyugalomban maradjanak. A protestánsok még nagy számmal élnek itt és félnek attól, hogy nem határozták-e el teljes kiirtásukat és szinte bizonyosak abban, hogy a török vagy közvetve, vagy közvetlenül támogatni fogja őket. Ez elég számukra ahhoz, hogy az *első alkalommal fegyvert fogjanak*, amikor úgy érzik, hogy erre okuk van”.

A törökre támaszkodó Habsburg-ellenesség azon országrész lakosságánál volt erős, amely nem élt török uralom alatt. A magyar lakosság tekintélyes része viszont, a Habsburg-uralom egyre

súlyosabb terhei ellenére, másfél évtizeden át küzdött vérrel és munkával a török kiűzéséért.

MAGYAROK A TÖRÖK ELLEN

BÉCS OSTROMA ELŐTT ÉS UTÁN

A bécsi kormányzat, nem csekély mértékben a kuruc hadi sikerek hatására, 1682. július végén közzétette és kihirdette a magyar katonaság visszaállításáról szóló uralkodói rendeletet, amely az 1671-es rendelkezést annulálta. Takáts Sándor szerint ez az intézkedés országszerte nagy örömet okozott, és Thökölynek, valamint a kuruc mozgalomnak többet ártott, mint az 1681. évi soproni gyűlés összes határozata. „A szükséges haderőt ugyanis a felkelők táborából vonták el – olvashatjuk a magyar haderő feloszlásának kísérleteiről írt közismert tanulmányában -, s így már az 1682. év végén a felkelők táborai mindenütt bomladoztak. Az átpártolás, mit az általános amnesztia is támogatott, folyton nagyobb mérveket öltött”. Takáts adatai szerint a Habsburg-uralkodót szolgáló magyar katonaság – mezei ezredek és végbeliek – létszáma már 1682 novemberében több mint kilencezerre rúgott.

Az újabb kutatások adatai nem mindenben támasztják alá Takáts megállapításának helytálló voltát. Benczédi László 1980-ban megjelent, többször idézett munkájában olvashatjuk, hogy amikor Thököly eljutott a soproni országgyűlés teljes elutasításának álláspontjára, vélekedésétől nem tért el a mögötte álló, különben több tekintetben megoszlott kuruc tábor felfogása sem. Közkatonák és haditisztek, kuruc vitézek és birtokos nemesek, új kurucok és régi ellenzékiek, thökölyánusok és transylvanisták *teljes egységben* fordultak el „a német hitegetésektől”. S csaknem egy napon a császári rendelet közzétételével adta ki Thököly Imre felső-magyarországi fejedelem is azt a kiáltványát, amelyben minden magyar országlakost felszólított a csatlakozásra. Minden valószínűség szerint a császári rendelkezés elsősorban azokra a dunántúli és alsó-magyarországi magyar katonákra hatott, akik e területekhez kötődően, nem vállaltak szolgálatot Thököly hadseregében. Ám ezek mentalitására is jellemző fényt vet az a levél, amelyet Balogh Miklós Csanádi püspök írt 1682. október elején egy püspök barátjának: „Uczákon, korcsmákon csak publice

[nyíltan] kiált dunántúl való nép [ti. a megyei hadak katonasága]: *El megyünk mink pogány ellen, de bizony magyar ellen kardot nem vonszunk!*”

Amikor Esterházy Pál nádor megbízható értesüléseket kapott Kara Musztafa nagyvezér háborús készülődéséről, 1683. február 5-én a következő fölhívással fordult a vármegyékhez:

„Nem kétljük azonban, vagyon értésére Kegyelmeteknek, mely nagy készüllettel legyen az török ellenség kétség kívül szegény elnyomorodott hazánk s nemzetünk ellen. Hogy azért mi is mind Isten s mind világ előtt igaz keresztény magyar vérünket megmutassuk, az Természetnek Törvénye szerint is méltó és szükséges, hogy oltalmunkrul *tehetségünk szerint* gondolkodgyunk. Kegyelmeteket annak okáért intjük Tisztünk szerint is, hogy maga gyűlésében gondolkodván megmaradásáról, micsoda és mennyi számú néppel kelhet föl a természet szerént való ellenség ellen, minket tudósítani hova hamarébb el ne mulassa”.

Milyen létszámú fegyveres erőre számíthatott a nádor a megyék és az urak fegyverfogása esetén?

Egy 1683 elején kelt, s az uralkodónak küldött jelentésében Esterházy annak a véleményének adott kifejezést, hogy mintegy ötezer emberre. „De ha célt akarunk érni – fűzte hozzá – alkalmas eszközökhöz is kell nyúlnunk. Már pedig *az együvé hivott urak keservesen panaszkodtak, mint bánik velök Felséged idegen katonasága*: oly annyira, hogy az országnak Felségedhez még hű maradt parányi része is veszendőbe megyen rövid idő alatt, ha ama kicsapongások meg nem gátoltatnak. S akkor mint szolgálhassák Felségedet a nyomorú haza fiak, nehéz átlátni. Mert ha e télen még tönkre jönnek, szükségkép koplalni fog a katona s a jobbágy, s mikorra ki fogott nyaralni, és *kétségbeesésében a föld népe talán éppen az ellenséghez csatlakozik*.

Felséged nem képzelheti magának, *mily szabadson él a katona* [ti. az idegen zsoldos] *Magyarországon*, mindent ingyen akar mind magának mind lovainak, pedig az örökös tartományok, úgy tudom, gondoskodnak eltartásáról, s Felséged is szigorúan megparancsolta, hogy ilyenektől óvakodjék. Ennek dacára azonban *gyötri a nemességet, gyötri a pórt*; miért is méltóztassék Felséged

kegyelmesen intézkedni ez ügyben, hogy a nemzet minél alkalmasabbá váljék hűségének tettleges tanúsítására.

Kívánták továbbá az urak, hogy a háború színhelyéül ne választassék az országnak Felségedet uraló része, hanem az ellenség földje; mert *hogymint fogjon fegyvert a magyar nép, ha mindkét fél seregeinek pusztítását kell elviselnie*. S e tekintetben az urak mindannyian kivált *Esztergom vívása* mellett nyilatkoztak. Oly terv, melyet már egy évvel ezelőtt szerencsém volt Felséged figyelmébe ajánlani.

Szükséges továbbá, harmadszor, hogy a véghadakból [ti. a magyar végvári katonaságból] külön belföldi sereg is alakíttassék, még pedig ideje-korán, mert a hadviselést már márciusban kellene megnyitni. Végre a személyes felkelés iránt már most kellene írni a megyékre, hogy felhívásomra haladék nélkül körülöttem gyülekezessenek; tavaly is az idő rövidségét vetették elmaradásuk s gyér megjelenésök okául”.

Március 18-án Esterházy nádor kibocsátotta a megyéknek a hadbaszólító pátensét:

„Az egész kereszténységet, főképen pedig régi vitéz magyar nemzetünket mindenkor gyűlölő pogány török minemű kegyetlenséggel feni fogát szegény édes hazánk ellen, nyilván vagyon kegyelmetek előtt, ki nagy hadi készülettel lévén, azon van, hogy elsőben is ezt a megromlott, s már nagyobb részt igája alá hajtott országot semmivé tegye, aztán a többi kereszténységet is épenséggel megtapodja. S noha némelyeknek közöttünk színes álnok praktikája és szava által szabadságot ígér; bizonyára utolsó rabságunkra céloz. Elégséges példát mutat a görög birodalom sok más keresztény országokkal együtt, melyek birtoka alatt vannak, *a holott kirekesztetett minden nemes vér, gyalázatos rabságban tartatik a kereszténység*.

Látván azért kegyelmes atyáskodó királyunk ő felsége, édes hazánkunk, úgy mint kedves országának nagy veszedelemben forgó állapotját, a mi sokszori alázatos nádorispányi közbevetésünket is méltó tekintetbe vevén, igen nagy s égis magasztalható kegyelmességéből elhatározta magát, hogy Isten áldásából maga szép számos hadaival lövő szerszámival s más ahoz való hadi

állapotokkal a keresztény vért szomjúhozó pogány ellenségnek nemcsak ellene álljon, de még Isten jóvoltából azon ellenség földén [ti. a török hódoltság alatti területen] is nyomakodtassa [előnyomultassa] hadait. Járulván még ehhez némely felséges keresztény királyok segítsége is, kik kegyelmes urunkkal ő felségével egyetértvén, akarnak egy szívvel-lélekkel a közönséges [közös] ellenség ellen mind vízen s mind szárazon menni.

Most vagyon azért Isten által mód szegény hazánk pogány igája alól felszabadításában, s hogy ha szintén magyarok közül megcsalatott volna is egynémelyik az ellenség szép szavaitól, az elhajolván tőle koronás királyunk hívségére, s fegyvert fogván, mutassa meg régi eleinktől ránk származott magyarságát s értvén személyünk szerint mezőben szállásunkat, kapcsolja hozzánk kiki magát, hogy Isten kegyelméből együtt levén, mehessünk bátran ellenségünkre, s megmutassuk mind kegyelmes királyunkhoz s mind pedig édes hazánkhoz igaz kötelességünket, most lévén egyszer nemzetünknek igen szép alkalmatossága, hogy az egész kereszténység előtt... örök dicséretre méltó magyarságát megmutassa”.

A nádori mozgósító levél politikai érvelése csaknem ugyanaz mint az ellentáborban Thökölyé: az „igaz magyarságra” apellál mindkettő, s az „édes haza” védelmére. Csupán az ellenség megnevezése más. Vajon milyen foganatja lett volna a nádor mozgósító felhívásának, ha a császári hadak 1683-ban nem ürítik ki Magyarországot? Nehéz erre válaszolni, mert a császári hadvezetés kiürítést elrendelő döntése kész helyzet elé állította a még Habsburg-fennhatóság alatt maradt nyugati országrész lakosságát. Így csupán két dolog között választhatott: vagy behódol a töröknek, illetve Thököly megbízottainak, vagy martalékává válik a török megtorlásnak.

Esterházy János győri vicegenerális 1683. június 12-én nem csekély zavarral írta Batthyány Ádámnak dunántúli főkapitányhelyettesnek, hogy Érsekújvár alól elvonult az „ármáda”, és senki nem tudja biztosan ennek az okát. Vannak, akik fegyverszünetkötésre gondolnak, mások pedig arra, hogy miután a török főszereg átjött Eszéknél a Dráván, a császári sereg vezetői „tartottak attul, hogy ne superveniáljon [jöjjön rájuk] hirtelen, más

része pedig a Dráva mellett fel ne menjen Horvátország felé”. Majd így folytatja: „Azonban *Isten tudja secretumjokat* [titkukat], *miért köllött ennek így lenni!*” Kifogásolta azt is, hogy a nádor Újvár alól magával vitte a magyar hadakat, mert így a császári had is magyarok nélkül maradt, s a magyarországi területek is.

A magyar végvári parancsnokok ekkor még el voltak szánva az ellenállásra. Legalábbis ez olvasható ki abból a levélből, amelyet a Pápán összegyűlt végbeli vezetők, nevezetesen Babocsay Ferenc veszprémi főkapitány, Bezerédy István pápai vicekapitány, Kétheli János titeli kapitány, Vörös Pál csobánci kapitány, Thóti Lengyel János szigligeti kapitány, Vörös István vázsonyi vicekapitány, Fehér János keszthelyi „substitutus kapitány” – vagyis helyettes kapitány – ez év június 12-én írtak, s e közös levelükben arról biztosították Batthyány Ádám dunántúli vicegenerálist: „Mi is obligáljuk [kötelezzük] arra mindnyájan magunkat: valamit érthetünk, hallhatunk, az természet szerént való pogány ellenségnek reánk való dühösségébül, mindeneket Nagyságodnak sietséggel megírnya és Nagyságoddal parancsolatja szerént *mindent megcselekedni és elkövetni szegény Hazánk javáért és megmaradásáért készek leszünk*”.

Kara Musztafa nagyvezér 1683. június 15-én a dárdai táborából kiáltványt intézett a magyarokhoz, amelyben szabadságjogaik és vagyonuk sértetlen fennmaradását ígérte nekik, ha Thökölyvel együtt a Portához állnak. Azt is kilátásba helyezte: ha nem akarják elismerni, hogy egyedül a szultán kegyelmében rejlik rájuk nézve a béke és a nyugalom forrása, összességükben és fejenként is kegyetlenül meglakolnak.

Az egykorú, ismeretlen labancpárti szerző verse az alábbiakkal indokolja a kialakult helyzetet és a nyugati országrész lakosságának *elkerülhetetlen* behódolását:

*„Győr felől a pogány iszonyú táborát
Becs felé indítván rettentő ostromát...
Mindenütt a szörnyű tűzláng gyulladása
Rémíti e kis helyt a tatár rablása...
Kénytelen vagy tehát így meghódulnod
Utolsó fottodig adózóvá jutnod,*

*Hogy sem, ellenállván, por s hamuvá válnod
Mások példáira pogány kézre szállnod.”*

A *Magyar városokról* című, ez idő tájt keletkezett vers így festi nyugati országrész városainak helyzetét a Bécs ostroma alatti hetekben:

*„Köszög készült kézfogáshoz nyalka kurucokkal
Midőn eleiben mentek nagy ajándékokkal,
Kócsak-tollyut adván nékik arany koszorúkkal
Mégis végre kezet fogott rongyos labancokkal.
Kis Szombathely szép kis város, kurucok mátkája
Ott tartatik a magyarok virágos zászlója,
Szent Mártonnak, mint fiának, címeres palástja.
Kevély Pápa, mintegy páva, de nincsen orcája
Mert akármely nyalka kuruc könnyen fér hozzája,
Nem gátolja földből épült posványos bástyája
Sem peniglen sárból csinált sarampós kapuja.”*

A nyugati országrész lakossága azt látta, hogy az a császári hadsereg, amely a nádori körlevél szavai szerint támadó hadjáratot szándékozott indítani Magyarországra „pogány igájából való felszabadítására” – Kara Musztafa nagyvezér közeledtének hírére harc nélkül kiűrtette csaknem az egész Magyarországot, átengedve azt a támadó kénye-kedvének. Ez szokatlan dolog volt, mert ha a bécsi udvar a XVII. században stratégiai előterepnek tekintette is Magyarországot nyugati részét, azért korábban a Rába-Vág vonalat sohasem adta föl a törökkel szemben. A töröknek átengedett dunántúli országrész lakosai egyszerre azt tapasztalták, hogy hatalmas, győzelemittas török sereg nyomul akadálytalanul Bécs alá, amelyet azután heteken át háborítatlanul ostromol! Stanford J. Shaw angol történész írja a *Between Old and New. Ottoman Empire under Sultan Selim III.* című munkájában: „Csupán Kara Musztafa pasa Bécs előtti kudarca 1683-ban és hadseregének ezt követő összeomlása tette tudatossá Európa számára az ottomán helyzetet és hogy azt javára használja ki”. Nem csoda tehát – tehetjük hozzá joggal -, hogy a magyarországiak, akik a török had megállíthatatlan

erejét saját szemükkel látták, nem is gondoltak az ellenállás lehetőségére.

Érdekesen tükrözik a helyzet alakulását azok a levelek, amelyeket dunántúli végbéli kapitányok és főurak írtak egymásnak ezekben a hetekben. Babocsay Ferenc veszprémi főkapitány, miután tudósította Batthyány Ádámot Kara Musztafa nagyvezér előnyomulási útvonaláról, valamint arról, hogy az eddig már mintegy háromezer katonát átszállított a hadsereg vízellátásának biztosítására és hogy a magyar jobbágyokkal mindenféle élelmiszert hordat a székesfehérvári mezőre, kérte a főkapitány-helyettest; jöjjön csapataival a fenyegetett *Veszprém* felé, mert ennek „mégis elmenne a híre és így megtartóztatná magát az *pogány eb*”. Mert ők ugyan készen állnak végházuk és a haza oltalmazására, „*de egy tábornak megfelelni, jól tudhatja Nagyságod elégtelenségünket*”. Három nappal később ugyancsak innen tudatták Batthyányval, hogy a Thököly-párti urak a törökök előjáróival együtt már *Várpalotához* érkeztek, s szorgalmazzák meghódolásukat. Azzal fenyegetik őket, ha nem hajolnak „*fegyver élire bocsáttatunk!*” Kétségbeesetten így zárul a levél: „Éppen kéz között vagyunk, nem tudjuk, honnand várjuk a segedelmet”.

A veszprémieknek ez volt az utolsó segélykérő írásuk, mert másnap, június 25-én Kondoray Mihály szegvári kapitány értesülése szerint *Veszprém*ben, *Tihanyban*, *Vázsonyban* már benn voltak a törökök és Thököly fejedelem emberei. Ő is fölvetette a kétségbeesett kérdést: „Mit kölessék minékünk cselekedni? Nagyságod [ti. Batthyány] találjon valami módot, hogy mihez tartsuk magunkat”. *Pápa* egyelőre még tartotta magát, és Esterházy János június 26-án innen biztatta Batthyányi: „Isten bizony megsegít minket. Az német is úgy teszen reflexiót [tekintetet] reánk, hahogy ő is mind hívségünkben, mind erőnkben bizakodhatik. Megírtam a végházakban kinek-kinek, hogy meg ne tántorodjanak. Én ezennel indulok Győr felé és a Herczegnek [ti. Lotharingiai Károlynak] minden dispositiojárul [rendelkezéséről] tudósítom Kegyelmedet”.

A *Pápán* maradt Bezerédy István várkapitány arról tájékoztatta Batthyányi, hogy „feles számú” török jön Csesznek felől Pápa irányába, ő hármat lövetett és ha az ellenség megérkezik, még többet is lövet. Segítséget kér, s tudatja: „több hírmondót

nem küldhetek, mert elrekesztenek bennünket”. A segítséget azonban hasztalan várták a pápaiak, s így ők is kénytelenek voltak meghódolni a törökökkel érkező kuruc megbízottaknak. Nem tehettek mást azok a dunántúli főurak sem, akiktől a segílyt várták. Az elkövetkező hetek leveleinek tanúsága szerint nemcsak Batthyány Ádám és Batthyány Kristóf hajtottak fejet a túlerő előtt, hanem Draskovich Miklós országbíró, sőt Esterházy Ferenc, a nádor test-véröccse is! A nádor, miután hallotta, hogy már Sopron is meghódolt, Fraknó várából előbb Máriazellbe bujdosott, majd követte a menekülő császárt.

Becs védelmében az egykorú adatok szerint mindössze 30 vagy 50 magyar vett részt Gombos Imre putnoki kapitány vezetése alatt. Kéry Ferenc gróf szeptember 1-jei levelének tanúsága szerint Gombos ezen a napon a szentjóbi béget a vízből húzta ki, akinél 300 aranyat talált, s katonáinak is „jó nyereségek” volt.

A putnoki kapitány és katonáinak ténykedése természetesen csupán epizódnak számíthatott a császárváros birtoklásáért folytatott küzdelemben. Akárcsak Esterházy Pál nádornak és bandériumának részvétele a bécsi vagy kahlenbergi csatában. A nádor ugyanis – az aulikus gróf Kéry Ferenc levelének tanúsága szerint – még idejekorán csatlakozott Lotharingiai Károly felmentő seregéhez, „s a döntő ütközetben személyesen részt vőn, sőt két lősebet is kapott”.

A bécsi csata utáni napokban az oszmán túlerő előtt meghajolni kényszerült dunántúli urak és végváriak sorra visszaálltak Lipót császár és magyar király hűségére. Babocsay Ferenc veszprémi főkapitány már szeptember 24-én jelentette Draskovich országbírónak: örömmel hallotta ő Felsége hadainak nagy diadalát. „Né-künk is parancsolja Nagyságod, hogy mi is mindnyájan kész szívvel és akarattal úgy készüljünk, hogy valamikor és valahova parancsolja Nagyságod, mi is *megindulhassunk – az kit jó szívvel és nagy örömmel megcselekszünk, valamint legjobban lehet!*” Ez év október 16-án a nádor Pozsonyból már 6000 magyar katonát vezetett Esztergom felé.

A törökök Bécs alatti veresége, majd az ezt követő párkányi csatavesztése érthetően örömmel és bizakodással töltötte el a török kiűzését kívánó magyarok szívét. Jól tükrözi ezt a hangulatot

többek között Szelepcsényi érsek 1683. október 23-án kelt levele az egri káptalannak:

„Minthogy pedig immár meg vigasztaltattunk Bécs allul Pogánynak el kergetésével, *vagyunk oly reménységben*, ad annyi szerencsét és győzedelmet az Isten az Köröszvény hadakat vezérlő dicsőséges Koronás Fejedelemnek Lengyel Királynak, hogy nem sokára Újvárat, Esztergomot Pogány markából felszabadítván az *Budát* is kezünkhez veszi”.

A bécsi udvar azonban ennél többet várt a magyaroktól. Ez derül ki abból a levélből is, amelyet Radossics Ferenc október 26-án írt Batthyány Kristófnak Linzből, ahol az özvegy császárné és környezete tartózkodott: „Nagy csudálkozással és rossz emlékezettel vannak itt sokan az egész magyar nemzet felől, hogy csak a sok gyülekezem várják egymásnak, azonban *nem sietnek oda, az hol ellenségnek kellene ártani*”.

A magyarok lelkesedését és harckészségét viszont az a magatartás csökkentette, amelyet az idegen hadak katonái és parancsnokai az ország lakossága iránt tanúsítottak. S ezt nem valamiféle magyar „túlérzékenység” állapította meg, hanem a Magyarországon végigvonuló Sobieski János lengyel király, aki ez év december 6-án azt írta feleségének: „*Semmi kétség, hogy a németeknek másképp kellene viselkedniük a magyarok iránt*”. Igaz, azt is hozzáfűzte a magyarokról: „ez a nép gonosz és kegyetlen”, mely utóbbi ítéletét arra alapozta, hogy Felső-Magyarországon a kuruc érzelmű lakosság meglehetősen ellenségesen viselkedett a császári csapatokkal szövetséges lengyelekkel szemben.

A különböző hatásoktól és érzelmektől befolyásolt magyarországi lakosság az 1684-es esztendőből kezdve nagyobb mértékben vette ki részét a fegyveres küzdelmekből, mint az előző évben. Esterházy Pál nádor egy 1684 elején kelt felterjesztésében az alábbi javaslatot tette Lipót császárnak és magyar királynak:

„A fenséges Lotharingiai herceg a maga armadájával Buda felé fogván operálni és Tököli ellen is kellvén valamely sereget küldeni, ezen 6-7000 német katonából álló sereget magamhoz vonhatnám, és én Isten segítségével azon fáradoznám, hogy Felső-Magyarországot Tököli igájától, a felkelő sereggel és egyéb

confiniárius és antemontanus [végbeli és bányavidéki] magyar katonákkal felszabadíthassam, sőt a szomszédos tartományokat mint például Morvaországot és Sziléziát az ellenséges becsapásoktól mentesíthetném;

a magyarok hűségéről nincs ok kételkedni, erre elegendő példák: Fülek, Böszörmény, Nagy-Károly, Kassa, Ajnácskő, Somoskő és egyebek, ahol a végső erőfeszítésig harcoltak Tököli és a török ellen; sőt *hogyan a táborban is igen sok és hasznos szolgálatokat tettek, azt magok a generális urak is bizonyíthatják*.

Hogy pedig esztendővel ezelőtt – ti. 1683-ban – nagy részök átment az ellenséghez, ennek okai először, hogy nem kaptak zsoldot, amiből megélhettek volna, másodsor, hogy *a császári armádia Magyarországot a törökök és a rebellesek karmai közt hagyván, kiment Ausztriába*”.

A nádor nem csekély mértékben azért akarta a vezetése alatt álló magyar haderőt Thököly ellen működtetni, hogy ne alárendelt szerepet kapjon a hadműveletekben Lotharingiai Károly alatt. Javaslatát azonban az uralkodó nem fogadta el, és Thököly ellen jórészt idegen zsoldosokat működtetett császári tábornokok és tisztek vezetésével. Azt a mintegy 15 000 főnyi magyar katonaságot, amely 1684-ben már a Habsburg-uralkodó zászlaja alatt sorakozott fel, zömében a török ellen használta fel. Sutoris János császári hírszerző tiszt följegyzéséből tudjuk, hogy a Buda ellen operáló seregben június 27-én, a váci csata előtt, a magyarok, akik között nagy tisztelete volt Szent László királynak, víg hazafias dalokat énekeltek, s a császári parancsnokok jelentései szerint is bátran helytálltak az összecsapásban.

Buda ez évi ostromműveleteiből a magyarok szintén kivették a részüket. A nádor, aki maga is jelen volt az ostromnál, július 20-án jelentette az uralkodónak, hogy az ekkor végrehajtott rohamban kétezer magyar gyalog is részt vett, derekasan viselve magát. Beszámol erről a Lotharingiai Károly mellett tartózkodó erdélyi követ is: „Az alsó városoknak a falát, mintegy 12 ölnyire az falat lelőtték, azon estve ostromot bocsátván nekie, *magyar* és német gyalogot, tüzes szerszámokat hányván egy óra alatt megvették”. Közülük kevesen haltak meg, s a sebesültek száma sem nagy. Napról napra több magyar harcos gyűlt Buda alá, immáron hétezen

vannak itt, néhány napon belül létszámuk még nagyobb lesz. Ám a nádor az idézett jelentésében a problémákról sem hallgatott: „Az szegény magyar katonák könyörögnek alázatosan, méltóztassék őket szolgálati készségükért *némi zsolddal* kegyelmesen megvigasztalni”.

A másnapi ütközetben Esterházy János győri vicekapitány vezetésével 1500 magyar huszár és 1000 magyar gyalogos is részt vett. Harc közben tanúsított bátor magatartásukról Badeni Lajos külön megemlékezett nagybátyjának, az Udvari Haditanács elnökének küldött levelében. A táborban levő erdélyi követ is azt írta: „az egész tisztek és a herceg [ti. Lotharingiai Károly] nagy dicséretét mondották a magyarok felül és meg is vallották publice [nyíltan] hogy *csak nem hadakozhatnak magyar nélkül a török ellen*”. A császári hadvezetés ennek ellenére továbbra is mostohán bánt a magyarokkal. Esterházy Pál nádor szeptember 29-én keserűen jelentette az uralkodónak: „A magyar katonaság is fogyni kezd a *végínsége* miatt, elesége nincsen, fizetése nem érkezik, szavakkal már nem tarthatom tovább őket”.

Majd így folytatta panasziratát: „S e nyomorúságnak közepette veszem a megyéknek szóló parancsot, mely a jövő télen is Magyarországon akarja szállásoltatni a hadakat, s mely oly zavarba ejti a nemzetet, hogy néhány nap alatt valamennyien távoznak a táborból. S ez igen természetes. Mert hiszen a múlt télen is épen a hű megyéket sújtotta a szállásolás, és *most ingyen, egy fillér díj nélkül szolgálunk, vérünket ontjuk Felsőgedért*: és ismét szállást adjunk, ismét nyomást [katonai elnyomást] szenvedjünk.

Mi, bizony – írja a sárga Habsburg-párti nádor – hű szolgálatunkért jutalmat, nem büntetést reméltünk, s a lotharingeni herceg tanúságot tehet őszinte buzgalmunk mellett. Isten a megmondhatója, mennyi fáradsággal szedegettem hadaimat együvé; három ezeret Újvár [Érsekújvár] bekerítésére szántam, két ezeret a Rábánál hagytam, Lesslie tábornok úrnak [a horvátországi hadtest parancsnokának] pedig két ezeret küldtem; s mint ez egy krajcárba sem került a fiscusnak [államkincstárnak], azon kevés kenyéren kívül, melyet itt [ti. a budai táborban] kiosztogattak, s mely nagyjából oly rossz volt, hogy senki sem volt képes megenni.

Esedeznek tehát alázatosan Felséged színe előtt e hazának nyomorúnál nyomorúbb fiai, s kérik Isten irgalmára, méltóztassék hű jobbágyait ezen elviselhetetlen teher alól felmenteni, s ha valahol szükség van Magyarországon katonaságra, legyen mód benne azt ott alkalmazni, hol jobb dolga is legyen, s honnan Felséged híveit nem fogja bolygatni”.

Minden bizonnyal helytelen lenne a nádor panaszában kizárólag egyéni sérelmeket, saját birtokainak pusztítása és jobbágyainak túlterheltsége miatti aggodalmat, s az elkerülhetetlen terhektől való szabadulási szándékot látni. Ha voltak is ilyen motívumok a panaszokban, az objektív helyzet az volt, hogy Magyarország lakossága már a háború kezdetekor rendkívül kimerült helyzetben volt. Ne feledjük; az 1664-ben végződő török háborút követően 1670-től kevés megszakítással polgárháború dúlt az amúgy is súlyos helyzetben levő országban, amely küzdelembe a török – ha kisebb erővel is mint 1683-tól kezdve – már 1681-től beavatkozott csapataival. Mindez fokozott megterhelést jelentett a lakosságnak, s ez a teher 1683-at követően évente közel kétszázezer idegen – császári és török – katona eltartásának súlyával növekedett!

Esterházy Pál nádor akként vonta meg az 1684-es magyarországi hadakozás mérlegét, hogy abban 25 000 magyar és horvát katona harcolt Lipót császár és király zászlai alatt a török ellen, és a téli szállás alkalmával 180 000 portiót szolgáltattak a katonaságnak, amelynek értéke mintegy ötmillió – mai értékben mintegy ötmilliárd – forintot tett ki.

Az óriási anyagi terhek mellett a török ellen küzdő magyar katonák tetemes véráldozatokat hoztak továbbra is a háborúban. Az 1685-ös hadjáratban a császári hadvezetés a magyar királyság területéről 20 000 magyar és 10 000 horvát katonával számolt. Ez a létszám az ez évben török ellen küzdő erők egynegyedét tette ki. A magyar katonai részvétel tetemesen megnövekedett a felsőmagyarországi kuruc fejedelemség összeomlását követő nagymérvű átállásokkal. Egy német tiszt írta 1685 októberében a kassai táborból: „Oly nagy számmal jönnek át hozzánk a fegyveres magyar csapatok, hogy Thököly megtért híveinek már eddig is 12 000-re növekedett serege több gondot ad, mintha ellenségeink volnának”. Ez év

novemberében a török ellen fordult volt kurucok létszáma a hivatalos kimutatások szerint 17 068 főre növekedett. Egy 1685 végén készült császári összefoglaló jelentés tanúsága szerint csupán Arad alatt 1500 magyar huszár és 2000 hajdú küzdött a török ellen.

Károlyi Árpád Buda visszavívásáról szóló művének adatai szerint 1685 végén és 1686 elején a magyar katonák Mercy és Heissler generálisok parancsnoksága alatt sorra foglalták vissza a töröktől *Hevest, Törökszentmiklósi, Szolnokot, Szarvasi, Aradot, Szentjóbót*, majd *Eger* és *Szeged* körül verték meg a török egységeket többször is. A tiszai és a tiszántúli vidékek felszabadítása a török uralom alól, ha császári tábornokok irányítása alatt ment is végbe, az csaknem kizárólag magyarok és pedig a volt Thököly-pártiak hallatlan érdeme – állapítja meg a jeles történész. S hogy ez nem valamiféle magyar nemzeti elfogultságból eredő túlzás, vagy a magyar katonák harcértékének idealizálása, az kitűnik többek között Buonvisi pápai nuncius 1686. május 12-i jelentéséből is, amelyben többek között ezeket olvashatjuk: „I capi alemanni scrivono tali cose della fedeltà e della bravura degl’Ungheri già rebelli, che ben si conosce la grande stima, che ne fanno”. [Olyan dolgokat írnak a német vezérek a megtért magyarok hűségéről és bravúrjairól, hogy nyilván látható, mekkora becsületet vívtak ki maguknak.]

A volt kurucok túlnyomó többsége, a nemegyszer tapasztalható mellőzés vagy bizalmatlanság ellenére, híven kitartott a török elleni harc ügye mellett Thököly török fogságból való kiszabadulása és korábbi méltóságába történt visszahelyezése után is. Pedig a „kuruc király” megkereste legtöbbjüket leveleivel, hogy visszahódítsa őket a maga hűségére. Ám például az a Petneházy Dávid, aki 1685 végéig a kuruc ügynek egyik legelszántabb harcosa volt, azt felelte Thököly megkeresésére: hódoljon meg ő is és álljon a török elleni küzdők közé. Károlyi Árpád megfogalmazása szerint Petrőczyn kívül egyetlen nevezetesebb ember sem állt vissza Thököly pártjára, csupán „az éhező, rongyos tömeg csoportosult körülötte, melynek a haditanács és a kamara nem tudott egy darab kenyeret nyomni a kezébe, hogy annak árán hűségben maradjon”.

A magyar királyság minden egyes talpalatnyi földjének visszavétele a töröktől magyar nemzeti érdekeket is szolgált, ám

mégis kiemelkedő politikai és katonai jelentősége volt Buda visszavételének.

MAGYAROK BUDA VISSZAFOGLALÁSÁBAN

Egyik régi vitapontja a magyar és a külföldi történetírásnak, hogy a magyarok milyen szerepet töltek be Buda visszavételében? Akárcsak az, hogy kik voltak az elsők a várba behatolók közül? Ma már egyre általánosabban elfogadott nézet nálunk is, hogy Buda visszavételét a töröktől csakis az a nagy európai összefogás eredményezhette, amely a XVII. század végén zajló háborúban létrejött. Magyarország és Erdély hadereje enélkül, önerőből, bármily áldozatok árán sem lett volna képes a török kiűzésére és természetesen Buda visszavételére sem. Ezt szem előtt tartva, a kérdésre, hogy jelentős segítséget nyújtott-e a magyarság Buda visszafoglalásához, egyértelmű igennel válaszolhatunk.

Nézzük meg először, hogy mikor, hogyan emlékezik meg a magyarokról a fővezér, Lotharingiai Károly?

Időrendbe véve naplója adatait, azt találjuk, hogy a fölvonuláskor a „csendes herceg” 11 800 magyar katonával számolt, akik részt vesznek a budai hadműveletekben. Június 18-ával kapcsolatban följegyzi: „A *huszárok* Ercsiben voltak és találkoztak 30 törökkel, akik Budára akartak menekülni, mivel nagyon nyugtalanok voltak a huszárok miatt. A huszárok az őrőségünkig üldözték őket, ahol három kivételével, akik bemenekültek, elfogták őket”.

Június 21-én Lotharingiai Károly parancsot adott Pálffy Jánosnak: „Menjen az egész császári és szövetséges lovassággal, kivéve a Székesfehérvár felé rendelt kommandókat, oda ahol legközelebb takarmányt talál majd, tartózkodjék ott és javítsa fel a lovasságot... E célra vegye igénybe a huszároknak és a parasztnak minden igyekezetét, mindenekelőtt azonban ügyeljen arra, hogy az ellenség ne furakodjék ő és mi közénk”. Július 21-én bukkannak fel újra a magyarok, amikor is a herceg följegyezte, hogy Pálffy tábornok a hadtestével megint *Ercsi* felé indult. 26-áról szólva megemlíti, hogy a bajor választófejedelemhez beosztott hajdúk elkészítették a kijelölt zárt sáncokhoz a közlekedőárkokat. 27-én ötven hajdút osztottak be a jobb oldali torony ellen intézendő

támadáshoz. 29-én feljegyezte: „Gróf Pálffy altábornagy úr ma ideérkezett a hadtestével.” Az augusztus 3-i ostromműveletekről szólva külön megemlíti, hogy a jobb oldali támadó oszlopba 50 *talpast* – vagyis magyar gyalogost – osztatott be, valamint hogy „a harmadik támadás a középső rondellánál a *talpasoknak* jutott”. 6-án gróf Batthyány Ádám felderítésre küldött különítménye foglyokat hozott a szeraszkir hadseregéből, akik szintén felderítésre mentek. A 7-i bejegyzésben azt olvashatjuk, hogy a Sváb-hegyen felállított ágyúk mellett Bercsényi-huszárok őrködnek, az alsó városfalnál egy elsáncolt táborban hajdúk vannak. Ezek a középső kapunál Esterházy János győri vicegenerálissal maradnak, a többi hajdú pedig az alsó kapunál, a folyam mellett táborozik, ezek a kaput őrzik. A magyar lovasokat megemlíti a „csendes herceg” a 14-i csatározásoknál is.

Az augusztus 19-éről 20-ára virradó éjszakával kapcsolatban ezeket olvashatjuk a naplóban: „Ma hírt kaptunk arról is, hogy a tatárok, számukat nem tudni, a temesvári basával egyesültek, hogy minket a pesti oldalon nyugtalanítsanak. Ezért a rendes pesti helyőrséghez Barkóczyt és Petneházyt, akik ott állomásoznak, valamint az egész Caraffa-regimentet vezényeltük. 20-án éjjel két magyar portyát küldünk ki az ellenség mozdulatainak megfigyelésére”. 25-én a herceg a magyarokat az elkészült Csillag-sáncba vezényelte. Még ezen a napon az alsóvárosi hajdúk elfogtak egy várbeli parasztgyereket, akitől értékes felvilágosításokat szereztek a védők helyzetéről. A törökök 29-én hajnalban az Óbudánál álló dunai őrséget támadták meg, a folyó melletti tornyot, ahol a magyar gyalogosok kitartóan állták a vártát. Amikor pedig a törökök az alsó fal mentén próbáltak előnyomulni, s egyesek megkísérelték, hogy átugorjanak a falon, „ezeket a fal túlsó oldalán levő hajdúk ütötték le”. Azok a törökök akik a Szent Pál-völgyön akartak keresztültörni, Pálffy Ferenc alezredes 5 magyar századával találták szembe magukat. Ezek véres harcban visszaűzték őket. 30-án érkeztek a táborba Scherffenberg erdélyi hadtestének katonái, köztük Csáky László huszárjai és 2 „talpas” század.

A döntő rohamról szólva a fővezér nem tér ki a magyarokra. Azt azonban megemlíti, hogy szeptember 5-én 2000 magyar katonát rendelt Budára Koháry István vicegenerális parancsnoksága

alatt. Szeptember 11-én pedig egy kiküldött magyar portya eredményes felderítő útjáról számol be.

Lotharingiai Károly szűkszavú följegyzései természetesen korántsem adnak teljes képet a Buda visszafoglalásában részt vevő magyarok harci tevékenységéről és elért eredményeiről. Szerencsére találkozunk velük más külföldi szemtanúk írásaiban is. Így többek között abban az angolból fordított munkában, amelyet a herceg közvetlen környezetében készítettek, és amelyet Deák Farkas adott ki magyarul.

Június 25-ével kapcsolatban ezeket olvashatjuk: „Ugyanez napon gróf Batthyány néhány lobogót mutatott be a Lotharingeni hercegnek, melyeket egy török lovas csapattól nyert, kik tizennégy vagy tizenöt csónakot kísértek, melyekben a budai őrség tisztjeinek feleségei és gyermekei voltak, kik a város kincsével együtt Nándorfehérvárra akartak menekülni, kiket azonban Batthyány huszárjai és hajdúi szétverték, gazdag zsákmányt nyervén”. (Ezeket a katonákat – amint azt R. Várkonyi Ágnes közelmúltban megjelent *Buda visszavívása, 1686. c.* könyvében is olvashatjuk – Bottyán János esztergomi lovaskapitány vezette.) Szól az angol nyelvű könyv a július 24-én lezajlott ostromról, amelynél ezer magyar gyalog „önkéntesen” ajánlkozott a rések megrohanására. Ezeknek azonban nagy veszteséget okozott a nem várt hatású aknarobbanás. E napon történt, hogy az egri őrségen nagy győzelmet arattak a Heissler generális seregében küzdő magyarok, Petneházy Dávid vezérlete alatt. A július 25-i budai harcokról szólva az idézett mű megemlíti, hogy a hajdúkat meglepte a janicsárok ösztüze, amellyel némi zavart okoztak a császári egységek között. Értesült a győri hajdúk 27-i áltámadásáról, s kiemeli, hogy más helyen a brandenburgiak közé beosztott hajdúk „igen jól viselték magukat”. Ezzel szemben a császáriakkal lévő hajdúk, „megrettenvén a tűztől, a félelem nem engedte, hogy álrohamukat a vízi oldalon megtegyék”. Augusztus 1-jén a tiszai hadtesttel néhány század magyar jött Buda alá, majd a következő napon Battyhány is megérkezett 2000 magyarral. Az augusztus 4-i rohamban a „hajdúk az alsó város falain belül helyeztettek el, s így ők ugyanazon eréllyel folytathatták rohamaikat, mint előbb”. Három nappal később a hajdúk magukra vállalták, hogy négyezer forintért a vár második falának

árkait huszonnégy óra alatt betöltik. Ugyanezen a napon a bajor választófejedelem egy 30 huszárból álló csapatot küldött a nagyvezér táborának felderítésére, „ezek hasonló számú törökkel találkozáskor, két óra hosszáig kergették őket, de az ellenség oly gyorsan elszaladt, hogy csak egyet vághattak le közülük és négyet foghattak el, akiket azután a táborba hozták”. Augusztus 8-án Batthyány huszárai egy 4000 főből álló török-tatár lovasegységet készítettek visszavonulásra.

Az augusztus 14-i csatával kapcsolatban ezeket olvashatjuk:

„Dünewald tábornok mellett *a huszárok fogadták az első támadást és habár a képzelhető vitézséggel harcoltak, kénytelenek voltak engedni, de látva, hogy a németek megsegítik őket, ők mentek át támadásba ... egész a halmokig üzték az ellenséget, s a huszároknak élénk találkozásuk volt ama török csapattal, mely a sereg visszavonulását fedezte*”.

Augusztus 17-én a magyar huszárok értékes foglyokat hoztak a táborba, akik beszámoltak a nagyvezér seregében eluralkodó csüggedésről. E hónap 25-én Lotharingiai Károly magyar huszárokat rendelt a török próbálkozások megghiúsítására. Az augusztus 29-i török próbálkozások alkalmával a bajor seregbe osztott magyar hajdúk hiúsították meg a törökök várba jutását.

A külföldi kortársi írások közül értékes adatokat találhatunk Comaro velencei követ és az önkéntesként Budánál harcoló Grimani lovag leveleiben a magyarok szerepléséről. Különösen ez utóbbi jelentései mérvadók, hiszen jelen lévén a táborban, közvetlenül szemlélhette a történeteket, és semmi oka nem volt rá, hogy elhallgassa vagy eltorzítsa a magyarok szerepét a magyar királyság fővárosának visszafoglalásában.

Grimani első budai jelentése július 16-án kelt, amelyben közli Comaro követtel, hogy Caprara generális hadtestéhez 2 000 magyar csatlakozik, „kiket minden pillanatban várnak ide.” Három nappal később beszámol arról a frissen kapott hírről, hogy az ellenség *Hatvan* környékén ötszáz magyart ölt meg a véres ütközetben. Azt is jelentették, hogy a magyarok Hatvanon túl egy csapat tatárt szétverték. A július 21-én kelt levelében arról ír, hogy az erre a napra virradó éjszakán magyar huszárok álltak lesben a táborban, abban

reménykedve, elfognak egy törököt, aki kimerészkedik a várból. Az ellenség helyett azonban az ostromlók egyik pattantyúsát – vagyis tüzerét – fogták el, aki a várba akart szökni az ellenséghez. Két nappal későbbi írásából arról értesülhetünk, hogy újabb 1500 főnyi magyar gyalogos érkezett a táborba. Ezek is részt vettek a tervezett rohamban, más magyarokkal együtt, akikről ezeket olvashatjuk: „*A magyarok száma növekszik, mert újabban is érkeztek ide talpasok és már egy 3000 talpasból és 2000 magyarból álló hadtestet képeznek, nem számítva a lovasokat*”. Felhasználásukról elég sajátosan gondolkodott a császári hadvezetés! A július 24-én estére tervezett rohammal kapcsolatban azt jelenti a velencei lovag: „Sok talpas, egy magyar gyalogos csapat hívatott össze, hogy *legelőszőr* közbelépjenek [ti. az élen rohamozzanak], hogy ha ott aknák volnának vagy az ostromlottak erőt [ti. erős ellenállást] fejtenének ki, *e csekélyebb értékű csapatok pusztuljanak el.*” Ez semmiképpen sem tekinthető Grimani lovag saját egyéni véleményének, hanem nyilvánvalóan azoktól a császári tisztektől hallotta, akikkel szüntelen érintkezésben volt, hogy minél pontosabb jelentéseket küldhessen Cornaro követnek. Július 26-i jelentésében kitért arra, hogy a török kirohanásakor „*sok hajdút vesztettünk*”, s hogy a másnapra tervezett rohamban 2000 hajdú a Víziváros előtt fog kikötni, és „*diversióképpen ama részhez felmászni*”. Négy nappal később arról számol be, hogy Pálffy tábornok is egyesült a táborral. Elmondja még a magyarokról a következőket: „A huszárok és a talpasok azon dolgoznak, hogy anyagot szállítsanak a részhez [ti. az ágyúk által tört rohamhelyhez], és *ezért kapnak némi fizetést*”. Ugyanakkor Pestről kivonták a megszálló császári erőket és helyükbe magyar gyalogosokat és lovasokat küldtek, azzal a céllal, „*hogy az ottani német gyalogságot alkalmasabb helyen lehessen felhasználni*”.

Augusztus, mint tudjuk, az ostrommunkálatok mellett a nagyvezér felmentő kísérleteinek elhárításával telt el. Augusztus 3-án Grimani örömmel jelentette, hogy holnap kell megérkeznie a táborba Petneházy Dávidnak, a volt kuruc ezeres kapitánynak „*2000 derék magyarral*”. Majd így folytatta: „*Jönnek a legderekabb magyarok, és úgy számítanak itt, hogy egészben vagy 8000 emberből álló hadtestet fognak képezni, alkalmas és hatásos erősítésül*”.

Még ugyanezen a napon a magyar „talpasoknak néhány némettel együtt a brandenburgiak oldalán *a legmeredekebb és legkedvezőtlenebb rész ellen kell menniük*, melyet az ellenség kevésbé véd, azért, hogy kényszerítsék azt erejét többfelé osztani”.

Az augusztus 7-i jelentésből megtudhatjuk, hogy Batthyány Ádám főkapitány-helyettesnek egy portyázó csapata elfogott a nagyvezér seregéből egy török hadnagyot három emberével, akiktől értékes adatokat reméltek megtudni. A magyaroktól várt erősítés éppen a legjobbkor érkezett – tér vissza korábbi jelentésében írtakra a velencei lovag-, s elmondja azt is, hogy az ellenséges állásoktól 12 lépésnyi távolságra lévő árkot magyar huszárok temetik be, akik ezért a rendkívül veszélyes feladat teljesítéséért „fejenként 1 tallért kapnak”. A nagyvezér serege ellen küzdő magyarokról augusztus 9-én számol be: Batthyány Ádám vezérlete alatt a bajor választófejedelem által megszállt völgytől 2500 magyar lovas vonult ki csatarendben és hosszú időn át harcolt a törökökkel és tatárokkal. Ezek a magyarok *„vitézül viselték magokat, a mint közvetlenül a harc után Ő Magassága [ti. a bajor választófejedelem] szájából hallottam dicséretüket”*. Állítólag a magyarok beszélgettek harc közben a törökökkel, érdeklődve tőlük további szándékaik felől. A megkérdezettek azt válaszolták: holnap folytatják a támadásokat, és nem hagyják nyugton az ostromlókat.

A jelentésekből úgy tűnik, hogy a magyaroknak az ellenséggel történő szóváltását a császári hadvezetés nem nehezményezte, sőt talán még bátorította is. Hogy miért? – arra vonatkozóan Grimani augusztus 12-i beszámolójából nyerhetünk némi támpontot: *„Az ellenségről szóló új hírek most sem egyeznek meg, de a lényegeset a magyarok jelentéseiből tudjuk”*. A nagyvezér ellen kivonulók között 1000 magyar gyalogos és 2000 magyar lovas volt, míg az ostromárkokban 2000 talpas és 1000 magyar lovas maradt. Ezek szerint a *Buda alatti sereg egyhetede ekkor is magyarokból állt*. A három nappal későbbi jelentésből tudjuk, hogy a csatában sok magyar huszár esett el. Talán ennek volt a következménye, hogy a győzelmi jelentést a zsákmányolt 34 török zászlóval együtt Pálffy János alezredes vitte Bécsbe a császárnak. Augusztus 24-én az Alsóvárosban lévő ostromlókat újabb 150 huszárral erősítették meg. Azt viszont nem említi meg Grimani, hogy a döntő

rohamban mennyi magyar vett részt. Csupán általánosságban írja, hogy 6000 gyalogosan és a 700 gyalog küzdő lovason kívül huszárok is voltak kirendelve. A magyar hajdúk alkalmazásáról olvashatjuk Károlyi Árpádnál: a megtartott haditanácskozás elhatározta, „miután a magyar hajdúk a fegyverrel ép oly ügyesen tudnak bánni, mint a törökök, közülük bizonyos számot ki kell válogatni, a gránátosok mellé adni s ismeretes fürgeségüket a török mellvéd tetejének megmászására fölhasználni”.

A külföldi szemtanúk adatainak áttekintése arról győz meg bennünket, hogy a Buda elfoglalására szervezett nagy nemzetközi összefogásban a magyarok olyan jelentős szerepet játszottak, amelyet az idegen nemzetbeliek is figyelemmel kísértek. A magyar források és feldolgozások összegzése szerint július hónap folyamán a győri, a kanizsai és a bányavárosi főkapitányságok területéről 5000 gyalogos és 3000 lovas küzdött Buda alatt. Hozzájuk csatlakozott augusztus elején Caraffa hadtestének magyar katonasága, mintegy 6000 főnyi, jobbára lovas katona. Augusztus közepén jött Koháry István 1500 emberével és a hó végén az erdélyi hadtest mintegy 1500 magyarja. Így 1686-ban Buda alatt – a csekély létszámú fölkelő megyei nemességen kívül – mintegy *15 000 magyar katona fordult meg és vett részt az ostromban, valamint a felmentő csapatok visszaverésében.*

Azt, hogy a megyei csapatok létszáma mennyi volt, csupán találgathatjuk. Nógrád megyéből például 250 lovas és 50 gyalogos lett Buda alá rendelve. „Mily könnyű lett volna ezt a számot megkészserezni, ha nem megháromszorozni – jegyzi meg a két világháború közötti magyar hadtörténeti szintézis szerzője – csak egy igen kis jóakarattal a haditanács és az udvari kamara részéről!” Elvileg valóban lehetséges lett volna akár 40 000 magyar katonát is szolgálatba fogadni és Buda ostrománál fölhasználni. A királyi Magyarország katonarétegeinek – végváriaknak és hajdúknak – a létszáma meg is haladta ezt a számot. Más kérdés, hogy egy ilyen létszámú magyar hadat miként lehetett volna beilleszteni a zömében nyugateurópai, állandó zsoldos ezredekbe álló seregbe? Úgyszintén az is, hogy ezek a többnyire könnyűlovas-egységek milyen mértékben lettek volna felhasználhatók a Buda alatti módszeres ostromműveletekben? Úgy tűnik, hogy a magyar történetírók és

hadtörténetírók túlnyomó része a XVII. század végi magyar katonaság fegyverzeti és képzettségi hiányosságokból fakadó alapvető *harcászati gyengéit* figyelmen kívül hagyva mondott ítéletet a császári hadvezetés intézkedéseiről; „*magyarellenességet*” orrontva ott is, ahol alapvetően nem erről volt szó. A magyar hadművészet a XVII. század végére – bármily fájó is kimondani – igen messze került az európai hadművészetfejlődés élvonalától. E korszak magyar hadserege – különböző objektív és szubjektív okok együttes következményeként – sokkal korszerűtlenebb volt például még a tizenöt éves török elleni háború magyar hadseregénél is. Ezen az alapvető tényen nem változtat az a körülmény, hogy a magyar katonák a visszafoglaló háborúban és Buda ostromában számos olyan egyéni hőstettet hajtottak végre, amelyekkel kivívták a nyugati hadvezérek és katonák őszinte bámulatát.

Egyik ilyen kiemelkedő hős Petneházy Dávid volt kuruc, most királyi ezeres kapitány, akinek Buda alatti hőstetteről és sorsáról a kortárs labanc történetíró, Cserei Mihály ezeket írta:

„A herceg [ti. Lotharingiai Károly] utolsó ostromot akarván tétetni, három felől való irruptiót [betörést] elrendel és nagy készüléttel az ostromhoz fognak, noha a városból is ugyan emberül forgódának és egynéhány ízben visszavágták a németet.

Azt meglátván Petneházy ... híres vitéz ember, a magyar hajdúsággal megindul és a török nem resistálhatván [állhatván] ellene, *legelsőben* is a magyarokkal együtt a kőfalakra felmegyen és a városban penetrál [behatol].

Mely csudálatos vitézi bátorságát lárván a német generálok, azt mondják vala egymásnak:

– Ez a Petneházy nem ember, hanem oroszlány!

A németek is *a magyarok után* mindenfelől berohanának...”

Cserei munkája szerint azonban Petneházynak nem sok jót hozott ez a kiemelkedő vitézség: „Mert *az németek* csudálván nagy próbáit és azért irigykedvén rája, holott már a német császár grófi titulust is küldött vala neki, *ebéd felett mérget adtanak be neki*. Melyet esziben vévén, asztaltól kimegyen és paripára ülven, a mezőben kínjában addig nyargalódzik, míg a méreg a melegtől s izzadástól nagyobb erőt vévén, megöli”.

E drámai történethez a labanc Cserei a következő tanulságot fűzte:

„Ha magyar vagy s sokáig élni akarsz, okos ne légy, vitéz ne légy, s pénzed se legyen sok!”

Cserei adatát, miszerint Petneházy Dávid volt az első, aki hajdúi élén Budavárba betört, a tudós Szalay László is átvette 1857-ben megjelent magyar történeti összefoglalásában, ahol ezt olvashatjuk: *„Első, aki Buda várba nyomult, Petneházy Dávid volt; a vitéz ezredes a pesti táborból átjött, a hajdúk élén nevét örökítendő.”* A Buda visszafoglalásának kétszázadik évfordulójára megjelent írások között Némethy Lajos a *Századok* hasábjain kétségbe vonta a Cserei által írtak helytállóságát és több oldalról bizonyította – illetve valószínűsítette –, hogy Petneházy *nem lehetett* az első várba hatoló. Ám a legenda ennek ellenére tovább élt. Még néhány évvel ezelőtt is ilyen kérdés érkezett a Magyar Rádió népszerű *Olvastam valahol...* rovatához: *„Különösen Petneházy Dávidról szeretnék hallani. Igaz, hogy ő volt a magyar csapatok parancsnoka, és elsőnek lépett fel a vár bástyájára?”*

Az e témáról rendezett kerekasztal-beszélgetésen mind Benczédi László, mind e sorok írója állást foglalt amellett, hogy Petneházy lovas feladatokat látott el Buda ostrománál, s miután az ostrom több oldalról folyt, nehéz lenne megállapítani, hogy ki lehetett az első, aki felért a falakra. Egy korabeli, hitelesnek mondható oklevél tanúsága szerint *a magyarok közül* eörményesi Fiáth Jánosé, a győri végvári gyalogosok őrnagyáé ez a dicsőség. A nevét a budai vár egyik utcája is viseli, mivel -, idézve a korabeli írást:

„Ő vala a magyarok közül az első, aki hatszáz gyalogossal ágyú és puszkagolyó záporában az ostromlott vár közelítő árkaiba nyomult. Másnap, midőn a török a várból kitört, vele bátran és hevesen megküzdött, úgy hogy miután törökök közül temérdek levágatott, a többiek a várba visszaűzettek, övéinek kevés vesztesége mellett. S midőn Buda külső városa megrohanásának ideje megérkezett, annak falait átmászta, az ellenséget megtámadta, hozzájövén egyszersmind a német gyalogságnak zöme, Isten segedelmével a város elfoglaltatott. Ezenkívül még számos más alkalommal magát harcias férfiúnak bizonyította”.

Ezt a némiképpen félre is érthető szöveget a közlő Némethy Lajos egyértelmű bizonyítéknak tekintette Fiáth János elsőségére. A második várba jutott magyarnak pedig Ramocsaházy Endrét, ezt a ritka magas kort – 105 évet – megélt magyart tekintette. Ennek várba jutása a különböző feljegyzések tanúsága szerint meglehetősen kalandos úton-módon történt. Ezek szerint amikor a döntő roham alkalmával Ramocsaházy Endre zászlótartó észrevette, hogy a törökök a Fehérvári kaput fölöttébb gyöngén őrzik. Miután a harc főként a vár déli és északi részén folyt, egy kisebb segédcsapattal rohamot intézett a Fehérvári kapu ellen és a zászlóval olyan gyorsan hatolt a Szent György térig, hogy az övétől elszakadt. Amikor a palota árkáig előrejutott, a törökök elfogták, és egy bodzafára felakasztották. Azonban nem sokáig lógott a kötél, mert az övéi hamar odaérkeztek, és levágták őt. Rövidesen magához térve, együtt nyomult be a királyi palotába bajtársaival.

Némethy Lajos elmondja még, hogy a vár déli részén, ahol a bajorok rohamoztak, egy bizonyos Pechmann Márton Günter jutott be csapat élén elsőnek a várba. A kapott oklevél tanúsága szerint: „Pechmann Márton Günther, Buda, Magyarország fővárosa emlékezetre méltó ostomlása és dicsőséges bevétele alkalmával, az általa kiszemelt és reábízott katonákkal a várnak bástyájára, mely a legkeményebben oltalmaztatott és majdnem hozzáférhetetlen volt, ő lépett fel *először* és azt szerencsésen elfoglalta”. Nevezett szász származású volt, de osztrák szolgálatban állt. Hőstettéért a bajor választótól ezredesi rangot kapott. I. Lipót pedig 1698-ban bárói rangra emelte és magyar „indigenátust” – honosságot – adományozott neki.

R. Várkonyi Ágnes *Buda visszavívása 1686.* című munkájában Károlyi Árpád nagy művére hivatkozva maga is úgy foglal állást: azt hogy ki volt az első, a történettudomány szigorú vizsgálatai szerint nem lehet eldönteni. S Károlyival együtt vallja azt is, hogy az ostromban részt vevő magyarok létszámát és cselekedeteit vizsgálva nincs okunk a szégyenkezésre. Lényegében ezt a nézetet osztja Barta János *Budavár visszavétele* című munkája is, amelyben a szerző azon vélekedésének ad hangot, hogy a várba elsőként bejutók minden bizonnyal hősi halált haltak, de a dicsőség kérdése nem az elsőségen múlik.

A Buda visszafoglalásában részt vevő magyar tisztekről több névsort ismerünk, amelyek nem mindenben egyeznek egymással. Összevetve a rendelkezésre álló adatokat, a következő tisztekről jegyezték föl, hogy részt vettek Buda visszafoglalásában.

A nevezetesebb volt kuruc tisztek közül Buda alatt harcolt 1686-ban Bagossy László, Babocsay Ferenc, gróf Barkóczi Ferenc, Deák Ferenc, Kovács András, Ottlyk György, Palásthy Gábor, Petneházy Dávid, Semsey András, Semsey János és Tunyogi Sámuel. Rajtuk kívül előfordul a forrásokban és különböző munkákban gróf Batthyány Ádám, gróf Batthyány Kristóf, Baranyay Gáspár, Balassa Gábor, idős Bercsényi Miklós, ifjabb Bercsényi Miklós, Bertóthy István, Bottyán János, Békássy Miklós, gróf Bethlen Miklós, gróf Czobor Ádám, Czobor Mihály, gróf Csáky László, gróf Csáky Sámuel, Dalmady Sándor, Deseő Zsigmond, Esterházy János, Esterházy Mihály, Esterházy Zsigmond, Ferenczy Pál, Festetich Pál, Fiáth János, Fülöp György, Gombos Imre, Gyenes Gergely, Horváth János, Jászai Kiss Balázs, gróf Kéry Ferenc, Kürtössy István, gróf Koháry István, báró Károlyi Sándor, Mednyánszky Gáspár, Mostesiczky Miklós, Miskey István, gróf Pálffy Ferenc, gróf Pálffy János, gróf Pálffy Miklós, Ragályi János, Ramocsaházy Endre, Semsey Zsigmond, Sennyey István, Thóti Lengyel János, Tar József és Zichy Imre neve. E tisztek egy része végvári katonái élén vett részt a harcokban, mások szabadhadjúegységek parancsnokaiként, de voltak olyanok is, akik a vármegyei csapatok tisztjeiként harcoltak itt.

MAGYAROK BUDA UTÁN

A visszafoglaló háború történetének nagymérvű feldolgozatlansága miatt ugyancsak töredékes adatokat ismerünk arról, hogy Buda visszavétele és a karlócai béke közötti években hány magyar harcolt a törökellenes erők soraiban. Az a körülmény, hogy harcukat számos egykorú költemény megörökítette, arra utal: nem lehetett kevés a számuk az egész visszafoglaló háború folyamán sem. Egy minden valószínűség szerint Oláh Gergely végvári vitéz tetteit a népmesék stílusában elmondó költeményben, a török ellen küzdő katona lova így szól gazdájához:

„Ülj fel hát, ne félj töröktől:

*Én is hízom pogány vértől;
Terjeszd tovább nagy híredet -
Keményítsd meg fegyveredet.”*
Mire a vitéz eként válaszol a lovának:

*„Éltem nem szánom hazámért
Királyom maradásáért;
Hírem s nevem lesz nyereség,
Nem prédái több ellenség...
Ellenségünket töressük
Mérges nyíllal sértegessük,
Majd sok török test lesz eves, -
Kiknek nem kell kávé-leves.
Minden vitéz józan légyen,
Hiában zsoldot ne végyen,
Szerezzen jó hírt népünknek,
Ez volt tárgya fegyverünknek.”*

Arról, hogy milyen is volt e kor magyar katonáinak mindennapi élete, hangulatos képet kaphatunk a *Reménység az embert...* kezdetű, egykorú katonaeénekből:

*„Reménység az embert gyakorta táplálja,
Strázsa is strázsáját reménységért állja
Erős had a várat ugyanazért szállja,
Hogy pálya-futását ő így megpróbálja...
Jó regvent [reggel] vitézek ágyakból felkelnek,
Lovat abrakolnak, puskákat töltenek,
Kardot, fegyvert kötnek, csatához készülnek,
A jó reménységért csak el nem repülnek.
Oh boldog szerencse engemet is biztass,
Utamra indulván, bátor szívem adhass,
Jó lovat és fegyvert Istenem szolgáltass,
Ha meg kell halnom is, lelkemnek irgalmazz.”*

A török ellen küzdő magyar tisztek és katonák példaképét rajzolja meg a *Cantio de militari duce* - vagyis ének a hadi vezérről –

című korabeli katonaének, amely a török elleni harcban fogságba esett Kisfaludy Lászlót méltatja:

*„Ki ne panaszkodnék ily vitéz emberen,
Ki ellenségével forgott sok fegyveren,
Híréért nevéért ment az pogány ellen -
Örök nagy rabságban esett nagy-hertelen.
Sok jó vitézeknek volt tanácsadója,
Mezőben, városban erős kúoszlopa,
Hamis pogányoknak sokszor megrontója
Kegyelmes urunknak [ti. a királynak] igaz hű szolgája.”*

A török ellen harcoló magyarok hűségére érdekes epizódot tartalmaz Károlyi Árpád idézett munkája. Ebből megtudhatjuk, hogy 1686-ban Heissler Donát császári generális 1500 volt kuruccal őrizte Szarvast. Amikor híre jött annak, hogy török sereg indult a helység ellen, akiket majd Thököly Imre, a fogságából kiszabadult „kuruc király” követ embereivel, a magyarok – minden gyanút elhárítandó – önként fölajánlották a császári tábornoknak, hogy még egyszer hűségesküt tesznek neki.

Az azonban így válaszolt a katonáknak:

*Minden eskünél többel ér előttem eddigi hűségetek, vitézségetek.
Ha nem bíznák bennetek, bizony nem volnék ennyi némettel [ti. 300 muskatérossal] közöttetek”.*

Szalay László magyar történeti szintézise több adatot tartalmaz a magyar katonák ez évekbeli törökellenes alkalmazásáról. Megtudhatjuk például, hogy 1687-ben Lotharingiai Károly *Eger* felmentésének megakadályozására 4000, zömében magyar lovast küldött a Zagvához a híres Veterani tábornok vezetése alatt. Ugyanebben az időben a mohácsi híd védelme is csekély számú magyar és német lovasra volt bízva. A következő esztendőben, amikor Badeni Lajos átkelt a Moraván, Csáky László magyar huszárjait küldte előre, akik különben az augusztus 28-i ütközetben – a magyar végváriakkal együtt – kitüntették magukat. Akárcsak a következő évben, amikor *Eszéket* két pasa 6000 szpáhival és 2000 janicsárral támadta.

Az 1690-es esztendőből Sutoris János, a már idézett császári hírszerző tiszt, érdekes epizódot jegyzett föl Zichy István grófról, a

török ellen Kanizsa táján küzdő magyar lovasok parancsnokáról. Katonái egy előkelő, parasztruhába öltözött törököt fogtak el, akit a nagyvezérhez küldtek Kanizsa védői, hogy szorongatott helyzetükben segítséget hozzon nekik. Zichy miután kivallatta az elfogott törököt, fejét vétette, a törzsét pedig a következő, török nyelven írt cédulával a vár elé akasztotta: „Te kanizsai aga! Kiküldtél engem, hogy a szorongatott várnak segítséget hozzak. Miután ezt a földön találni nem lehet, elmentem a túlvilágra megkeresni”.

Ezt követően a törökök néhány nap múltán megadták magukat. A bántatlanul kivonulók között a magyarok néhány keresztény nőt találtak, akiket azonnal a tábori lelkészük elé vitték. Azok ott arra ugyan megesküdtek, hogy vallásukhoz hűek maradnak, ugyanakkor makacsul vonakodtak férjeiket, a török katonákat elhagyni. Arra hivatkoztak: akkor keltek egybe velük, amikor azok szerencsések voltak, most szerencsétlenségükben nem hagyják el őket! Amikor Zichy erről értesült, megparancsolta katonáinak: ne akadályozzák meg a keresztény nők elvonulását török férjeikkel.

1691-ben a Czobor– és az Ebergényi-huszárok a franciák ellen harcoltak, míg Batthyány Ádám és Zichy István lovasai, valamint Pálffy Miklós 2000 hajdúja a török ellen küzdött. Ebben az esztendőben csupán a győri főkapitányság végházaiból 13 század lovas, tíz század gyalogos és 32 sajka naszádos hajdú vonult be a táborba, összesen mintegy 3000 katona. Takáts Sándor adatai szerint Lipót császár, Croy herceg, Fleury admirális is több ízben magasztalólag szólt Disznósi Horváth Ferenc ezredesről és Galgóczy Ádámról, a győri naszádosok fővajdájáról. Badeni Lajos pedig külön is kérte, hogy osszanak be hozzá *Jó magyar huszárokat*”. Különösen kitűntek a magyar katonák *Kanizsa és Várad* visszafoglalásánál, de méltatják a jelentések tetteiket az 1691-es *szerémségi* hadjáratban is. Itt esett el többek között a huszonegy esztendőös Bezerédy Tamás, a híressé vált de oly szomorú véget ért Bezerédy Imre kuruc brigadéros bátyja, akinek a halálát az apja így örökítette meg az utókor számára:

„Anno 1691. die 10. Augusti. Zemelénnél a Száva vize mellett a derék két armada egymás ellenében állva, *a többi úri rend és vitézek között* dicséretesen viselvén magát, ennehány törököt kivégezván a

világból, az én fiam Bezerédi Tamás egy jancsár golyóbistól meglövetett és 15. August meghal és ott temették el”.

Savoyai Jenő többször is hiányolta, hogy a hadakozásnál oly nélkülözhetetlen magyar könnyűlovasságot csupán Deák Pál határőrlovasai képviselik az általa vezetett seregben. Az is közismert, hogy 1692 elején a Thököly fogságából Zrínyi Ilonáért cserében szabadult Heissler Donát generális a hajdúi számát néhány zászlóaljjal növelte. Ezek létszámára is ad némi támpontot a generális 1693. január 18-i felterjesztése, amelyben 6000 „szabadlegénye” – szabad hajdúja – számára fizetést kér, arra hivatkozva, hogy azok a zsákmányolásból már nem remélhetnek megélhetést. A Veterani tábornagy hadjáratait tárgyaló munka említi, hogy 1694 júniusában Daróczi Endre kapitány az Újpalánkából, Rámból és Vetiszlámból kivont 600 huszárral átjött a Dunán, s kardélre hányván egy török dandárt, amely Gyulára akart eleséget vinni, megérkezett Veteranihoz.

1696 márciusában az Udvari Haditanács azt írta Batthyány Ádám generálisnak, hogy a szabad hajdúk az ellenség állandó nyugtalanításával, örökös hajszolásával igen jó szolgálatokat tettek a császári hadvezetésnek. Ugyanebben az esztendőben Batthyány Ádám és Forgách Simon – a későbbi kuruc generális – katonáiról jegyezték föl, hogy azok a nyár folyamán *Boszniában* több palánkot és egy vízre épült négy tornyú erődöt foglaltak el.

Ezek persze csupán adalékok ahhoz a jelentős szerephez, amelyet magyar katonák a visszafoglaló háború során játszottak a hadműveletekben. Az eddig előkerült szórványos adatok azt sugallják, hogy a török ellen harcoló magyarok létszáma Buda visszavétele után sem volt kevesebb, mint korábban. Sőt ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy a török hódoltsági terület mind délebbre szorulásával egyre több végvár veszítette el eredeti funkcióját s szabadult föl katonasága a mezei harcra, akkor arra kell gondolnunk, emelkedett a török elleni küzdelemre kész és alkalmas magyar katonák száma. A jövő kutatásai fogják eldönteni végérvényesen, hogy ebből a mintegy negyven-ötvenezer főnyire tehető katonarétegből mely években pontosan mennyit fogadott szolgálatba a császári hadvezetés. Hiszen a korabeli

szegénylegények éneke sorait idézve, oly sokan voltak olyanok, akik csupán az alkalmazásra vártak:

*„Talán az idő megfordul
Az jó szerencse megmozdúl
Katonacsillag földerül...”*

EPILOGUS

A KARLÓCAI BÉKEKÖTÉS

Régi hadviselő emberek számtalanszor elmondták, leírták: nincs olyan hosszú háború, amelynek a vége ne a békekötés lenne! Így történt ez annak a fegyveres küzdelemnek az esetében is, amely egy mérhetetlenül elbizakodott török nagyvezér Bécs elleni támadásával kezdődött, s hozzávetőlegesen mintegy kétszázezer török és keresztény katona halála, s ki tudja mily tömegű férfiú megrokkánása után egy fölöttébb szerény török hatalom békekérelmének az elfogadásával ért véget.

Óhatatlanul fölmerülő kérdés: a francia háborút 1697-ben lezáró, Zentánál döntő győzelmet arató Habsburg-hatalom miért fogadott el olyan török békeajánlatot, amelyben a szultán nemcsak a szorosan vett Magyarország egy tekintélyes részére, a temesvári beglerbégség területére, hanem a régi, középkori magyar királyság más területeire is igényt tartott? Vajon miért nem folytatta Lipót császár a háborút a török hódítóknak az egész Balkán-félszigetről való kiszorításáig? Hiszen a nyolcvanas évek végén még ezt vallotta a háborús erőfeszítések végcéljának.

A történeti irodalom a császári békehajlandóság okát mindenekelőtt az *anyagi kimerültségben* jelöli meg, ami erősen kihatott a hadsereg harcértékére is. Erdélyben például két dragonyosezred fellázadt, mert a zsoldjuk már régóta késett. Oly mértékben elkeseredtek és fölháborodtak ezen, hogy meg akarták gyilkolni tisztjeiket, hogy ezután Temesváron török szolgálatba álljanak. Rabutin tábornagy 1698. május 28-án többek között ezeket jelentette Lipót császárnak:

„A zsold ily mérvű elmaradása Felséged katonáit megrendítheti, s nemcsak Erdélyt, de az itt lévő tizenhat ezredet is tönkretelheti. Mert a hadak és a lakosság nyomorúsága a legmagasabb fokra hágott; s amazok – [ti. a katonák] – annál érzékenyebben fogadják ezt az eljárást, mert éppen ilyen szerencsés és Felségednek oly nagy mértékben hasznos hadviselés után – mint amilyen a tavalyi volt – kényszerűinek – fejemmel állok jót azért amit mondok – páratlan nyomorúságot elviselni”.

Nemigen volt más a helyzet a felső-magyarországi császári hadaknál sem. Az itteni állapotokról Babocsay Izsák nótárius többek között elmondja, hogy a Temesvár, majd Arad alól ide vonuló császári katonák miatt mennyit szenvedtek a Hegyalja lakosai: „Ezek a sok ezerekből álló számtalan hadak mind Tokajnál kelvén által a Tiszán, pusztaságából pihenést is alig vehető nyomorult Tarczal városának, a több szomszédságbeli Hegyaljai romlott helységekkel együtt *a megirt hadaknak sok időtől fogva bágyadozva* való takarodások és költözések miatt minemű erejek felett való terhes gazdálkodást kellett tenni, azt nem lehet leírni, mivelhogy egyik Regimentnek [ezrednek] eltakarodásával, másod harmad rendbeli is számtalan sokad magával azon napon érkező el, annyira zaklattattanak és mortificáltattanak [ölettenek] általok, mintha soha annak előtte ökkivülte senkinek az említett terhes inségű lakosok semmit is nem adtak volna.

Melly miatt nagy sokan mind ezen Nemes Zemplény, mind más szomszéd vármegyékben levő megnyomorított szegény lakosok azon hadaknak szenvedhetetlen insolentiajokat [dölyfösségüket] tovább nem tűrhethén, helyeknek pusztán hagyásával, mind ekkori téli hidegben is, kevés javacskájokkal semmit nem gondolván, kényteleníttenek gyámoltalan házok népével együtt sűrű erdőkre és nagy sivatag hegyekre előttök kiszaladni és magokat bátorságosabb helyre elvonni”.

A katonaság fizetlensége és lázongása, párosulva a lakosság végső elkeseredésével, kétségtelenül a békekötés irányába hangolták a bécsi udvart. Ezért Lipót császár és magyar király hajlandó volt Paget konstantinápolyi angol követ békeindítványainak meghallgatására. A szultán örömmel fogadta ezt a segítséget, hiszen joggal tarthatott attól, hogy a háború folytatása ismét a Balkánig viszi a győzelmet győzelemre halmozó császári fegyvereket! 1698. október 18-án Savoyai Jenő herceg, császári főparancsnok, fegyverszünetet kötött a szultán megbízottaival. Nem egészen egy hónap múlva *Karlócán* megkezdődtek a béketárgyalások is a Szent Liga képviselői és a szultán biztosai között, a bécsi, angol és holland követek közvetítő részvételével. A megbízottak a következő esztendő január 26-án írták alá a 25 évre szóló békét, amelyet I. Lipót február 16-án erősített meg.

A békeegyezmény első öt pontja a területi kérdéseket rendezi, alapvetően a *status quo* alapján. Így a török a régi temesvári beglerbégség kivételével elvesztette az összes magyarországi hódításait, s Erdély is Lipót császár és magyar király fennhatósága alá került. A VI. cikkely a határok tiszteletben tartásáról, a VII. pedig a határok kétoldali biztosításáról szól. A VIII. cikkely a másik fél területére betörést végzők megbüntetéséről intézkedett, a IX. pedig arról, hogy „szabadhajdúkat” és „pribékeket” egyik fél se tarthasson szolgálatában, és ne nyújtson menedéket a másik fél pártütőinek vagy köztörvényes bűnözőinek.

A X. cikkely a kurucokról, Thököly Imréről és híveiről intézkedett az alábbiak szerint:

„Minthogy e háború idejében a magyarok és erdélyiek közül többen ő császári felsége alattvalóságától elállván, a magasságos török birodalom végeihez vetették magokat; s mivel e részben is kell a két birodalom közti békekötés biztosításáról gondoskodni, rólok ekép történt a szerződés: ők a mondott magasságos birodalom tartományaiban, tetszéshez képest helyeztethetnek el és alkalmaztathatnak; nehogy mindazáltal a végek békés állapota és az alattvalók nyugalma valamikép háborgattathassék: *a helyek, hová az említettek szállítani fognak, távol esők legyenek valamennyi vég- és határrészekről;* és nejeiknek engedelem fog adatni, hogy férjeiket követhessék s velök az e végre kijelölt birodalmi kerületben lakhassanak.

És miután ők a jövőre az ozmánok hatalmas császárijának egyéb jobbágyai közé fognak számítani, *ne szabadjon nekik többé a török alattvalóságtól elállani;* és a kik elállanak, azok a gonosztevők közé levén számlálандók, menedéket és segédet ne találhassanak a császáriaknál, hanem elfogattatván, a végek ozmán tisztjei kezéhez adassanak”.

KARLÓCA FÉNYEI ÉS ÁRNYAI

A tizenhat esztendeje tartó, mérhetetlenül sok anyagi és véráldozattal járó háború befejezése örömteli visszhangra talált az országlakosok túlnyomó részénél. Hiszen ez a háború – írta a kortárs Babocsay Izsák – „emberi elmétől lerajzolhatatlan és kimondhatatlan fene kegyetlenséggel, sok százezer embereknek

vérek kiontásával, ezek felett nagy roppant tartományok szörnyű pusztításával” járt, s így ennek megszűnése nagy megkönnyebbülést eredményezett. Ám a tarcali nótárius rögtön rámutatott a békeegyezmény árnyoldalaira is. A karlócai békeokmányban ugyanis „bizonyos punctumok és *ártalmas articulusok* szerint Magyarország felől, *Magyaroknak hire nélkül és a Magyar szabadságot néző dolgoknak kihagyásával Nemzetünknek is nem utolsó contemtusával* [megvetésével]” döntöttek.

Vajon túlzott-e a tarcali nótárius, amikor Magyarország ily mérvű elpusztított helyzetéről írt?

A külföldi kortársak írásait olvasva határozottan kijelenthetjük, hogy nem túlzott. Dietz mester, a brandenburgi választófejedelem tábori sebésze, aki 1686-ban Buda ostromában vett részt, már a háború negyedik évében így látta hazánkat:

„Meneteltünk 30 egynéhány mérföldet [50-60 kilométert] de sem falut, sem várost nem találtunk. Gyakran talákoztunk kisebb nagyobb kóborló csapattal; a család mint a vadnépeknél földbeásott kunyhókban lakott, s mint a tatárok, vadászatból és halászatból tartották el magukat; nyúzott nyershúst ettek, mint a cigányok... *A hajdani szép Magyarország pusztasággá változott, 30-40 mérföldnyire sem volt se falu; se város. Embermagasságra nőtt a fű, úgyhogy utat kellett vágni. A lerombolt városok és falvak megvadult kutyáival tele volt az ország, amelyek mint a farkasok, egyaránt megtámadták az embert és az állatot, kikaparták a hullákat s széthurcolták a csatatereken*”.

Ha ilyen volt Magyarország a háború negyedik esztendejében, elképzelhető, milyen lehetett a tizenhatodikban! Hiszen hiába szorult egyre délebbre a török hódoltság határa, a tatár hordák még a kilencvenes évek közepén is végigrabolták, égették a magyarországi és az erdélyi területeket! S csak egy fokkal volt elviselhetőbb az ellenük küzdő idegen és magyar katonák élősködése és pusztítása.

A béke ugyan eljött, ami kétségtelenül könnyebbéget hozott a termelő lakosságnak – kiváltképpen a legvédtelenebb parasztságnak de igazi öröme mégsem tellett abban a magyaroknak. Nemcsak az

elszenvedett szörnyű vérveszteségek és anyagi pusztulások, hanem egyéb okok miatt is. A Habsburg-kormányzat ugyanis, a török hatalom gyengeségét kiaknázva, már a háború alatt hozzákezdett mindazon magyar nemzeti és rendi jogok fölszámolásához, amelyeket korábban, az erős török birodalomra támaszkodó erdélyi fejedelmi hatalom visszatartó ereje miatt kénytelen volt tiszteletben tartani. Ez a folyamat kezdetét vette már az 1687. évi pozsonyi országgyűlésen. Ezen a kormányzat kikényszerítette a rendekből annak az elfogadását, hogy a jövőben a magyar trónt a Habsburg-uralkodók nem választás, hanem egyszerű fiági örökösödés útján foglalják el. December 9-én meg is koronázták Magyarország első örökös királyát, Lipót idősebbik fiát, az ekkor kilencesztendő I. Józsefet. Ugyanakkor az uralkodó eltörölte az 1222. évi törvény 31. cikkelyét is, amely a magyar rendek ellenállási jogát, a „*ius resistendi*” foglalta magába. Ez a fegyverek árnyékában üléselő országgyűlés lényegében elismerte Magyarországnak az örökös tartományok színvonalára történő lesüllyesztését.

A Habsburg-uralkodó korlátlan – és a magyar nemzeti érdekeket figyelmen kívül hagyó – politikájának egyik megnyilvánulása volt az is, hogy nem állította helyre a magyar állam egységét a karlócai békekötés után sem: Erdélyt Magyarországtól elkülönítve kormányozta, akárcsak a létrehozott Határőrvidéket. Az udvar a magyar királyság területén semmibe vette a magyar kormányzervek korábbi önállóságát, a töröktől visszafoglalt területeket pedig egyenesen a Habsburgok „új szerzeményének” – tekintette, amellyel a fegyveres hódítás jogán, szabadon rendelkezett. Csupán a katolikus egyház kapta minden további nélkül vissza a korábbi birtokait. Másoknak ezt komoly és nagyon sokszor csak fölöttébb nehezen teljesíthető feltételektől tették függővé. Ezekben a területeken – nagyon sokszor a magyar lakosság rovására – kedvezményezték az idegen etnikumú telepeseket. A nemzeti sérelmeket fokozta az erőszakos ellenreformáció előtérbe nyomulása, ami széles tömegeket sújtott.

Nem csekély embert érintett húsba vágóan a magyar végvári katonaság szélnek eresztése és a hajdú kiváltságok nagy részének megsemmisítése. Alighogy aláírták a karlócai békét, megjelent Lipót

császár és magyar király rendelete a *magyar végvári katonaság elbocsátásáról*. Első pillanatra úgy tűnhet, hogy a török hódoltság fölszámolása szülte ezt a rendelkezést; hiszen már nem volt szükség többé a „végvárok és kastélyok vitézlő népére”, mint török elleni országvédő erőre. Ám egy pillantás az 1699-es határokat rögzítő térképre rögtön elénk tárja, hogy a török elleni védelemre továbbra is szükség volt; éppen ennek az ellátására állított föl a bécsi udvar öt határőrvidéket. Ám itt már nem volt helyük a török elleni harcokban oly sok érdemet és tapasztalatot szerzett magyar végvári katonáknak, hanem többnyire csupán olyan délszláv katonaelemeknek, akikben a bécsi udvar megbízott. Ez a bizalom objektíve érthető. A még török uralom alatt maradt szerbek és egyéb délszláv népelemek sokkal jobban rászorultak a Habsburg-hatalomra és sokkal több szállal kötődtek ahhoz, mint a magyar végvári katonák, akik már régóta elsősorban a bécsi udvarral időnként szembeforduló magyar nagybirtokosokhoz igazodtak. Mindezt figyelembe véve is, a tízezres létszámot meghaladó, elbocsátott magyar végvári hadinép joggal érezhette: kiszorult hazája védelméből, elveszítette kenyereit is.

A másik sérelmi gócot a harcban szerzett privilégiumaitól megfosztott bihari hajdúvárosok lakói és a magánföldesúri hajdúk, valamint a „foglalkoztatás” és kenyér nélkül maradt szabadhajdúk alkották. Ezek kisebb része visszasüllyedt a jobbágyi állapotba, de a nagyobb hányad alkalmi munkákból vagy rablásokból élve, erdőkben, nádasokban bujdokolva tengette életét; várva egy új „rebellióra”, amelynek szüksége lesz majd megint a „jó hamari lovakon” vágtazó „magyari” vitézekre. A termelésből kiszakadt magyar hadinép többségének meglehetősen idegen, visszariasztó volt a nyugati állandó zsoldoshadseregek világa. Ide csupán végszükségben vagy kényszertoborzások következtében álltak be katonának. Az elriasztó okok között szerepelt a másféle élelmezési rendszer, de nem utolsósorban az ott uralkodó, egyre drasztikusabb formákat öltő kiképzési és fegyelmezési mód is. A XVII. századi magyar katonaelet ugyanis mindig szabadabb, az emberi méltóságot kevésbé megalázó volt, mint a nyugati, állandó zsoldosezredekben uralkodó állapotok. A szülőföldhöz, a nyelvi közösséghez tartozáson túl mindez hatékonyan hozzájárult ahhoz, hogy az erdőkben,

nádasokban, „sárban, gazban” bujdosó, többféle indíttatású tízezrek a császári ezredekben való szolgálat vállalása helyett – a költővel szólva – inkább a tábortüzek mellett nyomorogva álmodtak harcot szegényi maguknak.

Az otthontalanokká váltak tekintete egyre sűrűbben fordult dél felé, ahonnan a török emigrációban élő Thököly Imrének és kurucainak érkezését várták. Olyannyira bíztak ebben, hogy 1702 nyarán Erdélyben még nyílt ütközetet is vállaltak a kolozsvári császári helyőrség katonáival, akiket azután túlnyomó, részben kardélre hánytak. Nem rettentette őket az emigráltak török kapcsolata, de még a török világ esetleges, valamilyen formájú visszatérte sem! De nemcsak őket, hanem a még olyan haláláig „labanc” erdélyi nemest sem, mint amilyen Cserei Mihály volt, aki így írt erről históriájában: *„Erdély is kiesik a jó nyugodalomból, melyben a török impérium alatt boldogul éle, s amitől örökké féltették a jó hazafiai, az austriai directió [kormányzat] alá esik, meg is tépik úgy a tollát, hogy éppen mezítelenül marada”*.

Tárgyilagosan szemlélve a történeteket nem képezheti vita tárgyát, hogy a gazdasági, társadalmi fejlődés zsákutcáját képviselő török hatalom magyarországi uralma, az ország három – sőt utoljára már négy – részre szakíttósága *károsabb*, s a háborús viszonyok állandósulása *veszélyesebb* volt a magyar nemzet sorsának alakulására a Habsburg-uralomnál, annak minden sérelmes intézkedése ellenére is. Ám hogy ezt az akkor élő magyarok többsége nem ismerte – nem ismerhette – fel, és kész volt egy újabb, óriási anyagi pusztulással és rengeteg véráldozattal járó Habsburg-ellenes küzdelmet is vállalni – ennek a történelmi ódiuma döntő mértékben a Habsburg-kormányzatot terheli. Azt a kormányzatot, amely ha nem is valamiféle „megátalkodott magyarellenességtől vagy bosszúszomjtól” vezéreltetve – mint egyes régebbi historikusaink írták -, de a magyarság súlyos problémáival szemben kellő megértés helyett inkább idegenkedést, türelmetlenséget tanúsítva szemlélte annak jogos – vagy legalábbis méltányosságot érdemlő – nemzeti igényeit és törekvéseit is.

A Karlócát megélő magyarság nagy tömegeinek akkori életérzését talán senki sem fejezte ki oly tömören és találóan, mint a „népért síró bús, bocskoros nemes”, s oly páratlan

beleérzőképességgel megáldott poéta, Ady Endre, a vén Dunát vallató versében:

*„A Duna-táj bús villámhárító.
Fél-emberek, fél nemzetecskék
Számára készült szégyen-kaloda.
Ahol a szárnyakat lenyesték
S ahol halottasak az esték.”*

Ez az elkeseredettség volt Karlóca legsötétebb árnya, ahonnan egyenes út vezetett a nyolc esztendeig tartó újabb háborúba.

IDŐRENDI TÁBLÁZAT

	1683
<i>jan. eleje</i>	IV. Mehetned szultán parancsot küld Apafi erdélyi fejedelemnek, hogy minden hadával vegyen részt az I. Lipót császár elleni háborúban
<i>jan. 11.</i>	Thököly Imre felső-magyarországi fejedelem kassai gyűlése, amelyen hadirendelkezéseket is hoznak
<i>márc. 18.</i>	Esterházy Pál nádor hadra mozgósító fölhívása a magyar nemzethez a török elleni védelmi harcra
<i>márc. 31.</i>	Sobieski lengyel király és I. Lipót császár katonai szövetségkötése
<i>ápr. 1.</i>	A szultán megindult Drinápolyból a Habsburg-hatalom elleni hadjáratra
<i>ápr. 26.</i>	Az erdélyi országgyűlés szultáni parancsra intézkedik a hadbaszállásról
<i>máj. eleje</i>	Thököly fejedelem a tállyai gyűlésen visszautasítja a felső-magyarországi rendek háborús terhek elleni tiltakozását
<i>máj. 13.</i>	A szultán kinevezi Kara Musztafa nagyvezért a Habsburg-ellenes hadjárat főparancsnokává, maga Belgrádban maradva várja a hadiesemények alakulását
<i>jún. 7.</i>	Thököly Eszéken találkozik Kara Musztafával
<i>jún. 21.</i>	Thököly követi fölmondják Bécsben az 1682. nov. 19-én kötött fegyverszünetet
<i>jún. vége</i>	Thököly Kassán megkezdi a hadielőkészületeket. A török elfoglalja Veszprémet, Tatát
<i>júl. 1.</i>	A Rába-vonal mentén Lotharingiai Károly vezetésével fősorakozott mintegy 32 000 császári katona megkezdi a visszavonulást Bécs védelmére
<i>júl.</i>	Az Udvari Haditanács utasítására a bányavárosokat

<i>eleje</i>	átadják Thököly kurucainak
<i>júl. 7.</i>	A császári csapatok Petronellnél utóvédharcot vívnak az előnyomuló törökökkel I. Lipót császár Bécsből Linzbe menekül
<i>júl. 14.</i>	Kara Musztafa mintegy 100 000 katonával Bécs alá érkezik; a város védelmét Starhemberg Rüdiger irányítja
<i>júl. közepe</i>	Török-tatár pórtyázó csapatok Felső-Ausztriáig pusztítanak
<i>júl. 25-26.</i>	Thököly katonái megszállják Pozsonyt
<i>júl. 29.</i>	Lotharingiai Károly vereséget mér a kurucokra és Pozsony elhagyására kényszeríti őket
<i>júl. 31.</i>	A törökök bécsi futóárka eléri a várat
<i>aug. 22.</i>	Apafi fejedelem erdélyi hada Győr alá érkezik; a fejedelem fölkeresi a nagyvezért a bécsi ostromlótáborban
<i>aug. 26.</i>	A Bécs felmentésére vonuló lengyel segélyerők a morvaországi Angernél vereséget mérnek a portyázó tatár és kuruc hadakra
<i>aug. 27.</i>	A nagyvezér magához rendeli Thökölyt a bécsi táborba a kuruc sereggel, de a fejedelem nem tesz eleget Kara Musztafa rendelkezésének
<i>szept. 4.</i>	Thököly követe Stádteldornál fölkeresi Lotharingiai Károlyt és Pozsony, valamint a bányavárosok átengedését kéri; a császári fővezér nem engedi vissza a követet
<i>szept. 9.</i>	Kara Musztafa szemlét tart a bécsi táborban és megállapítja, hogy az ostromló had egynegyede elveszett
<i>szept. 10.</i>	Lengyel, bajor, szász és császári csapatok gyülekezése a nehéz helyzetbe jutott Bécs fölmentésére
<i>szept. 12.</i>	A bécsi vagy kahlenbergi csata; a törökök döntő veresége
<i>szept. 14.</i>	A menekülő Kara Musztafa Győrhöz érkezik; török portyázók Szejerszágot pusztítják

<i>okt.</i> 7-9.	A szövetségesek Párkánynál vereséget mérnek Kara Mohamed budai beglerbég csapataira
<i>okt.</i> 14.	Kara Musztafa Biánál búcsút vesz Apafi fejedelemtől és Belgrádba megy
<i>okt.</i> 27.	A szövetséges csapatok egyheti ostrom után elfoglalják Esztergomot
<i>nov.</i>	Thököly fejedelem a kuruc hadakkal Debrecen környékén téli szállásra vonul
<i>dec.</i> közepe	Sobieski lengyel király csapataival kivonul Magyarországról
<i>dec.</i> 25.	Kara Musztafa kivégzése Nándorfehérváron; utóda 1685-ig Kara Ibrahim lesz
<i>jatt.</i> 12.	1684 I. Lipót császár és magyar király nyílt levele, amelyben
<i>febr.</i> 15.	ígéretet tesz Magyarország felszabadítására a török uralom alól és egyúttal bűnbocsánatot hirdet a Thököly fejedelemtől elpártolóknak Thököly kurucjai elfoglalják a Szatmár megyei Károlyt
<i>márc.</i> eleje	A kurucok elfoglalják Késmárkot
<i>márc.</i> 5.	A török elleni Szent Liga okmányának aláírása Krakkó
<i>márc.</i> 17.	ban, Linzben és Velencében A kurucok elfoglalják Kiszzebent
<i>ápr.</i> 11.	I. Lipót császár csatlakozásra szólítja föl Apafi fejedel
<i>máj.</i> 27.	met a török ellen, de az kitér a fölhívás teljesítése elől Thököly fejedelem Miskolcon kiáltványt bocsát ki,
<i>jún.</i> 18.	amelyben a Habsburg-ellenes harc folytatására szólítja föl a magyarokat. A 40 000 katona élén előnyomuló Lotharingiai Károly
<i>jún.27.</i>	elfoglalja Visegrádot

	A török sereg vereséget szenved Vác alatt, mire az őrség
jún. 30.	föladja a várat Ungvár őrsége e napon tíznapos védekezés után meghódol Thököly kurucainak Lotharingiai Károly katonái elfoglalják a török helyőrség által kiürített Pest városát
júl. 10.	Musztafa pasa szeraszkir Szentendrénél vereséget szenved
júl. 14.	ved a császári hadaktól, mire Érdhez vonul figyelőállásba A császári csapatok Buda alá vonulnak, amelyet Kara
júl. 18.	Mehmed pasa véd 10 000 katonával 8000 főnyi magyar hadtest a Buda ellen felvonult tábor
júl. 19.	ba érkezik, 7000 magyar katona ugyanekkor Érsekújvár alatt és egyéb helyeken tevékenykedik Lotharingiai Károly csapatai négy irányból megkezdik
júl. 22.	Buda ostromát A törökellenes erők Érd mellen vereséget mérnek
július	Musztafa pasa csapataira; a csatában kitűntek az Esterházy János győri alkapitány által vezérelt huszárok A Dráva mentén operáló császári hadoszlop felszabadít
szept. 11.	ja Verőce várát és egyéb erősségeket Miksa Emánuel bajor választófejedelem 8000 katonájá
szept. 17.	val növeli a Budát ostromló csapatok létszámát A kurucok vereséget szenvednek Eperjes alatt
szept. 28.	Bártfa őrsége meghódol a császáriaknak
oki. eleje	Makovica kaput nyit a császáriaknak
nov. 3.	A császári sereg megszünteti Buda ostromát és elvonul a vár alól

<i>nov.</i> 29.	A császáriak huszonnégy napos eredménytelen ostrom után elvonulnak a kurucok által védett Eperjes alól
<i>dec.</i>	Thököly csapatai a nagyvezér rendelkezésére élelmiszert szállítanak Érsekújvárba 1685
<i>febr. 5.</i>	I. Lipót császár fölszólítja Apafi fejedelmet a Szent Ligához való csatlakozásra
<i>febr.</i> 22.	Az erdélyi országgyűlés hűtlenségi pert indít az Erdélyben is birtokos Thököly fejedelem és párthívei ellen
<i>márc.</i> 20.	Thököly fejedelem a tokaji kiáltványában az elpártolástól óvja híveit
<i>márc.</i> 21.	Velence Dalmáciában megindítja a törökellenes hadjáratát
<i>tavasza</i>	Ibrahim nagyvezér 80 000 fős hadat gyűjt Belgrádba
<i>ápr. 11.</i>	Ahmed pasa váradi beglerbég visszautasítja Thököly fejedelem azon kérését, hogy a kuruc várakba török őrseget adjon
<i>ápr. 14.</i>	Teleki Mihály vezető erdélyi politikus magánegyezményt köt a Habsburg-hatalommal
<i>máj.</i> 22.	A császári csapatok háromhetes eredménytelen ostrom után elvonulnak a kuruc kézen levő Ungvár alól
<i>júl. 7.</i>	Lotharingiai Károly fővezér mintegy 80 000 fős sereggel – amelyben 25 000 magyar küzd – megkezd a stratégiaileg kiemelkedő fontosságú Érsekújvár ostromát
<i>júl. 26.</i>	A magyarországi hadszíntér fővezérévé kinevezett Ibrahim budai beglerbég Esztergom ostromába kezd
<i>aug.</i> 16.	Lotharingiai Károly az Érsekújvárt ostromló sereg egy részével a táti csatában vereséget mér Ibrahim pasa
<i>aug.</i> 19.	csapataira Érsekújvár török őrsege kapitulál a császáriaknak
<i>aug.</i>	A drávai hadtest sikeres akciói Eszék környékén

<i>szept.</i>	Abdurrahman pasa budai beglerbég lesz
<i>szept.</i> 11.	Eperjes kuruc őrsége meghódol a császáriaknak
<i>szept.</i> 29.	A kuruc őrség föladja Tokaj várát
<i>okt.</i> <i>eleje</i>	A kurucok föladják Káliót, Kisvárdát, Szerencset és több kisebb várat
<i>okt.</i> <i>is.</i>	Thököly váradi elfogatása
<i>okt.</i> 24.	Erdély elutasítja a Habsburg-hatalom azon felszólítását, hogy a várakba császári őrséget fogadjanak be és nyújtsanak segínyt a további hadakozáshoz
<i>okt.</i> 25.	Thököly elfogatásának hírére a kurucok föladják Kassát; a védők nagy része a török ellen küzdő seregbe áll
<i>okt.</i> <i>vége</i>	Sárospatak, Szádvár, Regéc kuruc őrsége is kaput nyit; csupán Munkács marad kuruc kézen, amelyet Zrínyi Hona véd
<i>nov.</i> 27.	Apafi fejedelem 100 000 tallért ajánl, ha a császári csapatok nem vonulnak be Erdélybe
<i>dec.</i>	Császári csapatok vonulnak Erdély északi és nyugati megyéibe A Thököly elfogatását elrendelő Ibrahim nagyvezért kivégzik; helyette 1687-ig Szulejmán pasa lesz a nagyvezér 1686
<i>jatt.</i> 2.	Thököly kiszabadul a fogságból és visszakapja méltóságát
<i>febr.</i> <i>eleje</i>	Caraffa császári tábornok kegyetlenül megsarcolja Debrecen városát Thököly diadallal bevonul elfogatása helyére Váradra
<i>ópr.</i> 24.	Mercy császári altábornagy csapatai Szegednél szétugrasztyják a tatárok táborát
<i>ápr.</i>	A császári csapatok 47 napi eredménytelen ostrom után

27.	elvonulnak Munkács alól
<i>máj.</i> eleje	Szulejmán nagyvezér megindul a magyarországi hadszíntérre
<i>jún.</i> 2.	A Vajdahunyadon táborozó Thökölyt az erdélyi csapatok kiűzik a fejedelemség területéről
<i>jún.</i> 18.	Lotharingiai Károly és Miksa Emánuel megkezdik Buda ostromát, amelyet Abdurrahman pasa véd tízezernyi katonával. Az ostromló seregben mintegy 15 000 magyar is részt vesz
<i>jún.</i> 24.	A Víziváros császári kézre kerül
<i>jún.</i> 28.	Apafi fejedelem szövetséget köt Lipót császárral és ma
<i>július</i> 9.	gyar királlyal
	A budai török őrség kirohanása
<i>júl.</i> 13.	A császári csapatok sikertelen rohama Buda alatt
<i>júl.</i> 22.	A török védők kirohanása; lőporrobbanás Budán
<i>júl.</i> 27.	Szulejmán nagyvezér közeledésének hírére Lotharingiai Károly általános rohamot intéztet Buda ellen, ami nagy vérveszteség után sikertelenül végződik
<i>aug.</i> 3.	Az ostromlók újabb sikertelen rohama Buda ellen
<i>aug.</i> 8.	A Kamara-erdő szélén megjelennek a nagyvezér seregének előőrsei, akiket a magyar huszárok visszavonulásra kényszerítenek
<i>aug.</i> 10.	A budai török őrség kirohanása az ostromlók ellen
<i>aug.</i> 14.	Lotharingiai Károly csapatai vereséget mérnek a fölmentő török seregre
<i>aug.</i> 20.	A fölmentő török sereg erősítést juttat be a budai várba

<i>aug.</i> 23.	A bajorok a várpalota egy részét hatalmukba kerítik
<i>aug.</i> 29.	A nagyvezér sikertelen kísérlete, hogy újabb erősítéseket juttasson a várba; az ostromlók megerősödnek a táborba bevonult Scherffenberg-hadtesttel
<i>szept.</i> 2.	Az utolsó roham; Buda felszabadul a 145 évi török uralom alól; Abdurrahman pasa hősi halált hal a vár védelmében
<i>szept.</i> 6.	Lotharingiai Károly a nagyvezér üldözésére indul
<i>okt- nov.</i>	Badeni Lajos csapatai elfoglalják Pécsét, Siklóst, Kaposvárt
<i>okt.</i> 23.	Szeged török őrsége kapitulál a császáriak előtt
<i>ősze</i>	Csaknem az egész Szlavónia felszabadul a török uralom alól. Erdélybe császári katonaságot szállásolnak. A török vezetés békét kér, de a császári vezetés a háború folytatása mellett dönt 1687
<i>febr.</i> <i>eleje</i>	Eperjesen véstörvényiszéket állítanak fel a Thökölyvel rokonszenvezők perbefogására, amelynek ítéletei alapján számos ártatlan embert kivégeznek, sokat meghurcolnak
<i>febr.</i> 16.	Thököly Váradról a még mindig védekező munkácsiak segítségére akar vonulni, de az ígért török katonai segély elmarad
<i>aug.</i> 12.	Lotharingiai Károly csapatai Nagyharsánynál hatalmas győzelmet aratnak a törökön; a győzelmet a történetírás a második mohácsi csata néven is nevezi
<i>szept.</i> 5.	Katonalázadás tör ki a török táborban
<i>szept.</i> 29.	A törökök föladják Eszéket
<i>okt.</i>	Lotharingiai Károly követeli Apafi fejedelemtől a

1.	fontosabb erdélyi várak átadását, s a császári katonaság erdélyi téli szállásolását
okt. 13.	Lotharingiai Károly csapatai elfoglalják Erdélyben Somlyó várát
okt. 20.	Szamosújvár, az egyik legjelentősebb erdélyi vár, kaput nyit Veterani tábornok előtt
okt. 27.	Apafi fejedelem átenged a császáriaknak tizenhét várat és kötelezi magát 700 000 forint fizetésére, amely összeg a törökellenes háború költségeihez való hozzájárulás
okt. 30.	Scherffenberg császári tábornok katonái bevonulnak Nagyszebenbe Valpót (Verőce vármegye) a török őrség föladja
okt. vége	Thököly ismét Várad körül portyázik, de nem sikerül az ostromlott Munkácsig hatolnia
dec. 17.	Rusztém pasa beglerbég föladja Eger várát Caraffa császári tábornoknak
dec.	I. Lipót császár és magyar király közkegyelmi rendelete Thököly Imrére és párthíveire nem érvényes 1688
jan. 17.	A császári csapatok bevonulnak Munkács várába; az egyezmény értelmében a várbeliek közkegyelemben részesülnek; Zrínyi Ilonát Bécsbe internálják; a Rákóczi árvák – Julianna és Ferenc – vagyonukat megtartják, gyámságukat I. Lipót veszi át; Thököly és követői nem részesülnek a közkegyelemben
jatt. 24.	Klobusiczky Ferenc zempléni alispán átadja a királynak Thököly fejedelmi jelvényeit, (kivéve az athnamét, amit a „kuruc király” fortélyosan elrejtett)
jan. 25.	I. Lipót szentesíti az 1687-es országgyűlés törvényeit
r. közepe	Heissler Donát császári tábornok Várad mellett szétszórja Thököly fejedelem kisszámú hadát
ápr. 3.	Esterházy Pál nádor a király felszólítására írásba foglalja Magyarországnak a török hódoltság fölszámolása

	utáni közigazgatási, pénzügyi, katonai és gazdasági berendezéséről való terveit
ápr. 5.	I. Lipót császár és magyar király a töröktől visszafoglalt magyarországi területeket a fegyverjog alapján az osztrák Udvari Kamara alá rendeli
máj. 9.	Egyezménykötés a Habsburg-ház és Erdély között, amelyben Erdély védurául és örökös királyául fogadja el a Habsburg-uralkodókat, s szakít a Portával
május. 19.	Székesfehérvár őrsége kaput nyit Batthyány Ádám katonáinak
jún. 20.	Lippa török őrsége kapitulál
július	A török feladja Újlakot és Péterváradot
júl. 11.	A török vezetés Thökölyt Váradról Temesvár környékére rendeli
aug.	Miksa Emánuel megkezdi Nándorfehérvár ostromát; a császáriak elfoglalják a Száva menti Bródot, Dubicát és Gradiskát
szept. 5.	Badeni Lajos Derventénél vereséget mér a boszniai beg-lerbég hadára
szept. 6.	Nándorfehérvár kapitulál a császári hadak előtt
szept. 24.	A franciák, megszegve az 1684-es regensburgi egyezményt, hadat indítanak a Habsburg-hatalom ellen a Rajnánál. A támadás jelentékenyen befolyásolja a tört* elleni háború további menetét is
dec. 9.	I. Lipót császár és magyar király elrendeli, hogy az 1683 után a töröktől visszafoglalt területeken a volt földesurak csakis a birtokjog Írásban történő igazolása és a birtok értékének tíz százalékát képező fegyverválság lefizetése után kaphatják vissza birtokaikat 1689
jan. 26.	Szigetvár török őrsége kapitulál

<i>febr.</i> 10.	A Szent Liga küldöttei másfél évig tartó tárgyalásokat kezdenek a Porta megbízottaival
<i>febr.</i> 14.	I. Lipót császár és a német birodalmi rendek hadat üzennek a Pfalzba benyomult XIV. Lajos francia királynak
<i>ápr.</i> 6.	A császár Badeni Lajost nevezi ki a magyarországi hadszíntér főparancsnokának; Lotharingiai Károly és Miksa Emánuel a franciák elleni hadműveleteket irányítják
<i>június</i> vége	A magyarországi hadszínterre tartó török sereg Szófiához érkezik
<i>júl.</i> közepe	A császári had, mintegy 24 000 fővel Nándorfehérvárnál gyülekezik; kisebb egységek Temesvárt és Váradot zárják körül
<i>júl.</i>	Thököly hadisikerei, amelyeknek következtében Kladova, Orsová a hatalmába kerül, amivel utat nyit egészen Temesvárig
<i>aug.</i> 12.	Meghal XI. Ince pápa, a török elleni harc kezdeményezője és állandó pénzügyi támogatója
<i>aug.</i> 30.	Badeni Lajos a Nándorfehérvártól délre fekvő Batocsinánál vereséget mér a Magyarországra tartó török seregre
<i>szept.</i> 24.	Badeni Lajos Szerbiában beveszi Nist, amivel megindul a szerbek tömeges fölkelése a török elnyomás ellen
<i>okt.</i> 14.	Badeni Lajos katonái elfoglalják a bulgáriai Vidint; a császári csapatok téli szállásra rendezkednek be az Al-Dunánál 1690
<i>jatt.</i> 2.	Az első török hadisiker a Balkánon, amely Ószerbia föladását vonta maga után
<i>febr.</i> 6.	Badeni Lajos emlékirata a császárhoz, amelyben ellenzi a balkáni terjeszkedést, hibáztatja az erdélyi hadszíntér elhanyagolását és javasolja a Duna-Száva vonal mentén tartós védelemre való berendezkedést
<i>ápr.</i> 6.	I. Lipót császár kedvezményeket ígér a szerbeknek amennyiben a császári csapatokat fegyverrel segítik

<i>ápr.</i> 13.	A körülzárt Kanizsa török őrsége föladja a várat a magyar csapatoknak
<i>ápr.</i> 15.	Meghal Apafi Mihály erdélyi fejedelem
<i>máj.</i> 18.	I. Lipót császár ismét Badeni Lajost nevezi ki a magyarországi hadszíntér főparancsnokává
<i>jún.</i> 8.	III. Szulejmán szultán Thököly Imrét nevezi ki erdélyi fejedelemmé és trónja elfoglalásához csapatokat bocsát a rendelkezésére
<i>júl.</i> 18.	Teleki Mihály közfelkelést hirdet Erdélyben a támadó Thököly ellen
<i>aug.</i> 21.	Thököly Imre bravúros győzelme Zernyestnél
<i>aug.</i> 29.	A császári csapatok föladják Vidint a támadó törököknek
<i>szept.</i> 9.	Ništ elfoglalják a török csapatok
<i>szept.</i> 15.	Az erdélyi rendek keresztényszigeti országgyűlése, amely fejedelemmé választja Thököly Imrét
<i>szept.</i> 19.	Badeni Lajos a Vaskapu-szoroson át Erdélybe nyomul, hogy visszafoglalja az országot Thökölytől
<i>szept.</i> 24.	I. Lipót császár Zrínyi Ilonát ígéri cserébe Thökölynek a Zernyestnél fogságba esett Heissler tábornokért és Doria ezredesért
<i>okt.</i> 1.	Köprülü Musztafa nagyvezér körülzárja Nándorfehérvárt
<i>okt.</i> 3.	Badeni Lajos a Hunyad megyei Hátszegnél vereséget mér Thököly alvezéreire
<i>okt.</i> 8.	Aspremont altábornagy föladja a törököknek Nándorfehérvárt Thököly fegyverszünetet kér Badeni Lajostól
<i>okt.</i> 16.	I. Lipót kibocsátja az Erdély közjogi helyzetét szabályozó Diploma Leopoldianum-ot

<i>okt.</i> 25.	Thököly a Bodza-szoroson át kénytelen Havasalföldre vonulni
<i>dec.</i> vége	Veterani császári tábornok meghiúsítja Thököly Erdélybe nyomulását 1691
<i>febr.</i>	A havasalföldi vajda kiszorítja országából Thököly kurucait
<i>júl.</i> 7.	Thököly Vidinből Erdély felé indul csapataival
<i>júl.</i> 14.	Badeni Lajos főparancsnok Mohácsnál szemlét tart a császári csapatok fölött
<i>júl.</i> 27.	Lugos meghódol Thökölynek
<i>aug.</i> 2.	Thököly csatlakozik a Nándorfehérvárnál táborozó Köprülü Musztafa nagyvezérhez
<i>aug.</i> 19.	Badeni Lajos nagy győzelme a törökön Szalánkemén (Szerém vármegye) mellett: az évszázad „legvéresebb csatája”
<i>szept.</i> 12.	Veterani tábornok ismét elfoglalja a töröktől Lippa várát Badeni Lajos hadaival körülzárja Váradot és megkezd
<i>okt.</i> 12.	annak ostromát
<i>nov.</i> 5.	Badeni Lajos a váradi ostromzárát fenntartva serege nagy részét téli szállásra vezeti
	1692
<i>jan.</i> 13. <i>jan.</i> 20.	A Váradot körülzáró Auersperg tábornok katonái sikertelenül próbálkoznak Gyula várának elfoglalásával A kuruc fogoly Heissler tábornokért kicserélt Zrínyi Ilona Bécsből férjéhez indul
<i>máj.</i> 2.	A „Veterani-barlang” elfoglalása
<i>máj.</i> 7.	A fogságból szabadult Heissler tábornok megkezd Várad ostromműveleteit
<i>máj.</i>	Aknarobbanás folytán leomlik az ostromlott váradi

30.	bástya, ami megrendíti a török védők ellenállását
jún. 5.	Várad török őrsége föladja az erősséget
aug. 22.	Badeni Lajos az Eszéknél állomásozó császári sereghez érkezik
szept. 10.	A császári sereg Péterváradhoz vonul; a táborban kitört tífuszjárvány miatt harccselekményeket nem kezdeményez; a hasonló helyzetben levő török sereg szintén tétlenül áll Nándorfehérvárnál; a tífuszban megbetegedett Badeni Lajos elhagyja a magyarországi hadszínteret
	1693
máj. 27.	Heissler császári tábornok csapatai – nagy részben magyar egységek – elfoglalják Jenő és Világos várakat
júl. 30.	A Croy tábornagy parancsnoksága alatt működő császári főszereg – mintegy 35 000 fővel – Nándorfehérvár alá érkezik
aug. 3.	A császári sereg Nándorfehérvárnál megkezdí az ostromműveleteket
aug. 6.	A nándorfehérvári török őrség kirohanása, ami jelentékeny veszteséget okozott az ostromlóknak
aug. 12.	A császári csapatok megkezdik Nándorfehérvár löveté-
szept. 10.	Croy tábornagy, fővezér, visszavonja a Nándorfehérvárt ostromló hadakat, mert nem mer megütközni a felmentő török sereggel
szept. 22.	A császári had Futaknál téli szállásra vonul
okt. 7.	Hofkirchen tábornok Gyulánál vereséget mér a Tiszántúl pusztítására küldött tatár hadoszlopra. Más tatár csapatok Várad és Debrecen környékét dúlják
	1694
máj.	I. Lipót császár és magyar király elrendeli a

1.	Szlavóniában a Szerémségben és a Dél-Baranyában élő szerbeknek a Duna-Tisza közére való telepítését
<i>máj.</i>	Ali pasa nagyvezér megindítja hadait és kétszer sikertelenül támadja Titelt
<i>aug. vége</i>	A nagyvezér személyesen táborba száll, hogy megtámadja a Caprara tábornagy parancsnoksága alatt Péter-váradnál gyülekező, mintegy 26 000 főnyi császári hadat
<i>szept. 14.</i>	A törökök közvetlen támadása a császári tábor ellen
<i>szept. 24.</i>	Segélyerők érkeznek a császári táborba
<i>okt. 3.</i>	A nagyvezér abbahagyja az ostromot, majd téli szállásra vonul 1695
<i>jan. 12.</i>	Veterani elfoglalja a töröktől Gyula várát, s ezzel a magyarországi oszmán hódítás a Tisza-Maros közére szórni vissza
<i>febr. 6.</i>	Meghal II. Ahmed szultán és utóda II. Musztafa személyes hadjáratra készül a magyarországi hadszíntéren
<i>aug. eleje</i>	A császári haderő, mintegy 50 000 fővel Péterváradnál gyülekezik; fővezér a tehetségtelen Frigyes Ágost szász választófejedelem
<i>aug. 9.</i>	II. Musztafa szultán mintegy 50-60 000 fővel Nándorfehérvárhoz érkezik, s miután a császári tábort túl erősnek találja, Erdély felé akar támadni
<i>aug. 25.</i>	A török had Pancsovánál átkel a Dunán
<i>aug. 30.</i>	A császári főszereg késlekedve átkel a Tiszán
<i>szept. 7.</i>	A török hadak rohammal elfoglalják Lipppa várát
<i>szept.</i>	A többszörös túlerőben levő török had Lúgosnál

21.	megsemmisíti az Erdély védelmére rendelt Veterani tábornagy seregét; Veterani hősi halált hal, török kézre kerül Lugos és az üresen hagyott Karánsebes
szept.	Esze Tamás tarpai jobbágy és Kis Albert kuruc hadnagy Thököly hűségére esketik a Nagybánya környéki parasztságot
oki.	A szultán a lugosi győzelem ellenére visszatér Nándorfehérvárra
	1696
ápr. 29.	A császár Rabutin tábornokot nevezi ki Erdély főparancsnokává
jún. vége	A császári had mintegy 60 000 fővel Szegedhez érkezik. Cél: Temesvár elfoglalása. A török sereg ebben az időben Niünél táborozik
júl. közepe	A császári had megkezdi Temesvár ostromát
aug. 18.	Arra a hírre, hogy 11. Musztafa szultán serege Pancso-vánál átkelőben van a Dunán, Frigyes Ágost fővezér fölhagy Temesvár ostromával és a szultán elé indul
aug. 26.	A császári és a török had a Béga folyó mellett döntetlen ütközetet vív. Az éjszaka folyamán a császári sereg Pé-tervárad, a török had pedig Pancsova felé elvonul
szept. 20.	Esze Tamás és Kis Albert kétszázad magával Bereg megyében folytatja a kuruc szervezkedést
nov. 1.	Az uralkodó a katonai ellátás megszervezésére Magyar-országon országos biztosokat nevez ki 1697
máj. 9.	A hollandiai Ryswickben béketárgyalások kezdődnek a francia király, valamint a szövetséges Habsburg-angol-holland hatalmak megbízottai között
tavasza	Esze Tamást és társait, a Hegyalján szervezkedő parasztok vezetőit, Károlyi Sándor főispán elfogatja

jún. 17.	II. Musztafa szultán az elvesztett magyarországi török hódítások visszaszerzésére indul hadai élén
jún. 21.	Auersperg altábornagy és Batthyány Ádám megkezdik a boszniai Bihács vár ostromát, de 8 nap múlva, a török felmentő csapatok közeledtének hírére elvonulnak a vár alól
jún. 27.	A lengyel rendek királyukká választják Frigyes Ágost szász választófejedelmet, s így a császár számára lehetségessé válik alkalmasabb fővezér kinevezése
jún. 30.	Kuruc szegénylegények a sátoraljaújhelyi vásáron megtámadják a császári katonákat
júl. 1.	A hegyaljai kuruc felkelők beveszik Tokajt és Sárospatakot és a német őrséget kardélre hányják
júl. eleje	Rákóczi Ferenc visszautasítja a felkelők azon kérését, hogy álljon a mozgalom élére, s Bécsbe menekül. Az
júl. 5.	Udvari Haditanács a felkelés leverésére három lovas és egy gyalogezredet rendel fel a török határról. A Vág mellől ellenük indul ötezer vértés katona és fegyverbe hívják a magyar nemesi felkelést is I. Lipót császár.és magyar király Savoyai Jenőt nevezi
júl. 6.	ki a magyarországi hadak főparancsnokává A kurucok veresége az első harangodi ütközetben
júl. 11.	A kurucok a második harangodi csatában is vereséget
júl. 12.	szenvednek I. Lipót kegyelmi pátense, amely bűnbocsánatot hirdet
júl. 13.	a hűségére visszatérőknek és ezer tallér jutalmat ígér azoknak, akik a fölkelés vezéreit kézre adják Savoyai Jenő átveszi a 45 000 főnyi császári had főpa
júl. 16.	rancsnokságát A felkelők ellen vonuló Vaudemont altábornagy katonái
júl. 20.	feldúlják és kirabolják Tárcái városát Vaudemont altábornagy katonái átveszik a felkelők által

<i>júl.</i> 23.	elhagyott Tokaj várát A kurucok föladják Sárospatakat. Egy részük a környe
<i>aug.</i> 5.	ző hegyekben bujkál, mások a temesvári pasához menekülnek A felkelők egy csoportja leteszi a fegyvert a császári
<i>aug.</i> 10.	csapatok előtt. Árulás révén fogságba esik az egyik vezérük, Tokaji Ferenc, Thököly bizalmas haditisztje Vaudemont altábornagy csapatait visszarendelik a török
<i>aug.</i> 19.	elleni hadszíntérre A szultán vezette török had Pancsovánál megkezdi a
<i>aug.</i> 26.	dunai átkelést A Szabadkától délre táborozó császári had létszáma
<i>szept.</i> 1.	Vaudemont egységeinek csatlakozásával növekszik Csatlakozik a fősereghez az erdélyi császári hadtest is,
<i>aug.</i> 28.	s így az összlétszám eléri a 60 000 főt A szultáni sereg elfoglalja Titelt és megkezdi az átkelést
<i>szept.</i> 3.	a Tiszán, hogy Péterváradot megtámadja Savoyai Jenő Szent-Tamásnál visszaveri a török előcsa-
<i>szept.</i> 6.	patokat A császári had bevonul Pétervárad sáncai és mocsarai
<i>szept.</i> 7.	mögé A szultán nem kísérli meg Pétervárad megtámadását,
	hanem Zenta felé indul, hogy a Tiszán átkelve Erdélybe nyomuljon
<i>szept.</i> 11.	A zentai, döntő jelentőségű csata, amelyben a szultáni sereg súlyos vereséget szenved
<i>szept.</i> 20.	XIV. Lajos és I. Lipót biztosai Ryswickben aláírják a békét
<i>okt.</i>	Savoyai Jenő diadalmas boszniai hadjárata, amelynek során császári kézre kerül Szarajevó is
<i>nov.</i> 6.	Rabutin altábornagy elfoglalja a Bács megyei Újpalánkát

<i>nov.</i> 8.	Rabutin csapatai beveszik Pancsovát
	1698
<i>szept.</i> 8.	I. Lipót császár és magyar király elrendeli az 1690-ben Magyarországra menekült szerbek katonai egységbe történő szervezését
<i>szept.</i> 18.	Savoyai Jenő a császári sereggel Temesvár alá vonul, ahol Deák Pál ezredes huszárai heves harcot folytatnak a temesvári pasa katonáival; Savoyai Jenő, hogy az időközben megkezdett tárgyalásokat ne hátráltassa, Becskerekre vonul vissza
<i>okt.</i> 8.	A tatár csapatok Becskereknél veszteségeket okoznak a Pálffy huszárezrednek, de a főszereg közeledtére elmenekül. Savoyai Jenő Aradhoz vonja a császári sereget
<i>okt.</i> 18.	Savoyai Jenő főparancsnok fegyverszünetet köt a szultán megbizottaival
<i>nov.</i> 13.	Karlócán béketárgyalások kezdődnek a Szent Liga képviselői és a szultán biztosai között angol és holland közvetítéssel
	1699
<i>jan.</i> 26.	A Karlócán aláírt békeokmány véget vet a több mint másfél évtizedig elhúzódó háborúnak
<i>febr.</i> 16.	I. Lipót császár és magyar király megerősíti a békeol - mányt

ISBN 963 326 197 X

Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó

A kiadásért felel: Németh M. László igazgató

Zrínyi Nyomda, 85. 1171/10

Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató

Budapest, 1986

Felelős szerkesztő: Hausner Gábor

Műszaki vezető: Jordán Gusztáv

Műszaki szerkesztő: Mohr Gyula

Fedélterv: Mohr Gyula

Terjedelem: 26,0 A/5 ív

Példányszám: 35 000

10(1065) Zi 1010 – f – 8687

Table of Contents

A TÖRÖK VILÁG VÉGNAPJAI MAGYARORSZÁGON

TARTALOM

PROLÓGUS

I. TÖRÖK VILÁG - MILYEN VILÁG?

II. TÖRÖK ÉS CSÁSZÁRI HADVEZÉREK MAGYARORSZÁG
BIRTOKLÁSÁÉRT

A „CSENDES HERCEG”

ABDURRAHMAN, A RETTENTHETETLEN

“TÜRKEN LOUIS” - A TÖRÖKÖK RÉME

KÖPRÜLÜ MUSZTAFÁ - AZ UTOLSÓ REMÉNYSUGÁR

VETERANI - AZ „ERDÉLYIEK APJA”

KIS EMBER NAGY DIADALT ARAT

III. MAGYAROK A VISSZAFOGLALÓ HÁBORÚ IDEJÉN

KURUCOK

MAGYAROK A TÖRÖK ELLEN

EPILOGUS

IDŐRENDI TÁBLÁZAT